Skrifter utgivna av
LITTERATURVETENSKAPLIGA INSTITUTIONEN
vid Uppsala universitet
11

KARL LINDQVIST

Individ grupp gemenskap

Studier i de unga tiotalisternas litteratur

Uppsala 1980

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548909_0010

Individ grupp gemenskap

Studier i de unga tiotalisternas litteratur

With a Summary in English

Av Karl Lindqvist

AB Lundequistska Bokhandeln, Uppsala
i distribution

Doktorsavhandling framlagd vid Uppsala universitet 1980.
Omslaget: Vinjett till Elin Wägners kåseriserie Klubben, i Puck sommaren 1907.
ISBN 91-506-0250-0

ABSTRACT

Lindqvist, Karl, 1980. *Individ grupp gemenskap – studier i de unga tiotalisternas litteratur.* (Individual Group Unity—studies in the Swedish literature 1900—1910). Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, nr. 11. Uppsala. 196 pp. ISBN 91—506—0250—0.

The aim of this thesis is to discuss how in modern Swedish literature an earlier narrative tradition centered around the individual, was succeeded by an attempted group description. During the years around 1910, this new literary movement dominated the writings by the authors Ludvig Nordström, Elin Wägner, Martin Koch, Gustav Hellström, Sigfrid Siwertz, Sven Lidman, Hjalmar Bergman and Gustav Ullman.

Why is it then that the beginning of the twentieth century saw the development of group description in literature? One reason is the industrial revolution and subsequent changes of the population structure; the development of new ideas especially in politics and science. Of particular interest is the emergence towards the end of the nineteenth century of small associations bound together voluntarily, in order to promote a common interest.

Although to some extent influenced by earlier literary movements, the most important factor to this group of authors was the literary market as a whole and the changes which occurred within it. The daily press in particular, had expanded since the end of the nineteenth century. Consequently, almost all the members of the group made their debut in one of the daily papers. Their journalistic experience became the foundation of later literary descriptions of reality.

As an example of group description I study the early writings by Nordström and Wägner, especially Nordström's collection of short stories *Fiskare* 1907 (Fishermen) and Wägner's novel *Norrtullsligan* 1908 (The North Toll Gate Gang).

Karl Lindqvist, Faculty of Literature, Uppsala University, Box 513, S-751 20 Uppsala, Sweden.

© Karl Lindqvist 1980

Printed in Sweden by
LiberTryck AB, Stockholm 1980

Phototype setting by
Textgruppen i Uppsala AB

Till Britt,
Anders och Jenny

Innehållsförteckning

Förord 9
I. Inledning. Gruppskildringens förutsättningar och framväxt 11
1. Avhandlingens syfte 11
2. Äldre gruppskildring 12
3. Gruppskildringar 1900–1914. 13
4. Samhället 16
5. Litteraturen. 21
6. Den litterära marknaden. 23
7. Samtida utländsk gruppskildring 25
8. Nordström och Wägner: En introduktion 26

II. Nordströms författarskap före Fiskare 27
1. Första levnad och skrivförsök 27
(Konkursen och Tidu Mörk. Unga människor. Vägen ut.)
2. Journalist i Sundsvall 31
(Lärotiden. Murvelkänslorna. Samhällskontakten. Uppbrottet.)
3. Fiskardräng på Ulvön 35
(Författarplanerna. Drängtiden.)
4. Journalist i Härnösand. Nordströms samhällssyn 38
(Anställningen på VA. Artiklarna om fiskare. Övriga samhällsskikt. Organisationer. Nordströms samhällssyn.)
5. Kains land 43
(Tillkomsthistorien. Prosaingressen. Fiskardikterna. Borgardikterna.)
6. Uvkollegiet. Nordströms litteratursyn. 46
(Uvkollegiet. Nordströms litteratursyn och författarroll.)

III. Fiskare 51
1. Inledning 51
(Tidigare forskning. Tidigare fiskarskildring. Analysmetoden.)
2. Tillkomsthistorien. Novellernas tidigare publicering 53
(Tillkomsthistorien. Publiceringen tidningar/tidskrifter – bok.)
3. Redigeringen av Fiskare 55
4. Titelnovellen 57
5. Fiskares övriga noveller 59
(Splittring. Enighet utåt. Enighet inåt: arbetet. Fiskarskiktets utveckling: släkten, familjen och den positiva konkurrensen.)
6. Reaktionerna på Fiskare och Nordströms författarroll 69

IV. Wägners författarskap före Norrtullsligan. 71
1. Helsingborgs-Posten 71
(Författardrömmar och frigörelsebehov. Anställningen på HP. Kvinnosynen. Stilistisk skolning och samhällskontakt.)
2. London – Vårt Land 77
(Ett misslyckat utbrytningsförsök. Vårt Land. Wägners litteratursyn.)
3. Från det jordiska muséet 79
(Tillkomsthistorien. Kvinnotyperna. Kärlek eller solidaritet. Stilen, yrket och marknaden.)
4. Idun – Klubben – Sommarflirt 86
(Idun. Klubben: gruppskildringen. Klubben: kvinnoskildringen. Sommarflirt. Sammanfattning.)

V. Norrtullsligan 95
1. Inledning 95
(Tidigare forskning. Tillkomsthistorien. Analysmetoden.)
2. De fyra personerna. Dagbokstekniken 97
3. Kontorsskildringen 98
(Yrkeskvinnan i litteraturen. Yrket. Ekonomin. Strejk och solidaritet. Flickornas sociala tillhörighet – och medvetenhet. Wägners samhällsbild.)
4. Kärleksskildringen 108
(Yrkeskvinnans kärlek i litteraturen. Kärlek på kontor. Social skillnad, familjeflickor och dubbelmoral. Kärlekssynen. Kvinnans natur.)
5. Gruppskildringen 115
(Gruppskildringar i litteraturen. Norrtullsbohemen. Ligans personer och relationerna mellan dem. Den sceniska tekniken. Gruppskildringens tre plan. Sammanfattning.)

VI. Avslutning 134
Noter 138
Summary 177
Litteratur 182
Förkortningar 192
Personregister 193

Förord

Vid avslutandet av denna avhandling vill jag allra först tacka professor Gunnar Brandell, som inspirerat mig till mitt ämnesval och som med fast men vänlig hand lett mig genom forskararbetets mödor. Av docent Ulf Wittrock har jag fått nyttiga synpunkter och tips. Kerstin Rosenqvist har renskrivit delar av mitt manuskript. Sammanfattningen har med noggrannhet och elegans översatts av min syster, Mrs Maria Cox.

Merparten av avhandlingsskrivandet har försiggått långt utanför Uppsala universitets murar. Då krävs det att man har vänner som ännu befinner sig innanför. Ett stort tack för all hjälp med litteraturanskaffning, kopiering m m till Birgit Munkhammar och Magnus Bergh.

Till sist: Ett sådant här arbete inkräktar på mycket annat i ens liv. Och i andras liv. Du, Britt, har inte bara tillåtit detta utan också förmått uppmuntra och hjälpa mig när backarna varit branta, vägen känts alltför lång. Utan Ditt stöd skulle denna avhandling aldrig ha blivit klar.

Jönköping i augusti 1980 *Karl Lindqvist*

I. Inledning. Gruppskildringens förutsättningar och framväxt.

1. Avhandlingens syfte.

I sin ryktbara programskrift Statarskolan i litteraturen fixerar Ivar Lo-Johansson med polemisk skärpa skillnaden mellan en individcentrerad berättarkonst och en som inriktar sig på gruppen eller klassen. Fram till den tidpunkt då artikeln skrevs (1938), hade uppgiften att skildra kollektiv och kollektiva miljöer försummats:

> Var är i dag den stora samhällsromanen? Var är verkstadsarbetarnas epos, var är de nutida skogsarbetarnas epos, var är ämbetsmännens i ett enda verk, ja, var är det som skenbart syns ligga så nära till hands, de svenska journalisternas epos? Den ensamlevande, ensamtänkande författarens roman har vi redan i minst tiotusen föga varierande exemplar i den svenska litteraturen, men var är rörelsernas, miljöernas, kårernas, klassernas epos?[1]

Nästan ett halvt sekel senare behövs inte någon efterlysning av kollektivskildringar i svensk litteratur. Framför allt har naturligtvis Lo-Johansson själv trofast förverkligat sitt program, i första hand genom sina statarskildringar men också i berättelser med andra motiv. Dessutom har han genom åren blivit rikt bönhörd: även om den "ensamtänkande" författaren fortfarande är väl företrädd, finns nu vid hans sida en rad ambitiösa kolleger inriktade på att med mer eller mindre dokumentära metoder fånga en verklighet utanför jaget, dvs förankrad i gruppen eller klassen. Jag behöver för de allra senaste åren endast nämna författare som Kerstin Ekman, Sture Källberg, Bunny Ragnerstam eller Per Holmer.

Att Lo-Johanssons program nått sådan framgång innebär dock inte utan vidare att hans bild av situationen 1938 är riktig. I verkligheten fanns i den svenska litteraturen redan åtskilliga skildringar av det slag han efterlyste, även om de intog en mer blygsam plats i det litterära medvetandet och sällan kunde bära adelsmärket epos. Bara några år senare påpekar Axel Strindberg i Människor mellan krig (1941) att Lo-Johanssons historieskrivning är "bra orättvis." Han fortsätter: "Mellankrigslitteraturen räknar åtskilliga verk, som ur sociallitterär synpunkt måste skattas mycket högt, och över huvud taget får man vara glad över att hela detta arbete kunnat fortgå, så länge."[2]

Att beskriva hela denna linje i svensk berättarkonst – den "kollektivistiska" för att använda en term som förekommer hos både Lo-Johansson och Strindberg – vore förvisso en betydelsefull men krävande uppgift. Min ambition är mer blygsam: att studera de första ansatserna till grupp- och gruppmiljöskildringar i modern svensk litteratur och mer detaljerat försöka visa hur ett par av upphovsmän-

nen — Ludvig Nordström och Elin Wägner — på delvis parallella, delvis olika vägar nådde fram till jämförbara resultat.

Därmed har vi samtidigt tagit ett steg tillbaka i litteraturhistorien. Utgångspunkt för denna avhandling är nämligen att den litterära riktning, Lo-Johansson efterlyste, inte påbörjades under mellankrigstiden utan under 1900-talets två första decennier. De författare som då framträdde sökte, enligt min mening, att i större utsträckning än tidigare gestalta helheter, främst olika grupper och skikt ur det omgivande samhället. Där bakom anas hela det moderna Sveriges framväxt: de unga författarnas påverkan från och konkreta intresse för det nya samhället ledde till försök att skildra det med hjälp av nya berättarmetoder. Jag har valt att sammanfattande för dessa försök använda beteckningen gruppskildring. Valet av term skall utredas närmare nedan, men redan här vill jag betona, att den skall fattas i blygsam och ungefärlig mening. Vad det gäller är en allmän tendens där gestaltningen blir mindre psykologiskt och mer sociologiskt inriktad, en tendens som sedan i de olika verken kommit till mer eller mindre tydligt uttryck.

2. Äldre gruppskildring.

Gruppskildringen är i hög grad ett nytt samhälles nya litteratur. Det innebär dock inte att den helt saknar föregångare. Jämförelsen med de litterära förebilder, det här är fråga om, visar samtidigt på den moderna gruppskildringens egenart.

Vad gäller de närmast föregående författargenerationerna har åttitalisternas inställning till problemet ensamhet-gemenskap ingående studerats av Thure Stenström i Den ensamme. En motivstudie i det moderna genombrottets litteratur. Stenström menar, att en hos åttitalisterna ursprunglig och stark individualism, inspirerad av Kierkegaard, Ibsen och Brandes, under en tid övergick i en naturalistiskt färgad och positiv gemenskapssyn, som dock snart slog över i en ny kult av det ensamma jaget. Stenströms utförliga genomgång av skedets litteratur anger vidare, att inte ens när dessa författare pläderar för gemenskapen överger de ensamhetsproblematiken. Det är främst gemenskapen som en räddning för det ensamma jaget de talar om, inte om gemenskapen som ett värde i sig.[3]

Som ett slags typexempel framstår här Strindbergs Röda rummet med dess vacklan mellan romantisk individualism och samhörighet med samhället och med dess gruppskildring, främst den av Lilljans konstnärskotteri,[4] som i all sin brio ändå inte låter oss glömma att det mesta ses genom en persons ögon, dvs Arvid Falks, och att det är hans utveckling allt i grund och botten gäller.

För 1900-talets gruppskildring har åttitalisterna således, med något undantag, ringa betydelse. Viktigare är ett par av nittitalisterna, hur paradoxalt detta än kan låta med tanke på deras välbekanta individualism. Några av de mest "episka" verken i vår litteratur, Heidenstams Karolinerna eller Lagerlöfs Gösta Berlings saga och Jerusalem, har obestridligen tjänat som förebilder för senare kollektivistiskt inriktad litteratur.[5] Att nittitalisternas epik berättartekniskt inspirerat till efterföljd

betyder dock inte att deras syften var desamma som de senare generationernas. I Karolinerna, exempelvis, är det stora temat svenska folkets historiska samhörighet illustrerad av en avgörande vändpunkt i det förflutna, i Jerusalem handlar det om ett nästan unikt fall av religiös exaltation. Det var inte till sådana historiska, ovanliga och högdramatiska motiv de unga 1900-talsförfattarna sökte sig i sina gruppskildringar, utan till samtida människors naturliga gemenskap i vardagligt arbete och liv.

En mer allmän litteraturhistorisk utblick visar, att den moderna gruppskildringen även bär spår av berättarmetoder med mycket gamla anor. Gruppskildring som sådan kan ju studeras i många sammanhang, från exempelvis grekernas rådslag i Iliaden till Pickwick-klubben. De narrativa grepp som där förekommer kan givetvis komma till användning också i sammanhang, där syftet är att skildra grupper med tydligare social förankring.[6] Allra närmast till hands för den som ville finna en teknik att skildra grupper i stället för individer låg familje- och släktromanen. Denne genre, med anor från 1700-talet, blev — vid sidan av den inhemska traditionen från Fredrika Bremer och framåt — överhuvudtaget allt vanligare under 1800-talets slut. Genren, som hade modulerats om i naturalistisk anda med Zolas vittberömda Les Rougon — Macquart, kulminerade med Thomas Manns Buddenbrooks (1901).[7] Skildring av personer i grupp var, slutligen, också vanlig i den vid sekelskiftet florerande barn- och ungdomslitteraturen och där särskilt i den som skrevs för unga flickor.[8]

Det bör redan här slås fast, att det är berättartekniskt likartade problem en författare ställs inför vare sig skildringen gäller en familjegrupp, en flickpension eller exempelvis en grupp kvinnliga kontorister. I det avseendet kunde en del äldre och väl etablerade genremönster vara till nytta för de unga 1900-talsförfattarna. Lika klart bör det dock framhållas, att de trevade sig fram mot en skildring av ett nytt slags grupper, framvuxna ur sociala betingelser eller genom frivilliga beslut. Det är främst i det avseendet dessa författare kan ses som föregångare till en viktig riktning i vår moderna litteratur.[9]

3. Det tidiga 1900-talets gruppskildring.

Ludvig Nordström ägnade sitt inledande författarskap åt en inventering av det han såg som hemstadens fyra huvudskikt. Dikterna om fiskare och borgare i debutboken Kains land (1906) blev basen för novellsamlingarna Fiskare (1907) och Borgare (1909). Nästa steg blev Herrar (1910), medan bönderna aldrig fick någon egen bok, däremot flera enskilda noveller. En speciell grupp, de "kungliga svenskarna", dvs de som lever sig kvar i oscariansk tid, beskrivs i De tolv söndagarna (1910). Landsorts-Bohème (1911) blev det första slutförda försöket till bred beskrivning av samhället och Ankarsparre (1912) den första teoretiska utläggningen över samma ämne.

Elin Wägner debuterade i bokform med Från det jordiska muséet (1907), en

samling skisser om kvinnor i olika situationer. I genombrottsboken Norrtullsligan (1908) skildras några kontorsflickors vardagsliv. En annan lika berömd grupp är det s k Dragarlaget i rösträttsromanen Pennskaftet (1910).

Sina första insikter om samhället och dess klassindelning samlade Martin Koch i debutboken Ellen (1911). Gestaltningen gick sedan vidare med större djup och bredd i romaner som Arbetare (1912), Timmerdalen (1913) och Guds vackra värld (1916).

Gustaf Hellström debuterade visserligen med en novellsamling med den sammanfattande titeln Ungkarlar (1904), men det är först hans tredje bok, Kaos (1907), som här är av intresse. I dess mest kända novell, Träbenet, ger Hellström sina första prov på social inblick; i en annan, Professorn eller människovärdet, beskriver han en bordell med dess fasta flickhierarki. Idéer och berättargrepp fördes sedan vidare i Kuskar (1910). För att få en så bred bild som möjligt av Londonkuskarnas sociala verklighet har Hellström där valt ut tre typer, som får representera olika sidor hos denna yrkesgrupp.

Hos Sigfrid Siwertz förekommer i novellsamlingarna Margot (1906) och Cirkeln (1907) människomassor, storstadsvimmel osv, men detta främst i allmänsuggererande syfte. Däremot är novellerna Mälarbröderna och Räddningsbåten, båda i De gamla (1909), direkta förelöpare till gruppskildringen Mälarpirater (1911). I Ämbetsmän på äventyr (1912) skildrar Siwertz mer skämtsamt en grupp äldre herrar på vift.

Sven Lidman skrev redan 1902 på en novellsamling med titeln Krigsmän.[10] Det var dock först i samband med romancykeln om släkten Silfverstråhl han gav sig på en bredare samhällsskildring och där speciellt i dess tredje del, Köpmän och krigare (1911), som visar hur en ny samhällstyp är i färd med att avlösa en gammal. En än mer genomförd gruppskildring är Huset med de gamla fröknarna (1918).

Hjalmar Bergman inövade en bredare berättarteknik i den historiska romanen Savonarola (1909). För honom, liksom för Lidman, är det sedan framför allt i samband med släktskildring hans grupper träder fram, men även här sätts de efterhand in i tydliga sociala sammanhang. Exempel ger Hans nåds testamente (1910) eller den stora krönikan Vi Bookar, Krokar och Rothar (1912).

Gustaf Ullman använder sig i Ungt folk (1904), Präster (1907) m fl av allmänt sammanhållande grepp, medan en grupp arbetare skildras i Fast mark (1905).

Hittills uppräknade författare brukar i handböckerna benämnas tiotalister. Därmed åsyftas de medelklassförfattare,[11] som debuterade åren närmast efter sekelskiftet och som nådde litterär mognad under den period som avbröts med första världskriget.[12] Även om det oftast är tiotalisterna som får representera tidens litteratur, utgör de ändock bara en del av den. Inom arbetardiktningen, som vid denna tid fick sitt genombrott, är gruppskildring av lättförklarliga skäl än mer dominerande och utvecklas ofta vidare mot kollektivskildring. Här finns bl a Alfred Kämpes statarberättelser Trälar (1907) och Torpare (1909), E.W. Hülphers Timmer (1906) och Elf Norrbos[13] Skövlare (1909), båda om sågverkspatronernas

framfart i Norrland; för den senare kan även nämnas Rallare (1909). Andra exempel ger Karl Östmans noveller. Han debuterade 1909 med Pilgrimer, där bl.a. novellen Plankbärare ingår. Andra exempel ger Sjåare och Stabbläggare i hans tredje bok Hunger (1916). Maria Sandel berättar om arbetarliv i Stockholm i novellsamlingen Vid svältgränsen (1908) och i romanerna Familjen Vinge och Virveln (båda 1913). Gustav Hedenvind-Eriksson behandlar i debuten Ur en fallen skog (1910) ett arbetslag på fyra man, medan Vid Elivågor (1914) skildrar en grupp anläggningsarbetare. Dan Andersson diskuterar det solidariska kamratskapet i debutboken Kolarhistorier (1914).

Arbetardiktningens inventering av nya miljöer har också, som Uhlin visat,[14] samband med hembygdsdiktningen. Där blir de sammanfattade titlarna ännu vanligare, som i Hülphers' Ångermanländingar (1900), Valdemar Lindholms Finnbyggare (1908), Harald Johnsons Göingar (1909), osv.

Även bland de författare, som debuterat strax före tiotalisterna, blev gruppskildring efterhand vanligt förekommande. I synnerhet kan man här finna många yrkesskildringar. Rickard Vallner behandlar olika tjänstemannagrupper i Spegeln (1905) och Det nya systemet (1909), detsamma gör Ernst Didring i Trälar (1904) och Kronans kaka (1906), medan rallare, gruvarbetare, ingenjörer och företagsledare beskrivs i hans Malm I—III (1914-19). Henning von Melsted ger sin egen yrkeskår i Juristerna (1910) och Hugo Öberg skriver om Det stora kontoret (1909). Slutligen uppstod liknande tendenser hos än äldre författare. Viktigast är Strindberg med samtidsskildringarna Götiska rummen (1904) och Svarta fanor (1907) men hit hör, i större eller mindre grad, även verk som Geijerstams Farliga makter (1905), Hallströms En skälmroman (1906) eller Lagerlöfs Nils Holgersson (1906—07).

Under 1900-talets två första decennier blev således tendensen att med hjälp av olika sammanhållande grepp skildra sociala miljöer allmän. I det följande kommer dock endast tiotalisterna att behandlas. Enligt min mening visar den gruppens författarskap, tydligare än äldre generationers, att det verkligen var under 1900-talets början tendensen bröt igenom.[15] Vad gäller arbetar- och hembygsdiktarna har dessa en s a s naturlig benägenhet att skildra breda sociala sammanhang. Men just därför att tiotalisternas gruppskildring är mindre självklar[16] blir den ett särskilt tydligt tecken på tendensens genomslagskraft.

Av min inventering torde också ha framgått att gruppskildring kan förekomma i många former. Vanligast är ett sammanhållande grepp där inte längre en, utan flera personer, samtidigt ställs i relation till sin samhälleliga omgivning. Gestaltningen av yrkesgrupper, föreningsgrupper, vängrupper osv leder dock ofta vidare till skildringar, där även gruppens olika medlemmar och relationerna mellan dem mer utförligt beskrivs. Båda dessa typer, den övergripande men mer obestämda och den underordnade men mer direkta gruppskildringen, förekommer dessutom inte sällan sida vid sida i samma bok; min genomgång av Nordströms och Wägners texter avser att i någon mån frilägga och jämföra dessa båda skildringssätt.

Vad gäller mitt val av terminologi, slutligen, vore det i detta sammanhang

direkt vilseledande att tala om mass-skildring, därtill träder individerna trots allt för tydligt fram. Beteckningen kollektivskildring skulle också föra för långt. Kollektivskildringen har dessutom, inte minst genom Lo-Johanssons promgramskrift och hans egen och andras litterära tillämpning av den, alltmer kommit att associeras med en socialistiskt inspirerad berättarteknik där perspektivet systematiskt riktas mot kollektivet eller klassen.[17] Socialistiska idéer eller sympatier förekommer hos exempelvis Nordström, Wägner, Hellström eller Koch, men oftast skriver dessa författare ändå utifrån en mer allmän idébakgrund. Dessutom är, även i den direkta gruppskildringen, gestaltningen av de enskilda individerna fortfarande viktig, medan målet är en större men kanske också mer diffus sammanhållning — något denna avhandlings titel syftar på. Termen gruppskildring överbetonar inte dessa författares sociala medvetenhet, samtidigt som den antyder att i samverkan med andra faktorer även ett allmänt samhällsintresse kan slå igenom som en på direkta samhällsgrupper inriktad berättarteknik.

4. Samhället.

Inte minst mot bakgrund av sekelskiftets s k flanörlitteratur och dekadenspoesi ter sig tiotalisternas gruppskildringar som viktiga innovationer. Detta gäller dock bara ur en rent litteraturhistorisk aspekt. Vidgar man perspektivet till att omfatta hela den samtida debatten, visar det sig snart att de unga författarna långtifrån var ensamma om sin upptäckt av samhället och dess problem. Såväl skedets idéer som dess litteratur har sedan som förutsättning hela det moderna Sveriges framväxt.

Utgångspunkt ger industrialiseringen, påbörjad på 1850-talet och med sitt genombrott tjugo år senare. Efter några år av svagare framåtskridande inleddes med 1890-talet en tid av optimism och företagsbildning. Denna högkonjunktur fortsatte i stort sett obruten fram till 1907. Vid det laget var det svenska samhället i grunden omvandlat.[18]

Industrialiseringen framkallade en starkare yrkesdifferentiering med en mängd nya yrkesgrupper bland industriarbetare, tjänstemän osv, men den ledde också till djupa förändringar i befolkningsstrukturen. Medan vissa samhällsklasser eller -grupper sjönk undan, växte sig andra starkare och fick allt större betydelse. Den största tillbakagången drabbade bönderna. Jordbrukets rationalisering medförde att lantarbetarproletariatet drevs in till städerna, medan andra grupper emigrerade. I motsvarande grad tillväxte arbetarklassen. Inom den mängd nya industrigrenar som tillkommit ökade antalet arbetare från 13 % 1870 till 27 % 1910.[19] I rena siffror var medelklassen betydligt mindre. Samtidigt var det snart den, som fick det största inflytandet. Dess framväxt kan direkt härledas ur det industriella genombrottet och, som strax skall visas, blev klassen den ledande inte bara inom landets ekonomiska utan också inom dess politiska liv.[20] På tillbakagång, slutligen, befann sig aristokratin, kvarlevan från det föregående feodala skedet. Under

hela perioden förmådde den dock spela en viss, oftast konserverande, roll.

De genom industrialismen växande eller stagnerande samhällsklasserna var också bärare av politiska idéer av olika slag. Trots att socialismen[21] hade sin bas i den snabbt växande arbetarklassen, dröjde det innan dess idéer fick fäste i den. Skedets starkaste ideologiska kraft var i stället liberalismen. Förankrade i den genom industrialiseringen allt mäktigare medelklassen vann de liberala idéerna efterhand inflytande och var vid sekelskiftet dominerande. Ett tydligt exempel på detta är den tillsammans med socialisterna organiserade rösträttsrörelsen, som kämpade med motioner i riksdagen men framför allt genom anordnandet av de s k folkriksdagarna 1893 och 1896. Andra märkesår är den stora rösträttspetitionen 1898 och rösträttsstriden 1902 med demonstrationer, polischocker och politisk storstrejk.[22]

Konservatismen utgick från bönderna, aristokratin och delar av den högre medelklassen. Framför allt engagerade man sig i försvarsfrågan. Kulmen nåddes med införandet av allmän värnplikt 1901, den åtgärd som utlöste den våldsamma rösträttsstriden efterföljande år.[23] Försvarsfrågan hänger dessutom intimt samman med de idéströmningar, som kan sammanfattas under beteckningen nationalism. Som Björck visat, växte den svenska fosterlandskänslan från 1890-talet och framåt sig allt starkare.[24] En viktig politisk händelse i detta sammanhang är unionsupplösningen 1905. Den framkallade på högerhåll stark bitterhet och revanschlusta, medan vänstern snarare betraktade den med lättnad eller såg den som en utmaning; det gällde att inom det egna landet återta vad man förlorat.[25]

Alla tidens idéer hade dock inte direkt politiska utgångspunkter eller mål. Av stor betydelse för omvandlingen av 1800-talets Sverige var också de nya tankar inom religion, vetenskap m m, som nu trängde in. Den mesta diskussionen ägnades den gamla dogmkristendomen, som angreps från såväl naturvetenskapligt som liberalteologiskt håll. Här ägde en fortskridande sekularisering rum.[26] Som ersättning för religionen som positivismens tro på (natur)vetenskapen. Den nya världsåskådningens kanske viktigaste utgångspunkt var Darwins utvecklingslära. Senare fick den än större slagkraft med Spencers evolutionism och dess optimistiska syn på människosläktets utveckling från ett lägre till allt högre stadier. Till detta kom av bl a Nietzsche inspirerade pläderanden för viljestyrka och handlingskraft.[27]

Överhuvudtaget låg betonandet av handlingen och framhävandet av handlingsmänniskan i tiden.[28] Denna viljeinriktning kunde också ha sociala mål. Bl a började vid sekelskiftet en ganska avancerad socialpolitisk diskussion ta fart. Den fördes – med olika utgångspunkter men av alla ideologiska läger – i bokverk, broschyrer, tidningsartiklar eller föredrag.

En av de mer framträdande debattörerna var Gustaf Steffen. Som Åke Lilliestam visat, blev Steffen socialist under sin studietid i Tyskland på 1880-talet. Under de följande åren studerade han nationalekonomi, socialistisk teori och sociologi samtidigt som han påbörjade sitt socialpolitiska författarskap, dels i serien Verdandis småskrifter, dels som korrespondent i GHT.

1903 blev Steffen, på initiativ från de liberala kretsarna bakom GHT, professor i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs högskola. Under de följande åren verkade han som social reformator i liberal och socialdemokratisk press, samt i sina Sociala studier 1905–08.[29]

Med Steffen kom alltså ansatserna till en svensk sociologisk vetenskap. Som sådan var den ännu alltför ung för att kunna utöva något mer påtagligt inflytande på samtidens författare; däremot är dess framväxt ett exempel på de tilltagande sociala insikterna vid denna tid. En annan, och som jag ser det, ännu viktigare parallell till tiotalisternas gruppskildringar ger den mängd nya gruppbildningar som från 1800-talets mitt och framåt uppstod i vårt land. Som Sven Lundkvist visat, uppkom och utvecklades dessa gruppbildningar i nära samspel med samhället i övrigt. I det äldre och mer slutna ståndssamhället var solidariteten främst vertikal, exempelvis den mellan en patron och hans underlydande. I industrisamhället blev individens roll större, samtidigt som solidariteten blev horisontell, dvs den kom att gälla den egna gruppen eller klassen. Här uppstod de s k folkrörelserna, allmänt definierade som frivilligföreningar, tillkomna främst för att befordra något för medlemmarna gemensamt intresse.[30]

Lundkvists undersökning ägnas väckelse- och frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen samt arbetarrörelsen. Han ger en noggrann bild av de tre rörelsernas yttre konturer, dvs deras underavdelningar, regionala spridning, medlemstal, osv. För detaljer hänvisar jag direkt till hans bok,[31] och vill i det följande i stället referera en del viktiga allmänna slutsatser och resultat.

Gemensamt för folkrörelserna var, menar Lundkvist, att de uppkom i protest mot det omgivande samhället. När det gamla samhället sedan bröts ned såg inte minst folkrörelserna det som sin uppgift att bygga upp det som skulle komma efter. Vid sekelskiftet nådde denna identifiering med det framväxande nya samhället sin höjdpunkt. Nu blev också en samförståndsanda alltmer märkbar. Folkrörelserna kom att arbeta för dialog och samverkan mellan klasserna. Ett mått på folkrörelsernas betydelse, slutligen, ger deras sammansättning och storlek. Medlemmarna kom främst ur högre arbetarklass och lägre medelklass och de var oftast socialt uppåtsträvande människor. Medianåldern var låg, dvs rörelserna innehöll mycket ungdom. Medlemstalet låg vid periodens slut, dvs omkring 1920, på 830 000 vuxna medlemmar. Till detta kommer den stora genomströmningen, som medförde att folkrörelserna i själva verket nådde många fler. Lundkvist beräknar, att ungefär 1/3 av svenska folket i en eller annan form var ansluten till dem.[32]

Ändå gäller Lundkvists undersökning, som han själv påpekar, endast de största och mest framträdande gruppbildningarna under denna tid. Många andra organisationer fanns; några blev av viss betydelse för de författarskap denna avhandling behandlar.

Parallellt med arbetarklassens politiska organisering tillkom sammanslutningar av ekonomisk art. Av dylika har kooperationen en förhistoria på 1850-talet, men inte förrän vid 1890-talets början tog bildandet av kooperativa föreningar på allvar fart. En centralorganisation, Kooperativa förbundet, kom 1899.[33]

Kvinnorörelsen tog sin utgångspunkt dels i liberala idéer om kvinnans jämställdhet med mannen, dels i det faktum att främst medelklasskvinnans villkor under denna tid kraftigt försvårades. Kampen gällde kring 1800-talets mitt mest den ogifta kvinnans ekonomiska och juridiska emancipation, mot slutet av århundradet alltmer alla kvinnor och deras rätt till arbete, utbildning och medbestämmande. Ett allmänt organ för kvinnoemancipationen blev Fredrika Bremer-förbundet (1884). Speciella syften hade Föreningen för gift kvinnas äganderätt (1873) och Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (1902). Av kvinnofackliga sammanslutningar kom de tidigaste 1886.[34]

Patriotiskt sinnad var den s k kulturella ungdomsrörelsen med bred förankring i landskapsförbund, folkhögskolor, nykterhetsföreningar m fl. Höjdpunkten blev de stora sommarmötena (1907 sex stycken) med vandringssånger, folkdanser och populärvetenskapliga föredrag. En huvudtanke bakom ungdomsrörelsen var, att man där till nationens fromma skulle samlas ovanför alla parti- och klassgränser.[35]

Björck, som noggrant utrett ungdomsrörelsens historia, menar att dess uppsving delvis beror av befolkningsutvecklingen. Man kan kring sekelskiftet "iaktta en tillfällig, relativ ansvällning av ungdomsåldrarna, sammanhängande med 70-talets ganska starka födelseöverskott, som inte utjämnats av emigrationen." Han fortsätter:

> Ökningen av de yngre åldersklasserna sammanfaller just med inträdet av den andra generationen inom de stora folkrörelserna. Över hela linjen uppträder också under 00-talet ett behov av särskilda ungdomsorganisationer.[36]

Bland organisationer för nykterhetsungdom nämner Björck Sveriges studerande ungdoms helnykterhetsförbund (1896), Nationalgodtemplarnas Heimdal (1901) och Sveriges godtemplares ungdomsförbund (1906). För religiös ungdom grundades bl a inom EFS 1902, De ungas förbund. Av politiska ungdomsrörelser finns den s k unghögern, speciellt aktiv under unionskonflikten, ungsocialisterna (1897) och Socialdemokratiska ungdomsförbundet (1903).[37]

Slutligen kan nämnas att ofta i opposition mot det gamla, bestående samhället — och för att planera uppbyggandet av det nya — bildades under denna tid också en mängd klubbar, som ofta uppmärksammades i den samtida debatten. På socialistiskt håll fanns bl a Socialdemokratiska klubben, på liberalt Frisinnade klubben och Nyliberala sällskapet. Överhuvudtaget var klubbväsendet livligt vid denna tid. Den uppåtstigande medelklassen träffades ofta ute på restauranger, krogar etc i mer eller mindre fast slutna sällskap av olika slag.[38]

De politiska, ekonomiska och ideella organisationerna täckte till sist praktiskt taget alla delar av samhället. Carlsson skriver om "1800-talets folkrörelsedynamik", som ledde fram till dagens samhälle "genomsyrat av organisationer", Brandell om "det framhävande Rörelse-Sverige".[39] Det för min undersökning betydelsefulla är att dessa förhållanden redan vid sekelskiftet blivit så tydliga, att de klart uppfattades av och påverkade den författargeneration, som då växte fram. Den

10/1 1904 antecknar Nordström, som genom arbetet på SuT kommit i kontakt med ungdomsrörelsen, i sin dagbok:

Sedan [- - -] gick jag upp och hörde f.d. stortingsmannen Peder Svendsen hålla ett verkligen briljant föredrag. Det är ungdomsföreningsteorierna, som nu äro på modet. Vi befinna oss ju i korporationernas tid.

Året därpå befann han sig ute på Ulvön där han i brandartikeln Ett dött land bl a skriver följande:

Lägg märke till alla de olika korporationer, som nu existera bland de unga människorna i städerna och på landsbygden. Härute på en ensam ö i havet finnas redan två: nykterhetsfolket och skyttefolket. Som andra äro kända: ungdomsföreningar, kristliga föreningar, läseföreningar, socialistiska ungdomsklubbar, idrottsklubbar osv.[40]

Sommaren 1907 skriver Wägner i sin tidning HP:

Det ser ut, som om i Helsingborg denna sommar samlades allt vad som överhuvud kan få någon förevändning att samlas, och det vill icke säga litet i dessa mötes- och föreningstider. Vi ha sist haft yachtmännen här och goodtemplarne och det dröjer inte länge förrän fotograferna samlas till överläggning. De senaste dagarnas intresse tillkommer emellertid skyttarne.[41]

Utan tvivel blir varje karaktäristik av ett samhällets "tidsanda" förenklad och svepande. Lika viss är dess betydelse för dem som lever mitt i den. Jag vill därför avsluta denna genomgång av det moderna Sveriges framväxt med att i någon mån sammanfatta tidens idédebatt, samt visa hur de unga tiotalisterna tog intryck av den. Som påpekats, befann sig Sverige vid sekelskiftet i en högkonjunktur. Detta gav en stabil bas för tilltro såväl till nationens tillgångar som till dess framtid; att vara svensk innebar att man var del i ett lugnt och målmedvetet framåtskridande. Åren efter unionsbrottet och fram till storstrejken tillkom dessutom en känsla av återsamling, en vilja att trots allt, genom gemensamt arbete, föra landet vidare.

Att märka är att även den som var medveten om missförhållandena i samhället oftast var optimist. Antingen fanns där en delaktighet i någon av de organisationer, som för var dag växte i styrka, eller en i tidens förhärskande ideologi, liberalismen, förankrad tilltro till individens förmåga att påverka skeendet och vrida det rätt.

Känslan av att leva i en förändringens tid, en tid där ett nytt samhälle var på väg att tränga ut det gamla, var således allmänt utbredd, inte minst bland tidens författare. Själva sekelskiftet som sådant var här naturligtvis av betydelse och föranledde bl a Levertin till en nyårsbetraktelse över ämnet. Av äldre generationer var just nittitalisterna pådrivande.[42] Starkt präglade var också tiotalisterna. Ofta var det här fråga om ren identifikation; de var ju själva unga vid denna tid. Som riktigt unga önskade de t o m ibland samhällsförändringar av häftigare art. Bland annat de många nya gruppbildningarna i samhället gjorde dock, att det för dem efterhand framstod som på väg mot allt större endräkt och solidaritet.

Nordström och Wägner — se vidare nedan — ger de tydligaste exemplen. Hellström berättar hur han till en början kände det som tillhörde han en förvirrad

mellangeneration. På grund av ekonomiska bekymmer upptäckte också han så småningom världen omkring sig. Gränsen mellan det gamla och det nya Sverige blev för honom, som för så många andra, Oscar II:s död 1907.[43]

Lidman är speciellt intressant. Han markerar i sina memoarer hur olik han till en början var de övriga i sin generation, eftersom han i barndomen präglades att sätta släkten och dess ära främst. Men trots denna fåfänga, "anakronistisk och fullkomligt otidsenlig"[44], undslapp inte heller han tidsengagemanget. Hans första politiska ställningstagande kom vid unionskrisen.[45] När Lidman sedermera diskuterar sig och hela sin författargeneration, ger han först en del exempel på tidig egocentrisk och prunkande kärleksdikt, men sammanfattar:

> Vi hade allesamman spunnit in oss i dessa fraser, ord och stämningar som silkesmaskarna i sina kokonger. Men det skulle inte dröja mer än några år förrän vi alla voro tiotalister, och man kan sannerligen fråga: hur gick det till? Vad var det för en ny vind som plötsligt blåste in i fras- och åsiktsvärlden, eller vad var det för en hand och makt som plockade ut oss ur våra fraskokonger?[46]

Exemplen antyder, att tiotalisternas bakgrund haft direkt betydelse för hur snabbt de kom i takt med tiden och började skriva i enlighet med den.[47] Medan Holmberg hävdar, att skepsis och melankoli är det karaktäristiska för det som skrevs 1900—10,[48] menar Wizelius:

> Entusiasm, ljusblå optimism, idealism är ord som karaktäriserar en huvudströmning inom svensk litteratur under nittonhundratalets första årtionde. Livsglädje och framtidstro kunde man sätta som dess motto.[49]

Melankolin hos en del unga är därför, menar Wizelius, en tillfällighet; eller den är föga representativ: "De hade ännu inte funnit sig själva [- - -] de företrädde strängt taget bara ett par små kotterier." Han sammanfattar:

> I stort sett är det sålunda på det viset, att det råder ett bestämt samband mellan författarnas förhållande till den samtida ungdomens bemödanden och deras inställning till livet. Skepsis och melankoli hör hemma hos de overksamma, desorienterade. Livsglädje och framtidstro hos dem som fått kontakt med de ideella organisationernas arbete.[50]

5. Litteraturen.

Tidigare påpekades att tiotalisternas gruppskildring inte i någon högre grad föregreps av de närmast föregående författargenerationerna. Däremot är det ett väl känt faktum — så känt att förhållandena här endast refereras helt kort — att dessa på ett allmänt plan betydde en hel del för den fortsatta litterära utvecklingen. Så skrev ju redan Snoilsky och Rydberg verk med sociala motiv,[51] medan de efterföljande åttitalisterna snart var närmast ökända för sin radikalism. Allmän yttrade sig detta i kamp för individens frihet och rätt att kritisera det bestående, specifikt genom inlägg i religions- och kvinnofrågor.[52] När dessa idéer fördes in i litteraturen gav de följande utslag:

I åttitalisternas egna programuttalanden liksom i den samtida kritikens och sedan forskningens redogörelser för åttitalet framhävs två allmänt formulerade krav eller karaktärsdrag: den starka betoningen av den sociala eller moraliska tendensen samt inriktningen på att skildra verkligheten och att göra det så noga som möjligt.[53]

Inte bara socialt utan även geografiskt gjorde man på 80-talet nya litterära inmutningar. Folklivsskildringen fick ett uppsving och även här var kravet noggrannhet och god verklighetskännedom.[54] Sammanfattningsvis: Åttitalisternas nyupptäckter av sociala och geografiska provinser, deras verklighetsinriktning, blev en pionjärinsats:

De unga författarna orkade själva bara med ansatser i riktning mot en oräddare, mera levande, verklighetsnära och intensiv litteratur; men själva det faktum att signalen hade givits blev avgörande för det litterära skeendet i fortsättningen.[55]

Vad gäller nittitalisterna är i sammanhanget viktigast hur, i takt med den växande nationalismen och hembygdsromantiken, intresset för folkliga miljöer nu blev ännu mer markerat. Brandell talar om "den provinsiella renässansen" med "direkta förutsättningar i det föregående decenniet."[56] Samtidigt trängde nittitalisterna undan en del av åttitalisternas landvinningar, medan de senare själva orienterade sig efter den nya riktningen. Vid sekelskiftet kom dock en ny grupp av författare, som just för tiotalisterna spelade en viktig, förmedlande, roll. Linder karaktäriserar den i följande ordalag:

De var alla novellister, som offrade föga åt stämningsmakeri och som hade ett impressionistiskt, nästan reportagemässigt sätt att berätta och i vissa fall, såsom Melsted, ett samhällskritiskt syfte.[57]

Hos tiotalisterna bröts nu mot varandra mönster och tendenser från tidigare generationer. Uhlin sammanfattar:

Den nationella förnyelsen efter 1905 stimulerade till fortsatt inventering och exploatering av nittitalets upptäckter, de nya landskapsmiljöer och den nationella grund dess författare tillkämpat sig i opposition mot åttitalets kosmopolitism. Nittitalets provinsialism var emellertid övervägande historiskt betingad. |- - -| De nya generationerna, hundratalets och tiotalets, tar upp problemet från en annan synpunkt. De skildrar det nya samhället och söker reda ut hur det vuxit fram.[58]

Det var arvet från åttitalisterna som gjorde sig påmint. Kartläggandet av Sverige fortskred, samtidigt som skildringssättet växlat. Provinsialismen kompletterades av den nya generationen med direkta skildringar av arbets- och yrkesliv. På det sociala planet betade den unga generationen sig således igenom skikt efter skikt av samhället, på det geografiska landskap efter landskap. Deras diktning blir ett slags syntes av åttitalets samhällsinriktning och nittitalets provinsialism.[59]

En syntes innebär också något nytt. Med åttitalisterna delade tiotalisterna intresset för samhället men de gestaltade det på ett nytt sätt. Här tycks de olikartade betingelser, dessa båda författargenerationer skrev under, ha spelat en avgörande roll.

Som Ahlström påpekar, hade den tidigare liberalismen, sedan den väl fått eko-

nomiskt övertag inget intresse av att driva frihetsarbetet vidare. I stället eftersträvade man ordning och stabilitet och blev därför på idéplanet närmast samhällsbevarande. Åttitalisternas radikala förväntningar övergick då i bitterhet, medan omgivningen å sin sida snart betraktade dessa författare som ett mycket större hot än de egentligen var och därför ofta hårdhänt ställde dem utanför tidsdebatten.

Det finns således en klyfta mellan den idealistiska genombrottslitteraturen och den verklighet som omgav den. Ahlström skriver: "Övertygelserna saknade den fundamentala förankring i de sociala samtidsrealiteter, intresselinjer och folkrörelser som avgör en ideologis slagkraft och framgång."[60] Det är något statiskt över det samhälle åttitalisterna gick till storms mot, som på ett märkligt sätt kontrasterar mot vad som verkligen skedde mot 1800-talets slut, då Sverige tog steget över i industrialismens andra snabbt expanderande fas och då folkrörelserna konstituerades. För en del av detta måste åttitalisterna ha varit blinda, kanske till följd av sin fixering vid ensamhetsproblematiken, kanske kan man också försvara dem med att tecknen när allt kom omkring ännu inte var så tydliga. I vilket fall stod åttitalets författare på det hela taget främmande för bilden av samhället som en agglomeration av grupper i strid eller samverkan och i den mån de – som ofta Strindberg – snuddade vid tanken, drog de inte några litterära konsekvenser av den.

Tiotalisterna kom däremot "i rätt tid". Det gamla ståndsetablissemanget befann sig nu på tydlig tillbakagång, medan den alltmer dominerande medelklassen började söka sig en egen kultur, en konstnärlig bekräftelse på det nya samhälle man ansåg sig ha skapat. Sverige var ett ungt, rikt och uppåtstigande land; det krävde en ny litteratur. Vid det laget var det dessutom, vare sig man bejakade eller förnekade den, närmast omöjligt att förbise det dynamiska i samhällsutvecklingen. Det är alltid vanskligt att psykologisera men generellt kan sägas att tiotalisterna, som själva var unga och framåtsträvande, aldrig kände sig stå i harnesk mot tiden. De var i samklang med den, beskrev den inifrån.

Förhållandet kan sammanfattande uttryckas så, att när tiotalisterna återupplivade åttitalets ambition att undersöka det aktuella samhället, gjorde de det i ett annat samhälle än föregångarna. Det förde dem till andra attityder och värderingar men också till nya motiv i författarskapet och till nya berättargrepp, varav gruppskildringen är ett.[61] Det är denna process som skall följas i detalj beträffande ett par av de mest typiska författarskapen.

6. Den litterära marknaden.

Man väntar sig gärna, att en innovation i litteraturen skall kunna föras tillbaka till en eller annan genial nydanares insatser. Så förhåller det sig inte – även om Nordström hade vissa ambitioner att bli sin generations ledare[62] – med det tidigare 1900-talets gruppskildring. Den växte fram helt odramatiskt och utan större pretentioner och är för övrigt i den första fasen av sina upphovsmän knappast tänkt som något viktigare genombrott på det rent litterära planet. De första

gruppskildringarna hade journalistiska eller när det skulle vara riktigt högtidligt, sociologiska målsättningar, snarare än litterära.

En utgångspunkt för tiotalisternas första författarskap ger däremot vad som allmänt kan betecknas som deras goda publiceringssituation. Viktigast var här sambandet med pressen. Både Nordström och Wägner syftade tidigt till att bli "riktiga författare" med den speciella status detta kunde ge, men de förberedde sig – liksom flera av sina generationskamrater – för uppgiften med tidningsnoveller, kåserier osv. Tiotalisternas nära kontakt med pressen kan i sin tur härledas till den samtida tidningsvärldens expansion. Under perioden 1865–99 ökade antalet utgivna dagstidningar från 97 till 241, samtidigt som genomsnittsupplagan per tidning steg från cirka 1 000 till något över 4 000 exemplar. Bakom detta låg införandet av nya tryckmetoder, förbättringar i nyhetsförmedlingen m m. Som Spångberg skriver, kan dessa årtionden betecknas som den svenska dagspressens "Gründerperiod".[63]

Vid sekelskiftet var tidningarna således fler och större. Dessutom hade deras innehåll på flera betydelsefulla punkter förändrats. Ett exempel ger den s k feuilletonen. Den spelade en viktig roll vid omformningen och utvecklingen av det litterära och kulturella materialet i 1800-talets och det tidiga 1900-talets dagspress. I Sverige blev feuilletonen alltmer vanlig på 1850-talet. Den reserverades redan från början för skönlitterär förströelseläsning, som snart blev "en av de största enskilda stoffkategorierna efter att dessförinnan ha varit mer eller mindre obefintlig."[64] Feuilletonens snabba genombrott i svensk dagspress var främst en följd av en ny redaktionell politik; med hjälp av den breddade tidningarna sitt läsarunderlag. Det var huvudsakligen den växande borgerliga (kvinno)publiken man vände sig till.[65] Dessutom var det lättare litterära godset inte bara populärt utan också billigt. Det mesta av det togs utifrån. Någon lag om konstnärlig äganderätt fanns ännu inte, vilket till fullo utnyttjades av pressen. Som Uhlén påpekade, kunde den "ta för sig praktiskt taget vad den behagade av litterära alster utan att vara förpliktigad att honorera respektive författare."[66]

Feuilletonen ger det tydligaste exemplet på hur litterärt material efterhand vann insteg i dagspressen.[67] För åttitalisterna kom den aldrig att få någon större betydelse; utvecklingen hade inte nått sin kulmen och dessutom var pressen för dem, trots deras egen vilja till journalistik, med få undantag stängd.[68] Nittitalisterna hade det betydligt lättare och med tiotalisterna hade såväl pressens allmänna expansion som dess litterära politik nått över den gräns, där den förmådde direkt påverka den framväxande generationens författarskap.[69]

Således kom tiotalisternas intåg på den litterära scenen inte bara i en tid då dagspressen fylldes av skönlitteratur. Lika viktigt var, att understreckaravdelningar, B-sidor osv inte i första hand tillkommit med tanke på kvalitetsförfattare. Här fanns ett forum öppet för alla. Tidningarna krävde mycket material och var inte främmande för att släppa fram okända förmågor förutsatt att de var billiga (det var de eftersom de var okända) och att de skrev i det populära maner tidningens läsare vants vid. Författarskap startar ofta trevande och här såg nu den förhopp-

ningsfulle skribenten sin chans. Efter framträdanden i exempelvis familjekretsen eller gymnasieföreningen skickades det första blygsamt hållna bidraget, ofta anonymt eller under signatur, till en inte alltför stor tidning, gärna den lokala som var den man kände sig mest hemmastadd och förtrogen med.[70]

Den litterära debuten i en tidning innebar ofta igångsättandet av själva författarskapet; den påverkade – i högre eller mindre grad – de unga författarnas stil och den gav dem dessutom en första kontakt med tidningsvärlden, en kontakt, som över noveller, reportage och kåserier, kunde leda till flera års fast anställning.[71] Det var sedan inte minst genom tidningsarbetet tiotalisterna fick inblick i det omgivande samhället; för många av dem blev de praktiska skriverfarenheterna, försöken att journalistiskt beskriva detta samhälle, den grund från vilken deras litterära verklighetsskildring utgick.

I detta avsnitt om marknaden bör också nämnas att även förlagsverksamheten från 90-talet och framåt var i snabb utveckling. Ett tydligt exempel ger Bonniers, ett förlag som snart knöt de nya författargenerationerna fastare till sig. Tiotalisterna hade därför ganska lätt att vid debuten finna sin förläggare och hade därefter ett i stort sett gott förhållande till honom.[72] Den goda publiceringssituationen medförde att de unga författarna i större utsträckning än föregångarna försökte leva på sin penna. Som Linder skriver blev "yrkesförfattaren redan i början av 1900-talet [- - -] en ganska vanlig företeelse även i vårt land.[73]

7. Samtida utländsk gruppskildring.

Litterära tendenser liknande den svenska gruppskildringen fanns vid 1900-talets början även i en del andra länder. I Danmark avlöstes 90-tal och symbolism av nyrealisternas "stoflige gennembrud" med Jensen och Andersen Nexø som främsta namn och i Norge följde efter sekelslutets "nyromantik" nyrealisterna Duun, Bojer, Undset m fl.[74] Andra paralleller ger i England H.G. Wells, i Tyskland Gerhard Hauptmann, i Belgien Emile Verharen, osv.[75] Det mest paradigmatiska försöket att under dessa år utforma en "gruppskildringens estetik" kom med fransmannen Jules Romains s k unanimism. Här är också sambandet med den framväxande vetenskapliga sociologin fullt tydligt. Även om Romains inte ville höra talas om det, är hans program att skildra grupplivet, la vie unanime, delvis kalkerat på Durkheims sociologiska uppfattning.[76]

Ingenting tyder dock på att de unga tiotalisterna hört talas om Romains; hans unanimistiska romaner kom dessutom sent under den period denna undersökning behandlar. Jämförelsen med honom ger snarast ett mått på hur pass trevande och teoretiskt vaga de första svenska gruppskildringarna var. Det rör sig i fortsättningen inte om litterärt-vetenskapliga program och deras förverkligande, snarare om ansatser, i första hand betingade av praktiska journalistiska erfarenheter och intressen.

8. Nordström och Wägner: En introduktion.

Vad som hittills sagts exemplifieras i det följande med studier i Nordströms och Wägners första författarskap. De blev båda tidigt journalister och fick därigenom kontakt med det omgivande samhället. Samtidigt gav denna kontakt delvis olika resultat. Nordström fick snart ett starkt och målinriktat samhällsintresse. Wägner bar visserligen redan från början med sig ett allmänt kvinnoengagemang, men vad som direkt rörde sig i tiden blev hon först efterhand mer medveten om.

I de båda författarnas andra bok slår den nya berättartendensen igenom. Nordströms Fiskare är skriven utifrån medvetna samarbetsidéer, men har ett mer allmänt sammanhållande grepp. Wägners Norrtullsligan är till sitt idéinnehåll mindre bestämd men är i gengäld en regelrätt gruppskildring. Min studie i Nordströms författarskap är därför mer inriktad på idébakgrunden, medan den i Wägners författarskap är mer utförlig vad gäller berättartekniken.[77]

Redan här bör nämnas något om tidigare forskning. För såväl Nordström som Wägner finns utförliga standardverk: Qvarnströms Från Öbacka till Urbs. Ludvig Nordströms småstad och världsstadsdröm och Isaksson-Linders Elin Wägner 1882—1922. Amazon med två bröst. Båda dessa verk ligger dock vid sidan av min undersökning. Qvarnström fördjupar sig visserligen i Nordströms gemenskapsidéer, men tyngdpunkten ligger på deras genomslag i det senare författarskapet. Isaksson-Linders bok är en regelrätt biografi. De texter jag sätter i förgrunden är inte utförligt behandlade. De båda verken har således bjudit på få kollisioner men en hel del hjälp. Jag har tack vare dem sluppit använda ett redan ansträngt utrymme till mer utförlig biografi, idéhistoriska fördjupningar osv.[78]

Till sist bör det påpekas att jag inte, som en del uttalanden ovan kunde antyda, betraktar mig som vare sig press- eller stilforskare. Mina insikter är på dessa områden mycket allmänna. När jag i det följande ändå kommer in på dem är det således därför att jag med också detta som bakgrund vill fördjupa det som är denna avhandlings huvuduppgift — studiet av den biografiskt, litterärt, idémässigt och samhälleligt betingade berättarteknik jag benämner gruppskildring.

II. Nordströms författarskap före Fiskare.

1. Första levnad och skrivförsök.

Som påpekats gick för många tiotalister vägen in i författarskapet över journalistiken. I Nordströms fall var dock valet av levnadsbana i huvudsak negativt; journalistyrket var vad som återstod sedan han tyckte sig ha misslyckats både som samhällsmedborgare och som författare.

Konkursen och Tidu Mörk.

I februari 1895 lämnade Nordströms far, ansedd som en av stadens rikaste män, in sin konkursansökan. Familjen flyttades i ett slag långt ned i samhällshierarkin. Nordström var vid denna tid tretton år. Den hastiga och av allt att döma oväntade omställningen blev för honom mycket svår, i synnerhet som hela den följande uppväxttiden präglades av ekonomisk och social otrygghet.

Samtliga Nordströms biografer[1] har visat på konkursen som en livsvändpunkt. Han gör det också själv. I dagboken återkommer ständigt tankar om att det är konkursen som gjort honom radikal; det är den som gett honom såväl sociala underlägsenhetskänslor som revanschlust. En sammanfattning av hela den livsperiod jag behandlar lyder:

> Genom min sorgliga barndom och genom min fars ekonomiska fall blev jag från tidiga år van att känna mig föraktad, åsidosatt och i vägen. På grund härav har hela mitt liv varit en kamp att åter resa mig, och ibland anser jag, att förrän jag blivit en verkligt berömd man, kan jag inte få en säker jämvikt. (Dagboken 17/11 1907)

Nordströms längtan efter återupprättelse avspeglas tidigt i dagboken. Där finns ekonomiska fantasier och storvulna yrkesplaner, så småningom också författardrömmar. Den 12/8 1900 redogör Nordström för de senare och slår fast: "skriva måste jag, det är som mat och dryck, jag kan ej låta bli." I ett p s tilllägger han: "Nu har jag äntligen skaffat mig en pseudonym: Tidu Mörk." Signaturen anspeglar på Nordströms utseende, men hade också symbolisk betydelse. Den skulle utpeka både den Nordström, som kände sig stå utanför samhället, och den som ville slå mot det; med dagbokens ord "en man, som gjort till sin livsuppgift att tala sanning och riva mörkrets välde [- - -] en man, som alla komma att fördöma, förbanna, förhåna och bespotta." (9/9 1900)

Sina första alster som Tidu Mörk publicerade Nordström i Härnösands gymnasistförenings handskrivna tidning Idun. Han var åren 1900—01 föreningens ordförande och tycks där har spelat en ledande roll.[2]

Att Nordströms litterära ambitioner redan från början var väldiga, hindrar dock inte att dessa första utslag av dem, liksom den samtida dagboken, flödar över av självupptagen rabulism, osmält filosofiskt allmängods och erotiska fantasier.[3]

De första bidragen i lokaltidningen HeP bokförde Nordström noggrant i dagboken. Här är tonfallet lägre. Uttrycksbehovet har fått stå tillbaka för viljan att bli publicerad. Även om Nordström tydligt sökt följa mönster från tidningens övriga litterära gods, präglat av nittitalistisk efterklang, gjorde han en del för framtiden viktiga inmutningar: norrlandsromantik och havspoesi i Middagsrast (13/8) och Vid havet (31/8), samt medkännande folklivsskildring i Salomos ordspråk 16:24 (13/9, samtliga 1901). Nordströms första samarbete med pressen blev dock inte särskilt lyckat. Redan debutdikten, Skvallersystrar (24/9 1900), väckte viss debatt.[4] Än värre blev det efter novellen Söndag (20—23/1 1902). Vad som framför allt väckte den närmaste omgivningens vrede var avslutningens spleen och fritänkeri i sekelskiftets anda.[5] I dagboken bokför Nordström de första reaktionerna. Den 24/1 säger hans flickvän upp bekantskapen, den 27/1 tar HeP i en redaktionell kommentar avstånd från honom och den 30/1 har han läst igenom den mängd anonyma och ilskna läsarbrev tidningen vidarebefordrat till honom.

Uppståndelsen kring Söndag blev ödesdiger. Senare samma år försökte Nordström, främst på grund av sin dåliga ekonomi, på nytt publicera sig i HeP. Men fastän han nu, enligt dagboken, skrev "idyller" (23/9) tycks tidningen ha ledsnat på den ökände Tidu Mörk. I HeP för 1902 är Söndag det sista bidraget av honom. Som Nordström bittert utbrister:

> Hur ska jag kunna förtjäna något i den här stan. Tidningarna ta ej emot den exkommunicerades manuskript, inga pojkar kan man få att läsa med, och allt är galet. (Dagboken 27/10 1902)[6]

Unga människor.

Vid det här laget började dessutom Nordströms studier vålla honom bekymmer. Efter studentexamen 6/6 1901 hade han tillbringat större delen av läsåret 1901—02 i Uppsala, men försökte därefter på grund av vantrivsel och penningbrist fortsätta vidare hemma. Dessa i det närmaste resultatlösa studier följdes sommaren 1903 av ett försök att exercera beväring, också det misslyckat.[7]

Vad som återstod var författardrömmarna. De sträckte sig längre än till publicering i lokalpressen. Såväl hatet mot omgivningen som viljan att hävda sig inför den sammanfattas i den självbiografiska roman, Nordström från början av 1901 skrev på. Den bar till en början den alltför talande titeln Gymnasial-boken, från mars 1903 Unga människor.[8]

Qvarnström har grundligt behandlat denna text och även sökt kartlägga dess litterära och samhälleliga förutsättningar: en under det sena 1800-talet framväxande småstadsskildring och politiska och sociala konflikter i sekelskiftets Härnösand. Enligt min mening gör sig Qvarnström dock skyldig till en övervärdering av

en tidig text, när han sammanfattande menar att "Nordströms första romanförsök [- - -] visar honom som arvtagare till åttitalets utåtriktning och sociala verksamhet."[9] Det är riktigt att Nordström vid denna tid läste och beundrade åttitalisterna, men det implicerar inte att han gestaltat (eller riktigare: haft insikt nog för att kunna gestalta) deras idéer i sin roman. Snarare visar de uttänjda analyserna av erotikens väsen eller all skol- och kyrkofientligheten på, att det här mest rör sig om osmält litterärt lånegods.

Inte heller har diskussionerna i Unga människor främst sociala utgångspunkter. Så riktas vid ett tillfälle utfallen mot några representanter för en ny tid; en direktör, en räntmästare och en disponent (s. 179 ff.), men satiren förvandlas nästan omgående till äckel över "de *gamles*" (s. 181, min kurs) fadda skämt med sexualia. Detta textställe är ett indicium på Nordströms benägenhet, inte till social analys men till att se de flesta motsättningar som privata konflikter mellan generationer. Förhållandet anges redan i titeln; detta är en roman om unga människor. Ett annat exempel ger sammanstötningen mellan Nordströms alter ego, gymnasisten Sten Björck, och läraren Kihlman. Trots att Sten här framför allt skall försvara sin döde far (s. 60), berörs detta inte alls i den efterföljande diskussionen. Den blir i stället en principdebatt med Kihlman som auktoritär och självgod lärare, Sten som rättslös och bitter elev. Det hela mynnar ut i förakt för hela den äldre generationens, dvs *både* lärares och föräldrars, falskhet och dubbelmoral, samt i hoppet om att det ändå med de unga börjar skönjas en ny tid.

Det är således inte bara sin egen utan hela sin generations talan Nordström här för. Även detta anges i titeln; romanen vill handla om unga människ*or*. Andra ansatser i den riktningen är försöken att ge olika gymnasisttyper – satirikern, poeten, geniet och professorn (s. 46, 51, 112 o. 163) – som sedan får samtala över olika ämnen.[10] Ändå handlar detta romanförsök, som Qvarnström riktigt påpekat, "först och sist om *en* ung människa."[11] Social omedvetenhet, teknisk ofullgångenhet och koncentrationen till de egna upplevelserna och känslorna gör att Nordströms ambitioner till mer sammanhållande grepp denna gång inte slår igenom i texten.

Jag vill därför påstå att Unga människors främsta betydelse ligger i att Nordström där *försöker* skriva radikalt. Samtidigt har han som samhällsskildrare ännu inte hunnit särskilt långt. Skiljelinjerna i Unga människor är inte sociala. De konflikter som finns gäller främst generationerna och all debatt förs inom ett socialt avgränsat område. I sina utfall mot stadens borgare betraktar Sten Björck sig ändå alltid som en av dem. Detsamma gäller än så länge också Nordström själv.[12]

Vägen ut.

Efter många nedstrykningar och omskrivningar förelåg Unga människor 27/4 1903, enligt dagboken, i ett renskrivet manuskript, som sändes in till Bonniers. Långt tidigare hade Nordström dock börjat tvivla på boken – samtidigt som det var med hjälp av den han fick förnyad presskontakt. I mars 1903 hade han till re-

daktör Kjellman på VA lämnat in Unga människors inledningskapitel, Staden, för tryckning. Han tillfogar i dagboken: "Få se om han törs ta den." (24/3) Det tordes Kjellman. Staden infördes i VA 15/4 och den gav 10 kronor i honorar.[13]

I augusti kom nästa, avgörande steg. Nordströms far ansåg sig då inte längre kunna bekosta hans studier. Han skriver i dagboken: "Jag måste alltså som så många andra av brist på medel sluta och söka mig mitt uppehälle." (12/8) Om sin framtid sammanfattar han:

> Gå in vid en tidning? Ja, varför inte. Det är ingalunda det som oroar mig – att arbeta, det är endast detta: varför arbeta? och för hur mycket? (ib.)

Början blev ändå svår. Lokalpressens misstro mot Tidu Mörk fanns kvar. I september sökte Nordström en volontärtjänst på VA men fick avslag.[14] Under de närmaste månaderna försörjde han sig på att ge lektioner och hade, som alternativ till tidningsbanan, planer på att söka sig som kontorist till ett utländskt trävarukontor.[15] Hur fast besluten Nordström nu var att börja yrkesarbeta visas av att när Unga människor slutgiltigt refuserades, fick detta i dagboken endast kommentaren: "Jag är nöjd, det är bäst så." (22/10)

Genom faderns förmedling fick Nordström i november översättningsarbete (fransk och tysk förströelselitteratur) för VA. Han slet med detta de närmaste veckorna – och vantrivdes. Under en affärsresa lyckades dock fadern intressera chefredaktör Pettersson på SuT för sonen. En medarbetare skulle sluta till nyår och Nordström kunde få ersätta honom. Som prov skulle han dock först skriva något om Härnösand för tidningen.[16]

Dessa Härnösandsbrev (SuT 28 o. 30/11 1903, sign. Tidu Mörk) fick för Nordström grundläggande betydelse. För det första gav de honom tillfälle att ge igen. Artiklarna är en besk vidräkning med hemstadens sömnighet, bigotteri och fulhet. De väckte stor uppståndelse; i synnerhet sedan HeP 3/12 publicerat delar av dem fick Nordström utstå många samtal med förorättade och ilskna stadsbor.[17] För det andra fick Nordström platsen. Den 4/12 meddelade red. Pettersson att han borde resa ner till Sundsvall så snart som möjligt för att sätta sig in i arbetet. En vecka senare lämnade Nordström utan saknad hemstaden. Han hade, som han senare skriver, med de senaste artiklarna "av Härnösandsborna definitivt placerats bland 'murvlarna', nedan för hederligt folks vanliga skala."[18] För det tredje gav Härnösandsbreven Nordström viktig självinsikt. De många attackerna mot honom gav ökad stridslust, men samtidigt noterar han i dagboken: "Jag märker nu tydligare än någonsin alla bristerna i mina kunskaper." (3/12) Och inför avresan till Sundsvall sammanfattar han:

> Nu gäller det att vara djärv och kall. |- - -| Under mitt arbetet skall jag suga livet in i mig. Jag skall girigt samla stoff. Jag är tom nu, jag behöver mycket. (7/12)

2. Journalist i Sundsvall.

Qvarnström har i avsnittet Volontären och samhället (s. 146–156) behandlat Nordströms tid på SuT. Han visar bl a hur tidningsarbetet utvecklade Nordströms stil och gav direktkontakt med tidens sociala och politiska frågor, samt att SuT:s allmänt frisinnade och framstegsvänliga hållning bör ha spelat stor roll för Nordströms framtida samhällssyn. Mot detta har jag inget att invända. Min avsikt är att, främst med hjälp av Nordströms dagbok, komplettera bilden av denna hans första praktiktid som skribent. Dessutom går jag, vad gäller betydelsen av denna period, på en viktig punkt längre än Qvarnström. Jag menar, att även om Nordström efter konkursen känslomässigt tyckte sig ha förlorat sin borgartillhörighet, var det inte förrän han blev journalist han verkligen hamnade utanför. Språnget i Nordströms utveckling förbereddes således tidigare, men det togs först nu. Därigenom gick också hans skrivande in i en ny och mer fruktbar fas.

Lärotiden.

Även om Nordström anställts på SuT efter två signerade artiklar fick han, som framgår av dagboken, börja med att lära sig yrket nerifrån. De första veckorna skickades han runt i staden för att få en inblick i hur referat från domstolar, bolagsstämmor eller begravningar skulle skrivas. I januari 1904 blev referatuppdragen fler och större. Månaden därefter vistades han en vecka vid Tuna-Tinget, samt gjorde sin första intervju. Den 2/3 hade han sin första nattvakt, ett datum han själv såg som så betydelsefullt att han sparade det numret av tidningen. Den 16/4 kvitterade han ut sin första lön, 75 kronor i månaden. Därmed var Nordström inne i yrket, ett yrke som han dock upplevde som hårt och rutinmässigt, med ständiga nattvakter och ett evigt notis- och referatskrivande.[19]

Under sommaren kom de första mer självständiga alstren, men de är förhållandevis få.[20] Nordström hölls dessutom ständigt efter av sina äldre kolleger. Den 10/2 fick han enligt dagboken sin första stora utskällning sedan han slarvat i ett mötesreferat och så sent som 9/5 noterar han ilsket att han fått alla sina notiser omskrivna av redaktionssekreteraren, Österdahl. Som Nordström själv medger, hade kollegerna dock ofta fog för sin kritik. Exempel ger dagboksanteckningar 1/9 då han skriver om "bagatellgörat" på tidningen eller 5/10, då han menar att han sköter arbetet bara så pass att han klarar sig från avsked. Sammanfattningsvis: Nordström insåg knappast, medan de varade, de första journalistårens betydelse. Hans ovilja att inordna sig hindrade dock inte att det dagliga tidningsarbetet, där det skrivna hela tiden utgår från konkreta händelser eller företeelser, utvecklade honom som skribent. Ett år senare hade han nått tillräcklig klarsyn för att sammanfattande om Sundsvallstiden kunna skriva att den var "början till det hela. Ingressen till allvaret."[21]

Murvelkänslorna.

Som framgår av dagboken och av de första litterära försöken, främst Unga människor, ställde konkursen aldrig Nordström socialt utanför det samhällsskikt han utgick ifrån. I tydlig mellanställning hamnade han däremot som journalist. Trots att det var fadern, som hjälpt honom in i yrket, kunde Nordström senare sammanfatta: "Jag var den förste "överklass"pojke i staden, som valde denna bana; och det betraktades i hemmet som ett deciderat steg *nedåt* på den sociala rangskalan."[22] Liknande känslor hyste snart Nordström själv. Efter bara en månad på tidningen avger han i dagboken följande deklaration:

> Det är missnöje jag nu kommer med. Det äcklar mig med med dessa tidningsmän. Jag vet ej, om det är yrket, som gjort dem sådana de äro, men de äro långt ifrån angenäma. [- - -] Faktum: jag känner mig nersölad, bragt ur jämvikt, sölad av mycken smuts och förfäad. Jag ser mig villrådigt runt om, vad som är att göra till min själs försvar. Jag tror, det bästa är att i möjligaste måtto hålla mig avskild från dem och för mig själv. (17/1)

Att kollegerna i sin tur betraktade Nordström som en till sitt yttre pedantisk men inte särskilt betydande skråmedlem, gav bara hans aversioner ytterligare näring. Här är dessutom generationsskillnaden av betydelse. Den 9/5 klagar Nordström över att han inte har något jämnårigt umgänge, den 3/9 relaterar han ett "gruff" om modern och gammal litteratur, osv.[23]

Nordström såg journalistkollegerna som "underklasstyper" (dagboken 31/5); när han från tidningsmiljön gav sig ut i det omgivande samhället fick han omedelbart uppleva att han själv räknades till dem. Någon gång ledde detta till tankar om solidaritet (4/3), men oftast var känslorna av mer privat natur. I samband med en förälskelse skriver han: "Jag når henne ej. Jag står under och utom." (17/3) och "jag kände slavmärket" (18/3). Isolerad både från det samhällsskikt, han egentligen ville tillhöra, och från tidningsmiljön, där han inte kände sig hemma, hade Nordström tidvis starka upplevelser av underlägsenhet. Sitt livs alla nederlag sammanfattar han i dagboken:

> Inför den uslaste hamnbuse har jag sensationen att han på något sätt är mig överlägsen — den dummaste övar tryck över mig. Det måste vara följden dels av att familjen ej längre tillhör de höga, dels av allt hån, all smälek och ondskap, som mitt skriveri skaffat mig och slutligen av den sociala ställning jag som murvel intar. (15/11)

Liksom tidigare gav dock mindervärdeskänslorna även revanschlust. Anteckningen slutar med en lovsång till "dådets poesi" och orden "Vive la liberté och Vive la revolution!". Också journalisterfarenheterna fick således dubbel funktion. Vid ett tillfälle förödmjukades Nordström grovt av stadens borgmästare. Senare såg han detta som ett exempel på, att det första han lärde sig som tidningsman var "känslorna där nere. Murvelkänslans ena facett: närmast hat."[24] Dess andra facett blev den begynnande sociala inblicken. I artikeln Fattiga barn (SuT 24/2 1905) riktar Nordström en vädjan till all den "barmhärtighetsenergi" som finns i staden att skaffa sig kännedom om de sociala missförhållandena: "Vi murvlar se den dagligen i ögat."

Samhällskontakten.

Trots den kritik mot tidningsmiljön dagboken uttrycker blev således Sundsvallstiden av avgörande betydelse för Nordströms utveckling. Det var på SuT han lärde sig skriva och det var där han upptäckte samhället och drevs att söka sig vidare. Den 29/11 noterar han i dagboken att han "ämnade sluta i tidningen och övergå till det rent litterära fältet." Försörjningen skulle han klara med artiklar i storstadspressen. Det dröjde sedan åtskilliga månader innan planerna förverkligades, men i mellantiden hann Nordström verkligen få in en del artiklar i DN och SoD. Dessa artiklar, liksom en del i SuT, avspeglar Nordströms samhällskontakter och -åsikter vid denna tid.

Som framgått av Unga människor och upplevelserna av tidningsmiljön såg Nordström många problem som generationskonflikter. Detta, som både låg i tiden och bottnade i hans egen ungdom, predisponerade till ett intresse för ungdomsrörelsen. Den 10/1 besökte Nordström på tidningens uppdrag en nykterhetsfest där rörelsen presenterades och blev, som redan visats, positivt inställd till den.[25] Ett av Nordströms första självständiga journalistuppdrag blev sedan reportaget Ungdomsmötet på Alnön (SuT 25–26/7 1904, sign. Tidu Mörk).[26] Han ger där den förväntansfulla sommarstämningen, glimtar från marknadsvimlet, samt utförliga referat av de många talen och föreläsningarna. Viss ironi finns också, riktad mot en del äldre talares moraliskt-religiösa förmyndarattityd gentemot ungdomen. När Nordström några veckor senare läste ett debattinlägg om ungdom, som också skrivits *av* ungdom,[27] fick han lust att själv göra något liknande. Artikeln skulle heta Vi unga och enligt dagboken, bli "ett första uttryck för vad vi yngsta vilja, vi som ännu inte hunnit få vårt ord med i laget, ej vår lösen proklamerad." (15/8). Några dagar senare (18/8) nämner Nordström att hans planer av tidningen avfärdats som naiva, något som dock gjort honom än säkrare på att han borde fullfölja dem. Ett halvår senare slog de igenom i den redan citerade brandartikeln Ett dött land. Tankarna om nationens förfall avslutas där med följande profetia om en ny tid:

> det ropar, det ropar. Det stiger ur dalarna, det löper längs stränderna, skogarna susa det, bergen eka därav. Då äntligen tillkommer det vad av ungt folk i landet är att utan hänsyn till den smärta de tillfoga sig själva och andra, utan rädsla för hån, spott och spe, stiga fram och samla sig i flockar. Visa, att det finns kvar av granit, ty det tränger.
>
> För länge läto vi den gamla lojaliteten råda. Nu tarvas att vi se på vårt eget. *Vi* skola ärva landet. Vi tillåta ej att det lägges öde. Vi vilja inte ha dött land och murket bo. Vi ha rätt och plikt mot oss själva. Egoismen skall rädda oss.[28]

På Alnömötet fick Nordström kontakt med en av föreläsarna, Ruben G:son Berg, med vars hjälp han senare fick en artikel förmedlad till Stockholmspressen: Pelle Molin. Ådalens diktare (DN 16/1 1905). Artikeln är ett tidigt utslag av Nordströms litterära Norrlandspatriotism.[29] Vad gäller hans uppfattning mer allmänt i den s k norrlandsfrågan, var den på en väsentlig punkt rakt motsatt den vanliga vid denna tid. Enligt Nordström var inte vandaliseringen av skogen det

stora hotet mot Norrland, utan att bönderna av lättja misskötte sin jord.[30] Denna bondeaversion har direkt samband med Nordströms ovan nämnda tidsperspektiv. Norrland, som befann sig i industriell expansion, var för honom det unga framtidslandet. De konservativa bönderna var där en tillbakahållande kraft. Lösningar fanns dock. Ett exempel ger artikeln Från Bottenhavet (DN 16/4 1905). De utfall mot bönder, Nordström där gör, utmynnar i att även jordbruket kan pånyttfödas bara ungdomen får ta vid.

Över tidningsarbetet konfronterades Nordström dessutom direkt med tidens politiska idéer. SuT:s hållning var liberal; samtidigt gav Nordströms misstro mot kollegerna och de egna pariakänslorna honom ett starkt, men allmänt, intresse för socialismen. Bland politiska händelser finns i dagboken åsikter om rösträttsfrågan, rysk-japanska kriget, Petersburgrevolutionen, samt den förestående brytningen med Norge.[31] Av organisationer nämner Nordström, utom ungdomsrörelsen, främst idrotts- och nykterhetsrörelsen. Dessa räcker ändå inte, menar han i dagboken, för att leda ungdomens frammarsch:

> Men allt detta är något bredvid — utan den starka näven. Och det börjar ropa allt högre, eller kanske knota allt högre bland ungdomen: Mera luft, ljus, glädje. (19/10 1904)

Dessa revoltidéer fick ytterligare näring genom den s k Sörvikskonflikten, en föreningsrättsstrid där dock några strejkande arbetares attack mot tre utländska strejkbrytare snart fick den största publiciteten. Nordström var närvarande vid den efterföljande rättegången och skrev med anledningen av den en artikel där han i flammande ordalag försvarar arbetarna: Nerifrån djupen. Till klasskampens psykologi (SoD 17/1 1905).[32] Att märka är, att Nordströms patos främst utgår från ett slags samhörighet med de anklagade. Inledningsvis konstaterar han att mycket klarnat för honom när han fått se att de häktade "äro storparten unga människor." Längre fram motiverar han hela artikeln med orden:

> Jag är ingen gammal och vis man, jag har ännu blodet hett och handen knuten, och man må ta mina rader som klang och känsla från sårat ungt folk här hos oss.

Denna identifikation på åldersnivå avlöses på klassnivå av en syn ovanifrån på arbetarna som primitiva flockvarelser. Slagsmål är "den klassens sätt att kämpa". Hos dessa människor "ropar ännu driften, och den stiger plötsligt som en svallvåg och slår." Under rättegången lyckades försvarsadvokaten, Sigurd Dahlbäck, tillbakavisa anklagelsen att fackföreningen hade varit med om att planera attacken mot strejkbrytarna. Han menade också i sin slutplädering att striden framför allt gällde arbetarnas föreningsrätt.[33] För Nordström var dock knappast organiserandet av en fackföreningsrörelse det viktigaste redskapet i arbetarnas kamp för en bättre tillvaro. I dagboken anar han något kraftfullare, mer hotande:

> Man märker en kort minut, att man lever sida vid sida med något jätteartat, något, som skulle kunna störta det hela genom en stark, medveten kraftyttring. Om arbetarnas Napoleon en dag skulle komma, då, ve de gamla samhällsmänniskorna. (19/12)

I artikeln är han säkrare, profetisk:

Men en gång kommer arbetarnas Napoleon. Man behöver ej vara annat än ett seende öga för att i blixtbild se allt ont verk, som då skall få dra sina dyra följder, och här är också något, som ropar och en gång skall få svar.

Uppbrottet.

Den 7/1 och 9/1 1905 sände Nordström, enligt dagboken, iväg artiklarna om Molin, respektive Sörvik. När de sedan publicerades väckte de stark kritik och motvilja i staden. Nordström hade än en gång gjort sig osams med omgivningen och var under en vecka sjuk av grämelse.[34] Samtidigt hade han fått kontakt med och erkännande från Stockholmspressen. Detta sporrade honom till att på allvar börja skriva "något av värde" (dagboken 18/1). Det Nordström här syftar på är de litterära planerna. För att kunna realisera dem behövde han ro och avskildhet, något han tänkte sig finna ute på den lilla skärgårdsön Ulvön. En utlösande faktor tycks sedan ha blivit mötet med den radikale journalisten Ragnar Fehr, som sänts upp till Sundsvall av DN och Frisinnade klubben för att göra undersökningar om Sörvikskonflikten. Fehr hjälpte Nordström i kontakterna med DN, SoD och GHT, men gav honom också sitt fulla stöd inför uppbrottet.[35] Innan presskontakterna var helt etablerade sade Nordström den 24/2 1905, enligt dagboken, upp sig på SuT. En månad senare, den 27/3, noterar han att han sedan en vecka är tillbaka i Härnösand i full färd med att förbereda avresan till Ulvön.

3. Fiskardräng på Ulvön.

Trött och nedstämd efter en nattvakt antecknar Nordström i dagboken 27/2 1904 att han är på väg att fuska bort sitt liv; han "är halvt tidningsman och halvt litterär dilettant." Ulvöresan blev ett försök till boskillnad mellan dessa två typer av skrivarverksamhet. Journalistiken fanns kvar, huvudsakligen för försörjningens skull, men mesta tiden skulle ägnas åt de litterära planer Nordström hyst redan under Sundsvallstiden, men då aldrig haft tid att utveckla.

Författarplanerna.

Efter misslyckandet med Unga människor försökte Nordström sig först på dramatik. I dagboken 11/2 1904 meddelar han att han skrivit utkast till skådespelet Karin, som dock efter någon månad bytte namn med motiveringen: "Varför inte kalla den Folk? En grupp människor passerande förbi. Människor som alla andra — folk." (30/3). Detta drama arbetade han på under sommaren och hösten, men klagar 1/11 över hur svårigheterna med det fört honom "till förtvivlan". Nordström tog i stället upp arbetet med en roman, Edgar Spalding, som han enligt dagboken fått uppslag till tidigare (19 o. 22/4 1904). Den skulle ge en nutida ung mans tankar (13/11) och vara en sorg- och nidskrift om samhället (29/11). Nord-

ström menar vidare om Spalding, att dennes ungdomsupplevelser först gjort honom till individualist men att detta sedan slår över i sin motsats:

I honom kämpa tidens två stora "idékänslor" med varandra: jagismen och vi-ismen. De äro flätade i varandra, men vi-ismen spränger sig slutligen fram. (31/1 1905)

Av betydelse är även ett uttalande i anslutning till romanen, att "3/4 – pessimismen får ej längre grassera. Det skall predikas nya rousseauistiska läror" (13/1), liksom klarläggandet att det är först sedan han börjat arbeta på en tidning Spaldings utveckling tar fart: "Den uselhet han sedan får se, väcker honom, ger honom rygg och gör honom till man." (5/2). Det senare citatet anger den självbiografiska prägel (jfr Unga människor) romanen vid det här laget fått. Även de två "idékänslorna" fanns inom Nordström.[36] Inte bara dagboken utan också artiklar som Nerifrån djupen och Ett dött land visar hans dragning till ett slags gemenskapsmystik, samtidigt som han ivrigt kämpade för sin egen frigörelse som individ. För honom var Ulvöresan ett försök att "lämnad på egen hand utan korrektiv" (28/2) pröva hållbarheten i ett rent individualistiskt perspektiv: "jag vill komma bort från hopen, konglomeratet, och verkligen med allvar ostörd ägna mig åt att ta itu med mig själv." (ib.). Lika viktigt är, att Nordströms första litterära försök sedan han fått mer direkt kontakt med det omgivande samhället, dels är ett drama med grupptitel och syfte att ge en bred bild av den verklighet han själv var på väg in i, dels är en roman där tidens optimistiskt hållna samarbetsidéer efterhand skall bli dominerande.

När Nordström väl kommit ut på Ulvön,[37] tog skrivarplanerna omedelbart fart och han nådde nya insikter angående dem. De viktigaste gällde Folk. I två långa dagboksanteckningar ställde han upp dramats grundtankar. Den första (25/4 1905) är huvudsakligen en reflex av Nordströms återupptagna Spencerstudier,[38] medan den andra (17/5) tillämpar och sammanfattar dem. I den senare anteckningen preciserar Nordström således att Folk är "ett slutlöpande av jagismen och ett tecken på vi-ismens återinträde", samt att "*intelligensen* är social men känslan uteslutande egoistisk" (N:s kursiv). Nordström övergår därefter till att diskutera religionen. Tidens strävan är att befria sig från religionens band, men detta har lett till jagkult. Än värre är, att när religionen föll bort "glömde man, att man växte i marken." Han fortsätter: "Vi-ismen är det återupprättade medvetandet härom och åtgärder grundade härpå." Det nya skall bli att öka "sitt eget liv till längd, bredd och djup" och på samma gång "möjligheten för de efterkommandes lycka. Steget tas alltså från egoism till större altruism eller från en lägre till en högre altruism."

Nordströms tankar är kanske inte så originella, men de ger en första bild av hans försök att på en litterär text tillämpa sin framväxande samhällssyn. Att lägga märke till är hur han betonar vikten av att ha en teori ("intelligensen är social"), men att dessa teorier samtidigt måste förankras i verkligheten ("växa i marken"). Vad gäller förhållandet individualitet – gruppkänsla är det nu än tydligare att den senare representerar ett högre utvecklingsstadium. Alla dessa tendenser förstärktes när Nordström tog nästa viktiga steg – ned i Ulvöns fiskarskikt.

Drängtiden.

Nordströms Ulvövistelse genomgick, enligt dagboken, under våren och försommaren 1905 följande sociala utveckling: Till en början gjorde han ensamma skidturer eller lyssnade till sin värdinnas historier från äldre tider (8/4, 9/4 o. 11/4). Snart började han dock umgås med handelsmannen och med lotsförmannens döttrar (13/4, 16/4, 24/4, 3/5 m fl). Samtidigt som han således höll sig till hamnens överklass, kände han sin överlägsenhet gentemot dem (3/5 o. 12/5). När turistsäsongen började fick Nordström åter kontakt med "Stadskulturindividerna" (23/5), men kände leda inför dem: "Med stadsfolk har följt slit och oro" (24/5). I stället närmade han sig nu fiskarna, iakttog deras arbete, träffade en fiskarflicka (29/5 o. 31/5) och kunde slutligen notera: "Jag har tagit tjänst för sommaren här hos Bergners som dräng. Nu ska jag väl komma in i fiskarlivet." (5/6).

Anställningen varade i drygt tre månader.[39] Qvarnström menar, att den gav Nordström en "tvesyn" (s. 161) inför fiskarmiljön. Detta fick bl a följande resultat:

> Kains land och Fiskare återspeglar mycket av entusiasmen över det av stadskulturen ofördärvade skärgårdslivets sundhet och sälta, medan kritiken och moderniseringslusten tagit till orda främst i artikelserien Ångermanländska fiskare (1905) och i någon mån i Bottenhavsfiskare (1914). (ib.)

Påpekandet om Kains land och Fiskare är riktigt, men det ger inte hela bilden. Inte heller blev kritiklusta den enda ersättningen för Nordströms ibland förbleknande primitivism. När Qvarnström ställer upp motsatsparet primitivism-negativism rör han sig enbart på ett åsiktsplan. Jag menar att Nordström förvisso kan förhålla sig ambivalent till fiskarmiljön, men att den viktiga vändpunkten under Ulvötiden ändå kom när han som fiskardräng fick direkt kunskap om detta fiskarsamhälle, dvs *insikt* i det. Bakom anställningen som dräng låg, som dagboken visar, Nordströms strävan att lära känna fiskarna och deras livsvillkor. Sina erfarenheter började han omedelbart utnyttja i sitt skrivande. Det är således inte hans ibland motstridiga åtsikter utan de nyvunna insikterna, som sedan blir grunden i *såväl den journalistiska som litterära* beskrivningen av fiskarmiljön.[40]

Drängtiden gav även en fördjupad och mer konkret arbetssyn. I likhet med de flesta andra vid denna tid hade Nordström redan som mycket ung en allmänt positiv inställning till arbetet.[41] Ett tidigt – och tidstypiskt – dagboksuttalande lyder:

> Jag tror mig ha funnit henne nu, hon som skall döva min smärta och lugna mitt oroliga sinne. Hon är min allra sista älskarinna och jag hoppas, att vi skola bli varandra trogna hela livet igenom. Hon heter: Arbete. (29/10 1900)

På Ulvön fick Nordstöm inte bara insyn i rent kroppsarbete utan också egen kontakt med det. Den 18/6 sammanfattar han i dagboken de två första veckornas tjänst i orden:

> Som dräng har jag glädje av tillvaron. Jag stiger upp tidigt; ror ut på havet, där själku

ten dyker upp; knogar med att bära ved; ror ut och tar upp kroken; drar harv och plog; lägger upp gödselkomposter; sover, äter i köket, skämtar med de präktiga och glada flickorna [- - -] Mina dar ha aldrig flutit lugnare än nu.

Till bilden hör att Nordström nu för första gången knutit en fastare förbindelse, med fiskarflickan Axelina Söderberg.[42] Samlivet med henne och delaktigheten i fiskarlivet gav Nordström längtan att få lämna den gamla individualiteten för att uppgå i gemenskapen. Den 25/7 går han i dagboken till rätta med sig själv: "Min ärefikan måste dödas. [- - -] Och jag måste kunna gömma mig själv för och i arbetet." Drömmen om gemenskapen visade sig snart vara just en dröm, men klart är ändå att Nordström denna sommar fick kunskap om att arbetet inte bara adlar och stärker utan också förenar människorna. Detta blev senare ett bärande tema i Fiskare.

Redan efter några veckor anade Nordström vilken betydelse Ulvötiden skulle få för honom: "Denna tid kommer en gång i framtiden att stå som vårdagarna till mitt *egna* liv." (dagboken 3/5 1905, N:s kurs). Och när arbetet — och samvaron med Axelina — pågått en månad skriver han: "Jag undrar om denna ö i havet skall vara det som räddar mig ur det förflutna, vilket börjar synas mig som ett stort förfall." (5/7). Om Nordström kände det som om han äntligen började bli klar över sitt tidigare liv, var han dock fortfarande osäker inför framtiden. När drängtiden närmade sig sitt slut, antecknar han, att han helst ville stanna på Ulvön. Han vet, att han fortfarande brister i viljestyrka och planmässighet: "Jag känner omöjligheten att leva utan fast tecknad "livsåskådning". Det är den jag vill bli klar med härute." (25/8).

Vad Nordström behövde var dock snarare distans till fiskarupplevelserna för att kunna bearbeta dem. Under det följande årets tidningsskrivande, som journalist i Härnösand, fick han möjlighet både att utnyttja sina Ulvöerfarenheter och att sätta in dem i större sammanhang.

4. Journalist i Härnösand. Nordströms samhällssyn.

Anställningen på VA.

Den 15/8 noterar Nordström i dagboken att han varit i Härnösand och köpt ring åt sin Axelina. Han har där även träffat Österdahl, som flyttat över till VA, och fått löfte om hjälp till kontakter med en Stockholmstidning. Under hösten var Stockholmsplanerna fortfarande aktuella men det blev inget av dem. I stället började Nordström 17/9 (enligt dagboken) på VA, där han med vissa avbrott blev kvar till november 1906. Erfarenheterna från fiskartiden använde han nu till såväl dikter och noveller[43] som tidningsartiklar. Han hade funnit ett ämnesområde han

både kunde och ville skriva om, en till synes outtömlig källa vilken genre han än ägnade sig åt. Dessutom fick Nordström, i takt med att förhållandet med Axelina ebbade ut,[44] större distans till drängtiden samtidigt som VA släppte fram den slags filosofiskt och principiellt hållna artiklar Nordström redan under Sundsvallstiden velat men ej fått skriva; allt detta uppammade en riklig produktion.

Artiklarna om fiskare.

Redan efter några veckor på VA var Nordström klar med en första artikelserie, Ångermanländska fiskare, som skisserar en fiskarskiktets utveckling genom arbetsfördelning och samarbete. Den följdes under våren 1906 av en ännu större satsning: Ångermanländska fiskare. Gammalt och nytt från havsbandet. Gamla dokument.[45] Qvarnström har noggrant (s. 177—198) redogjort för artikelseriernas sak- och idéinnehåll: det förra under hänvisning till Nordströms egna erfarenheter, det senare sådant det utgått från hans Spencer-studier. Om ÅF I sammanfattar Qvarnström att Nordströms lösning för fiskarsamhället består av "socialt tillämpad Spencermoral" (s. 181).

Jag vill dock på en viktig punkt komplettera Qvarnströms genomgång: Nordström är i sina artiklar aktivist; han vill lösa praktiska problem. Därför söker han hela tiden konkretisera Spencer med hjälp av sina Ulvöerfarenheter. Så gör han i ÅF I inledningsvis (VA 26/9) en grundlig inventering av olika fångstredskap och deras användingsområden, den 29/9 gör han en liknande genomgång av de kärl i vilka fisken skall förvaras, osv. Det hela utmynnar i ett reformförslag: ett producent-kooperativt fiskeribolag som skall skapa välstånd på ön, höja dess befolkning "till en välmående klass" och samtidigt ställa den närmare "sin tids rörelser [- - -] som önskar sammansluta hela folket till ett stort organiskt helt" (4/10).[46]

Konkretiseringen anger, menar jag, att andan i dessa artikelserier inte främst är filosofisk utan praktisk. Nordström utgår från sina egna iakttagelser av fiskarnas problem och griper sedan till Spencers idéer i sina försök att lösa dem. Som dagboken visar, återupptog Nordström sina Spencer-studier efter ett långt uppehåll och han gjorde det framför allt *som en följd av* att han befann sig bland fiskarna på Ulvön.[47]

Att Nordström stödde sig på fakta innebär dock inte att han alltid underordnade sig dem. Hans mål var att förändra verkligheten och i arbetet på detta, utvecklade han efterhand en egen och, som han såg det, lämplig metod. Detta framgår tydligast i ÅF II. Artikelserien bygger, som dess undertitel anger, förutom på egna iakttagelser också på ett antal hamnböcker Nordström funnit i Ulvöhamn. Jag vill karaktärisera Nordströms metod här som en *kombination* av konkreta fakta och teoretiska resonemang, där han utgår från de egna iakttagelserna och upplevelserna, sammanställer dem med hjälp av en därtill lämplig teori och slutligen i de gamla dokumenten finner definitivt stöd för att han har rätt. Denna blandning av konkretion och spekulativ metod återkommer sedan i nästan samtliga artiklar Nordström skrev i syfte att utveckla det ångermanländska fisket.[48]

Övriga samhällsskikt. Organisationer.

Direkt om arbetare skriver Nordström i VA, såvitt jag kunnat finna, endast en gång: i dikten[49] För frihet. Med anledning av Mackmyra-vräkningarna (VA 28/4 1906). Skriven mitt under konflikten[50] är den fylld av indignation och kan därför knappast ses som ett exempel på Nordströms sociala eller politiska insikter. Däremot antyder den att Nordström utvecklats sedan Sörviks-artikeln. I dikten utgår han från den urgamla svenska friheten och kopplar sedan ihop den med föreningsrätten. Han var nu mer medveten om den senares betydelse.

Borgare beskrevs bl a i satiren Bolagsstämman (VA 20/11 1905). De sorglösa och okunniga svenska affärsmännen blir här bara en munsbit för de sluga och målmedvetna tyskarna, den nya tidens män. Detta tidsperspektiv, med dess moraliska och patriotiska underströmmar, återkommer sedan bl a i Herrar och Landsorts-Bohème. Att märka är, att Nordström ser denna grupp affärsmän som splittrad. Om de någon gång förenas, sker detta inte på grund av gemensamt arbete utan tillfälligtvis, genom det tryck som ibland *utifrån* läggs på dem: "De mest stridiga element voro samlade. En hemlig fiendeskap söndrade dem inbördes, och sammanhållande band var endast konkurrensen med de andra bolagen." Det var inte denna typ av företagarverksamhet Nordström i ÅF I-II m fl pläderade för.

Den bredaste skildringen av borgarskiktet finns i artikelserien Det döda Härnösand, en genomgång av stadens tidigare historia.[51] Som Qvarnström visat (s. 199–202), använder sig Nordström här av samma dokumentariska metod som i Ulvöartiklarna. Samtidigt har artikelserien anknytningspunkter bakåt till Unga människor och framåt till Borgare. Nordströms beskrivning av borgarna skiljer sig dock märkbart från den han gör av andra skikt. Trots dokumenten är det analytiska och sociologiska perspektivet svagt. Artikelserien är snarare en minnesromantisk och anekdotiskt upplagd skildring av några kända borgarsläkters historia.

Nordström var, som visats, i sin tidigaste ungdom bara medveten om sitt eget skikt, men också sedan hans samhällsbild vidgats, präglas han uppenbarligen i beskrivningen av borgarna av sin egen tillhörighet till dem. Radikalen och utvecklingsoptimisten har i Det döda Härnösand förvandlats till värnare av gamla kulturvärden. Artikelserien uppväckte hos Nordström längtan efter den trygga barndomstiden, den före konkursen. Dessutom drömde han ofta, trött på sin murveltillvaro, om en säkrare och mer etablerad plats i samhället.[52]

Vad gäller Nordströms kontakter med olika organisationer har kooperationen och fackföreningsrörelsen redan nämnts. Värd ett påpekande är också ett uttalande i samband med den s k fredsrörelsen.[53] I artikeln En fredsbok från Hernösand (VA 4/8 1906) skriver Nordström att han stöder den radikala fredsrörelsen men menar samtidigt, med en vid det här laget typisk formulering, att alla rörelser står "i oupplösligt samband med varandra, så att om blott en vore borta, det nu rådande tillståndet vore otänkbart. Därför sammanhänger fredsrörelsen med nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och de andra bärande rörelserna i tiden." Avslut-

ningsvis menar han sig leva i en tid "då äntligen de olika rörelserna synas dra sig samman för att mellan sig pressa till döds det gamla ruttna samhället och rensa marken för ett nytt."

Nordströms samhällssyn.

Efter exemplen på hur Nordström i VA tillämpat sin alltmer medvetna samhällssyn, kan det vara dags att i korthet redogöra för den. Inledningsvis bör då påpekas, att den inte är särskilt ovanlig utan snarare tidstypisk. I sina huvuddrag överensstämmer den med det samhälle, vars framväxt skissartat beskrevs i del I ovan. Det viktiga här är den avgörande betydelse samhällssynen fick för Nordströms inledande författarskap. Det är från den de första verken, Kains land och Fiskare, utgår och inte minst genom det sätt på vilket Nordström tillägnade sig denna samhällssyn – genom Spencerstudier, egna forskningar i dokument, men framför allt genom egna livserfarenheter – upplevdes den av honom som bevisad, konsekvent och i alla sammanhang tillämpbar.

Den ena utgångspunkten i Nordströms samhällssyn är det jag kallar hans *skiktuppfattning,* dvs hans syn på samhället som uppdelat i olika skikt: fiskare, borgare, bönder, arbetare osv. Dessa skikt är inte bara splittrade inom sig, de motarbetar dessutom varandra; i båda fallen verkar detta hindrande på samhällets möjligheter till utveckling och framåtskridande. Skiktuppfattningen paras dock med det jag kallar Nordströms *tidsperspektiv.* Huvudtanken är att samhället utvecklas mot allt större skiktning, men att samtidigt de många skikt som uppstår efterhand blir mer eniga inom sig och att de då också söker kontakt och samarbete med andra skikt, dvs samhället går mot allt större enhet. En förutsättning för att få igång hela maskineriet är således att det enskilda skiktets inre splittring upphävs. För detta finns en effektiv kraft: det gemensamma arbetet. De som främst kan samla skiktets medlemmar till ett sådant arbete är de dugligaste av dem. Dessa är oftast de unga, de ser klarast att en ny tid nu är på väg. Till tidsperspektivet hör således såväl tankar direkt om samtiden som om generationer. Det finns ett äldre murket samhälle, som måste bort för att ersättas av ett nytt. De som främst skall riva ner – och bygga upp – är ungdomen.

Denna översikt bör förtydligas på några punkter: Nordström talar ibland (exempelvis i Mackmyra-dikten) om en motsättning folket-herrarna. Någon revolution av den typ Nordström under Sörviks-konflikten siade om är det dock inte längre fråga om. De som representerar det gamla samhället måste bort, men många av "herrarna" står nu snarast för det nya i det. Det är således inte längre klasstankar, utan det nordströmska skikt- och tidsperspektivet som blivit avgörande. Varje folksammanslutning ses som ett led i en större enhet. Samhällsutvecklingen går inte över avgörande konflikter utan över samarbete och gemenskap. Övergången till politiskt försiktigare men på samma gång fastare ståndpunkter[54] förklaras även av Nordströms nyvunna dokumentära metod, som gjort honom alltmer säker på att den fredliga utveckling han skisserar verkligen blir av.

För upplösningen av Nordströms revolutionsstämningar var även en direkt politisk händelse betydelsefull: unionsbrytningen Sverige-Norge. I dagboken kommenterar Nordström till att börja med ironiskt den nationella väckelserörelse som nu brutit ut i landet, men menar samtidigt att den kan vändas i något gott. Det hela beror på

> i vilken grad denna rörelse skall bygga på realiteter, i vilken grad man skall reformera där reformer behövas, med andra ord: skall oduglingsreglementet avskaffas? Skall rösträttsfrågan lösas i ärlighet? Skall partipolitiken ta slut? Skall man börja arbeta på allt det material, som landet äger? |- - -| En gång i framtiden kommer man att tala om denna det nationellas stora genombrott. (12/7 1905)

Denna allmänradikala nationalism, där såväl chauvinism som partipolitik skall ersättas av gemensam kamp för landets framtid, utgör ett grunddrag i Nordströms samhällssyn. Händelserna 1905 sågs ju allmänt som den vändpunkt inför övergången till ett nytt samhälle man väntat på. Nordström kunde avskriva sina tidigare tankar om nödvändigheten av en kommande revolution. Omvälvningen — en fredlig sådan — hade redan börjat.[55]

I takt med att Nordströms samhällssyn avradikaliserades blev den å andra sidan på ett allmänmoraliskt plan mer krävande och absolut.[56] Motsättningen folket — herrarna överflyglades av den mellan dem som arbetade och dem som inte gjorde det. I synnerhet från och med Ulvövistelsen kan man i dagbok och tidningsartiklar följa hur förhållandet till arbetet fick en för Nordströms samhällsuppfattning alltmer bestämmande roll. De som, enligt honom, både skall arbeta och måste få ha rätt att arbeta är de unga. Det är främst ungdomen som för utvecklingen framåt. Nordström hade ju tidigare viss benägenhet att, utifrån sin egen livssituation, se de flesta konflikter som generationskonflikter. Drag av detta finns kvar men nu som en del i ett övergripande tidsperspektiv. Här torde tidens ungdomsorganisationer och Nordströms kontakter med dem ha spelat en viktig roll.[57]

Jag vill, avslutningsvis, citera ur en av Nordströms artiklar i ÅF II. Efter att ha visat hur de unga fiskarna på 1700-talet slöt sig samman ger Nordström en exposé över det samtida Ulvöhamn, där ungdomen börjat handla på samma sätt. När de äldre, konservativa fiskarna klagar över ungdomens olydnad är deras jämmer lika falsk som fruktlös:

> Banden, som hämmat ungdomarna, ha med stigande civilisation slappats, de ungas rörelsefrihet har blivit större, de ha insett vikten av samling, och vad som kallas fräckhet m.m. är endast de samlade ungas började anlopp på gamla förruttnande institutioner — och "fräckheten" är den första rodnaden till en ny, daggfrisk tid. Det är en följd av resonemanget, då jag säger, att man ända ut i havsbandet spårar detta.
>
> Överallt i landet märks jäsningen, och inom den yttre ram av regelbunden möda som omsluter livet i fiskhamnen, pressa den uppgående tidens krafter på ett sätt, som ger hopp om en oblodig men blodfull och genomgripande revolution här som allestädes. (VA 11/4 1906)

5. Kains land.

Tillkomsthistorien.

På senhösten 1906 debuterade Nordström med diktsamlingen Kains land. Ting på fria vers.[58] Boken har dock en över ett år lång tillkomsthistoria. Under den första tiden på Ulvön funderade Nordström framför allt på sina roman- och dramaplaner, men den nya miljön gav också den del dikter.[59] I direkt anslutning till arbetet som fiskardräng kom sedan diktsamlingens utgångsidé: "Mina dar ha aldrig flutit lugnare än nu. Jag fantiserar om en serie vers omfattande staden och detta liv."[60] Arbetet som dräng gav inte mycken tid för versskrivande, men 15/8 1905 noterar Nordström ändå i dagboken att han funnit motiv till flera dikter och att han skall ta itu med detta efter tjänstetidens slut.[61] Tillbaka i Härnösand skriver han så i dagboken:

> Jag har fått en idé. Om vers. Jag ämnar skriva ett helt nytt slag av vers. Det är det slaget som jag så länge sökt efter. Mitt slag alltså . . . I natt försökte jag komponera ett par rader; gick på tok förstås; i förrgår fick jag idén. (4/10)

Under hela hösten 1905 skrev Nordström på dessa dikter och kunde 28/11 (enligt dagboken) avsända ett manuskript till Berg för genomläsning.[62] En vecka senare har han antecknat att han hyser en "osönderslagbar förtröstan på att 'Kains land' skall lyckas ändå" (4/12) och de följande månaderna arbetade han parallellt med att redigera dikterna och att finna förläggare till dem. I januari 1906 skrev han fyra nya dikter.[63] I februari gjorde han en Stockholmsresa tillsammans med Olof Högberg och fick med hjälp av honom, som föregående höst vunnit Iduns stora romanpristävling, kontakt med tidningens chefredaktör, Hellberg. I mars tog Hellberg boken och Nordström kommenterar i dagboken: "Nu synes den hemska portgången med sitt dåliga före vara genomliden." (18/3)

Nordström var dock inte helt nöjd med sin bok och eftersom den inte skulle komma ut förrän till hösten, hade han gott om tid att fundera över den.[64] I juni kom han äntligen tillrätta med dikten Hemstaden och skrev i samband med den ytterligare en dikt.[65] I augusti kom han på idén med prosaingress och kunde i slutet av samma månad sända ner den, samt resterande dikter, till Hellberg.[66]

Prosaingressen.

Prosaingressen, i den färdiga diktsamlingen rubricerad Hembygden, inleds med orden: "Jag har min ångermanländska kust genom en ö delad i två delar med tämligen skilda kynnen." (s. 5). Detta motsvaras sedan i diktsamlingen av att i dess första del, Från havet (s. 19—66), skildras fiskarna, i dess andra, Hemstaden (s. 67—102), borgarna. Som Jonsson påpekat, blir därigenom dikterna i Kains land ett slags introduktion till Nordströms två följande böcker, novellsamlingarna Fiskare och Borgare.[67]

Nordström går så över till en allmän beskrivning av kusten ända upp till Norr-

botten (s. 5 f.), följd av en i detalj av den närmast Härnösand (s. 6 f.). Dessa avsnitt tillkom under den reportageresa då också själva idén om en prosaingress dök upp. Här utnyttjar Nordström således direkt sina erfarenheter som journalist.[68] Lika viktigt är att prosaingressen tillkom som ersättning för den avdelning dekadensdikter, som under rubriken Från de tunga åren, ursprungligen skulle inleda Kains land. Qvarnström menar, att diktsamlingen därmed förlorat sin "komposition som triptyk och i väsentlig mån sin karaktär av programskrift." (s. 123). Mot bakgrund av "den första tredjedelens drömförsjunkna vemod skulle [- - -] de två tryckta delarna av Kains land [- - -] ha framträtt med långt skarpare konturer." (s. 212). Jag menar dock, att om kontrasterna inom verket blivit mindre, har däremot diktsamlingen *som helhet* fått skarpare profil.[69] Detta gäller inte minst om man jämför den med den dekadenspoesi många av Nordströms generationskamrater fortfarande skrev.

Prosaingressen fortsätter med en beskrivning av Härnösand (s. 7 f) där Nordström dels utnyttjar sina barndomsupplevelser, dels sina artiklar om staden. Därefter kommer en ny avdelning i vilken Nordström slår ett slag för Norrlandslitteraturen (Molin och Högberg), samtidigt som han påpekar att han själv är den förste, som "sökt att skildra dessa bygder och deras liv i bunden form." (s. 9 f.). Ytterligare revirindelning ger avsnittets slut:

> Själv av gammal fiskar- och sjömansstam har jag drivits ut till hamnarna, där jag känner mig bäst hemma, har levat fiskarens liv och ger därför vers från havet och kusten. Efteråt komma väl andra inifrån landet. Förmodligen gror det nu poeter runt i Norrlands land. (s. 10)

Nordströms borgartillhörighet är självklar men i programmatiskt syfte, för att markera sin egenart — och sin överlägsenhet — i jämförelse med mer verklighetsfrämmande poeter, betonar han än starkare sin tillhörighet till diktsamlingens viktigaste skikt, fiskarna.[70] Detta blir samtidigt inledning till ingressens sista och längsta avsnitt (s. 10—14), en kommentar till fiskardikterna. Om Nordströms syfte med ingressen är att informera om sin hembygd, gäller detta i än högre grad den för läsarna närmast exotiska fiskarmiljön. Dessutom får "fiskaren" Nordström tillfälle att redovisa sina insikter i ämnet: han går igenom fiskets huvudperioder, redogör kortfattat för hur fisket går till, beskriver folkseder, förklarar dialektord och gamla talesätt samt ger i lokala facktermer detaljerna i en fiskebåt.

Fiskardikterna.

Något bör inledningsvis sägas om Nordströms redigering av fiskardikterna. Efter den inledande hyllningen till havet med Talatta! (s.21), följer en självbiografisk uppgörelse i dikten Det förgångna (s. 22—26). Därefter kommer så de egentliga Ulvödikterna. Som en röd tråd löper genom dem Nordströms kärlekshistoria med Axelina (i dikterna Vårnattsblomma) från den första förälskade beskrivningen i Fiskarflickan, över kärleksmötena i Dans i vårnatten, Vårkväll, Midsommarnatten osv fram till avslutningsdikten med den talande titeln Jag rymmer i snöstorm.

Nordström har dessutom sammanställt dikterna så att varannan dikt handlar om honom och flickan, varannan om livet bland fiskarna, detta fram till avdelningens tre sista dikter, som sammanfattar båda dessa motiv.

Fiskardikternas förutsättning är således Axelina. Som dikternas titlar anger, följer historien med henne årstidsgången vår-sommar-höst, något som även givit placeringen av övriga fiskardikter och som senare blev huvudprincip vid redigeringen av novellerna i Fiskare. Genom samvaron med Axelina kom Nordström fiskarbefolkningen närmare. Hennes betydelse sammanfattas i slutdikten. Det är med Vårnattsblommas hjälp författaren funnit sig själv, men den självtillit detta givit driver honom samtidigt vidare.[71]

Nordströms verklighetsinriktade samhällssyn, den som sammanfattades i kap. II:4 ovan, avspeglas även i Kains land och där främst i diktsamlingens fiskardikter.[72] För att ge några exempel finns i inledningsdikten, Talatta! en grundstämning av ungdom; man skall lära av havet och öppna "portarna till livet" (s. 21). Tankar om ungdom, solsken och glädje kommer sedan främst fram i beskrivningen av Vårnattsblomma (s. 28 m fl). Vad gäller fiskarna som skikt, framgår ju avgränsningen redan av att dessa dikter förts till en särskild avdelning. Såväl skiktuppfattningen som det tidsperspektiv som finns i dikterna sammanhänger dock starkt med ett *släkt*perspektiv. Nordströms betonande av sin släktskap med fiskarna gör honom ibland till förespråkare för det gamla. Ett tydligt exempel ger de första stroferna i På grundet (s. 52 f.) där dock gammalt och nytt efterhand vävs samman. Här bör även nämnas bokens titeldikt där en liknande sammanställning utmynnar i evolutionistisk utvecklingsoptimism. Vad gäller Nordströms insikter i fiskarlivet, slutligen, klargörs dessa främst i prosaingressen. Arbetsskildringar, sakbeskrivningar och facktermer är ju svårare att införa i själva dikterna. Men därför är också de exempel som finns så mycket mer värda att nämna, exempelvis Fiskafänget (s. 43—47) med dess naturliga användande av dialekt, eller På berget (s. 61 ff.) med beskrivningen av hur Vårnattsblomma lägger ut skötar.

Borgardikterna.

Också borgardikterna har Nordström redigerat efter årstidernas gång. Efter inledningsdikten Hemstaden följer Havet och Majdag, som båda utspelas om våren, medan avdelningens sista dikter bär titlarna Oktober, Julmorgon och Vinternatt. Syftet tycks dock denna gång endast vara att upprätta en allmän likhet mellan diktsamlingens båda avdelningar. I fiskardikterna angav årstidsgången en utveckling hos Nordström, men någon sådan finns inte här. I stället befinner han sig i borgardikterna i ständig dialog med sig själv: han kommer ur detta skikt, han vill tillbaka in i det — och han vill stå fri gentemot det.

Viljan att tillhöra borgarskiktet kommer tydligt fram redan i Hemstaden (s. 69—73).[73] Nordström beskriver där den stad där han växt upp och varifrån han fordom längtat ut "till världsstäders rykande helveteskittlar" (s. 72). Nu vill han stanna:

Här växer jag ut och blir man och längtar att fylla
med gagnande gärning mitt liv. (s. 71)

Dikten avslutas med tankar på att han en gång "nöjd utav dagar och år" (s. 73) skall slumra in i döden och begravas i sin stad bland de sina. Detta släktperspektiv återkommer i På familjegraven, samtidigt som arbetet där spelar en än mer framträdande roll: "Jag vill leva! /Jag vill känna mödan pressa mina armars kraft,/ svett skall strömma av min panna" (s. 87). Detta kulminerar i den jublande utvecklingsoptimism där Nordström som utkik "på all världens skuta" (s. 89) utropar: "land förut, nya land!" (ib.). I diktens andra del blir arbetet dock främst ett medel till anpassning. Nordström gestaltar sin blivande borgartillhörighet i raderna "med fasta steg vill jag gå fram /min levnads långa stig/ och lära främst att bära tryggt /allt ont och gott som skänkes mig" (s. 90).[74]

Hemstaden och På familjegraven är de av avdelningens dikter där Nordström tydligast uttrycker sin arbetsvilja och släktkänsla, sin utvecklingsoptimism och sin minnesromantik. Att märka är att dessa dikter visserligen skrivits samtidigt, men att de däremot inte står intill varandra i diktsamlingen. Årstidsredigeringen har medfört, att direkt efter Hemstaden och som ett slags replik till den följer dikten Havet (s. 74 ff.). I den markerar Nordström snarare sin distans till borgarna. Som poet har han en helt annan känsla för havet än exempelvis köpmannen, som bara oroar sig för sitt lager.[75] Medan Nordströms beskrivning av fiskarskiktet såväl journalistiskt som litterärt utförs med säker hand kännetecknas således den av borgarskiktet av ambivalens. Samma osäkerhet tycks ligga bakom misslyckandet med den stora roman Nordström vid denna tid började arbeta på.

6. Uvkollegiet. Nordströms litteratursyn.

Uvkollegiet.

I dagboken 6/7 1906 sammanfattar Nordström sitt liv. Trots att han har "ett versmanuskript förlagt" och "är lycklig fästman" är han aldrig nöjd. Han vill bryta upp för att helt ägna sig åt sitt arbete, han har "oändliga krafter" inom sig och tycker sig känna "att betydelsefulla tider nalkas". För uppfyllandet av Nordströms litterära ambitioner räckte inte publicerandet av en diktsamling långt.[76] Uttalandet syftar direkt på det som var hans stora projekt vid denna tid, Uvkollegiet.

Föregångare till Uvkollegiet är Unga människor, Folk och Spalding. I anslutning till den senare skriver Nordström i dagboken 15/8 1905 att han "grubblar på planen till en bok som är 'Edgar Spalding' till sin innersta själ" och att han skall ta itu med detta efter drängtidens slut. Hela hösten gick åt till diktskrivande, men sedan det första manuskriptet avsänts till Berg, kunde Nordström notera att han tänkte åka ut till Lungö fyr för att där — det är första gången titeln nämns —

"skriva Uvkollegiets historia" (28/11 1905). På Lungö kom en första planläggning av romanen till; ändå var detta utbrytningsförsök både kort och misslyckat.[77] Som dagboken visar, funderade Nordström under hela 1906 vidare på Uvkollegiet. Han skrev ner en del grundtankar, gjorde nya försök att dra sig undan och skriva – och resultatet blev artiklar, dikter, noveller men få romansidor. Först sedan Fiskare var helt klar, således två år efter det att han börjat fundera på sin stora roman, kom Nordström igång med den. Enligt dagboken började han den 7/5 1907 att skriva på allvar och ett år senare (5/5 1908) var ett manuskript på cirka 1 000 sidor färdigt för renskrivning. I juni reste Nordström ner till Stockholm och förläggaren Koppel med romanen (då på cirka 400 sidor), men kände samtidigt osäkerhet inför den. De onda aningarna besannades. Den 17/8 brände Nordström upp sitt refuserade manuskript.[78]

Vad gäller Uvkollegiets innhåll finns trots allt ett fragment, delar av ett arbetsmanuskript, bevarat. Då detta endast innefattar personförteckningar, avdelningsrubriker, samt en del sena utkast,[79] har jag valt att här i stället i korthet redogöra för några av Nordströms tidiga dagboksuttalanden om Uvkollegiet. De visar på sambandet mellan hans samhällssyn och första författarskap, det som fick sitt genombrott med Fiskare.

Redan 8/12 1905 var Nordström beredd att ge Uvkollegiets grundtankar. Han ställer upp tre typer eller "uvar" – en "murvel", en bokhållare, en fil kand – och betonar att boken skall bli en lovsång till det ungdomliga lättsinnet, där skall ligga "morgonrodnad över alla sidorna". Typiseringen förtydligas 15/12:

> Jag skall ha tre jämspelta huvudpersoner, av vilka den ene är poeten och fantastikern, den andre social-grubblaren och den tredje den jämne optimistiske filosofen av idealistisk läggning.[80]

Den 17/5 1906 klagar Nordström över att man i den samtida litteraturen skildrar individerna som fristående och utan att filosofiskt belysa deras handlingar. Den 27/9 klargör han vad han vill sätta i stället. I den realistiska roman han ämnar skriva, skall varje individ vara verkligt individuell: "Men typ skall den vara i samma mån som varje individ är typisk för sin tid." Typiseringen ger förankringen i samtiden, men den leder också till att personerna betraktas som en större helhet, något som i sin tur förstärker deras delaktighet i en historisk process:

> Man skall känna, när man läser "Uvkollegiet", att de personer, som förekomma där ha en lång tid bakom sig i form av föräldrar, farföräldrar o.s.v., att de i det helas tjänst betyda oändligt när *alla* betraktas samlade men som individer föga, att det är de som stå i ansvar för det blivande – och därigenom skall boken ge ljusningar bakåt, det gångna lysa skarpt och klart på det varande och låta det kommande anas.[81]

Övriga viktigare uttalanden görs efter det att Fiskare slutförts. Ett är dock värt uppmärksamhet. Den 7/8 1907 skriver Nordström, utan att i övrigt beröra vari sambandet består:

> I U.K. ligger i frö hela serien redogörelser ur Hernösands historia 1800–1900. U.K. återigen har samband med "Fiskare" och "Fiskare" hänger ihop med "Kains land".

Nordströms litteratursyn och författarroll.

Uvkollegiet var Nordströms första stora försök att på det egna skrivandet tillämpa en mer medveten samhälls- och litteratursyn. Bestämda tankar om litteratur hade dock uttryckts långt tidigare.[82] Som visats, ansåg Nordström att han levde i en tid då ett äldre samhälle höll på att avlösas av ett nytt. Denna inställning gällde även litteraturen – och de egna författardrömmarna. Den 31/12 1900 skriver Nordström i dagboken att det är betecknande att Strindberg och Heidenstam ges ut i nya upplagor, medan de samtida unga författarna saknar betydelse. Han fortsätter: "Det måste snart komma en stor skald, alla tecken tyda därpå. I afton känner jag det, som vore det jag, som skulle komma." Några månader senare var Nordström färdig för följande sammanfattande slutsats: "Ofrivilligt kommer den tanken på mig numera, när jag läser något poem av minsta betydenhet, att en brytningstid inom litteraturen nalkas." (1/4 1901)

Den nya litteratur Nordström såg komma och själv ville bli vägröjare för hade, i linje med hans allmänna radikalism och begynnande evolutionistiska samhällssyn, sin bestämda historiska bakgrund. Den skulle växa fram ut åttitalism och fransk naturalism och således vara verklighetsinriktad. Samtidigt var inte heller nittitalet utan betydelse för den unge Nordström.[83] Så har Nordström den 4/11 1903 antecknat att det nya han efter Unga människor vill skriva skall bli "en brygga mellan naturalismen och ny-idealismen (80- o. 90-talen) dvs en konklusion av tvenne givna premisser." Under påverkan från bl a Sprengel fick sedan åttitalet en tid överhand.[84] Ett allt starkare känt tidsperspektiv ledde här ända till identifikation: "Det nuvarande tillståndet i Sverige är en skam för oss unga. [- - -] Inom mig, inom många, ropar 80-talet på hämnd." (19/10 1904). När Nordström tonat ner sitt revolutionära patos var han mogen för en sammanfattning. I anslutning till de nya skrivarplanerna med Spalding är han åter framme vid att, i polemik med samtida pessimister, av sina båda motsatta impulskällor skapa en syntes: "Den nya litteraturen, som kommer, har 80-talets nitälskan för sanningen, 90-talets för skönheten och dessutom som ett nytt-optimismen." (13/1 1905). Resonemanget fördjupas 24/1. Ur 80-talets opersonlighet och 90-talets subjektivism framgår det nya: "en klar och objektiv men individuellt färgad litteratur."[85]

Med utgångspunkt i tidigare generationers landvinningar funderade Nordström således över problem som proportionerna samhällsinriktning-formmedvetenhet och kollektivism-individualism. Denna vilja att i litteraturen sammanjämka motsatta element, liksom det egna tillskottet om optimismen, överensstämmer väl med hans vid det här laget tydligt evolutionistiska samhällssyn.[86]

Något bör här sägas om den samtida författargenerationen. Samtidigt som Nordström ofta var missnöjd med den,[87] var den ändå tecknet på ungdomens intåg i litteraturen. Ett typexempel är hans inställning till Lidmans diktsamling Primavera. Med den boken var, menar Nordström (2/3 1905), hans egen generation inne i poesin. Däremot är författare av Lidmans typ "politiskt slappa". De innebär därför inte själva genombrottet, utan är endast förebud för dem som kommer

efter, de som kan förena det subjektiva med det objektiva och "öppna vyn" (ib.).

Till denna senare typ av författare räknade Nordström inte minst sig själv. Som de inledande dagboksutdragen visar, hyste han redan från början höga tankar om sin egen författarroll. Han ville bli en av de främsta i skapandet av den nya epok han menade var på väg i svensk litteratur. De förhoppningar han tidigare knutit till Unga människor fick nytt liv inför avresan till Ulvön och koncentrerades senare till Uvkollegiet.

Det bör dock omedelbart inskjutas att denna inställning inte gällde de noveller Nordström såg mer som brödskriveri. I likhet med de flesta andra nyblivna författare vid denna tid var han i dem beredd att anpassa sig till den litterära marknadens mönster och normer.[88] Ett typexempel utgör novellen Erika. I ett brev 30/12 1906 till Iduns redaktör Johan Nordling skriver Nordström, att han hoppas få novellen publicerad eftersom han "finhyvlat den och gjort den mer lämpad för damer." Nordling var ändå inte riktigt nöjd, men i ett nytt brev 18/1 1907 meddelar Nordström att han både retuscherat texten och ytterligare tonat ner allt i innehållet som kan uppfattas som stötande. Han avslutar: "Så hoppas jag då, att du nu skall anse skissen acceptabel." Den publicerades i Idun nr 8, 21/2 1907.[89]

Nordströms tankar om sig själv som nydanare bör, slutligen, placeras in i ännu ett sammanhang, i hans vision av Norrland som ett nytt litterärt och konstnärligt centrum. Tidiga exempel är hur Nordström i dagboken 25/8 1901 funderar över möjligheterna att i Uppsala bilda en litterär krets av Norrlandsstudenter eller hur han 21/7 1902 drömmer om att göra sin poesi "till en *norrländsk tavla med nordströmsk teknik*" (N:s kurs). Den förra tankegången följdes upp när Nordström och vännen Fröberg julen 1904, inspirerade av den nyligen utkomna publikationen Från Skåne, samtalade om möjligheten att starta ett motsvarande, norrländskt, kotteri. Medverkande skulle, enligt dagboken, vara Nordström och hans vänner, unga eller blivande författare och konstnärer: "Huvudsaken vore att få något riktigt norrländskt, first class, aggressivt och ytterst radikalt." (28/12). Direkt knutna till de egna skrivarplanerna är Nordströms dagboksuttalanden 3/8 1904 att han vill komma "som en stark vind uppifrån norr" eller 29/11 samma år att det i skrivandet främst är Norrland han vill ha fram.

När Nordströms genombrott med ett antal Norrlandsskildringar sedan kom var dock vägen redan röjd, något han också var fullt medveten om. Olof Högbergs Den stora vreden får av honom en stor och hänförd recension (VA 1—3/2 1906). Den sammanfattar samtidigt hans samhälls- och litteratursyn. Speciellt tydligt uttrycks här hans från den politiska verkligheten utgående tidsperspektiv. Nordström menar således, att en serie händelser (unionsbrytningen, det politiska genombrottet) nu inträffat som "berättiga till att sätta det nyss tilländalupna året som gräns mellan det gamla Sverige, med alla dess öden och det nya Sverige lyst av stora förhoppningars och drömmars sken." (1/2). Detta "det nya Sveriges" förste diktare är Högberg. Vad gäller Högbergs insats specifikt för norrlänningarna, menar Nordström, att dessa tidigare alltid fått stå tillbaka för sörlänningarna då de "äro ett om sin historia okunnigt folk" och därför "som kolonister i främ-

mande land". Den stora vreden innebär att "kedjan uppåt mot det förgångna är knuten, nu kunna vi känna oss trygga med gammal ädel mark under fötterna." Och Nordström kan triumferande sammanfatta: "Det södra Sverige har skapat det gamla Sveriges historia, det norra kommer att skapa det nya." (1/2)[90]

Sin egen litterära framtid, i Högbergs efterföljd, kunde Nordström i dagboken några månader senare slå fast:

> Jag ser det klarna sakta över mitt liv. Jag har funnit vägen. Jag vill först nu skriva "Uvkollegiet", sedan dramatik, vers och lite noveller, men under tiden skall jag studera livet och förhållandena på landsbygden häromkring samt i havsbandet. Vidare skall jag grundligt studera mig in i gamla handlingar rörande denna stads historia och skriva i en följd av romaner denna historia, teckna bilden av detta samhälles utveckling samt samla inom denna ram en mängd av öden och figurer. På så sätt hoppas jag kunna ge ingenting mindre än fortsättningen av den tradition som Olle grundlagt med "Den stora vreden" samt få den fasta grunden äntligen lagd till en norrländsk litteratur. (2/4 1906)

Uvkollegiet kom ju aldrig att få någon plats i denna väldiga litterära plan. Arbetet hade i stället, mer blygsamt, inletts med Kains land och det fick sitt första mer helgjutna resultat i novellsamlingen Fiskare.

III. Fiskare.

1. Inledning.

Tidigare forskning.

En huvudpunkt i den följande genomgången av Fiskare är att Nordströms pläderande för arbetet har samband såväl med hans egen drängpraktik som med hans utvecklingssyn. Detta har, om än i olika grad, uppmärksammats av några av de forskare som tidigare behandlat boken. Thorsten Jonsson skriver om Fiskare:

> Det är enkla historier om vardagslivet, strängt arbete som oftast ger föga lön för mödan och kan vara livsfarligt. [- - -] Just författarens grundliga kännedom om arbetet, hans solidaritet med arbetet, är kärnpunkten i bokens realism, och det är framför allt dess stämning av positiv, utåtriktad verksamhetslust som gör den till tiotalets viktigaste förelöpare.[1]

Ännu tydligare är Emy Ek:

> Under sitt deltagande i folkets hårda arbete fick han den uppfattning av det arbetande folket såsom medskapare av kulturen, vilken är grundläggande för hela hans författarskap. Fiskartyperna i hans bok äro skildrade med levande åskådlighet och frodig humor, men de äro ej sedda som isolerade figurer utan sammangjutna till en helhet, präglad av samma strävan, samma intressen, samma kamp. Såsom arbetet är det centrala i deras liv, så är också arbetet det centrala i skildringen.[2]

Däremot har Qvarnström, som ju behandlar hela Nordströms författarskap, inte haft utrymme för någon grundligare genomgång av Fiskare. Han låter boken representeras av den tidiga Pär-Eriks jakt och fäster i sin analys av novellen (s. 169—172) främst uppmärksamheten på dess stilistiska realism och motiviska primitivism. Det bör tilläggas, att ingen tidigare forskare uppmärksammat de sammanhållande berättargrepp i Fiskare följande kapitel avser att analysera.

Tidigare fiskareskildring.

Nordströms inriktning på arbetet skiljer honom också från de flesta av hans litterära föregångare. Qvarnström, som visat på Strindbergs och Engströms betydelse för fiskarnovellerna, påpekar hur Nordström ändå under sin Ulvösommar lagrade "ett genuint verklighetsmaterial från ett verklighetsområde som förblev hans speciella litterära inmutning" (s. 160). Han fortsätter:

> Strindberg hade skrivit Hemsöborna mest från sommargästens synvinkel. Albert Engström levde året runt bland kustfolket. Nordström arbetade sig till valkar i händerna under en vår- och sommarsäsong. (ib.)[3]

Hos Strindberg kan Nordström också ha hämtat själva idén att ge sig ut på en skärgårdsö för att skriva; samme författare har haft viss betydelse för Nordströms litterära stil.[4] Samtidigt står det klart, att för beskrivningen i övrigt av fiskarskiktet och för uppläggningen av boken om det, är de avgörande utgångspunkterna Nordströms fiskarpraktik, hans journalistiska erfarenhet samt hans allt fastare samhällsuppfattning.

Något bör även sägas om den ångermanländska folklivsskildring som föregick Fiskare. Här kan nämnas E.W. Hülphers' Ångermanländingar och Två mil till havs (båda 1900) eller Maria Rieck-Müllers Mellan hav och fjäll (1901). Dessa böcker visar, att Nordström inte var den förste att skildra hemtraktens skärgårdsbefolkning; här kan han dessutom ha fått uppslaget att samla berättelserna om dem under en sammanhållande titel.[5] Den sakkunskap, som i viss mån finns hos både Rieck-Müller och Hülphers, är dock i så hög grad skymd av en sentimental och idylliserad primitivism att Nordström inom denna genre måste betraktas som pionjär. Ett typexempel utgör Två mil till havs. Vad som där är nytt och som kan ha påverkat Nordström, är att öbornas repliker återges på dialekt.[6] Samtidigt utgör fiskare och bönder endast den pittoreska bakgrunden till ett triangeldrama i sekelskiftesstil mellan öns präst, hans unga hustru och en gemensam vän.

Analysmetoden.

Innan jag går in på genomgången av Fiskare vill jag mer allmänt diskutera hur Nordströms samhällssyn där slår igenom. Som tidigare visats, fick hans skiktuppfattning och tidsperspektiv under denna tid allt fastare form. Om Uvkollegiet var det första stora försöket att litterärt gestalta dessa idéer, blev Fiskare den bok där de för första gången fick bestämd tillämpning i skildringen av ett avgränsat skikt, dessutom ett av de skikt Nordström själv kände bäst och som han tidigare i reportage och artikelserier hade sökt ge en sociologisk beskrivning av. Det bör tilläggas att fiskarna var en gammal yrkesgrupp, dvs på intet sätt en ny företeelse i samhället. Det här betydelsefulla är att Nordström, påverkad av tidens idéer, fick syn på och fattade intresse för detta skikt och att han sedan i olika sammanhang utnyttjade och vidareutvecklade sin upptäckt.

För Fiskares del innebär dock detta inte, att Nordströms samhällssyn där uttrycks explicit. Det rör sig ju här, liksom i Kains land, om en litterär text där idéerna är gestaltade inne i intriger, miljö- och personbeskrivningar, personernas relationer och repliker osv. Vad min analys vill visa, är att samhällssynen, trots att det vid en första genomläsning knappast syns, ändå *dominerar* texten.

När en samhällssyn av den typ Nordström har slår igenom i en text får denna en sammanhållande tendens. I Fiskare blir denna tendens dock aldrig så tydlig att den (med undantag av titelnovellen) uttrycks i direkt gruppskildring. Man kan fråga sig om det i en novellsamling, som ju består av ett antal fristående berättelser, överhuvudtaget går att upprätthålla ett dylikt skildringssätt. Enligt min me-

ning framgår ändå just det berättargreppet av att Nordström med olika medel sökt sammanföra berättelserna till en *helhet*.[7]

Genomgången av denna helhet utgår därför främst från Nordströms egen syn på den; analysen riktas in på de bakomliggande faktorer som får fiskarskiktet att, trots upplösande tendenser inom det, ändå till sist hålla ihop. Som hjälpmedel används några allmänna – och fritt använda – sociologiska begrepp. Först undersöks vad som kan splittra skiktet, därefter det som enar det utåt. Det senare syftar på den sammanhållning som uppstår inom skiktet genom yttre tryck och därför vänds mot grupper eller företeelser utanför det. Slutligen undersöks vad som enar skiktet inåt, dvs den sammanhållning fiskarna känner inbördes.[8]

2. Tillkomsthistorien. Novellernas tidigare publicering.

Tillkomsthistorien.

I dagboken 3/11 1906 summerar Nordström att han sagt upp sig på VA och gjort ett misslyckat försök att hyra en skrivarstuga på Brämön utanför Sundsvall, men att han, efter en utflykt till Stockholm där han träffat Albert Engström, var på väg till Grisslehamn. Från 20/11 och över ett år framåt levde Nordström som fri författare där.[9] Tanken var att han på allvar skulle komma igång med Uvkollegiet men, som dagboken visar, distraherades han redan från början av fester och kärleksbekymmer. I väntan på arbetsro tog han därför itu med ett, som han såg det, enklare projekt. Den 6/2 1907 noterar han att han varit i Stockholm och genom bekanta fått kontakt med bokförläggaren Koppel. Nordström fortsätter: "Koppel var mycket vänlig, och i dag har jag tillsänt honom 13 skisser från Bottenhavet." Dagen därpå berättar han om arbetet med novellerna:

> Halvåret på Ulvön var i alla fall lite med smak uti. Det bjuder mig emot att sitta här och söka beskriva, hur de ha det däruppe. Det blir i alla fall aldrig så som jag vill ha det. Man kan ju inte någonsin få en sak beskriven just så, som man upplevat eller upplever det inom sig – och skulle man en gång lyckas därmed, skulle man knappt få det publicerat.
>
> Jag längtar efter ingenting annat än något nytt. Något totalt nytt uttryck för den svenska anden.
>
> Jag har ju ett litet uppslag i "Uvkollegiet", men nu får jag inte skriva på det, och då är det t.v. slut.
>
> Att arbeta med fiskarhistorierna blir något mekaniskt; stundom känner jag visserligen en liten fläkt av välbehag, men den verkliga tillfredsställelsen får jag sällan. (7/2 1907)

Nästa dagboksanteckning kommer först 14/3. Där har Nordström helt kort noterat att Fiskare antagits och att han därför snart skall återuppta arbetet på Uvkollegiet. Sedan Engström fått ta del av korrekturet gjorde han en omslagsteckning till boken (dagboken 8 o. 23/4), i maj kom den ut[10] och 26/7 noterar Nordström att den fått hyggliga recensioner.

Även om Nordström såg det som ett mellanspel i arbetet på den stora romanen att finputsa fiskarnovellerna, har de dock en lång och viktig bakgrundshistoria. De utgår främst från Nordströms egna fiskarerfarenheter, men också från historier han hört berättas på Ulvön eller från hans forskningar i gamla arkiv. De skrevs sedan för och publicerades i olika tidningar och tidskrifter 1905—07 innan Nordström kom på att de tillsammans skulle kunna bilda hans andra bok.

Av de femton novellerna i Fiskare har jag funnit följande:[11] Pär-Eriks jakt (VA 12/8 1905), Notdräkten (GHT 3/1 1906), Strömmingen står på grundet! (DN 8/4 1906, B), Lotsarna ta första båten för året (DN 27/6 1906), Storgrundsfiskare (GHT 15—16/8 1906), Jan Ågrens giftermål (GHT 22 o. 24/8 1906), I själtiden (Idun 6 o. 13/8 1906), Fiskarglädje (GHT 12/9 1906), Ack, Herre, straffa icke mig! (SuP julnr 1906), Gumman Munther grät (Strix 30/1 1907), samt Surströmmingskalaset hos kapten Åbygge (DN 10/2 1907, B).

Fyra noveller — Fiskare, I vårstormarnas tid, Ett skärfiskarmål och Gamla stammen — har jag inte funnit.[12] Som framgick av dagbokscitatet från 6/2 1907 ovan, sände Nordström då in tretton noveller till Koppel. Efter detta datum, dvs sedan han på allvar tagit itu med att redigera boken, bör titelnovellen ha tillkommit. Dess karaktär av sammanfattande inledning tyder på detta.

Ett skärfiskarmål har en intressant förhistoria: Under besöket på Ulvön senhösten 1905 fick Nordström tag på några gamla hamnböcker, de som sedan blev huvudkällor för ÅF I-II. Hamnböckerna innehöll bl a en del gamla rättegångsprotokoll, exempelvis över ett mål rörande snatteri och stöld från augusti 1816 mellan bonden från Wibyggerå, Eric Person, och fiskaren från Gefle, Pet. Gustaf Asplund, och ett rörande "Oqwädins ord" från augusti 1819 mellan fiskaren från Trysunda, Nils Wahlberg, och borgaren och fiskaren från Gefle, Olof Åbygge. Dessa båda protokoll, som utförligt citerats och kommenterats i artikelserien (VA 19 o. 29/5 1906) utgör stommen till Ett skärfiskarmål. Från den första rättegången har Nordström tagit ramhandling och personer, från den andra delar av miljön, samtidigt som han gjort direkta protokollsutdrag.

En jämförelse mellan tidnings- och bokversionen av novellerna visar att skillnaderna i de flesta fall är små. Här skall därför endast något nämnas om var de båda texterna allmänt skiljer sig åt, medan de få viktiga omarbetningarna — det gäller även Ett skärfiskarmål — tas upp vid den egentliga textanalysen nedan.

Nordströms språkbehandling är säkrare i bokversionen. Qvarnström, som granskat de två versionerna av Pär-Eriks jakt, påpekar helt riktigt att Nordström inför bokutgivningen dessutom tonat ner sitt ibland väl våldsamma bildspråk (s. 171 f.). Dessutom har den dialekt, som även präglar tidningsversionen i boken genomförts med ännu större konsekvens; fiskarnas samtliga repliker är på deras eget språk.[13] Till läsarens hjälp finns i stället ordförklaringar. För att ge något exempel på ändringar säger Joel i tidningsversionen av Notdräkten bl a: "Lathunna — jag ska lära dom våra ovett*ia* och stur*ska* [- - -] fattiglöss — som inte ha *fo*lkvett

[- - -] Aldrig." I boken lyder samma avsnitt: "Lathunna — jag ska lära dom värа ovett*in* och stur*k* [- - -] fattiglöss — som inte ha f*a*lkvett [- - -] Aldri*n*! (s. 120, min kurs). Även i den övriga texten har Nordström ändrat till ett mer genuint språk. Medan stavningen i tidningsversionen är vacklande, skriver Nordström exempelvis i stället för "själ" eller "säl" i boken alltid "skäl" (s. 25 m fl) och om befolkningen på Ulvön alltid "fiskrarna" (s. 127 m fl).[14]

Såväl åtstramningen av språket som översynen av dialekten visar hur Nordström inför bokutgivningen bemödat sig om att få fram en så levande och enhetlig bild som möjligt av sitt fiskarsamhälle.

3. Redigeringen av Fiskare.

Inledningsvis bör något sägas om de noveller Nordström *inte* tagit med i Fiskare. Som jag tidigare påpekat, avtog Nordströms primitivistiska inställning till fiskarmiljön i takt med att han fick större inblick i den. De flesta av sina första alster om Ulvön lät han därför utgå.[15] Nordström skrev dessutom 1906—07 en del noveller, som antingen är fristående eller har samband med andra verk än Fiskare.[16] De behandlas inte i det följande. Detsamma gäller de noveller Nordström skrev utifrån sina Ulvöerfarenheter men efter det att Fiskare slutförts.[17]

För att så övergå till novellerna i Fiskare har det faktum att de skrivits och publicerats under en lång tidsperiod medfört att de är av delvis skiftande karaktär. Något schematiskt kan man dela in dem i följande huvudgrupper:[18]

A. Noveller med personskildring och intrig där stoff och motiv hämtats ur fiskarnas liv — Pär-Eriks jakt, I skältiden, Lotsarna ta första båten för året, Jan Ågrens giftermål och Surströmmingskalaset hos kapten Åbygge.
B. Reportagemässiga beskrivningar där fiskarna huvudsakligen ses som representanter för sin yrkesgrupp och där själva arbetsgången eller kampen mot naturen får bilda intrig — Fiskare, I vårstormarnas tid, Strömmingen står på grundet!, Gumman Munther grät, Storgrundsfiskare, Notdräkten och Fiskarglädje.
C. Berättelser från äldre tider där Nordström använt sig av gamla dokument eller av historier han hört berättas på Ulvön — Ett skärfiskarmål, Gamla stammen och Ack, Herre, straffa icke mig!, den senare med underrubriken Från en gången tid.

Ändå är inte Fiskare något splittrat verk. De tre huvudgrupperna förenas av att de alla skildrar samma bestämda del av samhället, vilket också anges av bokens titel. Med Fiskare fullföljer Nordström den genomgång av fiskarskiktet han inledde i Kains land. Just berättelsernas olika inriktning och funktion gör att novellsamlingen både kan ge perspektiv bakåt och visa på de förändringar som skett; i de rena arbetsskildringarna tydliggörs den konkreta basen för fiskarnas liv och i novellerna gestaltas de personliga relationerna inom skiktet.

På ännu en punkt är bokens yttre struktur viktig. Vid redigeringen av noveller-

na har Nordström följt samma metod, som den han med framgång prövade för fiskardikterna i Kains land, dvs han har placerat dem i årstidsföljd. De egentliga fiskarberättelserna[19] inleds således med den tidigt om våren utspelade Pär-Eriks jakt och avslutas med Ack, Herre, straffa icke mig!, som har handlingen förlagd till julafton. Detta medför inte bara att berättelsetyperna blandas om varandra, utan även att de enskilda personernas kronologi förrycks. Pär-Erik, som dör redan i I skältiden, nämns igen i Lotsarna ta första båten för året och i en av de sista novellerna skildras hans svärfars giftermål! Detta ter sig i förstone något förvirrande men visar samtidigt, att det som varit vägledande för Nordströms val av redigeringsprincip, tyckts honom så viktigt att sådant som kategoriindelning eller enhetlig personkronologi kunnat offras.[20] Genom att följa årstidernas växlingar placerar han in beskrivningarna av vårens säljakt, sommarens krokrodd och skötrodd eller höstens surströmmingsomläggning i ett, från *fiskarnas* utgångspunkt, konsekvent förhållande till varandra.[21] Fiskare blir således ett försök till kartläggning av ett arbetsår på Ulvön. Att skildra fiskarnas arbete har överordnats övriga organisatoriska komponenter.[22]

Årstidsindelningen anger också hur starkt beroende detta arbete är av fiskarnas mäktige herre, Naturen. Fiskarna måste året om *planera* sitt liv. Till synes mer i förbigående, men i själva verket som en del i den bakgrund mot vilken samtliga berättelser måste ses, nämner Nordström exempelvis hur fiskarna inför det kommande fisket gör i ordning sina redskap. De tjärar båtarna, lettar näten[23] osv. Av samma skäl inleds bokens sista beskrivning av fisket med en redogörelse för hur fiskarna börjar förbereda sig för "den döda vintertiden":

> Och det var att bärga in grönfoder; att ro höbåtar från höslåtterna hem till gårds: att resa hässjevirket ordentligt på lägdorna; att skaffa in ved för vintern; ta reda på prisen till hamnmarknaden i Nätra; ordna med vinterprovianteringen; skaffa kaggvirke av lands bönderna; ro till skären och repa löv och plocka mossa. (s. 128)

Ytterligare en likhet mellan Fiskare och Kains land är värd att nämnas. I fiskardikterna, som ju hade direkt självbiografisk karaktär, kallar Nordström sitt husbondfolk för gubben och gumman Munther, sig själv för Munthers dräng. I Fiskare går dessa beteckningar igen i Strömmingen står på grundet!, Gumman Munther grät och Gamla stammen. För den första av dessa berättelser har Nordström direkt i texten (s. 65) angivit att den bygger på en dagboksanteckning, men detta gäller även den andra som utgår från en storm han varit med om (enligt dagboken 3/8 1905). Den tredje berättelsen utgår från en historia han själv hört berättas.[24] Samtliga dessa tre är också skrivna i jagform.

Samtidigt finns här en oklarhet. I andra berättelser om fisket – Storgrundsfiskare och Fiskarglädje – skriver Nordström om husbondparet Åbygge med drängen Johan, son till Åbygges gamla kumpan Simon Locknéus. Det är också den gruppen som presenteras i titelnovellen och den nämns mer i förbigående i en del andra berättelser. Egentligen rör det sig här om samma personer,[25] men Nordström låter dem således ibland heta Munther ibland Åbygge och i det förra fallet ha honom själv, i det andra Johan Locknéus till dräng.

Till det självbiografiska i Fiskare hör också att Axelina, dvs Kains lands Vårnattsblomma, utan namns nämnande några gånger skymtar förbi. I Gumman Munther grät, exempelvis, skriver Nordström om skräddarns dotter, fästmö till Munthers dräng. Samtidigt har han tydligt tonat ner detta vid redigeringen tidning-bok. Ett tecken är hur ämnet mer allmänt får mindre utrymme i boken.[26] Ett annat vittnesbörd är de namnbyten Nordström företagit i Notdräkten. Där har tidningsversionens — och verklighetens — Bergner och Skräddar-Axel — i boken blivit Åbygge och Skräddar-Anders. Här finns samtidigt den ovan påpekade oklarheten med släktnamnen inne i en berättelse såtillvida att, trots att släktnamnet är Åbygge, finns där Skräddar-Anders' dotter med fästman med, medan Nordström talar om sig själv som "tidningsreferenten" (s. 124). Av Notdräkten framgår således, dels att också namnet Åbygge syftar tillbaka på Nordströms husbondfolk, dels att han utan att riktigt lyckas söker sopa igen vissa spår från sin drängtid hos dem.

4. Titelnovellen.

Som redan påpekats är Fiskares titelnovell inte inplacerad i den årstidsgång som använts vid bokens redigering i övrigt. Den skall i stället för läsaren presentera fiskarmiljön och dess viktigaste personer.[27] Novellens första rader lyder:

> Jag skall säga namnen på dem alla efter deras plats vid bordet. Högst uppemot utdragssoffan sitter husbonden fader Åbygge själv, liten och plirögd, med fårad panna, som delvis döljes av de ringlande hårtestarna, och med ett stort skägg, som fallande ner ända högt från kinderna når till bröstet och ännu i någon mån bevarar minnet av forna tiders röda färg. Fader Åbygge är en gammal man. Han ser på folk under de stora ögonbrynen, men han säger inte mycket. Han ler mest när han blir tilltalad. (s. 1)

För att få sina personer samlade i en lättöverskådlig grupp har Nordström placerat dem runt ett frukostbord.[28] Dessutom anges omedelbart efter den första personbeskrivningen orsaken till att de befinner sig där: de skall hjälpa fader Åbygge att sätta potatis. Ett kommande arbete har således fört samman gruppen. Arbetets betydelse framgår också av att placeringen vid bordet — därmed också införandet i berättelsen — till en del beror av det.

Den som beskrivs efter Åbygge är därför Johan Locknéus. Han är inte någon märkvärdig person, men han är den starkaste i hamnen "och därför att han är stark, sitter han vid Åbygges bord i dag, ty han är hyrd som dragare för plogen." (s. 2). Så följer två äldre fiskare. Om Jan Ågren skriver Nordström: "Ingen i hamn är mer säker på sin sak än Jan, och ingen blir oftare kuggad." (ib.). Men det är ändå "en duktig och strävsam karl" som "skall vara fader Åbygges hjälp i dag." (ib.). Den andre är annorlunda:

> Joel, som kallas Josse, är så snål, att hela ansiktet blivit sammandraget av den ständiga farhågan att tvingas hjälpa eller råka förlora. Han skall köra plogen. Det är lättsammast. (ib.)

Därefter beskrivs några fiskarungdomar i par, först den ständigt plirande och skrattande Danke Hardin (s. 2 f.) och bredvid honom husets piga, Hanna. Den senare är "lång och väl vuxen" (s. 3) men än vackrare är Jan Ågrens dotter Greta, som ägnas en lång och lyrisk utläggning (s. 3 f.). Intill Greta sitter hennes fästman, Pär-Erik Sundberg. Det är han som, tillsammans med Johan och Danke, skall "dra plogen i dag" (s. 3). Han är en av "hamnens ivrigaste jägare" men också "hamnens ståtligaste pojke, bästa spelman och största vildhjärna." (ib.). Sist, men inte minst, kommer så "mor Åbygge själv, som är den myndigaste fiskarhustrun i hamn" (s. 4).

I titelnovellen ger Nordström således huvudpersonernas namn samtidigt som han genom beskrivningen av deras utseende, personlighetsdrag och del i ett kommande arbete karaktäriserar dem. Hans huvudsyfte torde vara att inledningsvis framställa ett antal *typer* ur fiskarskiktet: några äldre fiskare varav en är envis, en annan lat och snål; tre yngre fiskare där den förste är tyst och stark, den andre sorglös och den tredje djärv; en ung och vacker fiskarflicka osv.[29] Denna typisering är, på det berättartekniska planet, ett av de viktigaste utslagen av den sammanhållande tendensen i Fiskare. Dess främsta funktion är att ge bredd; genom att lyfta fram inte en utan flera personer ur fiskarmiljön får Nordström fram en mer utförlig beskrivning av den.[30] Däremot får dessa personer inte vara så många att berättelsen blir ohanterlig. Efter typisering kan dock ett fåtal av dem *representera* de övriga. De personer som beskrivs i titelnovellen är också de som oftast återkommer i bokens övriga noveller.[31]

I novellens andra avsnitt beskrivs själva arbetet:

> Josse körde plogen i den tuviga marken, och de tre unga fiskrarna lade tågen över axeln och satte av. Det var tung möda till och med för dessa starka kroppar; sakta klöv plogbillen upp den motsträviga svaln, och när Josse körde ner för djupt, måste dragarna stanna, ty de orkade inte mer. Men när han då lyfte upp plogen och dragarna togo nya tag, hände det också, att plogen var för lätt nersatt, och då hoppade den upp, och man fick börja på nytt. I tre fåror å rad lade Greta och Hanna potatis, men den fjärde blev tom. När man kom till en tomfåra vilade man, och det behövdes. När man kommit till den tredje tomfåran i serien, vilade man längre, drack ur hämtarn, som stod under några buskar, och lade sig med huvut i flickornas knä. (s. 6)

Att Nordström väljer att introducera fiskarskiktet med en beskrivning av potatissättning kan verka förvånande, men det finns flera antagliga skäl till detta. Han beskriver här ett arbete, som inte har kommit med i de övriga berättelserna, samtidigt som han med hjälp av denna arbetsbeskrivning på ett enkelt sätt kan antyda fiskarnas förhållande till bönder och lotsar som plöjer med häst (s. 7), eller till sommargäster som tanklöst trampar omkring (s. 9 f.). Myresudden, där arbetet utförs, är dessutom en bra utkikspunkt. Från den ser gruppen tullare, bogserare och fiskare gå ut och in i hamnen (s. 7 f. o. 10), något som även ger Nordström tillfälle att i en fotnot (s. 8) gå igenom olika båtstorlekar på Ulvön.

En lika viktig orsak till Nordströms val av introducerande arbetsbeskrivning tycks mig dock vara att han genom den, både kan framställa en större grupp fiskare under gemensamt arbete och säga något om vad som splittrar respektive för-

enar dem. Mellan de yngre och de äldre i gruppen utväxlas redan från början, oftast sexuella, gliringar och skämt (s. 3, 7 o. 8) och under arbetets gång skär det sig ordentligt mellan dem. De tre yngre fiskarna, som skall utföra det tyngsta arbetet, klagar inledningsvis över Åbygges dåliga redskap (s. 6). Under eftermiddagen, när alla hunnit bli trötta och retliga, får dragarna dessutom veta att de med samma gamla träplog har en hel potatisåker till att plöja upp:

> Man gick och såg på åkern.
> — I är toket, morbror! sade Danke. Tro I, att vi ä hästar?
> — Tocka stackare! var allt, vad fader Åbygge svarade. (s. 10)

Grälet innebär dock inte att arbetet upphör. Enheten är starkare än splittringen, dvs alla i gruppen vet att arbetet måste slutföras. Direkt efter den sist citerade meningen fortsätter berättelsen:

> Och så plöjdes det, till dess att åkern låg där vågad och vacker; då var den gyllene sommarkvällen där, och när de trötta ungdomarna sågo på varandra, stodo de som omgivna av glorior, och marken lyste och glittrade om fötterna, luften var sval och lätt och himlen oändligt hög över dem. (s. 11)

I det tredje och sista avsnittet har de andra lämnat Myresudden och den gamle Åbygge går ensam kvar. Han synar gärdesgårdar och åkrar och svär över "naturkraften" (s. 12), som motarbetar honom med myrvatten och ogräs. Inte ens när moster Åbygge vid elvatiden kommer för att hämta honom kan han sluta arbeta. I den andan slutar novellen. Åbygge lovar följa med hem:

> Men han måste i alla fall plocka lite strandskravel att ha i båten, och medan gumman hjälper honom att samla upp grenar, klant, stockändar, brädlappar och annat, som flutit i land, står juninatten vit och stilla kring de båda gamla, som sträva med sitt. (s. 13)

Sammanfattningsvis: I titelnovellen presenterar Nordström fiskarmiljön, ger en del förberedande faktaupplysningar, men framför allt noggranna porträtt av de i de efterföljande berättelserna viktigaste personerna. Han antyder också något om fiskarnas relationer utåt mot andra samhällsgrupper, samt om de generationstvister som verkar uppsplittrade på skiktet. Genom hela novellen framhävs dock arbetets enade betydelse.

5. Fiskares övriga noveller.

Nordströms evolutionistiska samhällsuppfattning lär, att för att ett skikt skall kunna utvecklas och lyckas i sin strävan uppåt måste det hålla ihop. Först sedan det förenats till ett helt kan det lämna sin bittra kamp mot samhällets övriga skikt och i stället, i förvissning om styrkan i sin inre sammanhållning, ingå förbund med dem (jfr ovan s. 41). Vägen fram till denna högre enhet går således i två etapper. I Fiskare är Nordström koncentrerad till det grundläggande första steget, dvs till hur i det enskilda skiktet förhållandet mellan splittring och enhet ser ut och hur det senare skall kunna få överhanden.

Splittring.

Fiskarna tycks, vid en hastig genomläsning av boken, inte leva i någon större harmoni sinsemellan. Det är som om Nordström till att börja med velat visa hur starka de splittrade krafterna inom skiktet är. Öppnast – och i texten mest markerad – pågår kampen mellan generationerna, mellan de unga, som vill fram för att ta över, och de gamla, som stretar emot och med alla medel söker hålla sig kvar.

Denna generationskamp kan sägas pågå på två plan. Det första av dem gestaltas tydligast i Pär-Eriks jakt. Pär-Erik tvingas efter en lång arbetsdag ligga ute hela natten och jaga efter fågel åt modern som är sjuk. Medan han väntar på byte, far bittra tankar genom hans huvud:

> Nu kom modern för honom. Vad hade han för gott av henne? För allt sitt slit och släp hade han ingen tack. Det var hans plikt att släpa, därför att hon en natt varit sjuk för hans skull. Men då han inte var orsak till sig själv, så kunde han ju inte heller ha någon förpliktelse mot henne. Om han inte ville. Naturligtvis. [- - -] Han hade vågat sitt liv för att skaffa hem mat åt de gamle. Hade hon vågat sitt en gång, hade han vågat sitt flera. Nöje hade hon haft för pinan, men vilket nöje hade han? Och vad rådde han för pinan? Hade det inte varit han som kommit, hade det väl varit någon annan. Och om denne andre hade varit en som dragit ut i världen, vad hade hon då haft? Det såg han: ju mer han gav dem, dess mer ville de ha. Än kunde de leva i tio år, och för vart år murknade de till, stängde utsikterna för honom, förmörkade och förbittrade livet och satte en vägg mellan flickan och honom. Vem garanterade, att hon ej blev less, tog en annan och sålunda kom bort för honom? (s. 17 f.)

De gamla hindrar således Pär-Erik att bryta sig loss från sin gamla familj och bilda en egen, där han kan styra sin egen utveckling. Till familjebildandets betydelse för framåtskridandet återkommer jag nedan. Mer allmänt yttrar sig dessutom denna typ av generationstvister i den mängd sexuella anspelningar de äldre avundsjukt slänger efter de yngre, som i sin tur svarar så gott de kan.[32] Det bör tilläggas att även om Nordström i dessa tvister nästan genomgående tar de yngre parti, har han viss förståelse för de äldres situation. Tydligast visas detta i Jan Ågrens giftermål. Jans mor som är änka, har redan från början varit emot sonens val av hustru. Hon fruktar att den yngre kvinnan skall tränga henne ur huset. När de båda är på väg till prästen står hon ensam kvar och ser efter dem:

> Ute på det oroliga hösthavet rodde sonen med en elak kvinna framtiden till mötes, och här stod hon, sextioårig, ensam, övergiven och utarbetad.
>
> Gumman fick tag i dörrposten, och hon grät utan ett ljud, knäna veko sig under henne, och hon kastade sig ner i det mörka hörnet.
>
> Där låg hon i en hög som en gammal bortkastad sköta. (s. 147 f.)

Generationskampens andra plan gäller arbetet och arbetsmetoderna. Fisket på Ulvön är indelat i krokrodd och skötrodd. Fast gräns mellan dessa perioder är sedan långt tillbaka 24 juli, kallad Jaxmäss. I Strömmingen står på grundet! berättar Nordström om hur några yngre fiskare en vecka för tidigt går ut med skötarna. Deras ivriga förberedelser kontrasteras mot de äldres sura och avundsjuka reaktion. Och nästa morgon, när skötbåtarna återvänt lätta och tomma, står gam-Brita på bryggan och tänker:

Det stod ingen strömming på grundet! Strömmingen visste bättre än ungdomen. Han tänkte som gamfalke. Strömmingen och gamfalke voro äldst i gåle. Först på tisdag skulle han komma på grundet, för då var Jaxmäss och då var skötroddens tid, och då skulle han komma. Ty det hade gamla tecken bestämt, och gamla tecken, det var Guds finger på havet. [- - -] Men en mil till havs drogo dyningarna tunga över det tomma grundet.
Så slöt den historien. (s 73)

För gam-Brita är det så viktigt att de yngre inte får lyckas när de går ifrån gamla beprövade metoder, att det inte alls bekymrar henne att det ändå är fisken de alla skall leva av. Nordström låter inte heller de gamla få sista ordet. Just denna sommar går fisket dåligt.[33] I Fiskarglädje, den enda berättelse där man verkligen får fisk, sitter de gamla Erik Åbygge och Simon Locknéus och resonerar över strömmingens underliga beteende:

– Han ha stått yttrom sättninga hela tiden. Int ha'n följt na märken. Int ha en fått si nan mör. Jag tör på bli gammal nu, jag begrip mej rakt int mer på fische. Int är det, som det var förr! sade Simon.
– Nej, sade Åbyggen betänksamt, int är det som det var förr. Jag tyss, det är unnerlit. (s. 133 f.)

Detta kan läsas som en antydan om att ungdomen ändå har rätt i sina försök att pröva på något nytt. Att man inte bör ha en alltför osjälvständig tilltro till gamla märken anges även av att i Ett skärfiskarmål, dessutom en av berättelserna från äldre tid, kommer strömmingen till grundet redan 21 juli, dvs fyra dagar före Jaxmäss. (s. 74).

Det bör tilläggas, att det inte är allt i det gamla Nordström vänder sig mot, bara de drag i det som verkar hindrande på utvecklingen. Han kan därför också komma med kritik av ungdomens benägenhet att ibland gå alltför fort fram. I skältiden (se nedan) handlar delvis om detta. Ett annat betecknande exempel är, att det enda självständiga och lyckade initiativet i Fiskare utförs, i Notdräkten, av två 40 års karlar (s. 116). Gusta och Skräddar-Anders tillhör de dugligaste i hamnen,[34] men eftersom de inte äger någon egen not vill de låna Dahlboms och Joels för att med den gå ut och försöka få lax, då det ordinarie fisket går så dåligt. Dahlbom ger genast sitt bifall, men gammalt groll gör att Joel vägrar trots att han inte alls behöver noten. Hur allvarligt Nordström ser på detta visas av, att den enda enskilda person, som i Fiskare drabbas av utförlig satir, är Joel (s. 118, jfr citatet ovan från s. 2). Han låter honom dessutom bli allmänt hånad och utskrattad, sedan Gusta och Skräddar-Anders ändå fått tag på noten och kommer hem med "väl åtta pund blanklax" (s. 126).

En mer allmän splittring än den mellan generationer hämtar ibland sin näring ur brännvinet. Ack, Herre, straffa icke mig! handlar om detta. Där sitter Erik Åbygge och super med sina kumpaner: "De gjorde upp planer att sätta ofog för sina fiender i hamn, och när någon kom med ett påhitt, som föreföll alla gott, skrattade de och drucko." (s. 173). Ännu starkare betonar Nordström att brännvinsmissbruket leder till kontroverser inom äktenskapet. Under rusets inflytande söker Åbygge till sist slå ihjäl hustrun med en yxa (s. 180). Detta är dock, som

Nordström i underrubriken betonat, en berättelse från en gången tid. Att något hänt sedan dess anges av den parallellsituation han ställer upp i Jan Ågrens giftermål.[35] Där söker Jan, även han stärkt av brännvin, undslippa ett förhatligt äktenskap genom att dränka sig (s. 152 f.). I den berättelsen, som så tydligt pekar framåt (se vidare nedan), blir detta dock en frigörande handling. Sedan Jan räddats, talar han och hustrun ut och försonas.

Till splittringen bidrar också fiskarnas oginhet och avundsjuka sinsemellan. Ett exempel, Joels beteende i Notdräkten, har redan getts. Ett annat finns i Fiskarglädje. Då hela berättelsen är fylld av den glädje fiskarna känner över att efter en dålig sommar äntligen ha fått fisk, blir det enda inslaget av trötthet och vardagsbekymmer en så mycket skarpare kontrast:

> Nu rodde sig alla upp mot hamnen. Sången hade tystnat. Man hade hunnit komma över glädjen att ha fiskat, och nu började man avundsjukas på förhand över vem som fått mest och tänka på, hur man bäst skulle ordna för att tjäna så mycket som möjligt pa det man fått. (s. 135)

Denna missunnsamhet förklaras dock till största delen av att fiskarskiktet ännu inte är en särskilt välmående del av samhället. Det är den knappa och slumpartade tillgången på fisk, som uppammar den inbördes rivaliteten.[36] Allvarligare är i så fall att konkurrensen i ett fall ingår i själva arbetsmetoden; den s k skötkapprodden ut till Storgrundet för att få bästa platsen (s. 71.)[37]

Det senare exemplet innebär dock inte att Nordström är emot all tävlan mellan fiskarna. I Storgrundsfiskare har gumman Hardin i sin iver gått före mannen och sonen ner till boden för att börja stena skötarna. Hon ropar till dem:

> – Vi gett skynd på. Där i Åbygges sitt bägge jänterna och käringa själv i steningen, och Jan Erik har stent färdigt, och det är bara vi snart, som int ha klart.
>
> Danke lyfte ner skötarna och plockade fram sten, och det blev ett smatter av stenarna mot båtflakan och sång, som gick längs hela raden av bodar.
>
> Lång tid drog det inte om, så lågo de åtta stamsköta prydligt ordnade och likasa de båda högarna på flakan vardera om åtta sköt. (s. 108)

Snart flyter hela hamnflottiljen, "fyrtio båtar stark" (s. 109), ute på sundet och seglar ut. Det Nordström här beskriver är vad man skulle kunna kalla en positiv konkurrens mellan fiskarna, den som befrämjar skiktets utveckling.

Enighet utåt.

Vad gäller Nordströms belysning av skiktets enande krafter ges en första utgångspunkt av själva yrket, något som ju också anges av bokens titel. Yrket håller, som årstidsgången visar, ihop de på ytan olikartade berättelserna. Ett annat sammanhållande grepp är den breda skildring av fiskeläget Nordström då och då lägger in. Den i titelnovellen har redan nämnts. I nästan samtliga av de efterföljande berättelserna finns sedan någon övergripande bild av livet och verksamheten i hamnen med: s. 24, 55 f., 66, 96, 103 f., 116, 127 f., osv. Oftast finns dessa bilder i

berättelsens inledning. Deras funktion är att snabbt föra läsaren in i den för berättelserna gemensamma miljön.

Yrket ger dessutom basen för skiktets samhörighet. I Fiskarglädje står en av dess medlemmar, kuvad av sommarens dåliga fiske och kan plötsligt hala in sin fulla sköt. Självkänslan stiger i takt med strömmingen i båten och hemkomsten utmålas i triumf:

> Och en sup skulle han ha där i Hardins och knak som en fiskare bland fiskare kunna marschera genom hamn och vara oppkäftig och kasta slämpord som förr. (s. 133)[38]

Yrkestillhörigheten ligger också bakom den sammanhållning utåt som uppstår då fiskarna konfronteras med andra skikt. I andra sammanhang har Nordström klargjort fiskarnas beroendeställning gentemot bönderna.[39] Detta utsägs aldrig direkt i Fiskare. Där finns dock ett tydligt exempel på fiskarnas avoghet mot bönder och deras sammanhållning gentemot dem. Trots att Per Gustaf Asplund i Ett skärfiskarmål överbevisats om och erkänt att han stulit fisk av Erik Persson, tar de flesta av fiskarna ändå den förres parti: "Han var i alla fall fiskare och skulle leva av sitt arbete härute, men Erik Pärs var bonde och hörde till fastlandet lika mycket och mer än till ön." (s. 80)[40] Det är också att märka att under det gräl, som uppstår under rättegången, spelar Asplunds *yrkesstolthet* en viktig roll. Han erkänner att han vittjat Perssons nät, men på anklagelsen att han samtidigt skulle ha rivit sönder en av skötarna, svarar han prompt: "Nej, det gjole jag int, för nog fan kan jag dra en sköta så pass som en bonne." (s. 89). Asplund blir sedan dömd, men viktigare är, hur det genom hela berättelsen framgår att inte bara de flesta av hamnborna utan även hamnrättens ordförande egentligen står på hans sida.[41]

Även förhållandet mellan fiskarna och lotsarna tycks vara präglat av antagonism. Lotsarna tillhör delvis fiskarskiktet men är samtidigt dess överklass, ett förhållande som genom yrkets karaktär fått en närmast symbolisk beskrivning: För att man snabbt skall kunna upptäcka de båtar som behöver lots är lotsförmannens stuga högt belägen och ligger således och ser ner på de andra i hamnen (s. 61, 66, 96 o. 127).

Av Lotsarna ta första båten för året framgår dessutom hur lotsarna, som för sin utkomst beror av de ångare som drar förbi, anser sig mer tillhöra den närbelägna hamnstaden än det lilla fiskarsamhälle de bor i. Tydligast visas detta genom två av lotsförmannens döttrar; det är deras tankar och förtroliga samtal om "årens ödeliv härute i havsbandet" (s. 57) berättelsen förmedlar. De "hade siktat högt" (ib.) och inte brytt sig om någon av fiskarpojkarna. När de sistlidna vinter glatt sig åt några svensk-amerikaners ankomst till hamnen, hade fiskarna hämnats genom att en natt smyga sig in på lotsförmannens gård och hissa en flagga på halv stång. "Dagen därefter foro svensk-amerikanarna." (ib.). Berättelsen fortsätter:

> Lotsförmansfamiljens vrede var stor, dess förhållande till de övriga hamnborna blev sämre än förr. Flickorna stannade inne dagarna i ände, bleknade, sörjde och längtade till sommarns styrmän och kaptener och till herrskapsfolket från stan. Men den i grågryning-

en sakta fladdrande sorgeflaggan hade varit dem ett dåligt tecken, och den hade lärt dem att djupare än förr hata de lågsinta, avundsamma och illvilliga fiskrarna. (ib.)

Som referat och citat visar, riktar Nordström sin kritik åt två håll. De båda grupperna borde kunna hålla sams i stället för att, som lotsarna, högfärdigt avskärma sig från den övriga fiskarbefolkningen, eller som denna enbart ägna sig åt andras försök att ta sig fram.

Stadsborna kan för fiskarnas del indelas i två kategorier. Där finns för det första sommargästerna, som man visserligen oftast överser med eftersom de ger ön en välbehövlig extrainkomst, men ändå betraktar med ett lätt förakt då de är så bleka och bortkomna.[42]

För det andra finns borgarna inne i staden dit man säljer surströmmingen, för vilken man får sina vinterpengar (s. 127 f.). Surströmmingskalaset hos kapten Åbygge är en dråplig historia om det gamla fiskarparet Åbygges färd till staden och deras möte där med kapten Åbygge, krigskommissarien, konsuln, fotogenhandlaren, bankkassören och skolföreståndarinnan. Berättelsens godmodiga satir, samt att den unge Lukas Åbygge finns med i berättelsen (s. 163 o. 166) anger dess beröringspunkter både med den samtida Uvkollegiet och den senare Borgare. I Fiskare har den dock sin största betydelse som exempel på förhållandet fiskare-borgare. I de senares sällskap väcker snart den robuste Erik Åbygges samtalston och dryckesvanor till lika delar anstöt och jubel och för honom slutar det grundliga festandet på ett mycket förnedrande sätt:

Ja, där nere i sjöboden låg gubben Erik och hade en skock pojklymlar omkring sig. Han sparkade och svor och läste bibelord och grät om vartannat, och så roligt hade pojkarna inte haft på länge. (s. 168)

Han passar lika illa i den för honom främmande stadsmiljön som en sommargäst på Ulvön.

Fiskaryrkets osäkerhet har redan berörts. Fiskarna är själva medvetna om detta och inför hotet om fattigdom och nöd upphör därför oftast splitet. Ett exempel är den hjälp, som naturligt och utan medföljande förmaningar, ges den olycklige Asplund i Ett skärfiskarmål (s. 80). Ett annat är den ovilja som från alla de övriga i hamnen riktas mot Joel, när han vägrar låna ut sin not (s. 122).

Fiskarnas yrke är dessutom farligt. Havet är på samma gång deras gode välgörare och nyckfulle härskare. Det finns i Fiskare inte några hänförda skildringar av djärva och lysande stormseglatser, i stället betonas fiskarnas sakliga och på erfarenhet grundade försiktighet. De vet att mot naturen måste de stå eniga för att kunna överleva. Exempel ger de gemensamma ansträngningarna för att rädda de drivande båtarna under en augustistorm (s. 100 ff.), eller bilden av hela fiskeflottan på vaksam linje i väntan på hårt väder (s. 111).

I skältiden kan ses som en utläggning i novellform av dessa idéer. Pär-Erik, Danke och Johan har begett sig långt ut på havsisen för att jaga säl. Den ledande är hela tiden Pär-Erik, eller som han själv tänker:

Han visste mycket som de andra inte visste. Han hade legat mycket ute med bössan och

sett mycket och hört och lärt mycket på den tiden han var flottakarl. Han skulle visa, vad det ville säga att ha starka armar och djärvsamt humör, så man kunde våga lite för att vinna. (s. 30)

Pär-Erik är alltså en den nya tidens man, men han går i sin ungdomliga hetsighet för snabbt fram. När han uttrycker de ovan citerade tankarna är han ensam. Först har han velat lämna båten obemannad bakom sig och Johan stannar vid den (s. 26 f.), sedan har han, trots att han och Danke fått ytterligare tre sälar (s. 27), ändå inte velat vända om. När Danke vägrar gå längre beskyller han denne, liksom han tidigare gjort med Johan, för att vara feg och går.

När Pär-Erik fortsätter ensam ut på isen har han, som Nordström klargjort, på flera plan handlat fel. Han vill visa de andra fiskarna att han är förmer än de, men därmed ställer han sig utanför kollektivet. Dessutom utsätter han sig i sin iver efter lättköpt framgång för onödiga risker. Han har lång erfarenhet av havet och borde veta bättre. Därför är Johans svar på anklagelsen om feghet ett lugnt "– Ja, int ha en mer mod för det en kan göra det, som toket är (s. 26 f.). Danke svarar på liknande sätt och tillägger just detta att Pär-Erik inte är ensam, att han har ansvar för andra:

– Du ha int rätt att ge dig ut på det dänne viset. Du gett tänke på, vad det ska bli tå henne och ungarna, om du blir efter, ropade Danke efter honom. (s. 29)

Sedan Pär-Erik skjutit tre sälar kommer också omkastningen. Mörkret faller och han planerar att övernatta ute på skäret Gnäggen. Samtidigt börjar han känna oro. Nordström visar hur den som ställer sig utanför gruppen också utplånas som individ:

Han kände sig alltmer bortglömd och ensam och förstämd. Han kände sig till sist inte som viss person, inte som Pär-Erik Sundberg, utan som något vad som helst, som svart och otydligt rörde sig ute på havsisen i månskenet. (s. 33)

Pär-Erik når aldrig Gnäggen. Isen går upp och i dramatiska ordalag skildrar Nordström hans fruktlösa försök att undkomma "havet, som lekte med honom likt en katt med en råtta." (s. 37). Kampen är så ojämn att drunkningen snarast kommer som en befrielse. Den som söker möta Naturen ensam går under. Pär-Eriks död är självförvållad och utan ära.[43]

Fiskarna förenas också inför döden. I vårstormarnas tid berättar om hur några fiskare finner en drunknad drivande i isen och hur hela hamnen sedan engagerar sig i att bärga kroppen. När den döde följande söndag ros över till sockenkyrkan ledsagar alla kistan ner till båten.[44]

Enighet inåt: arbetet.

Vid kontakten med andra skikt eller i kamp mot natur- och livsförhållanden kände sig fiskarna spontant som en enhet. Arbetets förmåga att skapa sammanhållning är inte lika manifest. Ändå är dess betydelse i längden större. Enligt min tolkning förenas fiskarna antingen det gäller gnissel gentemot bönder, oron inför en storm

eller dylikt, då av utifrån verkande krafter. Vid gemensamt arbete sätts däremot inre, i skiktets immanenta och för dess utveckling fundamentala, krafter i rörelse. Endast i arbetet kan fiskarna nå det slags samhörighet som är en förutsättning för deras väg mot ett nytt, enat samhälle.

Det är därför naturligt att beskrivningen av arbetet i så hög grad blivit Fiskares ledmotiv (jfr ovan s. 56). Där finns mängder av arbetsskildringar. Två har redan citerats (ovan s. 58 o. 62). Båda anger dessutom arbetets spontant enande förmåga; såväl plöjning som stenande av skötar är arbetsuppgifter som måste utföras gemensamt. Arbeten av samma typ är säljakt, notdräkt, sköthalning eller surströmmingsomläggning. Dels visar detta direkt att de flesta arbeten till sin natur är enande, dels förklarar det Nordströms optimism angående fiskarskiktets fortsatta utveckling. För dem är samarbetet redan den mest naturliga arbetsformen.[45]

De flesta arbetsskildringarna beskriver därför grupper i arbete. Dessutom uttrycker de fiskarnas arbetsglädje. Ett exempel:

> Vid bryggorna strömmingsbåtarna. I båtarna fiskarflickor sjungande. I bosvalorna gummorna vid karen, gälande blodlakaströmmingen. Och karlarna litet här och var sysslande med allt: smide, nätbindning, vedhuggning och annat gott och nyttigt arbete. (s. 66)[46]

Det kan tilläggas, att i grälet i Notdräkten är lathund ett av de värsta invektiven. Joel, som mot slutet drar det kortaste strået och blir utskrattad av alla är också "allmänt känd och erkänd som hamnens lättjefullaste karl" (s. 120).

Nordströms syn på arbetet framgår med speciell tydlighet i två av berättelserna. I Ett skärfiskarmål menar Asplund i sitt försvarstal inför hamnrätten (s. 91 f.) att det snarare är Persson som handlat fel när han vägrat hjälpa honom. Med nödens rätt har han tagit fisken, eller egentligen lånat den eftersom han tänkt gottgöra Persson så fort han själv fått fisk. I detta resonemang ger de flesta av de andra fiskarna honom rätt (s. 92). I en tidigare ordväxling har Asplund varit ännu tydligare:

> — Nej, jag gett säge dej en sak, Erik Pärs. Vår Herre har skapt oss och gett oss liv allihop. Då träng int jag svälte och du ha överflöde. Äsch jag arbeta lika myttje som du, träng int jag svälte. Jag får ta bortå ditt överflöd och är ingen tjyv för det, men du som bara hall kvär och hall kvär och int unna föa at den som svält, det är du, som är rätte tjyven. (s. 78)

De som arbetar lika skall förtjäna lika — resonemanget kan ses som en reminscens av Nordströms kontakter med socialismen. Dessutom bör det, enligt min mening, kopplas samman med hans samtida tankar om ett kooperativt fiskeribolag. I ett sådant skulle just de ojämlikheter och klasskillnader Asplund påtalar upphävas. Mer sägs inte här; som redan påpekats ges i Fiskare endast — och i litterär form — bakgrunden till de planer om fiskarskiktets framtid Nordström uttrycker i andra sammanhang.[47]

I den andra berättelsen, Jan Ågrens giftermål, visar Nordström hur arbetet kan motverka och upphäva även till synes mycket djupgående splittring. Den sturska

Lina är för sitt humörs skull illa tåld av den blivande maken Jan och än mer av hans mor Stina. Dessutom hör hon inte till fiskarskiktet.[48] Att Jan ändå till sist gifter sig med henne beror därför inte på att hon "är fäger än de annren" (s. 146) utan mer på att, som han tänker: "Lina var ju ändå en arbetsmänniska. Hon ville ha händerna fulla av möda." (s. 141). Häri ligger också konfliktens lösning och det är den handlingskraftiga Lina som själv ställer allt till rätta. Inför Jans tvekan "– Men du är int tå våra." (s. 146) svarar hon prompt: "– Tå våra? Är int jag bortå byn och hör int byn och hamna i lag? (ib.). Och i slutuppgörelsen, efter det att Jan på hemväg från prästen sökt dränka sig, är det hon som finner de avgörande orden:

– Hör du, Jan, jag tänkte vi skulle bli de förnämsten här i hamna, vi. Jag tänkte, jag skulle gno med mitt, jag, och du skulle gno med ditt, du, och så gav vi oss inte, förr än vi var framom alle andren. Vi är ju tri, som kan arbeta.
– Tri?
– Än svärmora då? (s. 154)[49]

Arbetet är i pakt med framtiden och kan därför överbrygga motsättningar mellan såväl skikt som generationer. Jan ger med sig, han och Lina tar varandra i famn och känner "sig å ömse sidor tillfreds" (s. 155), Stina försonas med svärdottern och, som Nordström avrundar novellen: "Dagen slöt med dans, och åren blevo aldrig bittra." (ib.)

Jan Ågrens giftermål är den av fiskarberättelserna där arbetets betydelse tydligast anges. Samtidigt är detta den berättelse Nordström tycks lägga största vikten vid. Det är den enda, som förespeglas läsaren i titelnovellen, eller som vid tidningspubliceringen får någon utförligare dagbokskommentar.[50] Dessutom har Nordström inför bokutgivningen ägnat den en omsorgsfull bearbetning. Utgångspunkt för hela historien tycks ha varit Jans drastiska självmordsförsök. Detta tonas redan i tidningsversionen ner för ett mer allmänt resonemang.[51] Ändå var Nordström, som dagboksanteckningen visar, inte nöjd. I boken har självmordsförsöket ytterligare avdramatiserats medan Lina fått en större och mer levande roll. Det senare framgår främst av novellens slut. I tidningsversionen är det först sedan Jan ber om det, Lina omfamnar honom, och avslutningen sker där i följande ordalag:

Och sannerligen – dagen slöt med dans, och den bröllopsfärden glömdes ej. Så fick Jan Ågren rätt.

En jämförelse med bokens slut, enligt ovan, visar hur i den en viktig förskjutning inträtt. Där har inte bara tvisterna avblåsts och arbetet framåt ställts i utsikt, där klargörs dessutom att det endast är utifrån ömsesidiga överenskommelser ett sådant arbete verkligen blir av.

Fiskarskiktets utveckling: Släkten, familjen och den positiva konkurrensen.

Genomgången av fiskarnas splittring respektive enighet utåt/inåt angav hur Nordström i Fiskare tillämpat sin skiktuppfattning. Hans samhällssyn innehåller

dock, som visats, ytterligare en bestämmande komponent, utvecklingsperspektivet. Nedslag av detta i Fiskare är att berättelserna från äldre tider visar upp ett mer splittrat skikt. Där är fisket ännu inte fullt reglerat (Ett skärfiskarmål) och där råder större kiv och ett markant brännvinsmissbruk (Ack, Herre, straffa icke mig!). Ännu befinner sig fiskarskiktet dock i *samtliga* berättelser fortfarande endast i inledningen till det brytningsskede, som enligt Nordström pågår. Dessutom är, som en del exempel visat, fiskarnas konservatism en tillbakahållande kraft. Här skall resonemanget kompletteras med en redogörelse för hur Nordströms utvecklingsperspektiv i Fiskare antyds genom framställningen av skiktets släkt — och familjeband.

Vad gäller släkten fyller själva släktnamnen i Fiskare en berättarteknisk funktion. De hjälper till att sammanbinda berättelserna till en enhet.[52] Någon gång betonas också släktsamhörighetens betydelse för fiskarna. På morgonen, den för hans framtida liv så avgörande dag då han skall till prästen med Lina, har Jan gått före de andra för att ordna med båten:

> Han ställde sig sedan längst ut på utbryggan och såg över hamnen. [- - -] Luften var ännu fylld av mörker, men runt horisonten vitnade morgonen, och det kändes, som lyftes något tungt och obeskrivligt från hamnen helt stilla. Jan visste, att alla hans vänner och släktingar, pojkar och jäntor, gamla och unga, nu lågo i sömn runtom i stugorna. (s. 145)

Även i detta exempel spelar dock släktkänslan en närmast negativ roll; den bildar bakgrund till Jans kommande samtal med Lina där han säger att hon kommer ur ett annat skikt, underförstått också ur andra släktsammanhang.

Exemplet antyder således att den släkttrygghet, som finns bland fiskarna, är en tillbakahållande kraft.[53] Viktigare än släkten är deras *intresse*gemenskap och för framtiden är det andra typer av sammanhållning, som har betydelse. Som framgått är det i Fiskare främst ungdomen som vill fram. Liksom tidigare rör det sig här från Nordströms sida till stor del om identifikation. Han är själv ung och överallt i Fiskare lyser hans förtjusning över fiskarungdomens friskhet fram. Ändå är det, som visats, inte särskilt ofta ungdomen lyckas i sina försök.

Man kan i stället, enligt min mening, genom berättelserna skönja följande åsiktsmönster: De enskilda unga individerna som vill fram, kämpar för att komma loss ut sin gamla familj. De vill gifta sig och bilda eget. I denna nya familj, i en grupp individerna själva valt, kan de inleda arbetet framåt. De äldre bör då inte till varje pris slå vakt vare sig om släktbanden bakåt eller om sin egen sönderfallande grupp, utan de skall stödja den nya. De kan i den med sin erfarenhet och sitt arbete göra en insats. Inte heller skall de yngre stöta bort dem av de äldre som vill hjälpa till. Den nya familjen, som alltså befinner sig i sin uppåtgående fas, kämpar sedan i vad man kan kalla positiv konkurrens med andra likartade familjegrupper inom skiktet. Dessa familjegrupper både samarbetar med och sporrar varandra och för därigenom hela skiktet framåt.[54]

Det är detta Jan Ågrens giftermål ytterst handlar om. Resonemangets utgångspunkt finns redan i Pär-Eriks längtan efter att få gifta sig i Pär-Eriks jakt och i hans försök att i I skältiden sedan föra sig och sin familj alltför fort fram. När han

där dör kan Greta inte fortsätta ensam. Ett år senare gifter hon om sig med Johan. Den nya familjens enkla strävan blir en tydlig kontrast till Pär-Eriks felaktiga ambition att göra allt själv.[55]

Hur viktigt det är för fiskarna att ingå i en familj visas också av att den, som inte bildar en sådan, hamnar utanför all övrig gemenskap. Ungkarlen Joel är nästan den ende i hamnen som inte benämns med något efternamn. Han är allas åtlöje och han kallas föraktligt "gampojken Joel" (s. 118). Ett annat exempel är hur, i Lotsarna ta första båten för året, lotsflickornas längtan efter att bli gifta till sist blir starkare än deras aversion mot fiskarna (s. 57).

Utvecklingen är en kedja där de unga, som strävar framåt, bryter upp från den gamla familjen och bildar en egen som i sinom tid skall brytas upp för att ge plats åt en ny . . . Grupper splittras för att förenas till nya i en ständig strävan framåt — teoretiskt ger Nordström även i Fiskare en evolutionism enligt Spencer, med stöd av sina egna erfarenheter klargör han hur motorn i denna utveckling är arbetet.

6. Reaktionerna på Fiskare och Nordströms författarroll.

Fiskare fick genomgående välvilliga recensioner där man bl a framhöll bokens verklighetsinriktning och betydelse för Norrlandsskildringen.[56] Från Nordströms hemtrakter kom dock en negativ reaktion. I en insändare[57] skriver pastor Arvid Salvén bl a om boken:

> Överallt återfinnes de råaste svordomar och Guds namns missbruk för att inte tala om de grovkornigaste talesätt ur buslivet. Vidriga skildringar av ungdomens nattliga osedlighet sakna, tänker jag mig, motstycke hos andra skönlitterära författare.

Salvéns inlägg var föranlett av den positiva beskrivning Fiskare rönt i VA. Hans slutomdöme om boken blir i stället: "smutslitteratur". Som Nordströms dagbok visar, tog han dock angreppet mycket lugnt. Dels gick VA:s recensent omedelbart till motattack, dels uppvägdes lätt detta nya utslag av lokal ovilja av det faktum att Nordström på kort tid fått ut två böcker. Han var en författare på väg.[58]

Nordströms författarroll framgår även, menar jag, av hans inställning i Fiskare till de människor han där beskriver. Tidigare har visats hur en primitivistisk syn på fiskarbefolkningen, under drängtiden ersattes av kunskap och insikter, något som också skiljer Nordström från andra författare på besök i en liknande miljö.[59] Ändå slår även här Nordströms sociala ursprung ibland igenom. Två exempel får visa detta: det första utgår från hans längtan att tillhöra fiskarskiktet, det andra från hans utanförstående visavi det. Utåt, i synnerhet mot gästande stadsbor på Ulvön, identifierade sig Nordström gärna med fiskarna. I Strömmingen står på grundet! sitter han tillsammans med husets pigor och arbetar med näten:

> Och de lata stadsfruntimren kommo ned och sågo på oss. De frågade om allt, där de stodo i rad på bryggan i solgasset. Och är det inte farligt på havet, när stormen kommer?

Och är det inte kallt att ligga ute i båten. Och de sågo på flickorna och mig. På mitt nakna, läderbrunbrända och hundhåriga bröst, som glittrade afrikanskt i skjortans uppfläkning. Och de bleka stadsfruntimrens ögon lyste: vattenglindret, båten och *vi fiskarfolk* speglades i de fuktiga ögonen, och mungiporna fuktade, och saliven spände mellan tänderna som vid väntan på god mat. De stadsfruntimren, de stadsfruntimren! (s. 67, min kurs)[60]

I Notdräkten är Nordström också med. Där ger han en kvällsbild i följande ordalag:

handelsmans och tidningsreferentens hundar slogos och tjöto, så att det hördes över hela hamnen; ett par flickröster sjöngo en utdragen melodi i en bosvala, orden voro folkets sentimentala och tonen den monotona och stereotyperade som man möter överallt på landsbygden. (s. 124 f.)

Inte bara författarhållningen och anspelningen på att han för kommande tidningspublicering iakttagit och nedtecknat det som händer, utan även den i stycket nämnda hunden, Nordströms pudel Jimblom Pudelkvist Esq.,[61] antyder hur han, utan att själv riktigt vilja medge det, skiljer sig från de övriga i hamnen.[62]

Avslutningsvis bör Fiskare helt kort placeras in i ett något större sammanhang. Bearbetningen av Fiskare inför bokutgivningen upplevde Nordström, som dagboksutdraget ovan s. 53 visade, som rutinartad. Men han fortsätter:

Jag känner som jag har känt, att jag skall komma att frambringa något nytt och bestående. Jag vet inte vad det kan vara. Men jag tycker, att det känns närmare. Kanske är det det stora fiskar- och bondeepos, jag fantiserar om. (7/2 1907)

Dessa tankar fick under de följande åren allt fastare form. Den 10/9 1907 skriver Nordström hur han längtar hem från Grisslehamn. Han vill bli bonde och fiskare "samt skriva på det stora ångermanländska bondeepos, som jag en gång skall ha ur mig." Den 25/12 1908, när Nordström börjat redigera nästa bok sammanfattar han:

Jag har skrivit ett långt brev till Koppel och framlagt för honom mina planer. Samtidigt har jag nu ändrat och fixerat namnet på boken till: "Borgare".

Detta blir andra boken i en serie, som jag tänker låta omfatta 4 stycken. Den första var "Fiskare", den andra är "Borgare", den tredje skulle heta "Herrar" och den fjärde "Bönder".[63]

Detta uttalande gör Nordström dock sedan Uvkollegiet helt misslyckats. Hans första författarskap kan sägas följa två linjer. Den ena, med de ofullbordade Unga människor, Uvkollegiet, Avsidesfolk m fl., kännetecknas av hätsk satir, subjektivitet och en vilja att i en enda bok skildra hela samhället. Ämnet blir för stort, såväl samhällsanalys som samhällsangrepp alltför allmänt hållna. Nordström lyckades heller aldrig fullfölja dessa planer på "den stora romanen".

När han tog en samhällsdel i taget gick det bättre. Författarskapets andra linje omfattar verk som Kains land, Fiskare, Borgare och Herrar. Nordström börjar där med skikt han har konkreta erfarenheter av, ämnet blir möjligt att gripa om och skildringen får en mer genomtänkt och objektiv prägel.

IV. Wägners författarskap före Norrtullsligan.

1. Helsingborgs-Posten.

Författardrömmar och frigörelsebehov.

Elin Wägner började tidigt skriva. Hon berättar själv om hur hon redan som åttaåring fantiserade ihop romantiska teaterpjäser. Fem år senare gjorde hon sin litterära debut med den sedelärande berättelsen Min dröm i FBT nr 5/1896.[1] Det första författandet var kanske en kompensation för den kyliga uppväxtmiljön, det blev barnets "medfödda särmärke, dess tysta stolthet och uppenbara skam för världen."[2] I vilket fall står det klart, att när Wägner som ung flicka sedan fortsatte skriva hade hon inte mycket annat att välja på. Efter att ha gått sju av flickskolans åtta klasser, slutade hon som protest mot att hon efter den inte skulle få studera vidare. Hösten 1899 gick hon en handelskurs och befann sig något år senare på faderns rektorsexpedition som skrivbiträde, en anställning hon upplevde både som tråkig och som ett förödmjukande slöseri med hennes begåvning. Till detta kom vantrivseln i hemmet: "För Elin var hela tillvaron åren närmast efter skolan kondenserad till grå tristess."[3] Bitterheten mot de anhöriga, främst fadern, sammanfattade Wägner några år senare i orden:

> Jag tror att jag har växt upp bland det mest städade och älskvärda kvinnoförakt, som kan tänkas, ett sådant som knappt var medvetet om sig själv och som just därför med det oändligt naturliga och självfallna sätt, varpå det manifesterade sig, sårade så mycket mera.[4]

Om husets äldsta dotter ville ha någon egen framtid fick hon således ordna den själv. Samtidigt som författardrömmen växte sig starkare, kom så, plötsligt och oväntat, möjligheten att i en tidning sätta skrivandet på prov.[5] Som redan påpekats (ovan s. 26), var Wägner och Nordström de i sin författargeneration som tidigast fick fast anknytning till pressen. Men om arbetet som journalist för Nordström innebar en lättnad av ekonomiska problem och ett lösgörande av hans inneboende kapacitet, betydde den för Wägner än mer. Den nya anställningen inledde hennes frigörelse, skapade hennes självkänsla. Som visats, kände Nordström det ofta förnedrande att vara "murvel". Landquist, som berättar om Wägners leda vid kontorstjänstgöringen, skriver:

> Påfallande var också, att hon omtalade sin begynnade journalisttjänst i Hälsingborg med helt andra gladare känslor. Här gjorde det ingenting, att arbetet var dåligt betalt. Hon omtalade det som en lustig episod, att hon fick 1:50 för sina första bitar. Sedan blev det bättre.[6]

Det bör likaledes betonas att Wägners strävan efter självständighet utgick från förhållanden hon själv varken rådde för eller rådde över. Nordström blev journalist först sedan han misslyckats på andra områden. Hon var flicka; praktiskt taget alla andra verksamhetsområden var redan från början stängda för henne. Journalisttjänsten öppnade en väg ut, samtidigt som lusten att skriva kanaliserades.

Anställningen på HP.

Hösten 1901 försökte Wägner sig på att recensera Amanda Kerfstedts roman Reflexer. Fadern, som fick se recensionen, blev oväntat nog intresserad och då han några dagar senare händelsevis stötte på red. Ericsson på HP kom han att tala med denne om dottern. Snart satt Wägner och plöjde recensionsböcker till långt in på nätterna.[7]

Ändå var det inte som bokrecensent Wägner väckt Ericssons intresse. Hon hade någon månad tidigare (21/8)[8] i tidningen anonymt publicerat novellen En modig liten kvinna. Några dagboksblad för Hels.-Posten. Av Ingen. Sedan Ericsson fått veta dem denna Ingen var, uppmanade han henne vid ett besök att skriva fler berättelser om kärlek, efter receptet: "Första delen skulle handla om hur de träffades, och lärde hålla av varandra, den andra om förvecklingarna, den tredje om hur de fingo varandra."[9]

Ingenting tyder på att red. Ericsson hade något mer utpräglat sinne för romantik. Hans intresse för kortnovellen var av mer krass natur. I HP:s pren. anm. för år 1901 står bl a att läsa: "Och i de allra flesta nummer finnes en *berättelse under strecket* som endast går i ett nummer. Dessa småberättelser utgöra en särdeles omtyckt läsning." (HP:s kurs). För den som skrev dylika noveller var således möjligheten att bli publicerad god. Detta och Ericssons vilja att ge "litterär uppfostran"[10] måste ha påverkat den unga och om sin bestämmelse ännu osäkra Wägner. Hennes tidiga litterära försök kom också att nästan helt koncentreras till denna genre.

Även om Wägners första kontakt med tidningsvärlden var direkt och betydelsefull, blev hon inte journalist på en gång. Våren 1902 fortsatte hon med recensioner och noveller, knöts under senhösten fastare till HP och kan från nyåret 1903 betraktas som anställd där.[11] Redan då fick hon förtroendet att medverka i tidningens stående spalt I Helsingborg. I en sen minnesanteckning berättar Wägner om sina nybörjarbekymmer, om hur pressande det var för en orutinerad skribent att ständigt tvingas finna nya fyndiga ämnen för kåserierna:

> Min räddning blev utställningen 1903, man skrev hela vintern om förberedelserna och sen under sommaren samvetsgrant om varenda monter, så när som de vilka utställde punsch och tobaksvaror, ty dem kunde jag enligt herrarnas mening inte bedöma.[12]

Wägner skrev dock inte bara om utställningen, utan också andra reportage och kåserier samt då och då en recension eller en novell. Perioden 21/8 1901—2/4 1904 finns i tidningen, utöver det anonyma rutinarbetet, cirka 250 av henne signerade bidrag.[13]

Kvinnosynen.

Det mesta av det Wägner skrivit för HP är ren bruksjournalistik, men utgjorde säkert även som sådan nyttig övning. Annat pekar direkt framåt mot det följande författarskapet. Så finns redan här ansatser till en bestämd kvinnosyn.[14]

Utåt, mot männen, kan Wägner vara både rolig och bitsk. I Var finns hjälpen? (20/2 1903, sign. Pytia) kåserar hon över påståendet att kvinnans längre livslängd beror på hennes lägre intelligens. Genom denna sanning menar hon sig ha uppnått ett slags självinsikt, men ...

> Ett litet tvivel dök upp hos mig. Jag hade för en tid sedan ett samtal med en herr X, och då jag erinrade mig detta, föreföll det mig bra egendomligt, att herr X. ännu lever. Hur kommer det sig, tänkte jag, att ej intelligensen gjort slut på honom för länge sedan?

Vad gäller en mer inomkvinnlig diskussion ger Wägner ibland glimtar av en alternativ kvinnobild. I barmhärtighetens tjänst (14/2 1903, sign. -er) berättar om en sjuksköterska, Skribenter (25/2 1903, sign. Pytia) är ett samtal med en lärarinna, I Helsingborg (17/2 och 25/2 1904, båda sign. Cafour) relaterar två besök hos en kvinnlig danspedagog och i Vardagsslitet (18/4 1903, sign. Pytia) klagar en kvinnlig kontorist över sitt trista enformiga liv.[15] Ibland berör hon också det egna yrket.[16]

Någon kvinnosakskämpe är därmed inte den unga Wägner. När en lokalförening av LKPR bildats i Helsingborg gör hon, på tidningens uppdrag, ett reportage från deras första sammankomst: Kvinnornas rösträttsmöte (27/1 1903, sign. Pytia). Hennes hållning är avvaktande och lätt ironisk. Mer sympatiskt inställd, men ändå oengagerad, är hon i ett senare referat: Den kvinnliga rösträttsfrågan (13/11 1903, sign. E.-er).

Det Wägner oftast behandlar är vad man skulle kunna kalla kvinnliga sysselsättningar. Hon besökte bl a mängder av basarer. Dessa reportage tillkom på tidningens uppdrag, men det finns ofta en egen, personlig ton i dem. Hon var också mycket intresserad av hemslöjd. Exempel ger I Helsingborg (20/6, 13/7 och 5/9 1903, sign. E.-er). När Wägner ibland gav sig in på kvinnosatir, följde hon däremot av andra redan tillklippta mönster. Förnöjsamhet (17/3 1903, sign. Pytia), I Helsingborg (4/3 1904, sign. Cafour) m fl behandlar kvinnans allt överskuggande intresse för kläder, I Helsingborg (27/3 och 2/4 1903, båda sign. E.-er) betonar hennes allmänna vimsighet och oförmåga att handskas med pengar, medan I Helsingborg (8/2 1904, sign. Cafour) driver med hennes hektiska säsongliv, fyllt av ytliga engagemang inom sällskapsliv och välgörenhet.

Det är vanskligt att ur dessa hastigt och å yrkets vägnar hopkomna alster dra alltför bestämda slutsatser. De antyder ändå, att redan här höll hos Wägner mer utpräglade åsikter om kvinnan på att växa fram. Att den alltför emanciperade inte var hennes ideal torde ha framgått. I novellerna ställer hon ibland — detta naturligtvis också under trycket av de schabloner som behärskar genren — två kvinnotyper mot varandra. Om samme man konkurrerar i Kärlekens tyngdlag (26/2 1903) den något fylliga Mimmi och den eleganta Maja Balck, nyss hemkommen

från sångstudier i Paris och i Hönsfärsen (15/5 1903) rör sig i ett liknande intrigmönster den söta men enkla Sofie och fostersystern Julia, "en tänkande kvinna med intressen". Det är Mimmi och Sofie som segrar, båda i kraft av sin huslighet. Än tydligare är Det vita förklädet (27/11 1903). Mary Bram, kontorist, blir så småningom förlovad med sin chef, den eftertraktade grosshandlaren Nils Bernell. Det är inte på kontoret, utan vid ett besök i hennes hem han upptäcker henne:

— Och så blevo vi lyckliga, allt för ett vitt förklädes skull, sade Nils till hälften skämtande, till hälften allvarsam. Hade du inte haft det på dig och hade det inte givit dig en sådan näpen, husmoderlig anstrykning, ja Mary, det kan inte hjälpas, då hade jag nog gått lika många år till utan att se, att bakom min respektabla kontorist dolde sig den mest kvinnliga och mest förtjusande varelse i konungariket Sverige.

Fru Mary låter sedan sy två och ett halvt dussin vita förkläden. Ty, som det heter på ett annat ställe i novellen: "räknemaskin blev en kvinna".

I dessa tre noveller fick en speciell kvinnouppfattning sitt uttryck. En annan ges i novellen Bara aderton år (24/10 1902). Knut Lund, blivande doktor och en uppblåst ung man, utlägger på ett sommarpensionat för en grupp inackorderade damer sina tankar om det fåfängliga i kvinnans strävan att bli mannens jämlike. Damerna protesterar, men den enda som egentligen förmår svara honom är Elsa Lindbeck, den yngsta i gruppen. Detta gör i sin tur de andra svartsjuka. Av en slump avlyssnar Elsa ett samtal, där de försmädligt antyder att hennes debattlusta bara haft som syfte att göra doktorn intresserad av henne. Elsa gråter av harm:

I hennes ögon var den beskyllning hon fått höra outhärdligt tarvlig och orättvis, och hon hade en oredig förnimmelse av att det måtte stå illa till, när kvinnor kunna tänka så simpelt om kvinnor.

Wägner snuddar här vid kvinnans behov av sammanhållning, senare ett bärande tema i hennes författarskap. Dessutom anges i denna novell ytterligare en kvinnotyp. Den husliga, hon som lyckas bli gift, här i fortsättningen kallad familjekvinnan, har en yngre, slagfärdig syster. I sina kåserier och noveller ställer Wägner familjekvinnan mot den alltför emanciperade, liksom mot kvinnlig ytlighet och flärd, men i själva attacken mot en del kvinnoavarter, eller mot de än mer inskränkta männen, träder den mer oppositionslystna varianten fram.

Den novell, där Wägner tydligast för en kvinnodiskussion, är Fröknarna Uhrn. Novellen publicerades visserligen i ett annat sammanhang, men då den skrevs under Helsingborgstiden har jag valt att behandla den här.[17]

I Fröknarna Uhrn skildras tre generationer kvinnor: en gammal adelsfröken, Mathilde Uhrn, dennas ogifta brorsdotter, lärarinnan Caroline Uhrn, samt dennas brorsdotter i sin tur, den helt unga Lilla-Mathilde Uhrn. Intrigen rör sig kring den underliga lott, som vidlåder släktens kvinnor: "... *sedan 1700-talet har ingen enda fröken Uhrn ingått giftermål*" (W:s kursiv). Vid ett besök hos gamla faster Mathilde får Lilla-Mathilde veta vilken framtid som väntar henne. Hon protesterar och tror sig också snart genom en snabb förlovning vara räddad undan traditionen. Men förlovningen bryts. Antagligen kommer också Lilla-Mathilde att

sluta sina dagar som en ogift fröken Uhrn.

Novellens tre kvinnor karaktäriseras genom den hållning de intar till sitt öde. Att den äldsta och yngsta bär samma namn, visar på likheten mellan dem. De förblir inte ogifta av fri vilja. Kvinnans bestämmelse är att gifta sig, att bilda familj, och de upplever båda med sorg i hjärtat att detta inte tycks gälla dem. Först sedan de genomlidit varsin olycklig kärlekshistoria, resignerar de. Mellan dem står Caroline, ensam därför att ingen någonsin bett henne om giftermål. Krampaktigt driver hon tesen, att om bara kvinnan skaffar sig en nyttig sysselsättning, så småningom även rösträtt, behöver hon sedan inte mannen överhuvudtaget. De två andra lyssnar dock inte på henne. När hon går på rösträttsmöte förklarar Lilla-Mathilde till sin äldre namnes förtjusning "att hon ställde sig absolut passiv inför rösträttsrörelsen och hellre stannade hemma".

Ändå får så småningom också Caroline ett ord med i laget. Det finns en skillnad mellan dessa två i övrigt så samstämmiga Mathildor. De tillhör olika generationer, lever inte i samma tid. Den äldre tycks ha funnit sig i sin roll som överbliven, onyttig kvinna. Antagligen hade hon som ung inget annat val. Lilla-Mathilde är också ensam, men är fördenskull inte helt passiviserad: "Hon har en sysselsättning, som skaffar henne användning för hennes gåvor, som faster Caroline gillande uttrycker sig."

Wägners kvinnosyn, sådan den framgår av dessa tidiga kåserier och noveller, kan sammanfattas enligt följande: Utgångspunkt ger den förhoppningsfulla och frimodiga unga flickan. Hennes framtid kan gestalta sig på två sätt. Den sannaste kvinnan blir hon som gift, dvs som maka och mor. Förblir hon ogift skall hon dock ha rätt till en egen tillvaro. Av de två alternativen är således det senare sekundärt, men — och på den punkten tycks Wägner redan ha sin åsikt klar — den kvinna, som ej har möjlighet att följa sitt köns bestämmelse, skall därför inte frântas möjligheten av ett meningsfullt liv. Det blev den senare kvinnotypen Wägner i fortsättningen oftast kom att sysselsätta sig med.

Stilistisk skolning och samhällskontakt.

Wägner själv nämner senare att på HP ansågs det "att man borde söka efterbilda särskilt Herman Bangs impressionistiska kåserier, vilket egentligen var ett våld på min personliga smak."[18] Trots förbehållet torde Bang som läromästare ha varit till viss nytta genom sitt snabba handlag med såväl miljö- och person- som naturbeskrivning. Detta det trånga utrymmets ekonomi krävde av Wägner mycket tålamod och mycken övning, men oväntat raskt fann hon den lätta och snärtiga stil, som följde henne in i författarskapet.

För de litterära försöken kom, som redan påpekats, de viktigaste impulserna från de kortnoveller — oftast översättningar — HP flödar av. Av dem lärde Wägner sig spinna en snabb intrig, med pikant förveckling och ett lyckligt gärna oväntat slut. Författarattityden blev snart säker, i raljerande ordalag prickar hon in sina personer: "Sofie! En flicka med midja, trång hjärna, stora hattar och husliga

fallenheter." (Hönsfärsen). Även här har tekniken således sin främsta utgångspunkt i genrens krav på ett kortfattat, smidigt utförande. Wägner skrev sig in i detta och fick sedan, som de första böckerna visar, ibland svårt att helt frigöra sig från en del manér.[19]

Vad gäller tidningsarbetet mer allmänt ligger dess största betydelse i att det i ett slag vidgade Wägners värld. Den tidigare familjeflickan och "skolråttan" sändes nu ut i samhället på journalistiskt uppdrag. Den första stora uppgiften blev ju utställningen 1903. Andra uppdrag var basarreferaten, som gav henne viss inblick i stadens föreningsliv. Efterhand fick hon allt större uppgifter, anförtroddes krävande allmänreportage i de mest skiftande ämnen.[20]

Kontakterna med samhället var således många. Artiklarna visar dessutom att Wägner efterhand lärde sig grunderna i intervju- och referatteknik och att, enligt tidens sed, pressa in mängder av fakta på litet utrymme. Några direkta samhällsinsikter hos den unga Wägner kan man dock knappast tala om. Själva skrivandet var för henne viktigare än det hon skrev om. I minnesanteckningen I Helsingborg ger hon själv en förklaring till sin okunnighet:

> Men nu förstår jag att det i själva verket hände oerhört mycket i Helsingborg som man kunnat skriva om fast jag som pendlade mellan tidning och föräldrahem aldrig fick tag i det mest spännande.

Avslutningsvis bör något tilläggas om utgångspunkterna för Wägners kvinnosyn. Så är det inte utan betydelse vilken tidningsmiljö hon hamnat i. HP:s hållning var allmänkonservativ, en linje som framför allt företräddes av dess båda redaktörer.[21] Wägners ändå rätt traditionella kvinnouppfattning avspeglar därför inte bara vad som låg i tiden, utan också det som underhölls och utvecklades av hennes närmaste omgivning. Detta okritiska övertagande av andras åsikter bottnar till stor del i att Wägner var "bara en flicka". Hon var ung, outbildad, drog visserligen jämnt med sina manliga kolleger, men hade därför inget kamratförhållande till dem.[22] Nordström försummade, som visats, sällan ett tillfälle att påpeka att han stod över och utanför "murvelkretsen" men i det här fallet – i sin frihet att välja – hade han onkeligen ett försteg framför Wägner. Hennes avskärmning bottnar dessutom i att hon, som fortfarande bodde kvar i den trånga familjekretsen, bara befann sig knappt halvvägs ute i samhället. Följaktligen var hon inte särskilt intresserad av hur detta samhälle såg ut. För henne överskuggade den egna frigörelsen allt.

Wägners tidiga kvinnosyn kännetecknas därför även av att den är på samma gång mycket individuell och mycket allmän. Hon var flicka, tvingades till revolt därför att hon var det – och kände det som kämpade hon för hela kvinnokönet. När hon långt senare beskriver hur de barnsliga drömmarna tidigt riktades in på litteraturen, *den* hade man åtminstone respekt för, sker det i följande ordalag:

> När jag ibland blev tillplattad i hem eller skola, kunde jag trösta mig med att jag hade i alla fall en klasskamrat, som hade en moster som var författare. Denna Laura Fitinghoff hade, liksom Anne Charlotte Edgren, Ernst Ahlgren, Emilie Flygare-Carlén och framför

allt Fredrika Bremer, visat att kvinnor kunde utmärka sig på den litterära banan. Jag ville nu öka den glans de spritt över sitt kön, ty min ärelystnad var märkvärdigt tidig, inte bara för egen del utan å alla flickors vägnar.[23]

2. London — Vårt Land.

Ett misslyckat utbrytningsförsök.

Som framgått av föregående kapitel, tillägnade Wägner sig på HP med lätthet yrket. Från red. Ericsson, som i henne såg ämnet till en framstående journalist, fick hon mycken uppmuntran och till sist erbjudandet om tjänsten som notischef.[24] Wägner ansåg dock att hon lärt sig tillräckligt i Helsingborg. Hon ville vidare. Faderns stigande missnöje med journalistlivet gjorde också, att hon längtade hemifrån. Självständighetsbehovet krävde ett nytt uppbrott. Det drev henne ända till England där hon tänkte "etablera sig som självständig telegramkorrespondent i London till tidningar i Köpenhamn och Kristiania, samtidigt som hon skrev artiklar i svensk press."[25] Det gick dock inte särskilt bra. Resebreven från England blev få och senhösten 1904 var Wägner tillbaka i Sverige igen.

Wägner lyckades således inte försörja sig på frilansarbetet. Dessutom hade hon, trots frihetsbegäret, snabbt låtit sig infångas. En av hennes kolleger på HP, Hjalmar Jönsson, som förälskat sig i henne reste efter till London. Hösten 1905 var allt klart för bröllop men Jönsson, som redan brutit en förlovning för Wägners skull, fattade i augusti plötsligt intresse för en tredje kvinna. Det blev skandal och fadern ordnade med fast hand en brytning. Wägner drabbades av depressioner, hyste tidvis självmordsplaner.[26]

Vårt Land. Wägners litteratursyn.

Under denna period arbetade Wägner tidvis på VL. Tidningen hade i oktober 1904 övertagits av G. Ericsson, som "under dess sista år gjorde ett försök att hålla denna protektionistiska och högkyrkliga aftontidning vid liv."[27] Hemkommen från England, men med vilja att fortsätta på tidningsbanan, återknöt Wägner således kontakten med sin forne chefredaktör.[28]

Av Wägner signerade bidrag förekommer i VL dec 1904—dec 1905. De består av kåserier och recensioner. De förra är få och utan betydelse.[29] Wägner tycks inte heller ha trivts särskilt bra på VL. Hon berättar senare, att hon där mest sattes till rutinarbete och översättningar.[30] I ett avseende har dock, enligt min mening, tiden på VL sin betydelse. Påfallande ofta, kanske också på grund av den mängd böcker (104 stycken i 35 recensioner) hon fick ta itu med , genomför Wägner i sina recensioner övergripande och principiella resonemang. Hon visar klart, både vad hon vänder sig mot och vad hon pläderar för inom litteraturen. Detta

kan delvis överföras på de noveller och följetonger hon själv skrev under denna och närmast följande tid.[31]

Wägner slår ofta ned på överdrifter: "När förmåga fattas, griper hon till sorgens grövsta pensel och svärtar över sidorna därmed, men därmed har hon föga vunnit" (om H. Setälä: Sorgens barn, 8/7 1905).[32] Det innebär dock inte ett förbehållslöst ställningstagande för ett verklighetsnära skildringssätt. Om generationskamraten Hellströms roman När mannen vaknar menar Wägner att stilen är "blodlös, så grå och tråkig". Hon fortsätter:

> Det är alldeles tydligt att förf. bemödar sig om att återge en situation just så, som den tett sig i verkligheten, ett samtal så som det fallit sig i verkligheten. Hur väl han lyckats, behöver man ej läsa mer än några sidor för att inse. Men när han går så långt, att han ej vågar låta sina figurer öppna munnen till annat än halva meningar och plattheter, då far man just ej något hög tanke om det sällskap, där han gjort sina tvivelsutan mycket noggranna förstudier till sin bok. (30/11 1905)

Inte heller gläds Wägner över problemdiktning där allt blir "konstlat eller schematiskt" (i rec. av Homo sum: Den förstfödde, 9/11 1905). Hon har också svårt att förstå, varför den sortens litteratur oftast är så missmodig. Själv pläderar hon, som en rec. av Keller: Mitt livs historia (11/11 1905) visar, för en motsatt, optimistiskt livssyn.

Wägner uppskattar således varken det alltför grälla eller det alltför grå. Ett slags sammanfattning av sin egen inställning ger hon på följande sätt:

> Blir en ängsligt färglös vardagsskildring medelmåttigt gjord, tom och tråkig, så är det å andra sidan betänkligt att alldeles rycka berättelsen undan verklighetens plan för att i stället på egen hand förfärdiga nya människor och ny miljö. Ty äro icke ändå, när allt kommer omkring, livet och människorna sådana de äro i all deras svårtydda enkelhet det djupsinnigaste av allt, och lämna de icke tillräckligt stoff för den, som förstår att använda det? (om M. Jouvin: Värdshuset, 27/5 1905)

Likaledes menar Wägner, vad gäller personskildringen, att den varken får bli för schematisk eller för färglöst alldaglig. Typerna skall hämtas ur verkligheten, ha kvar sin anknytning till den, men också betyda något utöver den. Tydligast framgår detta i en av Wägners längsta och mest uppskattande recensioner, av Clara Viebig: Vårt dagliga bröd. Hon instämmer i omdömet att detta är "den första klassiska tjänstefolksromanen" och fortsätter:

> Det är två flickor, som vi få följa från deras hemtrakt och till Berlin samt deras första tid där, allt intill deras öden efter många skiftningar och deras karaktärer efter mycken påverkan fått en bestämd daning, så att man med bestämdhet kan ställa deras horoskop. Den ena skall som duglig arbeterska så länge hon förmår försörja och styra man och barn, den andra sjunker allt djupare i storstadens smuts.
>
> När man följt dessa två genom boken, har man fått den bästa tänkbara föreställning om tjänsteflickornas liv i en storstad, om allt det, som man aldrig ser eller vet, innan man varit bakom kulisserna [- - -] Det är ingen ljusmålning, författarinnan åstadkommit, men hur skulle det kunna vara det. Det är en tavla, på vilken den, som är fullständigt förtrogen med dess motsvarighet i verkligheten, säkerligen inte skulle vilja ändra en linje eller en skuggning. [- - -]Trohet mot verkligheten är dock icke bokens största förtjänst. Dess stor-

het ligger däri, att ur denna verklighetsskildring osökt och oemotståndligt stiger fram den tanken, att dessa människor i all sin förkommenhet är sådana, som samhället skapat dem. (18/12 1905)

Detta pläderande för sann och äkta verklighetsskildring innebär dock inte att Wägner helt vänder sig mot lättare litteratur. Hon förmår, som i rec. av France: Crainquebille (20/12 1904), uppskatta ett verk för dess ironiska och eleganta stil och hon bedömer var sak efter sin art:

Författarinnan har icke försökt sig på något, vartill hon saknar förmåga [- - -] Boken är visserligen i alla hänseenden en missroman, men i anmälarens tanke är icke denna benämning ett blott och bart öknamn. Man kan få tag i mycket sämre lektyr än "En moders historia". (av J.H. Findlater, rec. 2/12 1905)

Den litteratursyn Wägner uttrycker i VL kan sammanfattas: Författaren bör ta sitt stoff ur verkligheten, något som dock inte betyder direkt avbildning utan omgestaltning. Personerna bör vara tidstrogna och samtidigt levande, medan skildringen gärna, i rätt sammanhang kan vara underhållande.[33]

Detta pekar fram mot den balansgång mellan reportage och lättsam litterär beskrivning, som Wägner med viss framgång kom att utöva under sitt första författarskap.

3. Från det jordiska muséet.

Tillkomsthistorien.

Wägners debutbok, novellsamlingen Från det jordiska muséet, utkom hösten 1907,[34] men dess innehåll hade till största delen såväl skrivits som publicerats långt tidigare. Många av novellerna har sin utgångspunkt i Wägners Englandsvistelse. Hon berättar senare i När jag blev författare hur hon en tid lyckades ta sig från London och ut på landet:

Det råkade vara en underbar gammal prästgård, skuggad av väldiga almar, där en fin och älskvärd familj genast tog sig an den främmande lilla fröken. The reverend själv berättade åtminstone en rolig historia vid varje mål. De var inte sedelärande i vanlig mening, men de satte grotesk belysning på mänskliga löjligheter och ställde olika skeden i människors liv i skarp kontrast mot varandra. Detta tilltalade mig utomordentligt på grund av den fräna stämning jag befann mig i genom mitt misslyckande. Aldrig senare har det hänt mig att jag kunnat ta litterära uppslag så direkt som från en bricka hur ofta de än erbjudits mig. Utan att jag visste hur det gått till hade jag fått tolv små saker färdiga, som jag kallade snapshots. Jag hade då utökat kyrkoherdens bästa anekdoter med några egna, ty jag lärde mig av honom också hans särskilda sätt att se var det satt en anekdot i myllret av uddlösa händelser och plocka fram dem. På så sätt fick jag stommen till min första bok, som hette Från det jordiska muséet.

Dessa kortnoveller har också i boken fått den engelska genrebeteckningen snapshots, medan en annan av bokens avdelningar har rubriken Londonprofiler.

En tredje avdelning är Smålandsskisser; berättelserna i den utgår från Wägners vistelser hos släktingarna i Småland. Att Wägner förlagt sina noveller till olika miljöer hindrar inte att de flesta av dem samtidigt har starkt självbiografisk karaktär. Isaksson-Linder menar, att av novellerna i denna bok "är inte mindre än 9 direkta reflexer av Hjalmar Jönsson-episoden." (s. 94). Andra bär spår av den. Detta har givit novellerna en ny ton; den lätta ironin övergår ofta i en något tillkämpad cynism, men där finns också en genom de egna erfarenheterna fördjupad kvinnosyn. Bokens titel anger ju också, att Wägner nu ansåg sig ha uppnått viss klarsyn gentemot omvärlden.

Vad gäller novellernas tidigare publicering återfinns de flesta i Idun. Först kommer Blinda hönor (nr 48, 30/11 1905). Så följer två serier: Näbbar och klor. Ett halvt dussin snapshots (nr 17–22, 26/4–31/5 1906) och Näbbar och klor. Ännu ett halvt dussin snapshots (nr 27, 29–33, 5/7–16/8 1906) samtliga under sign. The Laughing Water. De senare novellerna publicerade Wägner under eget namn: Londonprofiler I–III (nr 5, 9 och 14, 31/1, 28/2 och 4/4 1907) samt Den gamle och den unge prästen I–II (nr 24 och 26, 13 o. 27/6 1907).[35]

Vid överföringen av novellerna från tidning till bok har Wägner således fört samman dem i avdelningar. Själva texten är däremot med några obetydliga undantag densamma.

Kvinnotyperna.

Nästan alla novellerna i Från det jordiska muséet handlar om kvinnor. Av dem är den gifta, praktiskt inriktade familjekvinnan sällsynt förekommande men ses, liksom tidigare, som ett slags kvinnans underförstådda mål. Moderskapets lycka skildras i Cecilias brev, medan fru C:s dotter i Själasörjaren ger exempel på en duglig och självständig gift kvinna.[36]

Den unga flickan var den kvinnotyp Wägner i HP oftast sysselsatte sig med. Här representeras hon av Lotte i Blinda hönor, Brita i Förmyndaren, Eva i Hattnålarna m fl. Som tidigare påpekats, har den unga flickan flera framtidsmöjligheter. Helst vill – och bör – hon gifta sig. Samtidigt tar hon då risken att, som Claire i Kråkan eller Ulrika i Ananias, hamna i olyckliga äktenskap. Lika illa är det om hon aldrig når sitt mål, om den kärlekshistoria som skulle leda dit misslyckas. I det fallet förvandlas den unga flickan till den erfarna, en ny typ, vars genomslag i debutboken huvudsakligen bottnar i Wägners biografi. Detta desillusionerade, men oftast både starka och självständiga alter ego, representeras här av Lily i Blinda hönor, Fröken Linde i Den välklädde gentlemannen och Fröken Lindes historia, Alice i Fräulein Hennings, Stefanie i Hattnålarna m fl.

På HP ställde Wägner ibland den "tänkande" och den "husliga" flickan emot varandra, något som medförde att den senare framstod i mer fördelaktig dager (se ovan s. 74). På liknande sätt, men med viktigare konsekvenser, får här den unga flickan och den erfarna kvinnan ibland ge varandra relief. De senares möten är dessutom av olika karaktär; det går att skönja en utveckling mellan dem. I det ti-

digaste exemplet, Blinda hönor, har Lily och Lotte utan att veta det (märk titeln!) ett förhållande med samme man. Naturligtvis väljer han Lotte, den yngre av dem. I Fröken Lindes historia tillkännager en fröken Johansson i bestämd ton, att hon inte står ut med att vänta på brev längre, nu vill hon dö. Som svar berättar fröken Linde om en väninna (= hon själv), som en gång i sin ungdom, sviken i kärlek, verkligen ville dö. I den novellen finns en tydlig motsättning mellan de båda kvinnotyperna. Fröken Linde tänker inom sig: "Ni är en gås, fröken Johansson, det är däremot inte jag." (s. 100).

Diskussionen fördjupas i bokens sista och längsta novell, Hattnålarna. Bengt Bengtson, ful men genial konstnär, älskar den unga Eva. Han har tidigare lika hett älskat Evas äldre kusin, Stefanie Richards. Stefanie är på samma gång Evas förmyndare och Bengts mecenat. Det är hon som "sitter inne med makten och kapitalerna" (s. 177). De båda kvinnorna är dock på intet sätt rivaler. Stefanie har aldrig älskat Bengt. Däremot hyser hon berättigad misstro vad gäller stadgan i hans kärlek. Eva är dessutom så ung och det är Stefanie som har ansvaret för henne. Liksom fröken Linde har Stefanie en misslyckad kärlekshistoria bakom sig. Detta har gjort henne klok. Hon framställs här snarast som en idealgestalt:

> Hon var trettiofem år men gjorde det bästa av det och var alltjämt mycket vacker. Hon hade kloka och lugna ögon, och det var något starkt och samlat över henne, som gjorde att mindre starka och mindre samlade män och kvinnor med förkärlek gåvo henne sina bördor att bära. (s. 163 f.)

Eva å sin sida gör entré "rödkindad, varm och strålande och med håret i alla väderstreck." (s. 181). Här ligger schablonen på lur. Såväl Eva som männen i novellen är, i jämförelse med Stefanie, andraplansfigurer. Det är också kring den senare och hennes handlingar allt kretsar.

En sista typ ges i Professorn och hans dotter. Den unga Marianne berättar högtidligt för sin far att hon börjat studera. Hon vill bli "en varelse med människovärde" (s. 69). Så småningom visar det sig att hennes plötsliga intresse för föreläsningar snarast beror på föreläsaren själv, den sant idealistiske fil kand Simon Karlsson. Sedan han friat, går Marianne in för att lära sig laga mat i stället. Det bör tilläggas att det Wägner här riktar sin satir mot inte är äktenskapet som sådant, utan Mariannes inbilskhet och naiva förväntningar inför det. Även hon är kanske på väg att bli familjekvinna, men är ännu så länge bara en familjeflicka. Denna typ, närmast av avart av den unga flickan, är ännu endast antydd men får i Wägners kommande produktion fastare gestalt.

Vad gäller Wägners syn på kvinnan i allmänhet finns av kvinnosatir, utöver den mot familjeflickan, inte så mycket. Den rika, sysslolösa kvinnan får en släng i Pressens vanmakt, medan den flärdfulla kvinnan kritiseras genom Lisa i En straffpredikan.[37] I pläderingen för kvinnan berörs några gånger hennes rätt till utbildning. Den redan nämnda Marianne, samt Brita i Förmyndaren och fru C. i Själasörjaren, behandlas alla med viss ironi, men samtidigt antyder Wägner att om dessa kvinnor blir misslyckade och löjeväckande är det därför att de förvägrats en naturlig väg till kunskap. Sålunda förfasar sig professorn och för-

myndaren över den osjälvständighet med vilken dotter respektive myndling kastar sig in i vetandets värld. Det faller ingen av dem in, att själva hjälpa till med ett alternativ. Här antyds åter Wägners biografi. Udden är riktad mot fadern. Efter den komiska upplösningen av Mariannes bildningssträvanden, tänker professorn: "— Vilket rysligt öde att vara kvinna. [- - -] Vilket rysligt öde att söka efter en livsåskådning och finna filosofie kandidat Simon Karlsson!" (s. 73). Men novellen slutar inte där. Författarinnan tar själv sista ordet: "Ty en livsåskådning, det har väl i alla händelser varit otänkbart - - -?" (ib).[38]

Att Wägner för kvinnans talan framgår även av, att hon i behandlingen av mannen nästan alltid pendlar mellan lätt ironi och våldsam indignation. Av mansatir finns således många schatteringar: de svekfulla förförarna i Ansiktet, Blinda hönor och Den välklädde gentlemannen, de självbelåtna prästerna i Själasörjaren och Den unge prästen, den än mer självbelåtne Anders Johan i Glädjeliket, den grymme och tanklöse Jensen i Kråkan, den elake och hale Palmquist i Ananias osv. Ibland är Wägner mer godmodigt skämtande, som i Pressens vanmakt och Ekkistan, två exempel på hur männen genom kvinnans list lockas in i äktenskapet.

Kärlek eller solidaritet.

Kvinnodiskussionen i Från det jordiska muséet utgår, som väl redan har framgått, främst från kvinnans erotiska samröre med mannen. Förhållandet mellan könen präglas här av deras olika kärleksuppfattning. När Wägner menar att kvinnans mål är äktenskapet är hon dock inte i första hand allmänmoralisk. Kvinnan kan, tycks hon mena, i enlighet med sin natur endast älska en gång. Det är därför den erfarna inte bara är en mogen, utan också en så sorgsen och ofta cynisk kvinna. Mannen kan däremot älska flera gånger. Han är av en annan natur. Av exempel på denna avgörande skillnad är Hattnålarna det mest utförliga. Redan från början framhävs, genom Bengts flyktighet, den trogna Stefanie. Samma kontrastering upprätthålls gentemot hennes förre älskare Henrik. Stefanie är en eftertraktad kvinna. Många män friar till henne. Ändå kan hon inte ta någon annan; hon har redan älskat en gång. När Henrik till sist återvänder, berättar han om hur han lidit, att han ofta önskat dö, men att deras återseende för honom betyder att han skall börja leva igen:

> — Om detta är sant, sade hon, så är du nog den första man i världen . . .
> — Som varit trogen? Ja, det är jag nog, men jag har inte varit det älskade. Där var bl.a. en skådespelerska, mycket vacker och föga ärbar, hon gjorde titelrollen i mitt första skådespel, men när det föll, spottade hon på mig och gick. Men hjältinnan i mitt livs drama är du, Stefanie. Och nu börjar tredje akten. Du vet väl hur den bör sluta?
> — Ja, sade hon, i komedierna. Men om detta är en tragedi?
> — Varför skulle det vara det? (s. 185 f.)

Att Stefanie tvekar har inte med Henrik och hans otrohet att göra. Det är hon som under tiden blivit förändrad. Hon har vant sig vid att leva ett opersonligt liv och tror sig inte om att kunna älska honom igen.

Denna artskillnad man-kvinna utgör även den bakgrund mot vilken Wägner sedan för en *inomkvinnlig* diskussion om kvinnors förmåga – och oförmåga – till vänskap eller solidaritet. Medan hon tidigare endast i förbigående berört detta ämne (ovan s. 74) behandlas det här för första gången mer allvarligt. En utgångspunkt ger en replikväxling i Förmyndaren. Titelfiguren menar, att kunskapen, som för mannen är det verkliga målet, för kvinnan bara är ett medel. Hennes mål är att behaga mannen:

> Brita försökte protestera, hon blev het och ond och betänkte icke, att de kvinnor som med sitt uppförande göra denna männens uppfattning fullt förklarlig och ursäktlig, äro så pass många, att de få återstående förlora rätten att protestera eller åtminstone möjligheten att göra sig hörda. (s. 83)

Därför blir kvinnor nästan alltid fiender. De sviker varandra för männens skull. I Fröken Lindes historia förtärs de andra damerna på pensionatet av "bitter jalousie" (s. 97) för att herrarna hellre ser på henne än på dem själva. I Hattnålarna svarar Stefanie på frågan om varför inte Evas mor stödde henne när hon kämpade för sin kärlek:

> – Kvinnor förstår inte bättre, sade hon. De endast lider litet mera. Förresten var hon för lycklig själv och obekant med smärtan. Hon uppskattade den inte. (s. 172)

Två noveller är helt uppbyggda kring frågan om kvinnlig solidaritet. I Fräulein Hennings berättar Alice för sin äldre väninna, fru Krok, om en olycklig gammal tysk fröken (titelfiguren), som svärmade för vänskapen. Till att börja med är stämningen ironisk. Fröken H. är förmögen och sysslolös, tvingar sig på Alice med tusen omsorger. När Alice blir kär i en italiensk greve befriar hon sig snabbt från sin tyska fröken. Men här vänder berättelsen. Alice har ångrat sig och avger följande principiella yttrande, som också kan sägas bilda kärnan i Wägners syn på vad som är problemet:

> Säg mig, är inte alla kvinnor likadana? Förkastar de inte den mest oegennyttiga vänskap av en kvinna, ifall den inte låter förena sig med deras kärlek till den mest självviske av män? Hellre låta förstöra sig av en man än vara vän med den förträffligaste av kvinnor. Vad vi ändå är egendomliga! Inte underligt att männen gör med oss som de vill. (s. 115)

En motpol till ovanstående novell är Glädjeliket.[39] Anders Johan i Sjöatorp har länge önskat livet ur sin gamla, sjuka hustru, något som han omtalar högt för såväl henne som halva socknen. När hustrun dör, är hon därför ett s k glädjelik, men på kyrkbacken samlas efter begravningen, mer av en slump, de gummor som är till äktenskap lediga. De beslutar sig nu för att straffa Anders Johan. Trots att de gärna vill bli gifta, skall ingen av dem ta honom. Wägner går här själv in med en reflexion, som förtjänar att citeras i sin helhet:

> Ingen enda av de i konferensen deltagande fruntimren skulle kunnat läsa ut ordet solidaritet, ifall det stått med aldrig så stort tryck i en bok. Än mindre kunde de fatta vidden av ordets betydelse. Och solidaritet är kanske den egenskap hos kvinnorna, som är minst utvecklad av alla, åtminstone låta de detta senare tiders stora kampmedel ligga så gott som obeaktat vid sina fötter. Det finns i allmänhet ingenting, som en kvinna lättare överser

med än en mans grymhet eller falskhet mot en annan kvinna. Och medan sålunda över hela världen den ena kvinnan förråder den andra, direkt eller indirekt, så stodo dessa smålandsgummor – av vilka mer än en kunde varit glad nog över en ko, en gris, en stuga vid vägen och en karl som ve'ade henne – och lade råd om att straffa en man, som betett sig fult mot en av deras kön, medelst bojkott.

Man må icke tro att de sade detta med rena ord, många begrepo knappt vad det gällde och följde med, blott för att det skulle så vara. Men när de vände om hem från kyrkan, insågo de ganska väl, att den av dem, som tog Anders Johan, skulle bli ansedd för vad de, om de förstått sin sak, skulle kallat blockadbrytare. Utvecklingen – i fall man vill bruka detta ord – kan ändå taga de mest förunderliga kurvor. (s. 61 f.)

Det blir också som gummorna vill. Anders Johan får avslag på alla sina frierier, bryts ned, och följer snart sin hustru i graven.

Stilen, yrket och marknaden.

De flesta novellerna i Från det jordiska muséet är, som påpekats, s k snapshots där såväl termen som utformningen är av engelsk extraktion. Wägners debutbok får i en recension betyget att den lovar gott "om också en del av sakerna alltför mycket påminna om underhållningen i de engelska litterära magasinen".[40] Isaksson-Linder påtalar viss påverkan från Edgren-Leffler och Benedictsson, men slår mer allmänt fast: "Själv hade hon ju dessutom fabricerat åtskilliga noveller av den typ sekelskiftespressen överflödade av: koncentrerade short stories med överraskningspoäng." (s. 93 f.). Wägners snapshots utgår mindre från specifika författare, mer från en genre hon mött tidigt i såväl original som översättning. Att dess inflytande blivit så starkt beror främst på att hon, sedan flera år, själv övat in dess manér. På HP uppmuntrades hon att skriva det speciella slag av kortnoveller det här är fråga om.[41] I ett brev till Nils Fulton 4/6 1907 anger hon att även novellerna i debutboken anpassats till den litterära marknad de först publicerades för. Fulton, som hyste litterära planer, får bl a det rådet att ta hennes snapshots till mönster: "det är åtminstone en synnerligen tacksam genre, *för sånt får man alltid tryckt.*"[42]

För att något konkretisera resonemanget vill jag ge en del exempel på samtida kortnoveller. Bläckplumpen (HP 22/4 1903, anonym övers. från engelskan) handlar om en 25-årig man, passionerat förälskad i den åtskilliga år äldre men mycket vackra skådespelerskan Laura Reval. En dag vägrar han följa en av hennes nycker och hon stöter bort honom. För att få ro uppsöker han sin fasters gods på landet och träffar där sin helt unga kusin Natalie. Hon är dock en mycket självständig kvinna och mot honom närmast avvisande. Dagarna går. Han väntar på försoningsbrevet från Laura, det kommer inte, i stället skriver han själv ett våldsamt brev fyllt av "ursäkter, löften, eder." Tyvärr råkar han i sin iver avsluta brevet med en stor bläckplump. I sin förtvivlan ber han Natalie om hjälp med att skrapa bort plumpen, av misstag råkar hon läsa några rader i brevet, hennes uppflammande upprördhet visar att hon i själva verket är förälskad i honom, medan å sin sida plötsligt upptäcker hur ung, söt och älsklig hon är . . .

Liknande "överraskningspoäng", för att använda Isaksson-Linders uttryck, finns i Lilla fjäriln (VL 30/4 1905, sign. Chr.). Den vackra 26-åriga Ellen Malmstedt har till allmän förvåning ännu inte gift sig. En dag när hennes barndomsvän Vilhelm Ohlson som vanligt är på väg till henne för att prata bort en stund möter han i trappan den unge läraren Robert Ekström. Av dennes upprörda tillstånd förstår Vilhelm att han friat till Ellen, men blivit avvisad. När Vilhelm hunnit upp till Ellen förebrår han henne hennes sorglösa sätt att ta händelsen. Han menar att hon är som en liten nyckfull fjäril, som inte förstår vad det är att älska, lida osv. Under samtalets gång blir hon plötsligt mycket upprörd. Med ens inser Vilhelm att hon sedan länge troget och innerligt älskat — honom.

Iduns kortnoveller liknar de föregående, även om de litterära ambitionerna här är större. Dessutom förekommer oftare inslag av ironi. Trots sin anspråkslösa genrebeteckning är Den lilla staden. Blyertsskiss av Gurli Hertzman-Ericson (Idun 20/9 1906) en med mycken omsorg utformad småstadssatir där två giftaslystna men något överåriga och förtorkade majorsdöttrar ställs mot en, med den lilla stadens synsätt, alltför överdådigt vacker ung kvinna.

För att återgå till Från det jordiska muséet finns där ytterligare två stildrag värda att nämna. I Londonprofiler är händelseförloppet i de två första, Ansiktet och Gåsen, visserligen fiktivt men samtidigt förankrat i en med journalistisk sakkunskap beskriven miljö. Än tydligare är reportagedraget i den tredje, Predikaren.[43] Intrigen tycks här vara tillkommen mest för att Wägner med dess hjälp skall kunna skildra pittoreska miljöer och typer. En ung man kommer i samspråk med en robust gumma. De följs åt in i Hyde Park, där den unge mannen bland de mängder av läror som utbjuds väljer att lyssna på ett missionmöte. En äldre man håller ett förvirrat tal mot kvinnan. Upplösningen är anekdotisk. Mannen tystnar tvärt. Framför honom står den tidigare beskrivna gumman — hans hustru. Bryskt river hon ner honom från talartribunen och leder bort honom.[44]

Smålandsskisserna, slutligen, uppvisar drag av folklivsskildring. Främst gäller detta Glädjeliket, med inslag av dialekt och pläderande för det folkliga och genuina. Sin kärlek till landsbygden manifesterade Wägner redan i HP; den återkommer här för att under senare livsperioder få än starkare uttryck.[45] Wägners debutbok innehåller således många typer av berättelser, men i nästan alla finns spår av hennes journalistiska bakgrund och skolning. Böök skriver sammanfattande om boken:

> Den står på gränsen mellan journalistik och novellistik och den är icke så märkvärdig, men den innehåller grodden till Elin Wägners författarskap i dess olika skeden.[46]

Mycket av innehållet i Från det jordiska muséet framstår som marknadsanpassat och anekdotiskt. Under denna något glatta yta återfinns dock författarinnan själv. Så började Wägner nu finna en egen stil där en detaljrik och tidsförankrad miljöskildring får bilda bakgrund till personskildringens blandning av inlevelse och ironi. Dessutom utgör boken en viktig länk mellan Wägners tidiga skrivande och det närmast följande. I sina VL-recensioner pläderade Wägner för ett slags

underhållande verklighetsskildring där personerna varken fick bli för grå eller för fantastiska. Idealet var en typskildring präglad av realism och liv. I Från det jordiska muséet gestaltar Wägner oftast kvinno – och kärleksdiskussionen med hjälp av olika tidstrogna typer.[47] Ett exempel ges, som nämnts, i Hattnålarna. Det kan tilläggas, att där ställs inte bara den unga och den erfarna kvinnan mot varandra, utan alla novellens fyra personer får genomgå olika turer innan de till sist förs samman i två jämna par.[48] Till detta kommer, främst i Glädeliket, behandlingen av kvinnosolidaritet. Wägners debutbok innehåller således såväl försök att framställa personer i grupp som tankar kring kvinnor i konflikt respektive sammanhållning. Varken berättarteknik eller idé har ännu hunnit särskilt långt men befinner sig, som följande kapitel skall utvisa, i full utveckling.

4. Idun – Klubben – Sommarflirt.

Idun.

När Wägner knöts till HP och blev journalist gick vägen över hennes litterära försök. Mönstret skulle upprepas ännu en gång. De flesta av novellerna i debutboken kom, som visats, att från slutet av 1905 och framåt få sin första publicering i Idun. Med dem fördes Wägner samtidigt in på tidningen. Hon började komma över Hjalmar Jönsson-episoden och ville på allvar återuppta journalistyrket. Efter kontakter med Hellberg – och efter dennes död med efterträdaren Nordling – började hon på prov på Idun i december 1906, var efter några månader fast anställd och redan då i praktiken tidningens redaktionssekreterare.[49]

Idun var, som dess underrubrik "tidning för kvinnan och hemmet" anger, inriktad på det faktum att 1800-talets och det tidiga 1900-talets växande borgerliga publik till större delen utgjordes av kvinnor. Tidningen gav således kvinnolitteraturen stort utrymme, vände sig i artiklar och reportage till familjekvinnan med praktiska råd för hemmets skötsel och hade samtidigt en tydlig ambition att behandla kvinnor i bemärkt ställning: kungliga damer, författarinnor, målarinnor, lärarinnor, sjuksköterskor osv. Men på samma gång var tidningen inriktad på den s k bildade allmänheten i dess helhet. Som Isaksson-Linder skriver, slog Idun "målmedvetet vakt om sin egenart som 'Damernas egen' men var angelägen att ge en bred samhällsbild." (s. 95). Den intog överhuvudtaget en vidsynt – och prenumerationsbefrämjande – hållning, men undvek exempelvis i så brännande frågor som den om kvinnlig rösträtt att ta ställning: "Idun var respektabel utan att vara konservativ." (ib.).

Här tycks finnas ett direkt samband med anställningen av Wägner. Under denna period tillväxte kvinnorörelsen i styrka och i takt med detta utvecklade och avpassade tidningen sin redaktionella politik. Att valet sedan föll på Wägner för att ta hand om det växande behovet av kvinnoartiklar kan ha många orsaker: hon var kvinna, hade journalistisk erfarenhet, var tidigare känd och prövad av tidning-

en och – inte minst viktigt – hon var som novellerna i Från det jordiska muséet visat i takt med tiden men ändå i rösträttsfrågan och andra kvinnofrågor neutral.

Wägners första årgångar i Idun med bevakning av de mest skiftande kvinnliga versamhetsområden, men med avsaknad av rösträttsengagemang, behandlas av Isaksson-Linder (s. 97–100). Artiklar av speciell betydelse tas av mig upp i anslutning till genomgången av det skönlitterära författarskapet nedan. Redan här bör dock påpekas, att vardagsarbetet som fältjournalist gav Wägner en betydligt ökad samhällsorientering. Dessutom fick hon som redaktionssekreterare allroundkontakt med tidningsarbetets hantverkssida och finslipade genom det ständiga skrivandet ytterligare sin journalistiska stil. Dessa två led, den ökade insikten och den ökade skrivförmågan, sammanhänger med och betingar varandra. Wägner fördes nu på sin skrivarbana hastigt framåt.

Klubben: gruppskildringen.

Maj-oktober 1907 vikarierade Wägner för en medarbetare i skämttidningen Puck. Under denna tid skrev hon bl a en kåseriserie, Klubben, i 15 avsnitt och signerad med en tecknad geting.[50] Om initiativet kom från henne eller från redaktören, Hugo Vallentin, är oklart.[51] Wägner själv påpekar i kåseriseriens första avsnitt var hon har en förebild till sin grupp:

> Det hela var slumpen och Boccaccio. Slumpen förde dessa fyra människor tillsamman från alla fyra väderstrecken till Stockholm, där allt samlas, gott och ont, kanske mest ont, det vet jag dock icke.
>
> Boccaccio gav impulsen till bildandet av Klubben och jag tar för givet, att ni ha situationen klar, då jag säger, att klubben ville vara ett slags modern Decameron, fast tamare – skillnaden ungefär densamma som mellan Torquato Tasso och A.U. Bååth, Alexander Borgia och Hinke Bergegren, Lionardi da Vinci och Jenny Nyström.

Att Wägner uppger Boccaccio som läromästare är naturligtvis mest ett skämt, med vars hjälp hon slår an en lite vårdslöst kåserande och pikant ton passande för Pucks läsekrets. Samtidigt visar dock Wägner sin vetskap om att den genre, hon här för första gången mer medvetet prövar sig fram i, har gamla anor. Jag vill därför, helt hastigt, försöka placera in hennes kåseriserie i ett större sammanhang.[52]

Här bör först nämnas den s k ramberättelsen, enligt Svenskt litteraturlexikon ”en berättelse i vilken en eller flera andra infattas.” Vanligtvis presenterar den ”en berättare som ensam föredrar historierna (Tusen och en natt, Fältskärns berättelser), eller en grupp av personer som omväxlande berättar (Decamerone, Canterbury Tales).” (s. 452).

Klubben är, som strax skall framgå, en kåseriserie med ramberättelse. En känd svensk ramberättelse, som dessutom likt Klubben följs upp med fortsatta gruppsamtal, finns i Dalins Then swänska Argus (1732–34). I dess andra nummer kan man läsa att ”några redeliga och wälsinnade Män [- - -] beslutit at twänne gånger om weckan sammanträda, då de meddela hwaranan sine tankar, som sedan upteckнas och til trycket befordras.” Herrarna är politikern och kvinnokarlen Ehrenme-

nuet, f d karolinen Hiertskott, den lärde Hiernbrott, f d juristen Gyllenbalance och köpmannen herr Patriot.[53]

Dalin hade i sin tur som förebild Addison och Steele och deras klubbskildring i The Tatler (1709—11) och The Spectator (1711—12). Engelsk klubbsatir vidareutvecklades sedan framför allt av Dickens. Världshistoriens förmodligen mest kända gruppskildring, av den typ Klubben är en mer blygsam representant för, finns i hans The Posthumous Papers of the Pickwick Club (1836—37).[54] I kap. I: The Pickwickians, som också är ett slags ramberättelse, gör Dickens en kortfattad presentation av sina fyra huvudpersoner och typiserar dem, dvs fastlägger deras karaktärer.[55] I de följande kapitlen ser vi dem sedan uppträda i enlighet med sina roller: Pickwick noterar och råkar illa ut (s. 73 ff.), Winkle utmärker sig genom sin oförmåga i diverse idrotter (s. 131 ff.), Snodgrass talar, uppträder och tänker poetiskt (s. 144 f.) och Tupman uppvaktar damer (s. 90 f.). Vad som förenar de fyra är att de, var och en på sitt område, längtar efter ära (s. 69 f.). De bär också ett särskilt klubbmärke (s. 87), medlemmarna benämns ofta "the Pickwickians" (s. 85 m fl), enskilt som "a Pickwickian" (s. 71 m fl), det talas om "the Pickwickian theory" (s. 85), osv.

Så småningom tonas dock allt detta ned. Som Dickens själv skriver: "the machinery of the Club, proving cumbrous in the management, was gradually abandoned as the work progressed."[56] I stället införs i kap. 10 Sam Weller, som blir Pickwicks betjänt. De två drar sedan enligt pikareskromanens manér ut på äventyr. Kampen mellan dem och paret Jingle-Job Trotter blir den ena av berättelsens två huvudintriger. Även om klubbens tre övriga medlemmar hastigt reducerats till bifigurer, finns de kvar och de deltar fortfarande i handlingen. Så blandar de sig exempelvis i Pickwicks rättsaffär med mrs Bardell, berättelsens andra huvudintrig. Alldeles mot slutet knyts så gruppen samman igen — och upplöses. Gruppen består av två yngre och två äldre män och då de förra, Winkle och Snodgrass, ingår äktenskap, kan den inte längre hålla ihop.

Trots att klubbsatir inte var något nytt och idén med en klubb inte Dickens' egen, och trots att han genomför sin gruppskildring helt endast i början och slutet av berättelsen, hann han ändå för dess fortsatta utveckling uträtta mycket nog. Det blev han som, genom sin gestaltning av de fyra klubbmedlemmarna och av deras ledare, "the happiest of the group" (s. 895), gjorde detta berättargrepp allmänt känt.[57]

Slutligen kan Wägner ha hämtat sin uppläggning av Klubben från mycket nära håll. Seriekåserier, där aktuella händelser betraktas genom och kommenteras av s k stående figurer, blev vanliga i pressen vid denna tid. Ett exempel från Wägners tidigare tidningsmiljö ger kåserier av sign. Raoul, Kring runda bordet, där tre herrar — Kamrern, Doktorn och Majoren — diskuterar samtida politiska problem. Ett annat exempel ger Söderbergs Generalkonsulns middagar.[58]

För att så återgå till Klubben fortsätter det första kåseriet med en presentation av de fyra klubbmedlemmarna:

Den ena var Vera, kommen från Mariefred till Stockholm för att taga litet lagom skada till sin själ. I vad mån hon lyckades må framtiden utvisa. Den andra var fröken Julie, kvinnan med ett Förflutet, som om man fick tro henne själv, hunnit till det stadium av resignation, då man dricker välling om mornarna och syr i sina handskknappar. Förresten kopierade hon på Nationalmuseum.

Där var vidare journalisten, som samlade på ovanor liksom andra på frimärken eller kapital, och där var slutligen hans oskiljaktige vän medicinaren som aldrig visade sin verkliga natur före midnatt, och som för övrigt framgångsrikt arbetade på att tiga sig till namn och rykte av en filosof.

I Från det jordiska muséet försökte Wägner sig ibland på samhällssatir. Signaturen i Klubben antyder att hon där fortsatt på den vägen. Liksom förut med näbbar och klor ville hon nu med ironins getingstick risa sin, Stockholmska, samtid. Att denna sedan inte ses genom en utan fyra personer och att gruppen består av både män och kvinnor anger kåsörens strävan att göra sin granskning så allsidig som möjligt. Sedan klubben och dess fyra medlemmar presenterats får den således i dialogform dryfta ämnen av många slag. I kåseri nr 1 ironiserar Wägner över kampen för kvinnlig rösträtt, i nr 2 samtalar man om automobiler, i nr 11 om luftskepp. Nr 4 driver med städande kvinnor, tidningarnas damsidor och välgörenhetsinsamlingar, osv.

Strävan efter mångsidighet och bredd är, enligt min mening, en av gruppskildringens viktigaste utgångspunkter. Gruppmedlemmarnas olika karaktärer, specialintressen, osv, gör att författaren genom dem på ett naturligt sätt kan ta upp de mest skiftande ämnen; samtidigt blir varje enskilt ämne grundligt belyst genom att hela gruppen diskuterar det. Detta är huvudsyftet med såväl Dalins som senare presskåsörers gruppskildringar. Ur dem, liksom ur Dickens' klubbsatir och ur det tidstypiska klubbliv hon väl främst som journalist kommit i kontakt med,[59] har Wägner hämtat inspiration till sin kåseriserie. Även om, som den följande genomgången kommer att visa, endast Klubbens inledande avsnitt är en konsekvent gruppskildring, gör Wägner här inför dess genombrott i Norrtullsligan ändå undan mycket viktigt förarbete. I det senare verket återkommer både grundidén (typerna som ger bredd) och berättarbegreppet (dialogen).

Klubben: kvinnoskildringen.

Under kåseriseriens gång blir samtidsanspelningarna färre. Det lätt erotiserande anslaget tycks så småningom göra Wägner alltmer intresserad av gruppen som sådan och dess personer. Om de senare ursprungligen skulle ge allsidig belysning åt dagsaktualiteter, blir det snarare omvärlden som får bilda bakgrund åt dem. Kåseriernas huvudtema blir förhållandet man-kvinna. Detta påverkar i sin tur gruppstrukturen. Gruppen förändras, splittras och det uppstår nya konstellationer i den.

Så är det endast i de två första kåserierna det ursprungliga temat med samtidskommentar genom fyra personer helt upprätthålls. I nr 3 bryter det andra, erotiska, temat sig fram. Fr o m detta kåseri får journalisten-Julie ensamma bära ur-

sprungstemat. Medicinaren-Vera är bara intresserade av varandra. Överlämnade åt sig själva börjar också journalisten-Julie vackla; i nr 5 är det med tydlig irritation de spelar sina roller som samhällsiakttagare. Efter ett kort mellanspel (nr 6) där hela gruppen enas genom yttre tryck är i nr 7 ursprungstemat helt övergivet.[60] Händelserna löper nu i allt raskare takt. Medicinaren-Vera håller i nr 8 på att upplösa gruppen, denna gång anges förhållandet redan i rubriken. Den allt klarare inriktningen på erotik ger samtidigt anledning till ännu en gruppindelning: de båda männen, respektive de båda kvinnorna får i nr 8—10 dels ge sin egen, dels kommentera de andras syn på ämnet.[61] När gruppen så i nr 11 sammanförs igen talar de fyra visserligen om sig själva som en enhet, men uppdelningen i två par verkar nu fastslagen. För Vera-medicinarens del är de flesta turerna nu avklarade och följande kåserier övergår helt till spelet Julie-journalisten. De finner också varandra men på ett vänskapsplan. När så de erotiska spänningarna bleknar avtar också Wägners intresse. Ett försök till återsamling, där både temat med de fyra i sina ursprungliga roller och uppdelningen i två par upprätthålls, görs visserligen i nr 15 men ämnet känns nu uttömt, kåseriserien upphör.

Att en grupp av Klubbens typ kan ha svårt att hålla ihop är Wägner själv medveten om. Dess gruppkänsla är ju av mycket flyktig karaktär. Man träffas helt enkelt därför att man trivs i varandras sällskap. Inriktningen på pikanterier och erotik är dessutom en splittrande faktor. Ändå skulle Wägner, om hon upprätthållit kåseriernas ursprungliga ton, ha kunnat hålla ihop gruppen. Men här händer något. Trots att det egentligen strider mot genrens lättsamma karaktär, fördjupar Wägner sig alltmer i det erotiska spelet man-kvinna för att till sist helt övergå till kvinnans värld och villkoren inom den.[62]

För att återvända till de fyra personerna kan medicinaren-Vera sägas ge ett mer praktiskt exempel på spelet man-kvinna. Trots att deras flirt för gruppsammanhållningen får nog så allvarliga konsekvenser, förändrar den knappast dem själva. I nr 15 är medicinaren fortfarande lika tillbedjande medan Vera, som söker verka erfaren, i grunden ändå är samma oförfalskade ingenu. För Julies och journalistens del är utvecklingen en annan. Mellan dem händer inget i yttre bemärkelse, de samtalar blott. På ett inre plan händer mer. Förhållandet mellan dem fördjupas. Kulmen nås i nr 13 där journalisten skriver ett brev till Julie, klagar över sin ensamhet och i lyriska ordalag bekänner att inför henne förbleknar alla andra kvinnor. Journalistens förvandling beror på att Julie, i motsats till Vera, är en kvinna av det slag som kan förändra männen. Själv är Julie däremot från seriens början till dess slut densamma. Hon är en kvinna med ett Förflutet. Den avgörande händelsen i hennes liv har redan inträffat. I två etapper (nr 12 och 14) stöter hon därför journalisten ifrån sig. Det intressanta med Julie-journalisten är således att de *inte* blir ett par likt Vera-medicinaren. För dem är vänskapen det enda alternativ som återstår.

Vad gäller männens respektive kvinnornas syn på det erotiska spelet mellan dem är männen hela tiden mycket angelägna, medan kvinnorna förhåller sig avvaktande eller retsamma. Denna skillnad i hållningssätt har en djupare orsak. För

kvinnan måste allt vara spel – eller djupt allvar. För männen är flirt och kärlek endast två sidor av samma sak. Snart står det dock klart, att det egentligen endast är kvinnan och hennes syn på kärleken Wägner intresserar sig för. Även i Klubben ställer hon sina två vanligaste kvinnotyper – den erfarna och den unga oskyldiga – mot varandra.[63] Den överlägsna är hela tiden den förstnämnda. Det är ingen tillfällighet att Vera, som dessutom av Wägner behandlas med viss ironi, gör en del misslyckade försök att likna Julie. Att skillnaden mellan kvinnorna grundas på graden av livserfarenhet kommer tydligast fram i nr 9: Ingenuen och Kvinnan med ett Förflutet. En ny presentation framställer rangordningen mellan dem:

> Den ena var liten, slank och chic och med ett ansikte, som man såg länge på.
> Den andra var lång, med en elegant figur, en utsökt klokt sammansatt toilett och ett ansikte, som man såg ännu längre på.

Så börjar de samtala. Vera är uppfylld av stolthet över sitt livs första riktiga äventyr (medicinarens kyss) och i replik efter replik klargörs nu hur olika de båda kvinnorna är. Julie har upplevt allt det Vera fantiserar om. Samtidigt vet hon inom sig, hur dyrt hon köpt sin insikt. Kanske igenkänner hon också med sorg i Vera sin egen ungdom. Också Vera börjar nu att, vid sidan av Julie, framstå som en bifigur. Julies urkvinnlighet, som Wägner genom journalisten uttrycker sådan beundran för, gör henne dessutom ensam. Journalisten påpekar att hon ofta blivit sviken: "Fråga icke hur jag vet det, en kvinna som ni har alltid ovänner, som förråder henne." (nr 13). I Klubben finns inget tal om kvinnlig sammanhållning. Framhävandet av Julie, närmast som en idealgestalt, förhindrar detta.

Wägners syn på kvinnan och kärleken kan förtydligas genom en litterär komparation. I samtalet Vera-Julie gör den förra en anspelning på Söderbergs skådespel Gertrud (1906), dvs på dess motto: "Jag tror på köttets lust och själens obotliga ensamhet."[64] I Gertrud visar Söderberg, hur olika mannens och kvinnans kärleksuppfattning är. I slutet av första akten utropar Kanning: "Gertrud, jag är ju en man. Kärleken kan inte ensam fylla ut mitt liv. Det vore ju helt enkelt löjligt." I slutet av pjäsen berättar Gertrud för sin första kärlek, Gabriel Lidman, att hon lämnat honom därför att hon en dag på hans skrivbord funnit en lapp med texten: "Kvinnans kärlek och mannens verk – de två äro fiender av begynnelsen." Gertud själv är däremot beredd att på kärleken satsa allt. Som hon säger till Gabriel: "Du kan tro mig, jag har älskat mer än du. Eftersom jag är kvinna." Framhävandet av kvinnans kärlek som den ursprungliga och mest sanna ligger helt i linje med det Wägner tidigare i Från det jordiska muséet och nu i Klubben ger uttryck åt. Gabriel Lidmans sentens kommer hon i Norrtullsligan att återvända till.

Ändå är Wägners kärlekssyn av en mer crävande, absolut karaktär än Söderbergs. Gertrud kanske bara har älskat helt en gång, men gör sedan flera nya försök. Julie har redan efter sin första kärleksupplevelse valt ensamheten. Kanske har hon inte ens valt. Den första kärleken tycks för en kvinna bestämma allt. Därför måste Julie stöta ifrån sig journalistens tillbedjan. Hon har älskat en gång, kan inte göra det igen.

Sommarflirt.

Under samma sommar som Klubben skrevs, inledde Wägner sitt mångåriga medarbetarskap i DN. Tidningens idérike och energiske redaktionssekreterare, Hemberg, behövde tillfälligtvis en ny kraft och tog kontakt med henne.[65] Det första resultatet blev kåseriserien Sommarflirt, som i 13 avsnitt anonymt publicerades i DN 30/6–8/8 1907. Handlingen är i korthet följande: Den föräldralösa Elisabeth Stern, 25-årig kontorist från Stockholm, har fått följa med sin rika morbror med familj ut till sommarvillan vid Bråviken. Hon skall dock betala av denna oväntade sommarferie med att hjälpa till i hushållet; som hon ironiskt anmärker har hon fått "ta plats som systerdotter" (nr 1). I vilket fall ägnar hon sig med iver åt matlagning och städning, på lediga stunder åt friluftsliv och bad. Samtidigt tar sällskapslivet fart. Elisabeth deltar inledningsvis med en lättsam flirt med en gift professor, snart följd av en mer målmedveten med en annan av det närbelägna pensionatets gäster, underläkaren Georg Berndtsson. Så följer de första kyssarna, allt blir allvarligare och hos båda uppstår tanken på förlovning. I det avgörande ögonblicket dyker dock Elisabeths lillebror Putte upp. Efter en rad missförstånd återvänder Elisabeth ensam hem igen. Sommaräventyret är slut.

I all sin anspråkslöshet utgör Sommarflirt en viktig länk i Wägners tidiga författarskap. Så är redan kåseriserens yttre form av betydelse. Wägner använder sig här av en för henne ny berättarteknik; varje avsnitt bildar ett avslutat brev. Genom att ställa dessa brevskrivare mellan sig och läsaren kan hon till den senare snabbt och otvunget förmedla såväl miljö och händelseförlopp, som personernas tankar och omedvetna avslöjanden om sig själva.

Kåseriserien är samtidigt en brevväxling. I kåseri (således brev) nr 1–4, 6, 8, 10 och 12 skriver Elisabeth till sin väninna Gunhild, medan det i nr 5, 7, 9 och 11 är Georg som för sin vän får beskriva samma miljö och berätta om samma händelser. Kärlekshistorien ses därigenom från två olika håll.[66]

Det bör dock omedelbart tilläggas att idén till detta synvinkelskifte var Hembergs. Inte heller var Wägner ensam författare till Sommarflirt. Georgs brev skrevs av DN-journalisten Sam Kellin.[67] Serien är alltså ett team-work. Den följande genomgången utgår därför endast – och med viss försiktighet – från Wägners text.

I Sommarflirt framträder en tidigare endast antydd kvinnotyp. Elisabeth är kvinnan med ett förflutet invecklad i en ny kärleksintrig, men hon är dessutom självförsörjande. Här ställs för första gången hos Wägner yrkesarbete-kvinnlighet-äktenskap mot varandra. En utgångspunkt ger det faktum att Elisabeth egentligen aldrig behandlas ironiskt, dvs som en flörtig kontorist på grönbete. Att hon har utseende, smak och slagfärdighet är inte heller de enda tecknen på hennes kvinnlighet. Viktigare är, hur hon lever upp genom arbetet i morbroderns hushåll. Kåseriserien är fylld av exempel på hur hon utnyttjar möjligheten att låta dessa sina sant kvinnliga egenskaper komma till sin rätt. Ett annat tecken på Elisabeths kvinnlighet ger förhållandet till lillebror Putte. Syskonen är ju föräldralösa

och det är Elisabeth som har ansvaret för brodern. Gång på gång framgår det att Georg här kommer i andra hand.

Yrkeskvinnan Elisabeth konstitueras således främst av sina färdigheter i köket och av sin varma moderlighet! Efterhand visar det sig också att det är för att det ger en möjlighet att slippa yrkesarbetet, hennes flirtande huvudsakligen bedrivs: "Men att du kan vilja säga att jag lever för att flirta! Jag flirtar snarare för att leva eller får att få något eller någon att leva av, för jag kommer att dö, om jag skall sitta på kontor i tio år till!" (nr 8). Hon lyckades också fånga in sin Georg – men släpper honom sedan igen. Orsaken kan vara att detta är det slut de båda författarna kommit överens om. Samtidigt stämmer detta påtagligt väl med den kärlekssyn Wägner i övriga samtida alster manifesterar. Även Elisabeth är kvinnan med ett Förflutet, hon som redan älskat sin enda gång.

Elisabeth reser således ensam tillbaka till Stockholm, men om några månader kommer hon att ånyo fatta pennan och berätta om sitt liv; i dagboksföljetongen Norrtullsligan.

På ytterligare två punkter är Sommarflirts karaktär av "första del" påtaglig. I det första fallet ges utgångspunkten återigen av Elisabeths erotiska erfarenhet. Mot hennes under ytan ändå ganska allvarliga kärlekshistoria ställs den fem år yngre kusinen Görels och hennes vänninors nyfikenhet, tafatta svärmerier och patetiska fantasiberättelser. Motsättningen erfarna-oerfarna kvinnor med sympatierna förlagda till de förra är ju vanlig hos Wägner. Nytt är däremot att de senare så konsekvent framställs som familjeflickor. Som Elisabeth ironiskt får definiera dem: "de ha pappor och få män som sörja för dem." (nr 2).

I Norrtullsligan blir motsättningen självförsörjande kvinnor – familjeflickor ett genomgående drag. I Sommarflirt får den fattiga, föräldralösa Elisabeth ofta tillfälle att med bitterhet jämföra sin och dessa bortskämda flickors livssituation. Samtidigt hålls här, som visats, hennes yrkesroll i bakgrunden. Satiren måste därför förläggas till ett annat plan; den utgår från Wägners kvinnosyn i allmänhet. Utifrån den ställer hon upp sitt motsatspar. Elisabeth är slagfärdig och tänker snabbt. Görel är bortkommen och lite dum. Elisabeth har en utsökt smak; hon lyckas alltid, trots sina knappa tillgångar, se söt och fräsch ut. Görel, som har "två garderober fulla" (nr 4) uppträder alltid i något hafsigt, illa komponerat, ofta rentav vulgärt.[68] Ytterligare en distinktion ger Görels oföretagsamhet. Elisabeth klagar inför väninnan: "Om du kunde ana vad Görel är lat!" (nr 2).

För det andra finns i Sommarflirt vad man kan kalla ett förhärligande av landsbygden. Ett mer skämtsamt hållet exempel är hur Elisabeth strax innan upplösningen träffar en fiskare från trakten, en präktig ung man som "skall läsa på styrmansexamen i vinter" (nr 12). Hon följer med honom på logdans och får då tillfälle att jämföra denne tyste och starke man av folket med sin egen bekantskapskrets' ytliga och flirtande herrar. Viktigare är hur Elisabeths ovan beskrivna verksamhetslust, i synnerhet den som gäller hushållsarbetet, huvudsakligen bottnar i hennes glädje över att vara på landet. En liknande inställning får även i Norrtullsligan tjänstgöra som motbild och där dessutom bidra till lösningen av hela historien.

Sammanfattning.

Sommarflirts största betydelse ligger i att kåseriserien utgör Norrtullsligans bas. Personer som Görel med familj, Putte och framför allt Elisabeth själv, får här gestalt, vissa idéer som de om familjeflickorna och landsbygden har vidareutvecklats, medan förståelsen för de självförsörjande kvinnornas villkor är ett till största delen nytt inslag; allt detta utgör den stomme kring vilken Wägner bygger upp sin andra bok.

För berättarteknikens del förebådar brevkåserierna dagboksformen i Norrtullsligan. I det fallet är dock Klubben långt viktigare. Trots att idéinnehållet där efterhand kom att koncentreras till en enda person,[69] är den kåseriserien Wägners första försök att gestalta en grupp. Det bör slutligen betonas, att såväl Klubbens som Sommarflirts förutsättning är att Wägner redan under sin första Idun-tid utvecklats till en alltmer fullfjädrad kåsör och stilist.

V. Norrtullsligan.

1. Inledning.

Tidigare forskning.

Den biografiska bakgrunden till Norrtullsligan behandlas utförligt av Isaksson-Linder (s. 106–109). Min genomgång inriktas därför nästan helt på själva texten. Även den blir naturligtvis av Isaksson-Linder föremål för analys (s. 109 f. och 112–114). Den är kortfattad, men tar upp en del av det – jargongen, kärlekshistorierna, Wägners sociala klarsyn och satir mot dubbelmoralen – jag fördjupar mig i. De fyra flickornas gruppkänsla nämns däremot inte och Wägners tankar om solidaritet sätts endast i samband med hennes eventuella sympati för socialismen. Som strax skall framgå, startar min analys i Wägners beskrivning av flickornas yrkes- och kärleksliv, eftersom detta är gruppskildringens bas. Jag tvingas därför ibland i detalj exemplifiera sådant som redan, mer översiktligt, nämnts av Isaksson-Linder. Detta har medfört en del upprepningar, dock främst i analysens första avsnitt.[1]

Många av dem som tidigare skrivit om Norrtullsligan har uppfattat bokens tankar om sammanhållning; de utsägs ju ofta direkt i texten. Någon tidigare analys av hur gruppen skildras, vad gruppskildringen utsäger osv, finns däremot inte. För att ändå nämna några mer allmänna påpekanden i frågan, skriver Signe Fredholm om "kamratskapet" mellan flickorna, medan Karin Boye är mer utförlig:

> ur den tillfälliga gemenskapen i bostad och ur den grundläggande gemenskapen i livskamp växte fram en självklar solidaritet som man inte var van att tänka sig hos de ensammaste bland de ensamma, kvinnor utan hem och familj.[2]

Av handboksförfattare skriver Brandell: "Genom alla förskjutningar förblev den kvinnliga solidariteten grundtanken i hennes verk." Det första exemplet är just Norrtullsligan, där hon skildrar "ett kollektiv" i syfte "att tala om och för en undanskymd yrkesgrupp." Alrik Gustafson skriver om "det lilla flickgängets tappra men frostbitna kamratkollektiv".[3]

Tillkomsthistorien.

Wägners andra bok skrevs först som följetong för DN, där den anonymt under beteckningen Norrtullsligans krönika. Lösryckta blad ur en dagbok. Av Elisabeth, publicerades i 18 avsnitt 3/11 1907–2/2 1908. Att märka är, att initiativet denna gång inte togs av Hemberg eller någon annan på tidningen utan av Wägner själv. I en senare intervju berättar hon:

Jag var nyss uppkommen till Stockholm [- - -] jag var anställd i Idun där jag hade 150 kronor i månaden och kom att bo med några självförsörjande kvinnor — S.B.K., sade vi den tiden — vid Norrtullsgatan som vikarie för en flicka som skulle vila sig efter en bruten förlovning. [- - -] En dag föreslog jag Dagens Nyheter att jag skulle behandla kontorsflickornas liv, och Elisabeths krönika skrevs precis var fredagskväll för att stoppas in i söndagsnumret på de data som stå i boken. Den skrevs lätt som en lek, ibland läste jag upp ett utdrag för Ligan, och då kunde några av dem nedlåtande svara: Ja, det är rätt nätt, kära du, men nog äro vi roligare själva![4]

I bokform och under eget namn kom Norrtullsligan ut på Ljus' förlag i slutet av april 1908.[5] Egentligen hade Wägner redan från början haft planer på en bok. Om detta, men också om varför den ursprungliga versionen ändå fick följetongens form, berättar Wägner i ett brev till Linder 1945; uttalandet kan ses som en komplettering till det ovan:

Jag bodde i början ihop med kontorister och var mycket road av deras sätt att klara livet. En dag gick jag på en skogsstig och sa: jag ska skriva kontorsflickans roman. Men emedan jag brukat göra små serier i DN, så tog jag helt naturligt ämnet till en av dem och jag tänkte inte då jag skrev, att detta var romanen. Jag visste ju inte från vecka till vecka vad som skulle hända nästa gång. Det var mycket märkvärdigt att höra folk säga att det här var roligt och bra. Jag tyckte det var ungefär som andra serier jag gjorde.[6]

En orsak till att Norrtullsligan sedan så snabbt kom ut i bokform bör ha varit det uppseende den väckte. Ett exempel ger E. Brandell, som skriver att följetongen "diskuterades ivrigt både inom redaktionen och läsekretsen."[7]

Analysmetoden.

Av grundläggande betydelse här är frågan om analysen skall ägnas en eller två texter. Redan en första genomläsning visar, att Norrtullsligans följetongs- respektive bokversion är så lika att det vore meningslöst att behandla dem var för sig. Samtidigt har vissa idéförskjutningar ägt rum mellan dem, något som gör att de ibland måste hållas isär från och jämföras med varandra.[8]

Det intrikata förhållandet F-B har föranlett följande modell. Efter en allmän genomgång av Wägners typisering och dagboksteknik har analysen av Norrtullsligan delats upp på tre problemområden: Wägners beskrivning av kontorsarbetet, hennes kärleksuppfattning och, med ett sammanfattande grepp, hennes gruppskildring. Jämförelser görs här även med Wägners samtidiga journalistik, någon gång med det omgivande samhället och dess idéer, samt med annan litteratur. Inom vart och ett av dessa problemområden utgår jag från den mest omsorgsfullt och medvetet utförda texten, dvs B, men viktigare olikheter med F samt förändringarnas orsak och art noteras och diskuteras.[9] Det bör tilläggas, att i texten är dessa problemområden sammanvävda, medan de här för överblickens skull till att börja med hålls isär.

Främst för den direkta gruppskildringens del, slutligen, används en analysmetod liknande den som praktiserades angående Nordströms Fiskare, dvs analysen

syftar till att kartlägga vad som splittrar och vad som utåt/inåt enar gruppen.[10] Däremot utgår genomgången av Norrtullsligan mer från ett detaljstudium av texten, mindre från idéerna bakom den. Wägners sammanhållningsidéer är, vid jämförelse med Nordströms, än så länge mindre bestämda. Snarare är det så att hon, med hjälp av denna direkta undersökning av en kvinnogrupps villkor, skriver sig in i dem.

2. De fyra personerna. Dagbokstekniken.

Norrtullsligans utgångspunkt var, som Wägners uttalanden ovan visade, hennes föresats att i populär form sprida kunskap om de kontorsarbetande kvinnornas villkor. För att få ämnet så mångsidigt belyst som möjligt valde hon att beskriva det inte genom en utan genom flera personer. Metoden hade hon, i Klubben, prövat en gång tidigare.

I Norrtullsligan möter vi därför olika *typer* av kontorsflickor som får *representera* sin kår i såväl yrkesarbete som kärleksliv.[11] Där finns den unga hoppfulla och ännu omärkta Magnhild (av de andra gemenligen kallad Baby), den äldre och i förtid utarbetade Emmy samt den i yrket rutinerade men ändå okuvade och livskraftiga Eva. För förmedlingen av händelser och fakta tillkommer så ytterligare en flicka, Elisabeth (ofta benämnd med sitt smeknamn, Pegg). Här möter vi åter den brevskrivande huvudpersonen från Sommarflirt. Hennes viktigaste bekymmer är fortfarande lillebror Putte, hon avskyr sin rika kusin och hon har sin senaste misslyckade förälskelse, den från sommarpensionatet, färsk i minnet.

På en viktig punkt är dock Norrtullsligans karaktär av "andra del" upphävd. I Sommarflirt hade Elisabeth sedan åtskilliga år arbetat på kontor. I Norrtullsligan är hon ny i yrket. Det framgår redan av de första avsnitten varför Wägner gjort denna ändring. Elisabeth blir en särskild, fjärde typ. Hon är nybörjare, men därför inte naiv som Baby. Erfarenheter av annat slag har gjort henne skarpsynt. Kombinationen är speciellt fruktbar eftersom Elisabeth har den dubbla funktionen att på samma gång vara berättelsens centralgestalt och dess berättare. I dagboksform förmedlar hon sina upplevelser av arbetet, intryck av de nya kamraterna och sin växande insikt i en kontorsflickas liv.

Det bör infogas att en bok, som förmodligen påverkat Wägners val av såväl ämne som berättarteknik, är Anna Brantings under pseudonymen René publicerade roman Lena. En bok om fruntimmer (1893). Som kontrast till Lenas öde har Branting i berättelsen lagt in Fragment ur fröken Mimmi Lambs dagbok (s. 48–64, 146–163 och 218–234) där, med Ahlenius ord, "en kvinnlig kontorshäst med galghumoristisk jargong ger några glimtar ur sin knapra och slitiga vardagstillvaro och förråder sitt oppositionella sinnelag, sin stingslighet, sitt ömhetsbehov och sin förtärande längtan efter hem och barn."[12] Det finns som synes flera anledningar att vid den fortsatta genomgången återkomma till Brantings bok.

Samtidigt är berättartekniken i Norrtullsligan en vidareutveckling av den Wäg-

ner använde sig av i Sommarflirt. I än högre grad än brevet ger dagboken författaren tillfälle att inifrån sin romanfigur både vinkla stoffet och ge det trovärdighet.[13] Norrtullsligans syfte är ju främst dokumentärt. Detta drag förstärks sedan ytterligare genom dagboksdateringen. Elisabeth börjar sin dagbok 29/9 och årets gång får därefter ge bakgrund till den fortsatta skilringen av kontorsflickornas liv.[14]

Något som Wägner kanske inte tänkt sig är att dagboksformen medverkar till att skildringen efterhand ändrar karaktär. I takt med att Elisabeth invecklas i en ny, trasslig kärlekshistoria ökar hennes benägenhet för introspektion och detta i så hög grad att det ursprungliga dokumentära syftet mot slutet av berättelsen ibland får en mindre framträdande roll.[15]

Antingen det gäller dess utåt- eller inåtriktade funktion utnyttjar Wägner dock dagbokstekniken väl. Den blir under hennes penna smidig och snabb. Norrtullsligan är skriven "i en stil som under dagbokstekniken imiterade vårdslöshet gömmer en skicklig konstnärlig beräkning och en ovanligt vaken iakttagelse."[16]

3. Kontorsskildringen.

Yrkeskvinnan i litteraturen.

Allmänt kan Wägner ha inspirerats till samhällsskildring och yrkesinventering av böcker som Didrings Trälar, Ullmans Fast mark eller Vallners Spegeln, samtliga recenserade av henne under hennes tid på VL.[17] Litterärt beskrivna kvinnor i yrkeslivet är Martins väninna i Söderbergs Martin Bircks ungdom (1901) och butiksflickan Anna i von Melsteds Nöd (1904).[18] Ett annat exempel ger Viebigs Vårt dagliga bröd. Med hjälp av två typer kartlägger Viebig tjänsteflickornas liv. Detta, liksom den noggranna beskrivningen av ekonomi, arbetsförhållanden, sociala skillnader osv, visar på en arbetsmetod inte olik Wägners.[19]

Den enda mer ingående beskrivningen före Wägners av kvinnan på kontor finns dock i Brantings ovan nämnda roman. Redan vid en snabb jämförelse mellan Mimmi Lambs dagboksanteckningar och Elisabeths framgår mängder av likheter. Mimmi är föräldralös (s. 44), hon har flyttat in till Stockholm från landet (ib.), avskyr det trista kontorsarbetet (s. 48 och 161) och har låg lön, något som tvingar henne till knappa matvanor (s. 48), samtidigt som hon är klar över att den låga lönen beror på att de s k bättre flickorna driver ner den (s. 160).

Allt detta återkommer i Norrtullsligan. De flesta överensstämmelserna torde dock bottna i att båda böckerna avspeglar liknande förhållanden. Både Branting och Wägner var journalister med god inblick i den omgivande verkligheten. I sammanhanget blir då även de olikheter, de båda skildringarna uppvisar, av intresse. Trots att Branting talar om "den fattiga Mimmi" (s. 54) har denna råd att lämna bort sina kläder till lagning (s. 53 f.), kamma sig hos hårfrisörska (s. 148) m fl extravaganser, som flickorna i Norrtullsligan aldrig ens drömmer om att kosta på sig. En förklaring till denna inkonsekvens av Branting är att hennes huvudperson

alls inte är Mimmi Lamb. Hennes främsta funktion är att ge relief till Lena, den som också gett boken dess namn. Brantings skildring har således sin betydelse som pionjärinsats, men den beskriver hela tiden Mimmi utifrån. Den inrymmer dessutom ett lätt förakt för dennas torftighet som kvinna. När Wägner tar upp ett likartat ämne väljer hon att skildra det inifrån. Hon har därför, enligt min mening, bättre begripit vad en kontorsflickas dåliga ekonomi konkret innebär. En annan viktig olikhet mellan de båda böckerna är att Mimmi hela tiden känner sig så ensam. Hon blir av detta gnatig och förgrämd. Hon får aldrig del av den gemenskap som genomsyrar Norrtullsligan.

Man kan, slutligen, placera in Norrtullsligan i ett större sammanhang, dvs relatera den till tidigare kvinnolitteratur av liknande typ. Här finns endast utrymme för påpekandet att emancipationslitteraturen från Fredrika Bremer och framåt ofta pläderar för kvinnans rätt till arbete. Cruppi ser t o m detta som ett nordiskt särdrag. Fransk feministisk litteratur, menar hon, kämpar framför allt för kvinnans erotiska frihet. Den skandinaviska däremot "réclament avant tout pour elle le droit de travailler, de se rendre utile".[20]

Inom vilka områden kvinnan skulle arbeta och bli nyttig rådde det dock delade meningar om. Så tycks delar av kvinnorörelsen redan från början ha bestämt sig för att vissa yrken var mer lämpade för kvinnor. Sitt tydligaste uttryck fick detta i Ellen Keys skrifter om naturenliga arbetsområden för kvinnan.[21] Trots den våldsamma förbittring Key uppväckte bland många skrivande kvinnosakskvinnor gav de ändå, i sin litterära praktik, henne rätt. Av skönlitterära bidrag till kampen för kvinnans frigörelse finns det således från denna tid många berättelser om lärarinnor, guvernanter, sjuksköterskor, än fler om författarinnor, målarinnor, skådespelerskor och sångerskor men om "okvinnliga" yrkesområden, som exempelvis kontorsarbetet, i stort sett ingenting.

Norrtullsligan intog i det fallet ett slags mellanställning. Å ena sidan gav Wägner här en, trots Branting, obemärkt yrkesgrupp publicitet och litterärt liv. Hennes bok inleder en ny och, som jag ser det, mer realistisk fas i svensk kvinnolitteratur. I en samtida intervju kunde Wägner också om sina kontorsflickor med berättigad stolthet sammanfatta: "Men glada och trevliga äro de i allmänhet, en präktig, ännu bra litet tillvaratagen typ i det moderna livet."[22] Däremot intar Wägner, som strax skall visas, genom sin *inställning* till det kvinnliga yrkesarbete hon beskriver, en vad många kvinnosakskvinnor skulle anse vara en föråldrad, ja konservativ ståndpunkt.

Yrket.

Med hjälp av ett antal kontoristtyper vill Wägner i Norrtullsligan sprida kunskap om och opinion kring ett av samhället åsidosatt kvinnligt yrkesområde. Av texten framgår det så småningom att Eva är anställd på en begravningsbyrå, Emmy och Baby på samma stora försäkringskontor, Förenade Bolagen, medan Elisabeth "tagit plats hos en häradshövding som kassörska och korrespondent" (s. 3). Att

flickorna har olika arbetsplatser har dock inte medfört några skillnader i beskrivningen av deras arbete. Detaljer ur kontorsvardagen har slumpartat strötts in i texten. Elisabeth är ju den som för ordet och då hon dessutom, på nybörjares vis, ser också det triviala som nytt, är det främst om henne läsaren får veta något. Så pågår, exempelvis, arbetet 9—17 måndag—lördag. Hon arbetar vid en skrivpulpet med jalusi och har till sin hjälp en skrivmaskin är märket Remington (s. 20 m fl).

Men detta är i stort sett allt. Någon längre, sammanhängande arbetsskildring letar men förgäves efter i Norrtullsligan. En antaglig orsak är, att en sådan skulle stöta mot dagboksstilens lättsamma karaktär. Av lika stor betydelse här är dock själva synen på kontorsarbetet. Samtliga fyra flickor ser det som något främmande. Redan i början av sin första dagboksanteckning, således *innan* hon börjat sin anställning, skriver Elisabeth: "och jag är viss, att jag kommer att hata det arbete, jag nu har fått" (s. 3). Denna uppfattning präglar hela berättelsen. Elisabeth har egentligen inget intresse för sitt yrke, något som också avspeglas i att så lite av det beskrivs.

En mycket konkret orsak till flickornas olust inför kontorsarbetet är yrkessjukdomarna. Var Wägners beskrivning i det föregående återhållsam, är den nu mer utförlig. Vid gestaltningen används nästan genomgående Emmy. Hon är äldst (35 år), är den som arbetat längst av flickorna och dras med en ryggvärk, som förfärar den orutinerade Elisabeth (s. 22 ff.). De två andra söker skämta bort det hela, men så småningom visar det sig ändå att Emmy är sjukare än någon anat och man tvingas skicka efter en doktor. Han konstaterar att ryggvärken är ett "symptom för ett farligt inre lidande" (s. 142) och att Emmy därför snabbt måste till Sabbatsberg för operation. Han avger därefter följande yttrande:

> Ja, det är ett ledsamt fall men inte ovanligt. [- - -] Det är det onaturliga stillasittandet, som kvinnans kropp särskilt inte är skapad för, och så överansträngning och klen kost. (s. 143)

På doktorns förfrågan erkänner Elisabeth att även hon redan börjat känna av "yrkesvärken i ryggen" (ib.) och mot slutet av berättelsen står det klart att Emmy kommer att dö av den.[23]

Varför sitter då dessa flickor på kontor? De avskyr sitt arbete, de vet att det sliter ut dem och de har inga ambitioner att förkovra sig eller avancera inom detta (eller något annat) yrke. Deras mål är, som alltid hos den unga Wägners unga kvinnor, äktenskapet. Samtidigt kommer de ur små förhållanden. De har inga pappor som sörjer för dem. De arbetar därför att de måste. Redan från början klargör Elisabeth, att det endast är "nöden, nöden" (s. 3) som förmått henne att ta plats på kontor. Och ett gräl några veckor senare med två manliga kolleger, som menar att de kvinnliga kontoristerna tar "brödet ur munnen på männen" (s. 32) avslutas med följande replikväxling:

— Vad skulle vi göra? Skulle vi svälta ihjäl?
— Nej, ni skulle bli försörjda.
— Av er?

– Ja, vi har ju våra hem ...

– Jag har inte något hem, sade jag, och jag är fattig och har en liten bror. Jag måste arbeta och ta vad jag kan få, i mitt fall blir era principer så tomma och meningslösa. (s. 32 f.)

Wägner klargör att det är flickornas sociala bakgrund, som gjort dem till kontorister. Det kan tilläggas, att hon här även lägger vikt vid deras geografiska bakgrund. De är alla inflyttade till Stockholm från småstäder som Halmstad eller Linköping (s. 29 och 37) och de klagar ofta över de instängda gatorna, de fula husen osv (s. 18 m fl). Ändå skulle flickorna aldrig kunna tänka sig att flytta hem igen. De vantrivs i yrket men gör det åtminstone i en storstad. Bland dess tusen möjligheter skall kanske just för dem någon slå in.[24]

Ekonomin.

De viktigaste dokumentära inslagen i Norrtullsligan ägnas flickornas ekonomi. Så ger Wägner noggranna uppgifter på vad flickorna har i lön. Bland det första Elisabeth noterar, är att hon kommer att tjäna 80 kr/månad, plus 50 öre för varje extratimme (s. 3). Detta tycks vara en, efter förhållandena, bra lön. Eva, som varit fem år i yrket, har inte mycket mer (1 000 kr/år, s. 153), medan Baby har betydligt mindre eller 65 kr/månad (s. 25). Mot detta skall sedan ställas flickornas utgifter för hyra, bränsle, mat, kläder osv. Det framgår tydligt, att de har stora svårigheter att få det hela att gå ihop. Så har de endast råd med ett mål lagad mat om dagen "ute på någon automat" (s. 34 m fl). I övrigt äter de sig "brödmätta" på smörgåsar (s. 136). En speciellt tung utgift är skatten. Den måste, som Eva säger, verkligen "svettas fram" (s. 16).[25] För att få balans debet-kredit arbetar flickorna över (s. 69 m fl); någon gång får de också gratifikationer (s. 84). Dessutom sitter de hemma och syr och ställer till "små olagliga lotterier" (s. 69).

Än viktigare är, att flickornas låga löner är den direkta orsaken till att de kommit att bilda en grupp. För att kunna bo billigare hyr de tillsammans två rum och del i kök av en fru på Norrtullsgatan (s. 7).[26] Det är detta sammanboende Wägners berättelse handlar om. Bland Stockholms kontorsflickor går de fyra under beteckningen Norrtullsligan (ib.), eller kanske ännu oftare bara Ligan (s. 13 m fl). Och det är i "Ligans håla" (s. 48 m fl) de flesta av berättelsens händelser utspelas. Det är således den dåliga ekonomin som fört flickorna samman. Det är också den som gett gruppen dess sammanhållning:

Här är kommunismen genomförd i praktiken. Allt mitt är Ligans och tvärtom. Och den som händelsevis är stadd vid kassa hjälper med glädje de andra, om de icke är det. (s. 36)

Strejk och solidaritet.

Den dåliga ekonomin är huvudorsak till att de fyra flickorna bildar en grupp, men den är också utgångspunkt för den övergripande diskussion Wägner här för om sammanhållning och solidaritet. Under ett samtal om hur omöjligt det är att få den låga lönen att räcka till, kommer flickorna in på ryktet om att de kvinnliga

kontoristerna på Förenade Bolagen går i strejk vid årsskiftet om de inte får "förhöjning över lag" (s. 25 f.). Några veckor senare, på ett kafferep hos Ligan, börjar en fröken Stenberg agitera och man bildar ett strejkförbund med henne som ordförande och en strejkkassa, till vilken man genast betalar en krona var (s. 45).

Av medlemmarna i Ligan är Eva, trots att den inte gäller henne, redan från början "eld och lågor för strejkplanen" (s. 26), medan Elisabeth har den största förmågan av dem att analysera den (s. 26, 98 f. m fl). Baby och Emmy är direkt inblandade. Den förra är till en början likgiltig (s. 26 och 42), men sedan hon svikits i sin första kärlek (se vidare nedan), förvandlas hon till en "riktigt fanatisk liten agitator" (s. 97). Emmy förhåller sig däremot hela tiden lika kallsinnig (s. 45, 103 m fl).

I själva konflikten blir det dock direktören som slår till först. Någon har skvallrat och han avskedar hela strejkledningen. Det visar sig då, att bara cirka 20 av bolagets 47 kvinnliga kontorister verkligen ställer upp (s. 100 ff.). En aktion några dagar senare endast förvärrar situationen. Tumult uppstår och under hot om polis måste de strejkande dra sig tillbaka (s. 113 f.). Firman finner snart ersättare för dem. Strejken blir således, som Elisabeth sammanfattar den, "ren förlust" (s. 129).

Baby, som får söka nytt arbete, hamnar till sist på ett konditori där begynnelselönen inte är mer än 45 kr/månad. Emmy, som aldrig deltagit i strejken, får inte bara behålla arbetet, utan hon och de andra "som varit lojala" får dessutom av firman 50 kr var som extra gratifikation (s. 114).[27] Att Emmy på detta sätt sviker leder till mycken irritation och många gräl inom Ligan. Gruppen, som i det lilla ekonomiska spelet varit så väl sammanhållen, blir således i ett större sammanhang splittrad. Detta ger Wägner anledning att, på ett helt annat sätt än tidigare, diskutera frågan om kvinnors förmåga respektive oförmåga till solidaritet. När fröken Stenberg för sin chef påpekar att det nog inte skall bli så lätt att hitta ersättare för de flickor som slutar, frågar denne hånfullt "om hon nånsin sett fruntimmer hålla ihop" (s. 102). Och Eva sammanfattar efteråt:

> — Jo bevars, men du ser ju hur det går. Man kunde lika gärna organisera Stockholms åkarkampar. Vi har säkert inte så mycket solidaritetskänsla som de. De säger åtminstone några vänliga fraser till varann, då de träffas, men vi, o, det är skamligt. (s. 126. F saknar de två sista meningarna)

Samtidigt, något som visar hur medvetet hon börjat se problemet, är Wägner noga med att förklara varför det går som det går. Det är kvinnornas sociala och ekonomiska verklighet, inte deras "väsensart", som är grundorsaken till deras oförmåga att hålla ihop. För det första motarbetas de av männen. Kvinnligt yrkesarbete ses av dem dels som något i grunden okvinnligt, dels som ett intrång och en för båda parter förödande konkurrens. För det andra är kvinnorna splittrade inom de egna leden. Det största hotet utgör familjeflickorna, inte de som sitter hemma och väntar på att bli gifta, utan de som för att under tiden ha något att göra givit sig ut på arbetsmarknaden. Baby berättar, hur hon en gång sökt löneförhöjning, eftersom hon "inte kunde leva på de sextifem":

— Nå?

— Ja, chefen svarade så mycket som, att fröken vet väl att det här är ingen försörjningsinrättning. Och de har också helst bättre flickor med pappor i bolagets tjänst, som håller dem med rum och städning och lagad mat tre gånger om dagen.

— Är det meningen, sade jag, att lönen skall vara till parfymer och handskar och chokolad Suchard?

— Det är meningen, sade Eva. (s. 25. F saknar "Och de har ... dagen")

Här finns således den främsta orsaken till de kvinnliga kontoristernas närmast omöjliga existensvillkor. Lönen är satt efter dem som inte behöver leva av den.

För det tredje är flickorna alldeles för många. Detta är också huvudskälet till att Emmy inte deltar i strejken. När de andra förebrår henne för att hon svikit blir hon själv mycket arg:

— Jag har varit med om ett sådant där tilltag en gång för länge sedan, sade hon. Vi var åtta, som sade upp oss på en gång på ett kontor, där man svalt oss och lovade bättre och aldrig höll. Vi tyckte det var en sådan bräcka, men samma dag annonserade chefen och fick sexti svar! (s. 105).

Emmy börjar bli gammal och utbränd. För henne hägrar ingen bättre framtid värd att kämpa för. Det enda som intresserar henne är att — tills hon stupar — få behålla sin plats. Som Elisabeth sammanfattar: "det är inte gott att vara entusiastisk när man är äldre, klen och fattig"(ib.).

Slutligen spelar kontorsflickornas oengagerade inställning till yrket en splittrande roll. De dagdrömmer hellre om en annan tillvaro än de försöker förbättra den de har. Till en början är det bara Elisabeth som inser detta. Hon frågar strejkkommittén vilka de definitivt kan räkna med:

Det visste de inte så där i hastigheten.

— Jo, sade jag, det är de bland er som måste leva uteslutande på ert arbete och har utsikter att allt fragment få göra det, emedan ni icke har någon fästman eller flirt eller hopp om att få. (s. 98. F saknar "måste ... emedan ni")

I Norrtullsligan beskriver Wägner en misslyckad strejk. Är kontoristernas kamp därför på längre sikt hopplös? I skattekön har Eva diskuterat med en socialistisk arbetare. Som inledning till sin drastiska jämförelse kontorsflickor-åkarkampar fäller hon även ett annat yttrande:

Varför skall i hela skapelsen, det bara vara flickor som gått igenom 8-klassigt läroverk, som inte tänker? Se på arbetarna! Tror du inte att de tänker, båda män och kvinnor! De handlar för resten också. (s. 125. F saknar första meningen)

Kanske är det den förebilden som gör att utvecklingen ändå inte ses helt pessimistiskt. Elisabeths slutomdöme om strejken avgett just i anknytning till frågan om "fruntimmer" kan hålla ihop, blir: "— Men det tycker jag, att ni visat att vi kan, sade jag. Det är bra gjort i alla fall som en demonstration betraktat." (s. 102. F saknas). Och hon tillfogar: "Om tjugo år kommer ett sånt här företag att lyckas." (s. 103. F: "om femtio år").

Flickornas sociala tillhörighet — och medvetenhet.

Evas jämförelse kontorsflickor-arbetare angav ytterligare ett problem för medlemmarna i Ligan. När Elisabeth först får höra talas om strejken utbrister hon: "Bildade flickor brukar inte strejka" (s. 26). Och när någon senare uttrycker farhågor för att någon skall förråda strejken, anmärker hon bistert: "Denna misstanke är icke vacker, men bottnar i ett fel hos oss överklasskvinnor — fast gu'nås för överklassen" (s. 97).

De villkor flickorna tvingas leva under, stämmer alltså illa överens med deras ursprungsmiljö. De är själva medvetna om att deras låga löner och föga aktade yrkesverksamhet förpassat dem till ett lägre skikt i samhället: de har blivit en speciell "kast av människor" (s. 7). Samtidigt är de noga med att hålla på sitt ursprung. De är "fattiga men stolta" (s. 36). Osäkerheten om vart de egentligen hör tycks för flickorna ha fått flera konsekvenser. Det försvårar inte bara deras fackliga kamp. Dessutom kommer de ur och står delvis kvar i en miljö där kvinnligt yrkesarbete är en lika okänd som föraktad företeelse.

I andra sammanhang är dock flickornas nuvarande sociala situation bestämmande. Hur medvetet Wägner numera går till väga, framgår av de insikter hon vid två tillfällen låter sina kontorsflickor visa upp. Det första exemplet gäller Elisabeth och hennes chef. Eva, som varit längre i yrket, varnar för att hur efterhängsen chefen än är visavi Elisabeth (mer om detta nedan) kommer det inte att sluta med giftermål:

> — Och du blir ändå aldrig annat än supplement, sade Eva. Den han en gång skall ha, när han stöter huvut i femtitalet, är förmodligen nu i pension i Schweiz och har pappa med hus vid Strandvägen.
>
> — Alltid lika vis, sade jag. (s. 140. F saknas).

Inom sig vet Elisabeth att Eva har rätt. På äktenskapsmarknaden kan hon aldrig konkurrera med de rika familjeflickorna. För första gången i sitt författarskap införlivar Wägner i en kärlekshistoria ett socialt element.

Det andra exemplet gäller Elisabeths förhållande till de rika släktingarna. Liksom i Sommarflirt riktas satiren ofta mot mosterns och kusinens nyrika fasoner, drönarliv och vulgaritet. Där hölls dock hela tiden morbrodern utanför. Han sågs snarare som en behaglig kontrast till de två, honom klart underlägsna kvinnorna. När han en dag oväntat sticker till Elisabeth 50 kr, utbrister hon hänfört: "Han är en gammal gentleman, morbror!" (kåseri nr 10). I Norrtullsligan ber Elisabeth en gång morbrodern om 100 kr, får 200 men är ändå inte överdrivet tacksam: "Jag tog honom om halsen och kysste honom, vänskapsfullt med sval högaktning och en smula medlidande." (s. 166). Det är inte morbrodern som förändrats mellan dessa två penninggåvor, det är Elisabeth. Hon är inte bara hans yngre släkting, utan också en kvinna verksam inom ett lika osäkert som lågbetalt yrke. Därför må morbrodern vara en aldrig så vänlig och beskyddande äldre anförvant; han är på samma gång också något annat. Avslöjandet sker när Elisabeth vädjar om hjälp för Baby. Hennes "snälla morbror" (s. 115) stöder då de flickor som blivit

strejkbrytare; han är "gripen i sitt innersta kapitalisthjärta" (ib. F: "miljonärshjärta").

Wägners samhällsbild.

Som genomgången ovan visat, är Norrtullsligan skriven med en social insikt som skiljer den boken från Wägners tidigare produktion. Av bakomliggande faktorer är naturligtvis redan själva ämnesvalet av stor betydelse. Lika viktigt är dock, enligt min mening, att först i Norrtullsligan började Wägners arbete som journalist på allvar bära frukt. I Iduns frågespalt kunde man hösten 1907 läsa följande replikväxling:

> N:r 220. Finnes någon sjukkassa för kvinnliga kontorister? Om ej någon sådan skulle finnas, önskas upplysningar om någon sjukkassa, som emottager kvinnlig kontorist. (sign. Ensam och fattig, Idun nr 36, 29/8 1907)

> N:r 220. Kvinnliga Kontorist- och Expeditföreningen har sedan maj månad detta år bildat en egen sjuk- och begravningskassa tillgänglig för dess medlemmar. "Ensam och fattig" önskas välkommen i föreningen, som torde kunna bereda henne liksom varje å kontor och i affär anställd kvinna icke blott denna utan även många andra förmåner till nytta, nöje och framtida trygghet. [- - -] Styrelsen. (Idun nr 39, 19/9 1907)

Signaturens förfrågan och det efterföljande svaret har gett Wägner uppslaget till artikeln Sammanslutning bland kvinnor i affärsyrket. Kvinnliga Kontorist- och expeditföreningen i Stockholm (nr 46, 14/11 1907, sign. E.-er). Hennes syfte är, som hon inledningsvis skriver, både att sprida kännedom om föreningen och uppmana affärslivets alla kvinnor att organisera sig i den. Wägner övergår så till att redogöra för föreningens verksamhet. Det största problemet är att dessa kvinnor nästan helt saknar kåranda. Här är arbeterskorna ett föredöme; de har visat att "kvinnorna *kunna* disciplineras till solidaritetskänsla" (W:s kursiv). Hon nämner sedan de två kategorier av kvinnor föreningen framför allt vill nå:

> Man vill lära den bärgade unga kvinnan, som har sitt hem att lita till för fri bostad och vivre att hon begår en skamlig orätt, om hon för att skaffa sig klädpengar och "få något att göra" arbetar för vad som för en flicka utan hennes förmåner blir en svältlön och sålunda håller lönerna nere. Man vill lära den fattiga flickan, som svälter sig fram och fördärvar hälsa och krafter genom otillräcklig föda och dålig bostad, att det finns andra möjligheter än att slöa till och resignera, och lära dem alla att vidga sina vyer så pass mycket, att de bekväma sig till en liten uppoffring i dag för vinnandet av en stor fördel i morgon.

Bland föreningens praktiska verksamhet nämns, att man en gång i veckan disponerar en lokal för klubbafton, att man bildat en sjuk- och begravningskassa, utreder frågan om en pensionskassa och hyser framtidsplaner om ett sommarhem. Avslutningsvis påpekar Wägner ytterligare en svårighet vid organiserandet — att dessa kvinnor "rekryteras ur så olika samhällslager."

Här finns, som synes, många paralleller med Norrtullsligan. I synnerhet visar artikeln hur konkret Wägner börjat förstå vikten av att kvinnorna håller ihop; det

är endast den vägen de kan förbättra sin arbetssituation. Lika klart uppfattade hon varför någon större sammanslutning ännu inte ägt rum. Kvinnorna är inte tillräckligt intresserade av sitt yrke och till såväl sinnelag som samhällsbakgrund alltför olika. Två kvinnotyper fick i artikeln illustrera hur stora svårigheterna är. Den "bärgade" motsvaras sedan i Norrtullsligan mer allmänt av familjeflickorna, medan den "fattiga" i Emmy får direkt gestalt.

Att Kvinnliga Kontorist- och Expeditföreningen sedan aldrig nämns i Norrtullsligan kan ha flera orsaker. Kanske skyggade Wägner, trots det dokumentära syftet, för att i en litterär text direkt propagera för en namngiven kvinnlig fackförening, kanske ville hon inte heller kompromettera den genom att sätta den i samband med en strejk.[28]

Att Wägners sociala medvetenhet nu var under utveckling visar en jämförelse F-B. Som framgått av genomgången ovan, är kontorsskildringens yttre konturer uppdragna redan i F. Tillägg av betydelse finns i skildringen av läkaren, yrkessjukdomarna och Stockholmsmiljön. I mer övergripande resonemang är skillnaden större. I B är de sociala gränserna till familjeflickor och chefer mer accentuerade och endast där får strejken utmynna i uttalandet att kvinnor ändå kan hålla ihop. Det senare gör att Wägner i B angående framtiden är 30 år mer hoppfull. För att ge ytterligare ett exempel; när Elisabeth mot slutet flyr från den omöjliga kärlekshistorien med chefen, klagar hon över sitt oförstånd:

> . . . som skall ge mig av som Jane Eyre, för att Gud bevare, rädda — vad? — min heder; (F nr XVIII)

> . . . som skall ge mig av mitt i månaden, lönen är *inte* i förskott, och ställa till skandal för att rädda — vad? — min heder; (s. 172, W:s kursiv)

Tidningsversionens allmänna och litterära anspelning har i boken ersatts av en ekonomisk, knuten till den där beskrivna personens verklighet. Mellan F och B ligger inte många månader, men redan denna lilla ändring visar att Wägner i den senare texten ytterligare vill konkretisera skildringen om de yrkesarbetande kvinnornas liv.

Wägners kontorsskildring i Norrtullsligan visar, enligt min mening, hur fruktbart det samtidiga arbetet som journalist och författare blivit för henne. Utvecklingsgången de viktiga åren 1906—07 kan kortfattat beskrivas enligt följande: Wägners nya verksamhet som journalist i Idun gjorde henne alltmer intresserad av det omgivande samhället, samtidigt som artikelskrivandet tvingade henne att grundligare än förut sätta sig in i detta samhälles problem — de nyvunna kunskaperna utnyttjade hon litterärt i Norrtullsligan, version F — genom följetongsskrivandet nådde hon djupare in i ämnet — även i sitt artikelskrivande blev hon då mer ingående och seriös[29] — något som än en gång utnyttjades litterärt i Norrtullsligan, version B. Slutresultatet blev en reportageroman, en av de första i vårt land.

Det bör tilläggas att en rapp, journalistisk stil hade Wägner till en del utformat redan innan hon började på Idun; sin berättarteknik hade hon vidareutvecklat i kåserier på annat håll. Däremot var det Idunarbetet, som på ett helt annat sätt än

tidigare, placerade henne mitt i den omgivande verkligheten. Det blev sedan direkt ur tidens samhälle hon hämtade stoffet till sin första roman. Hur klar hon själv var över detta framgår också av den ovan nämnda intervjun. Wägner slår där med skärpa fast att hon inte skrivit någon nyckelroman: "Det är inga porträtt!" Men hon fortsätter: "Ingenting är sant, men alltihop kunde vara sant. Varenda liten detalj är tagen ur verkligheten."[30]

Kontorsskildringen i Norrtullsligan anger, slutligen, att Wägner numera såg samhället som indelat i sociala skikt och att hon förstod att denna skiktning även gällde kvinnorna. Ibland föranleder detta t o m henne till att använda ett slags socialistiskt inspirerad terminologi. Så talar hon angående Ligans ekonomi om dess praktiska kommunism.[31] Andra exempel är hur Eva i skattekön ger sig i samspråk med en arbetare om "kapitalistsamhället", som de gemensamt ordnar "efter Marx och Lasalle" (s. 122). Och när Görel besöker Elisabeth för att få gratishjälp med utstyrseln, reflekterar Elisabeth: "Jag tänkte på vårt gamla bröd och Zeniths margarin och socialistnade till" (s. 71). Direkt därefter ger sig hon och Eva i dispyt med Görels fästman varvid bl a följande repliker utväxlas:

— Bästa Elisabeth, sade fästmannen [- - -] sedan när är du socialist?
— Sedan jag började försöka försörja mig själv, sade jag. (s. 73)

Att Wägner ofta skjuter in sig på vari missförhållandena bottnar och sedan ibland föreslår förbättringar är dock inte uttryck för någon sammanhängande uppfattning om hur det omgivande samhället såg ut eller i vilken riktning det skulle kunna förändras. Hennes iakttagelser är distinkta och verklighetsförankrade men hon går sällan utöver dem. Det rör sig här verkligen om en "praktisk" kommunism. Man måste således skilja mellan Wägners sociala insikter och allmänna engagemang, och hennes politiska åsikter. I det senare fallet var konturerna ännu vaga.[32]

En orsak här torde vara att Wägners privata frigörelse efter knappt ett och ett halvt år i Stockholm fortfarande var så viktigt för henne, att hon skyggade för att låta sig införlivas med någon organisation eller samlande idé överhuvudtaget. Hon höll sig också fortfarande närmast avvisande till den mest aktiva kvinnoorganisationen, rösträttsrörelsen. Till detta kan läggas rena yrkesskäl. Wägner var mån om att som journalist behålla sin integritet. När hon behandlade samhällsidéer gjorde hon det just som journalist. Hon snappade upp vad som låg i tiden och bakade in det i sina artiklar — och i Norrtullsligan — ibland som det tycks enbart för att därmed ge skildringen ett stänk av aktualitet. Så visar exempelvis Evas samspråk med arbetaren att bruket av socialistiska termer är närmast jargongartat, kanske antaget bara för att flickorna, liksom Wägner själv, vill chockera med det.[33]

Samtidigt var Wägner nu på väg mot en fastare åsiktsbildning. För varje nytt reportage i kvinnofrågor insåg hon allt klarare att det endast var genom sammanhållning kvinnorna kunde uppnå det de kämpade för. Kanske valde hon också en tid mellan olika handlingsalternativ. En av dem som tidigt förstod vilken till-

gång Wägner kunde bli var rösträttskvinnan Signe Bergman. När tiden var mogen slog hon helt sonika "klorna i det unga pennskaftet".[34]

4. Kärleksskildringen.

Yrkeskvinnans kärlek i litteraturen.

Också till Norrtullsligans kärleksskildring finns de tydligaste parallellerna i Brantings redan flera gånger nämnda bok. Mimmi Lamb är rädd för att bli gammal (s. 50) och längtar efter att bli gift och få barn (s. 62 f.). Snart blir Mimmis chef intresserad av henne, hans närmanden blir intensiva, hon tror att hon nu ändå skall bli gift — och upptäcker att han alls inte går i giftastankar utan endast vill få sig ett litet äventyr med henne (s. 155—160). Från och med denna punkt i handlingen visar det sig dock, att även i fråga om kärleksskildringen är framför allt olikheterna Mimmi-Elisabeth av intresse. Mimmi älskar aldrig sin chef, en äldre, snäll men lite klumpig grosshandlare (s. 158). Och trots sin upprördhet över hans svek lyckas hon dra ekonomisk fördel av det. Hon blir kvar på sin kontorsplats, men nu med skriftligt löfte om löneförhöjning och sex veckors semester! (s. 155 f.)[35]

Ett annat verk med en yrkeskvinna som söker lyckan i äktenskapet, men som till skillnad från Mimmi och Elisabeth också finner denna lycka är Alcott's Work (sv. övers. En ädel kvinna, 1875). Den föräldralösa Christie kan inte längre sitta och vänta på att bli gift (s. 7), hon vill bli "en nyttig, lycklig kvinna" (s. 8). Hon prövar sedan på olika former av kvinnlig yrkesverksamhet: tjänsteflicka i rik familj (s. 17 ff.), aktris (s. 32 ff.), guvernant (s. 51 ff.), sällskapsdam (s. 84 ff). sömmerska (s. 112 ff.), osv. Gemensamt för dessa sysselsättningar är att de framhäver Christies sanna kvinnlighet och speciella fallenhet för arbete i hushåll och hem. Till sist gifter hon sig och får i barnen utlopp för sin moderlighet.[36]

Kärlek på kontor.

Flickorna i Ligan är, som visats, knappast inriktade på att förverkliga sig i arbetet; deras dröm är att finna någon att gifta sig med. Också i beskrivningen av detta ville Wägner ha bredd. Norrtullsligans flicktyper är inte bara representanter för sitt yrke; de illustrerar dessutom ett antal varianter av kontorsflickans kärlek. Efterhand får dock berättelsen en mer allmän inriktning. Främst i Elisabethgestalten uttrycker Wägner sin kärlekssyn.

Baby-Notarien: Flickornas hyresvärdinna har en son, som är notarie. Han är mycket intresserad av dem. En dag har han glömt sina nycklar, blir insläppt av Baby, presenterar sig mycket högtidligt och inleder en stillsam flirt med henne (s. 28 f.). Baby går sedan på långpromenader med sin notarie (s. 38 f.), blir medlem av hans bostonklubb (s. 63 f.) och börjar så smått hoppas på giftermål. Ganska snart följer dock en, som Elisabeth skriver, "snabb och i mitt tycke rätt lycklig

upplösning av Babys lilla kärlek." (s. 64. F saknas). En kväll, när hans mamma är bortrest, kommer notarien hem, "smygande i sällskap med en kvinna." (s. 65). Elisabeth och Eva är mycket indignerade och oroliga för att Baby skall vakna och upptäcka vad som sker: "Men Baby var vaken. Ja, Baby var för första gången vaken i sitt liv" (ib.).

Baby representerar den första kärleken, ung, oskuldsfull och i sin naivitet till synes utan djup. Med lätt ironi ges hennes reaktion på notariens svek:

> — Han behövde åtminstone inte dragit det där hit, snyftade Baby; nu kan jag väl inte dansa boston om tisdag. (s. 66)

Men den första kärleken är också den sköraste. Det visar sig snart att dessa händelser hos Baby avsatt väl så djupa spår. Ett av tecknen blir hennes förändrade inställning till strejken (se ovan s. 102).

Eva-arbetskamraten: En kväll, när flickorna som vanligt gnabbas om att de bara tänker på att bli gifta, skiner det plötsligt igenom att Eva sitter inne med vissa utsikter (s. 133). Av en ren slump har hon i Stockholm stött på den unge man, hon var nästan förlovad med då de båda gick på handelsinstitutet i Göteborg (s. 153 ff.). Som Eva säger: "och han hade så vuxit till sig." (s. 156). Nu träffas de varje dag och skall gifta sig till sommaren.

Eva representerar den resonerande, förnuftiga kärleken. När Elisabeth frågar henne, om hon kommer att bli lycklig, svarar hon stött: "Tror du att jag gifter mig på måfå?" (s. 158). Hon blir också den enda av flickorna i Ligan, som verkligen når sitt mål, äktenskapet.

Elisabeth-chefen: Den kärlekshistoria Elisabeth, mer eller mindre mot sin vilja, inleder med sin chef är lika avancerad som Evas men har ett lika olyckligt slut som Babys.[37] Utgångspunkten ges av att Elisabeth är en kvinna med ett förflutet (s. 1 f.). Hon är således väl skickad att spela sin roll. Att motparten denna gång skall bli hennes egen chef klargörs då hon på hemväg en mörk kväll har svårt att freda sig mot alla närgångna inviter. Den sjätte som antastar henne är chefen, men han finner sig snabbt, påstår att han känt igen henne på långt håll och ber henne göra honom sällskap en bit genom stan. Under det fortsatta samtalet råkar Elisabeth nämna lillebror Putte. Chefen hajar till, han tror att Putte är hennes eget barn — "ett felsteg" (s. 60). Han fattar nu åter mod och för henne med in på en restaurang där han över vinglaset betraktar henne med stort intresse; det "verkade som om han aldrig sett en bättre flicka med ett felsteg förr" (s. 61). Hon å sin sida förhåller sig ironisk och avvaktande, men är samtidigt smickrad över hans intensiva uppvaktning.

Och egentligen borde inte Elisabeth vara särskilt förvånad. Redan en av de första kvällarna samtalar flickorna om chefernas efterhängsenhet. Tre av dem stiftar direkt bekantskap med kontorserotiken.[38] Eva är den som introducerar de andra — och läsaren — i ämnet (s. 36), medan själva gestaltningen förläggs till Elisabeth. När hon till sist rymmer fältet, blir det Baby som rent bokstavligt tar hennes plats (se vidare nedan). Wägner tycks med denna utväxling Elisabeth-Baby vilja visa,

att även om den förra är klok nog att rädda sig undan i tid, medför detta inte någon förbättring av missförhållandet som sådant. Om en person försvinner, träder en annan in och spelet börjar på nytt.

För att återvända till Elisabeth blir chefens intresse för henne snart så påtagligt, att hon kan avge följande sammanfattande reflexion:

> Det finns ett nytt slags flirt, som jag inte upplevat förr, kontorsflirten. Den har sin särskilda terminologi, sina situationer och speciella vedervärdigheter. I vanliga fall, om jag inte kan skaka hand med en man utan hjärtklappning, om vi ha något pinsamt emellan oss, så träffar jag honom helt enkelt inte mer än jag vill, behöver inte se honom, inte tala med honom.
>
> Men är jag på kontor och finns mannen där, som han naturligtvis gör, då kan jag inte undfly. Varje morgon väntar mig mitt öde, arbetet och omtanken om min ekonomi tvingar mig iväg dit jag vet, att den mannen finns, som jag tycker för bra eller för illa om för att vilja träffa, tvingar en att andas samma luft, se, tala, svara, dag efter dag till dess . . .
>
> Prat. (s. 77 f.)

Här framgår det samtidigt att Elisabeths hållning förändrats. Hon har blivit kär i sin chef och händelseförloppet utvecklas snabbt. En kväll är avgörandet nära. Elisabeth tänker: *"Nu ger jag tappt,* ty jag är en stor stackare." (s. 146, W:s kurs.). Vad som tillfälligtvis räddar henne är att han alltför tydligt visar att hans intresse för henne enbart ligger på det erotiska planet:

> Hur många gånger har jag inte sett tryckt den stereotypa frasen: Vill du bli min hustru? Jag har åtskilliga gånger undrat, om den används så mycket i verkligheten, men nu kom den ändå fram, d.v.s. inte ordagrant, eftersom han avsiktligt lämnade ut hustru. (s. 148. F saknas)

När Elisabeth till sist lyckas slita sig lös och är på väg hemåt, tänker hon: "Vart *skall* det ta vägen?" (s. 151, W:s kurs., F: "Om jag håller ut, så kanske."). Här övergår kärlekshistorien, liksom så ofta tidigare hos Wägner, till att bli ett inomkvinnligt problem. Han har från början bestämt sig; det är hon som har avgörandet i sin hand. I sitt dilemma önskar Elisabeth ibland att hon redan, likt Emmy, nått "den stora likgiltigheten" (s. 168). Men sådan är hon inte, inte än.[39] Skall hon så följa sitt hjärta eller sitt förnuft? Hon summerar:

> Jag *kan* inte stanna.
> Jag kan inte resa, han har blivit mig oumbärlig som mat och luft. (s. 167. W:s kurs. F saknas)

Sedan Wägner fört kärleksintrigen fram till denna punkt har den inte längre någon lösning, eller snarare – den enda lösningen blir att upplösa den. Som ett slags deus ex machina införs nu i handlingen till Elisabeths hjälp ytterligare en kvinna. Hon sägs vara Elisabeths bästa vän (s. 171), men är tidigare inte nämnd vare sig i Sommarflirt eller i Norrtullsligan. Denna kvinna är rik, gift med en godsägare. Elisabeth har vunnit hennes vänskap "genom att ge korgen åt en man, som hon inte fick i alla fall" (s. 174). Väninnan har nu fått tvillingar och ber Elisabeth om hjälp att sköta dem. Hennes funktion i Norrtullsligan är således att erbjuda en snabb och säker tillflyktsort och Elisabeth tar omedelbart chansen och flyr.

Social skillnad, familjeflickor och dubbelmoral.

Chefens inställning till Elisabeth grundar sig, som visats ovan s. 104, främst på den sociala skillnaden mellan dem. En sådan finns också mellan kontors- och familjeflickorna, men där försiggår jämförelsen på ytterligare ett plan. Som motbild till de tre flickornas kärlekshistorier står Görels. På yran har Görel lyckats; hon har snabbt funnit en man och förbindelsen leder i väl avvägd takt till såväl förlovning som giftermål. Samtidigt framgår det snart att Görel förlovat sig mest för att få en fästman att skryta med, medan han tagit henne endast för hennes pengars skull.

Samma kväll som Görel haft sitt bröllop för flickorna i Ligan en något bitter diskussion om de olikheter, som också på ett allmänkvinnligt område finns mellan dem och familjeflickorna. Elisabeth inleder med att förvånas över att de flesta gifta kvinnor hon mött på bröllopet varit så tråkiga: "Jag frågade mig själv, hur det kan komma sig, att vi, som knappt har tid att manicurera oss, mycket mindre ha högre intressen, genomsnittligt är så mycket trevligare och roligare." (s. 134). Eva håller omedelbart med. Hon menar att kontorister felaktigt associeras med "stärkkragar och vaxduksärmar, bläckfläckar, bortkommenhet och okvinna." (ib. F saknas). Hon fortsätter:

> Vi är rosor som blommar i det fördolda, men om folk visste, hur vårt liv gör oss visa och anspråkslösa, rådiga och tåliga, skulle vi allt bli kolossalt eftersökta.
>
> — Tror du? sade Baby lite patetiskt.
>
> — Visst tror jag. Jag anser att man som kontorist speciminerar utmärkt för äktenskapet. Mycket bättre än som familjeflicka. För familjeflickan är vanligen ett litet våp. (s. 135. F saknar Babys replik och de två sista meningarna)

Samtidigt som Wägner redogör för kontorsflickornas underlägsenhet på äktenskapsmarknaden jämfört med familjeflickorna, vill hon således markera att det egentligen borde vara tvärtom. Det är också symptomatiskt för inställningen till kontorsarbetet i Norrtullsligan, att den enda gång det omnämns i positiva ordalag, är det i dess egenskap av förövning för äktenskapet!

Både Elisabeths historia med chefen och Görels äktenskap exemplifierar samtidigt den gängse dubbelmoralen. Också gentemot den är flickorna i Ligan lika medvetna som hjälplösa. Deras främsta vapen blir ironin. När Elisabeth berättar om chefens misstag angående Putte, blir de andra mycket roade: "Putte fick inte heta något annat än felsteget hela kvällen." (s. 92. F saknas). Ibland antyder de också, att de för egen del satt sig över den något orättvisa moralkodex, som tillåter mannen allt och kvinnan intet. En av Norrtullsligans mer "chockerande" episoder är när Eva som avslutning på sin utläggning om kontorsflirten fattar dragspelet och för full hals sjunger: "Alla har vi skulder, alla har vi skulder, ingen har sin oskuld kvar." (s. 38).

Ämnet vidareutvecklas med hjälp av en flicka utanför Ligan. Vid samtalet med den redan nämnda Gerda kommer man snart in på problemet kvinnan och erotiken. Gerda, 30, vacker och med starka färger, talar om sin ensamhet genom åren, om hur litet hon hunnit uppleva:

Tänk, det retar mig så jag kan dö, att jag varit så rädd om mig, att jag endast motvilligt och sällan givit en kyss åt en man, som jag inte trodde jag skulle kunna gifta mig med ovanpå. [- - -]

– Då har du allt haft bra tråkigt i dina dar, sade Eva rakt ur hjärtat. Har du inte önskat att du varit man?

– Jo, kvinnor får vi ju inte vara. (s. 55. F saknar de två sista meningarna)

Gerdas skämtsamma avskedsord till flickorna blir därför att hon nu skall skaffa sig en älskare och sedan ringa upp dem och berätta. Elisabeth reflekterar att allt kanske inte heller är på skämt: "Vid trettio år gör en kvinna mer eller mindre lätt vad hon skulle fördömt vid tjugo. (s. 56. F saknas).

Från ord till handling går dock aldrig någon av kontorsflickorna i Norrtullsligan. Deras frigjordhet tycks vara en mer eller mindre väl anlagd mask. Förhållandet till dubbelmoralen kännetecknas därför av, att de klart tar avstånd från den och låter sin ironi spela över den, samtidigt som de inte riktigt vet hur de skall komma till rätta med missförhållandet som sådant.[40]

Kärlekssynen.

Den viktigaste orsaken till kvinnornas hjälplöshet på erotikens område är att de helt enkelt inte kan ge männen igen med samma mynt. Där finns en väsensskillnad – vi är således åter framme vid den – som omöjliggör detta.[41] Så kommer Baby aldrig att glömma sin svekfulle notarie, medan det mest fantastiska med Evas tillkommande tycks vara att hon kan lita på honom. Att märka är, att Görel här befinner sig på samma sida som de andra flickorna. Hon skulle aldrig drömma om att vara sin fästman otrogen; han tittar redan efter andra. Elisabeth tycks i förstone utgöra en ny typ; hon är kvinnan med ett Förflutet som blir allvarligt förälskad på nytt. Hennes kärlekshistoria slutar dock som ett på samma gång inomkvinnligt och olösligt problem. Det viktiga här är, enligt min mening, att det som till sist får Elisabeth att fly mindre är rädslan för de sociala följderna av ett s k fritt kärleksförhållande (eller Wägners rädsla för att beskriva ett sådant), mer att ett sådant strider mot Elisabeth-gestaltens kvinnliga moral. Hennes kärlek till chefen är, med ett tidens uttryck, inte tillräckligt "sann". Wägner låter ofta sina kvinnofigurer tala om att leka med männen, men det är anmärkningsvärt hur konsekvent den stränga kärlekssyn, som här skisserats, ändå genomdrivs. I hela hennes tidiga produktion har jag endast funnit två exempel på kvinnor med ett Förflutet, som till sist finner lyckan: Stefanie i Hattnålarna och Eva i Norrtullsligan. Och dessa båda gör det med sin *första* kärlek.[42]

Att Wägners kärlekssyn i Norrtullsligan får fullt genomslag först sedan hon fått mer tid att tänka över problemet visar en jämförelse F-B. Här är olikheten mellan de båda texterna av mer djupgående art än vid kontorsskildringen. Eftersom utrymmet knappast medger någon jämförelse i detalj, får historien Elisabeth-chefen tjäna som sammanfattande exempel. Så blir Elisabeth, som citat och referat visat, i båda texterna snart klar över att hon är kär i chefen, men endast i B får

kärleken verkligt djup och endast där slås definitivt fast hur olika den för honom och henne är. Tydligast kommer detta till uttryck i hur den stora förförelsescenen (s. 146 ff.) avrundas. När Elisabeth i B är på hemväg är hon uppgiven och förvirrad, medan hon i F fortfarande betraktar deras förhållande som ett slags spel på lika villkor.[43]

Kvinnans natur.

Det har tidigare påpekats, hur svenska författarinnor i påfallande hög grad pläderade för kvinnans rätt till självständig verksamhet (ovan s. 99). Ofta ser de äktenskapet som det största hindret för denna frigörelse. Så bottnar Herthas långa väntan och den sorgliga upplösningen med giftermål timmarna före Yngves död i Bremers Hertha (1856) nog inte bara i hennes så ofta påpekade sexualskygghet, utan också i det faktum att Hertha under alla dessa ensamma år i stället kunde ägna *all* sin kraft åt det som blev hennes livsverk, vardagsskolan för unga kvinnor. Andra exempel ges i Benedictssons Pengar (1885), Edgren-Lefflers En sommarsaga (1886) eller – märk titeln! – i Brantings Sju martyrer. Berättelser från den husliga härden (1894).

Wägner hade, som visats, en något annorlunda syn på förhållandet äktenskapverk. Och att hon i Norrtullsligan låter flickorna sträva bort från yrket till äktenskapet bottnar inte bara i hennes kritik av kontorsarbetet. Lika viktig är hennes positiva äktenskapssyn. Enligt Wägner var det just inom äktenskapet kvinnan hade den bästa möjligheten att förverkliga sig. Detta leder osökt tankarna till den som för dylika åsikters skull drog på sig sådan opposition från kvinnorörelsen – Ellen Key.

Keys mest kända inlägg i frågan var ett föredrag i Köpenhamn 1895, Missbrukad kvinnokraft, året därpå publicerad som broschyr i Sverige. Redan titeln anger vad Key är ute efter. Hon menar att emancipationskvinnornas stora misstag är att de försöker tävla med männen i stället för att "utveckla och bruka sin djupaste kvinnliga egendomlighet" (s. 4), den som konstituerar den äkta kvinnans högsta ändamål: "moderskapet genom kärleken." (s. 10). Detta sker i äktenskapet och det är också dit alla kvinnor egentligen strävar. Har kvinnan ett yrke är det i de flesta fall "förvärvsbehovet" (s. 19), eller med ett hårdare ord, "brödnöden" (s. 21), som tvingat henne att, i väntan på att bli gift ta det.

Missbrukad kvinnokraft avslutas med kapitlet Naturenliga arbetsområden för kvinnan. Om Key tidigare visat, att moderligheten är kvinnans djupaste bestämning, slår hon nu fast att "de för kvinnan mest naturliga arbetsområdena äro de, där hon har den fullaste användningen för denna sin egendomlighet." (s. 64). Hon menar vidare att många kvinnor, "dem livet icke givit bruk för moderligheten i dess egentliga mening" (ib.), har funnit användning för den framför allt inom två stora verksamhetsområden, skolan samt sjuk- och hälsovården. Key vill så peka på ytterligare några, tidigare förbisedda, naturliga arbetsområden för kvinnan.[44] Sammanfattningsvis påpekar hon, att de bästa arbetsområdena är de som sam-

tidigt kan "komma ett möjligt äktenskap till godo" (s. 84).

De synpunkter på arbete, äktenskap och kvinnlig natur Wägner framför i Norrtullsligan överensstämmer på de flesta punkter med Keys.[45] Att kontorsarbetet för Ligans flickor framstår som ointressant och främmande innebär således inte att de avskyr allt arbete. Tydligast framgår detta av att sedan Elisabeth flytt, skriver hon ett brev till Baby och förklarar att hon visserligen saknar Ligan men, som hon fortsätter:

> Min rätta plats är icke vid skrivpulpeten, och pennan är icke mitt vapen. Gud, vad jag njuter av att arbeta med båda mina händer, med hela min kropp, att bära ämbar, att kånka på ungar, att stryka små skjortor – om du visste hur söta – att hänga upp tvätt och att se hur snön smälter i skogen! Jag stiger upp om morgnarna, jag hackar ben till hönsen, jag löper i källaren och på vinden, jag lagar sjukmat, jag trälar värre än om jag vore gift här på gården, och jag tänker på ingenting, faktiskt ar min hy blivit bättre. (s. 175)

Denna lyriska beskrivning är helt i linje med det förhärligande av landsbygden Wägner i Sommarflirt och tidigare gav uttryck åt (jfr ovan s. 85 och 93). Än viktigare för Elisabeths nyvunna harmoni är, att hon nu verkligen funnit ett arbete som är naturligt för henne som kvinna. Frågan om naturenliga arbetsområden har dessutom tidigare diskuterats i Norrtullsligan. Under ett möte med strejkkommitten råkar ju Elisabeth säga att de enda kvinnor, den verkligen kan räkna med, är de som uppgett allt hopp om äktenskap (se ovan s. 103). På detta följer en häftig ordväxling:

> – Hur kan du säga så? frågade Baby efter en något pinsam paus.
>
> – Därför, sade jag, att kvinnans kärlek och kvinnans verk måste vara fiender, som vi har det ställt nu för tiden. Det enda sättet för oss att förlika de bägge tingen har alltid varit att göra ett kärleksverk av dem. Och det kan ju en sjuksköterska göra, en lärarinna kanske, en som har höns eller en trädgård och allra mest en hustru eller mor, men nämn mig en kontorist, som kan göra ett kärleksverk av sitt sifferarbete och sin maskinskrivning![46]
>
> – Det skulle vi kunna göra, sade Eva och fröken Stenberg på en gång, du känner inte till oss, men sätt en riktigt kvinnlig kvinna på ett kontor och det är inte omöjligt att hon fattar ömhet för reskontran och tar moderlig vård om bläckhornet och kontorspojken.
>
> Det blev en het dispyt om kvinnans kallelse, jag fick ett par på min sida men större delen emot mig, och slutligen spårade vi ur, och det blev litet ledsamt. (s. 98 f. F har endast Babys replik och Elisabeths fram t o m "kärleksverk av dem")

Diskussionen delar således flickorna i två läger. På ena sidan står Elisabeth, på den andra främst Eva och fröken Stenberg. Redan denna uppdelning antyder var Wägner själv har sina sympatier. Att hon delar Elisabeths åsikter klargörs sedan dels av den avsky inför kontorsarbetet som genomsyrar Norrtullsligan,[47] dels av berättelsens ovan angivna slut.[48]

Förhållandet kvinnlig natur-yrkesarbete kan preciseras enligt följande: Eva och fröken Stenberg använde uttrycket "riktigt kvinnlig kvinna". Som det följande avsnittet om gruppskildringen vill visa, tycks enligt Wägner alla kvinnor – således även Emmy – höra dit. Här finns också en förklaring till att Wägner i en dokumentärroman om kvinnliga kontorister låter kärleken och dess förvecklingar få så stor plats. Även om dessa kvinnors yrke är okvinnligt, har de med det inte lämnat

sin kvinnliga natur. Man bör inte blanda ihop flickorna själva med deras av förvärvsbehovet påtvingade sysselsättning. Om kvinnorna däremot tvingas stanna för länge i kontorsyrket förvandlas de. De *görs* okvinnliga. Key menar i sin debattskrift, att den kvinna som tvingas undertrycka sin natur, hon kommer så småningom att "förtvina eller förtorka eller helt nedbrytas av arbetsbördor, dem hon varken fysiskt eller psykiskt mäktar, beroende som hon, under alla förhållanden är, av sitt köns bestämning." (s. 23). I Norrtullsligan går Emmy passiviserad, grå, utbränd, en död i förtid till mötes.

Wägners försök att i en reportageroman[49] allvarligt diskutera kärleken tycks i den svenska kvinnolitteraturen innebära något nytt. Sin kärlekssyn delade hon däremot med de flesta av tidens skrivande kvinnor. I synen på förhållandet kvinnans kärlek — kvinnans verk tycks Wägner i förstone mer originell, men även här är nog hennes uppfattning tidens vanliga. Den framfördes inte bara av Key utan i än högre grad av de flesta av männen (och av deras fruar).

I det lättare litterära godset är just det synsättet genomgående. Här finns starka influenser på Norrtullsligan från den marknad där Wägner gjort sin författardebut och där hon nu sedan länge var hemmastadd.[50] Hennes bok är således i första hand en reportageroman, men den har också drag av näraliggande men mer populära och säljande genrer, av flickbok[51] eller av missroman.[52]

Ändå berör denna bundenhet till det dagliga rutinskrivandet i gamla beprövade genrer endast bokens yta. Genom sin yrkesidentitet och sin vana att klara sig själva har Norrtullsligans flickor en medvetenhet och en frihet i sitt uppträdande, som trots allt definierar dem som en ny typ. Detta leder dock, enligt min mening, till motsättningar. Kontorsflickorna präglas av sitt yrke, samtidigt som de avskyr det. De har livserfarenhet och god, närmast saklig kännedom om de dubbelmoralens erotiska jaktmarker där de själva betraktas som lovligt byte, samtidigt som de — mer eller mindre mot sin vilja — dras in i kärleksförhållanden där villkoren redan från början är ojämlika. Wägners dilemma i Norrtullsligan är att hon inte lyckas skildra, enligt tidens beteckningar, på samma gång fria och sanna kvinnor. Hur hon ändå försöker finna en väg ut har redan antytts, men skall närmare utredas i nästa avsnitt.

5. Gruppskildringen.

Gruppskildringar i litteraturen.

Inledningsvis vill jag försöka placera in Norrtullsligans gruppskildring i ett större sammanhang.[53] Den bok som, såvitt jag vet, till sin berättarteknik uppvisar de största likheterna med Norrtullsligan är Alcotts Unga kvinnor. Denna flickbok kan på goda grunder betecknas som en gruppskildring.[54] För att börja med dess huvudpersoner, de fyra systrarna March, framställs de redan från början som olika och från varandra klart urskiljbara typer. Margret, den äldsta, 16 år, är grup-

pens skönhet. Hon har vissa beskyddarinstinkter gentemot sina yngre syskon och hon längtar redan efter ett eget hem. Hanna, 15, är pojkflickan, impulsiv och häftig, men godhjärtad. Hon är fantasifull, har litterär talang och storvulna framtidsplaner. Betty, 13, är mild, huslig och lika blyg som musikalisk, medan Amy, 12, är söt, bortskämd och med ett självförtroende som klart överstiger hennes förmåga. Denna typisering bibehålls genom boken. I varje situation handlar, känner och talar flickorna i enlighet med sin på förhand givna karaktär.

Vad gäller Alcotts teknik att skildra gruppen berättar hon ibland om de fyra flickorna var och en för sig, som i kap. 6: Betty finner palatset Prydelig, 7: Amys Förödmjukelsens dal, 8: Hanna möter Apollyon och 9: Margret kommer till Fåfängans marknad.[55] Oftast skildras dock alla fyra, dvs hela gruppen, i gemensamma sysslor, lekar och äventyr. Deras fasta punkt är hemmet. De flesta av bokens episoder utspelas där, eller är det dit de återvänder efter episodens slut. Betecknade är, att ovan nämnda kap. 6—9 alla slutar i ett slags återsamling där den övriga familjen får tillfälle att kommentera respektive flickas upplevelser och erfarenheter. Gruppskildringen i Unga kvinnor är därför oftast genomförd med hjälp av scenisk teknik. Scenerna bygger sedan i sin tur främst på dialog. Att Alcott själv är medveten om sin boks tekniska beröringspunkter med dramat visas även av hennes sätt att avsluta den:

> Förhänget faller nu över de sålunda grupperade Margret, Hanna, Betty och Amy, och huruvida det framdeles går upp över andra akten beror av det mottagande som kommer till del den första av det husliga dramat Unga kvinnor. (s. 318)[56]

Av svenska varianter på gruppskildring i barnböcker är här de hos Laura Fitinghoff intressantast. I En liten värld bland fjällen (1885) beskrivs en syskongrupp på fem flickor i en norrländsk prästfamilj. Gruppen, vars medlemmar inledningsvis fått sina fasta karaktärsdrag, ger ofta prov på stark sammanhållning utåt. I kap. 9 lyckas de i en gemensam attack besegra den förhatliga barnjungfrun Anna-Dea. Också inåt håller de ihop. När en av dem i kap. 8 vid en olyckshändelse är nära att brinna upp, vakar (och sover) systrarna troget vid hennes sjuksäng tills hon är bra igen. Ändå blir det efterhand klart att Fitinghoff funnit det besvärligt att skildra hela gruppen på en gång. Av systrarna definieras Elsa (12 år) och Viva (5) främst av att de är stora — respektive lillasyster och blir därefter bifigurer. I såväl bokens som gruppens centrum står Ingegerd (10) och Gertrud (9). De utgör ett oskiljaktigt par, ett slags undergrupp, med beteckningen "rovorna". Angela (11) är den som sedan tydligast skiljer sig från de andra och allra mest skiljer hon sig från rovorna. I linje med detta byggs därför de flesta av bokens händelser upp kring rovorna (kap. 5, 10 m fl) eller kring motsättningen mellan dem och Angela (kap. 6, 11—13 m fl).

En liknande teknik använder Fitinghoff i Barnen ifrån Frostmofjället (1907). I kap. 1: Sju små värnlösa, presenteras syskongruppen. Det är nödår och vinter i 1860-talets Norrland. I valet mellan fattighuset eller att bjudas ut på auktion till minstbjudande har de föräldralösa Ante (12 år) och hans yngre syskon Anna-

Lisa, Maglena, Månke, Per-Erik, Brita-Cajsa och Märta-Greta, beslutat att hellre söka sig till rikare bygder för att där gå "gårdmellan [- - -] som annat, vuxet vandringsfolk (s. 13 f.).

Redan efter det första äventyret — besöket hos Ladd-Pelle (kap. 3—7) — reduceras dock gruppen. Författaren låter de båda yngsta, som hela tiden setts som en enhet (och som dessutom snart skulle få svårt att uthärda hunger och vinterkyla) försvinna först; de adopteras av ett barnlöst jägmästarpar (kap. 9—11). Snart (kap. 13—14) tas också Anna-Lisa och Per-Erik om hand. När omkring 2/3 av boken återstår har således gruppen krympt från sju till tre barn. Med denna mer lätthanterliga grupp blir äventyren fler och mer spännande (kap. 15—26), innan barnen når kustbygden där Månke adopteras (kap. 27—30).

De två som återstår är inte oväntat berättelsens båda centralfigurer, Ante i egenskap av syskonens ledare, Maglena såsom den mest särpräglade av dem. För en gruppskildring, där personernas kvantitet är viktigare än deras individuella kvalitet, är syskonens antal dock nu för litet. Att Fitinghoff själv tycks mena detta, visas av att hon redan tre kapitel senare låter Ante och Maglena förena sig med en annan grupp, den från En liten värld bland fjällen med rovorna i spetsen (kap. 33). Denna nya grupp lever så en vecka gemensamt fädbodliv (kap. 33—36) innan Ante adopteras av prästen (kap. 37) och Maglena av en fin Stockholmsfru på besök (kap. 39).

Fitinghoff skildrar således större grupper än Alcott — eller Wägner[57] — något som föranlett henne att skära ner dem till mer lätthanterlig nivå; i det andra exemplet har hon dessutom försett gruppen med en ledare. Däremot använder sig även Fitinghoff, främst i Barnen ifrån Frostmofjället, av en scenisk och dialogrik teknik.[58]

Hittills genomgångna grupper har haft en naturlig sammanhållning genom att de varit syskongrupper. Från dem skiljer sig de grupper där gruppmedlemmarna inte hålls ihop av släktband utan av egen kraft; medlemmarna har sammanströmmat i ett gemensamt intresse för något. Den mest kända och i sammanhanget viktigaste gruppen av det här slaget är den redan behandlade Pickwickklubben (se ovan s. 88).

En annan intressegrupp, där medlemmarnas livshållning — och livsstil — tydligt skiljer ut dem från omgivningen, finns i Henri Murgers Scénes de la vie de Bohème (1851).[59] I första kapitlet presenteras de fyra bohemerna. Slumpen för samman musiken Schaunard, filosofen Colline, målaren Marcel och poeten Rodolphe. Under ett första gemensamt restaurangbesök upptäcker de så att

> deras sympatier gingo i samma riktning, att deras intelligens hade samma lutning åt lekande, men godmodig satir och att alla ungdomens vackra egenskaper på samma sätt fyllde deras hjärtan, vilka ständigt lågade, då de sågo eller hörde något, varpå skönheten satt sin stämpel. (s. 36).

Nu stiger stämningen snabbt, bohemerna skålar för framtiden, håller tal till vänskapen och efter kaffet och likörerna är de alla medlemmar i "det nu definitivt bildade bohèmeförbundet" (s. 37).

Det första kapitlet fungerar som introduktion och ramberättelse till de efterföljande, ofta rätt fristående episoderna.[60] Vad som framför allt förenar de fyra bohemerna[61] är ambitionen att leva utan att alltför mycket arbeta. De är därför ständigt på jakt efter pengar, försöker att med diverse finter pungslå det av dem föraktade borgerskapet. När affärerna misslyckas bär bohemerna med upphöjt tålamod sin fattigdom, när de lyckas avlöser de slösande festerna varandra, innan någon grå morgon penningjakten börjar igen. Viktiga i sammanhanget är bohemernas lika sorglösa älskarinnor. Vid ett tillfälle flyttar t o m tre av "bohèmefamiljerna" (s. 195) ihop:

> Det var i själva verket ett egendomligt liv man nu förde under ett helt år. Det mest lojala broderskap härskade som en helt naturlig sak i detta samfund, där allt tillhörde alla och allt delades som det kom, ont som gott. (ib.)

Till sist tröttnar dock de fyra på sitt genom alla umbäranden och utsvävningar ändå rätt ansträngande liv. I ett avrundande sista kapitel skildras hur de på olika sätt gör "sitt inträde i det officiella samhället." (s. 359). De blir, med Marcels ord, "överlöpare" (s. 363).

Om gruppskildringen kan tilläggas att den inte är genomgående i boken. Två personer dominerar, Murgers alter ego Rodolphe och dennes närmaste vän, Marcel. Det är främst deras äventyr som beskrivs, medan hela gruppen oftast sammanströmmar när det är dags för fest. Som bokens titel anger är den sceniskt uppbyggd. Ibland består dessa scener, kapitlen I-IV, VII, VIII osv huvudsakligen av dialog.[62]

Murgers bok blir sedan stilbildande för det sena 1800-talets och sekelskiftets många bohemskildringar.[63] Viktigast i detta sammanhang är Lilljanskotteriet i Strindbergs Röda rummet;[64] för den texten se vidare nedan. En annan intressegrupp, men större än den hos Dickens, Murger och Strindberg, är kavaljererna i Lagerlöfs Gösta Berlings saga (1891). I kap. I:2 Julnatten presenteras och typiseras de tolv gruppmedlemmarna. Vad som framför allt förenar dem är deras noggrant angivna kavaljersegenskaper. Sedan deras välgörarinna, majorskan Samzelius, fördrivits från Ekeby och kavaljererna själva satts att regera där (kap. I:3 Julmiddagen), får de också tillfälle att ge sina bohemdrag fullt utlopp. När kavaljererna vid berättelsens slut skingras, förutspås däremot deras framtid i dystra ordalag: "Skild från vänner och äventyr, förtvinar den ensamme." (II, s. 294). Här får gruppmedlemmarnas intresse av att hålla ihop en djupare innebörd än i de grupper som tidigare behandlats.

De karaktärsdrag kavaljererna inledningsvis fått sig tilldelade, behåller de genom hela berättelsen. Vanligtvis skildras de sedan var och en för sig[65] eller samlade i hela gruppen. I det senare fallet spelar Gösta Berling en nyckelroll. Han, som är "kavaljerernas kavaljer" (I, s. 41), förkroppsligar i sig hela kavaljersandan och det är han som upplever de flesta av berättelsens äventyr, ibland nästan som ställföreträdare för sina äldre och skröpligare medbröder. Han är även deras obestridlige ledare. Kavaljererna har stor gruppgemenskap och kan, när det så

behövs, uppvisa handlingskraft – men de gör det nästan alltid under Gösta Berlings ledning.

Vad gäller Lagerlöfs metod att gestalta sin grupp, torde det vara en omöjlig uppgift att låta tolv personer tala och agera samtidigt. I stället har hon använt sig av i huvudsak tre brättarmodeller där Gösta Berling alltid behandlas för sig, de övriga elva på något av följande sätt: Vanligtvis uppträder och talar kavaljererna i grupp. "– Men Gösta, vi äro blott tolv, invända kavaljererna och röra ej sina glas." (I, s. 42), "vid hans åsyn störta kavaljererna upp med ett skri." (I, s. 44). Som omväxling till detta låter Lagerlöf ibland en enskild kavaljer komma till tals. I samma kap. (I:2, Julnatten) som exemplen ovan hämtats ur, har Patron Julius två (s. 42 o. 49), Kristian Berg (s. 48 f.) och Löwenborg (49) var sin replik. Slutligen får ibland några kavaljerer *representera* de övriga. Lagerlöf väljer då ur gruppen ut dem som för tillfället passar bäst. När kavaljererna hälsar Sintram som hedersgäst ibland sig, "liksom Gösta gjort" (s. 45) konkretiseras detta: "Beerencreutz inbjuder honom till killespelet, patron Julius sjunger för honom sina bästa visor, och Örneclou talar med honom om vackra kvinnor, dessa härliga varelser, som förljuva livet." (ib.). När majorskan lyckas överrumpla och nästan besegra dem, illustreras detta: "Ingen undkom, de fångades alla. Beerencreutz, den bistre översten, blev bunden och bortförd, likaså Kristian Berg, den starke kaptenen, och farbror Eberhard, filosofen." (I, s. 133). Att märka är vid det sista exemplet, att omedelbart därefter följer ett *tillägg* om att även Gösta Berling infångats. Honom förmår de tre tidigare nämnda inte representera.[66]

En grupp skildrad med likartad teknik men med delvis andra utgångspunkter är vildgåsflocken i Lagerlöfs Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige I-II (1906–07). Den presenteras av sin ledare i följande ordalag:

> Vet nu, gåskarl, att jag är Akka från Kebnekajse, och att den gåsen, som flyger närmast mig till höger, är Yksi från Vassijaure, och den till vänster är Kaksi från Nuolja! Vet också, att den andra högergåsen är Kolme från Sarjektjåkko, och den andra vänstergåsen är Neljä från Svappavaara, och att bakom dem flyger Viisi från Oviksfjällen och Kuusi från Sjangeli! Och vet, att dessa, liksom de sex gässlingarna, som flyger sist, tre till höger och tre till vänster, alla är högfjällsgäss av bästa ätt. (I, s. 34)

Såväl inåt som utåt kännetecknas flocken av total endräkt och enighet. Dess medlemmar har ett mycket gott samarbete sinsemellan; det tydligaste exemplet är när de gemensamt först befriar Nils från Smirre räv och därefter, genom att i tur och ordning låtsas bli infångade, hetsar den senare nästan till döds (I, s. 43 f.). Hur viktig flockgemenskapen är för de enskilda gässen visas av att när de en gång vilar sig efter en storm, varnar Akka dem oupphörligt: "Somna inte, vildgäss! Den, som somnar, kommer bort från flocken. Den, som kommer bort från flocken, är förlorad." (I, s. 142).

Akka är vildgässens allt bestämmande ledare. Det är betecknade att det är hon, inte de själva, som presenterar medlemmarna.[67] Ett annat exempel på hennes överordnade roll är den replik från gässen till Smirre, som avslutar deras *gemensamma* kamp mot honom i Gåsleken: "Nu vet du, räv, hur det går den, som vågar

sig på Akka från Kebnekajse, ropade de då i hans öra, och därmed lämnade de honom i ro." (I, s. 44). Förhållandet går, som citaten visat, igen i berättartekniken. Akka talar och agerar individuellt, de övriga gemensamt och anonymt.

Vildgåsflocken kännetecknas således av en fastare sammanhållning och en mer självklar och konstruktiv samarbetsförmåga, men också av en större anonymitet och bundenhet till sin ledare än kavaljererna. Såväl flocksolidariteten som anonymiteten sammanhänger med berättelsens vidare syften. Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige är ju ett beställningsarbete, skrivet för svenska skolbarn, och Lagerlöf har sina pedagogiska och moraliska avsikter med den. Så framhävs exempelvis, främst i del I, genom vildgåsflockens kamp mot Smirre både deras inbördes solidaritet och betydelsen av gemenskap och samarbete överhuvudtaget.[68] Detta konkretiseras sedan i att flocken blir föredöme och läromästare för Nils. Som Ahlström sammanfattande skriver om honom: "Från att ha varit en socialt världelös individualist blir han under färden en nyttig medlem i samhällelig gemenskap."[69] Häri ligger också förklaringen till vildgässens anonymitet. Inte ens i första delen är vare sig de eller Akka huvudpersoner. Efterhand som berättelsen framskrider blir Nils dominerande; han upplever och genomför snart de flesta av äventyren själv.

Trots att vildgåsflocken – liksom kavaljersgruppen – har sin främsta betydelse i anslutning till en den överordnad gestalt, är den ändock bärare av en av bokens grundstämningar. Som Ahlström påpekar i Den underbara resan, var i takt med stigande konjunkturer den dåtida svenska debatten präglad av "en liberalt färgad, optimistisk framstegstro." (s. 200). Efter 1905 ingick i denna tro också en propaganda för "uppslutningen kring Sveriges nationella tillgångar" (s. 201)

Det viktigaste litterära dokumentet härvidlag är just Nils Holgerssons underbara resa, "utformad under unionsupplösningens år av en författarinna med lyhört sinne för tidens och utvecklingens puls." (ib.). Det Sverige hon skildrar är inte bara ett gott utan också ett mycket enigt land. Här härskar "frid och försoning mellan folkslag och bygder, land och stad" och alla eventuella samhälls- och klassmotsättningar "tunnas ut till förmån för en allmän solidaritet inom de bestående förhållandenas ram." (s. 211). Här får, enligt min mening, vildgåsflocken sin betydelse. Som en symbol för ett enigt, lugnt framåtskridande Sverige drar dess väl sammanhållna plog fram över landet.[70]

För att ge Wägners gruppskildring ytterligare relief skall, avslutningsvis, ett exempel ges ur en skildringstyp där tendensen visserligen är sammanhållande, men där den fått delvis olikartat resultat, nämligen släktskildringen. Thomas Manns stora släktroman Buddenbrooks (1900)[71] inleds med en familjemiddag hos den gamle konsul Johan Buddenbrook 1835 och avslutas med sonsonsonen Hannos död i slutet av 1870-talet. Den spänner således över fyra generationer och 40 år. Trots mängden av människor och händelser blir berättelsen aldrig splittrad eller rapsodisk. Där finns en övergripande och allt sammanhållande faktor – släkten. Berättartekniskt yttrar sig detta bl a i att författaren vid beskrivningen av personerna betonar vissa för dem gemensamma släktdrag. Vid introduktionen av

Christian Buddenbrook (han är då 7 år) konstateras att han "redan nu liknade sin far på ett nästan löjligt sätt" (s. 7). Brodern Thomas är i stället desto mer lik farfadern (s. 76). Och som inledning till ett samtal mellan fadern och farfadern räcker den senare sin son handen: "Buddenbrookarnas vita, något för korta, men fint formade hand" (s. 45).

På idéplanet spelar släkten en än viktigare roll. Som titeln anger, är det den som är bokens egentliga huvudperson, medan de enskilda medlemmarna i förhållande till den reduceras till bifigurer. Ett exempel ger följande episod: Tony, syster till Thomas och Christian, uppvaktas av köpmannen Grünlich men är själv förälskad i den fattige medicine studeranden Schwarzkopf. Detta har hon troskyldigt berättat i ett brev för sin far, som dock förmanande svarar henne:

> Och ännu en sak, min kära dotter, vi är inte födda för vad vi kortsynt anser för vår egen lilla personliga lycka, ty vi är inte fria, oavhängiga och självständigt bestående individer utan liksom länkar i en kedja, och sådana vi är, kan vi inte tänkas existera utan raden av dem som gått före och visat vägen, i det de å sin sida strängt och utan att se åt höger eller vänster följde en beprövad och ärevördig tradition. Din väg ligger, tycks det mig, sedan flera veckor klart och tydligt utstakad framför dig, och du vore inte min dotter, inte en ättling av din i gud hänsovne farfader och överhuvud ingen värdig medlem av vår familj, om du på fullt allvar hade i sinnet att, du ensam, i trots och lättsinne vandra din egen oordentliga väg. Detta min kära Antoine, ber jag dig begrunda i ditt hjärta. (s. 140)

Att de är "länkar i en kedja" lär sig de tre syskonen — det är deras mellangeneration berättelsen främst koncentreras kring — efterhand att acceptera. Med stolthet över att "vara kallad att med beslut och handling medarbeta i sin familjs historia" (s. 151) skriver Tony i familjens gamla krönikebok själv in sin förlovning med Grünlich.

Släkten och släkten som idé håller således individerna samman. Om berättartekniken kan tilläggas att den därför, utöver ovan nämnda "ledmotiv", inte behöver åläggas något sammanhållande krav. Mann ger först en helbild, en familjemiddag, där såväl firman som de flesta av släktens medlemmar presenteras.[72] Därefter följer han de viktigaste personernas öden vart och ett för sig — Tonys levnad skildras exempelvis s. 97 ff, 104 f., 109—140, osv — men avbryter då och då för återsamlingar och sammanfattningar vid familjemiddagar, förlovningsfester, begravningar och liknande.

Ett syfte med ovanstående genomgång har varit att med några exempel visa på litterära föregångare till Wägners gruppskildring i Norrtullsligan. Men inte bara som förebilder är de av intresse. Ett annat syfte är att med deras hjälp, dvs genom en jämförelse med hur andra författare går till väga när de skildrar olika slag av grupper, belysa Wägners berättarmetod. Det rör sig i det senare fallet således om s k illustrativa komparationer.[73] Innan detta sammanfattas bör det dock närmare undersökas hur Wägners egen gruppskildring ser ut.

Norrtullsbohemen.

Det som tydligast anger att de fyra flickorna i Ligan bildar en avskild grupp är vad man skulle kunna kalla berättelsens bohemskildring. Björck skriver:

> I den mån Norrtullsligan bör uppfattas som ett inlägg i kvinnofrågan är det inte så mycket genom vad som säges av figurerna, än mindre genom författarinnans kommentarer utan genom själva den lätt heroiserande skildringen av detta lilla kvinnosamhälle — jämförligt med Röda rummets krets av manliga bohemer-övermänniskor — vid vars sida alla karlar framstår som dumma och självtillräckliga och tyranniska.[74]

Vad kännetecknar då bohemeriet i Norrtullsligan? Utgångspunkten är naturligtvis (jfr bokens titel) att flickgruppen betecknas som en Liga, deras bostad som Ligans håla, osv. Själva framställningen är dock ganska oskyldig. Ett mer genomgående drag är flickornas slarviga matvanor (s. 16 f. m fl) eller deras glammande med prat och sång och dans till lång in på nätterna (s. 19 f., 74 m fl). Vid ett tillfälle, då flickorna trots sina knappa tillgångar lyckas improvisera fram en födelsedagsfest för Baby, talar de själva om att de lever bohemliv (s. 40). Ändå är det tydligt att flickornas bohemtillvaro i hög grad är en följd av hur berättelsen om dem på andra plan byggts upp.

Som visats, har flickorna bildat sin Liga främst av ekonomiska skäl. Dess medlemmar har inte heller på något medvetet sätt ställt sig utanför samhället. Flickorna är fattiga och tills vidare ogifta; de har *ställts* utanför. I fråga om sitt arbete är de högst laglydiga och plikttrogna och egentligen längtar de alla tillbaka in i den allmänna gemenskapen igen. Samtidigt måste de under väntetiden försöka göra det bästa av sin situation. Ett tydligt exempel är beskrivningen av hur flickorna på julafton söker döva sin längtan efter ett eget hem genom att sluta sig än tätare samman (s. 92 ff.). Elisabeth sammanfattar:

> Det var inte mycket religion i vår jul, men där fanns rätt mycket rörande vänskap och en smula osjälvisk uppoffring och ävenledes ett visst hjältemod, ty alla var glada, fast ingen var gift. (s. 95).

Här gavs också ett exempel på, den av Björck påpekade, "heroiseringen" av gruppen. Redan vid presentationen skriver Wägner om "denna glada och berömda liga" (s. 7) eller "civilisationens utpost i Vasastan" (s. 6).

På stilistisk nivå motsvaras bohemdraget i Norrtullsligan av den *jargong* flickorna utbildat mellan sig. Med dess hjälp både förstärker de den egna samhörigheten och upprättar välbehövlig distans till den krassa verklighet som omger dem. Genom hela Norrtullsligan framgår att Wägner efter de många övningsåren var väl medveten om vad som var hennes styrka som skribent: slagfärdighet, en på ytan lättsam ton, som närmast förstärker de allvarligare dragen därunder, samt förmåga att säga mycket på litet utrymme, dvs koncentration. Jargongen visar dessutom hur snabbt hon vuxit in i storstadsmiljön; skickligt imiterar hon språket på gator,kaféer, restauranger — eller i den ymnigt florerande skämtpress där hon själv med Klubben medverkat.[75]

Vad sedan gäller hur jargongen odlas mellan flickorna i Ligan, är Eva den slag-

färdigaste av dem. Elisabeth, nykomlingen i gruppen, förhåller sig till en början avvaktande men tillägnar sig snabbt de andras språk. Det blir sedan hon och Eva som oftast håller Ligasamtalen i gång (s. 38, 119 f., m fl). I dem placeras så med viss effekt Babys ursprunglighet och naivitet in (s. 69 f., 124 f. m fl).

Flickorna är själva medvetna om jargongens sammanhållande kraft. Ändå står det så småningom klart att Emmy också här befinner sig utanför gruppen. Inte någon av berättelsens många kvicka och jargongartade repliker kan bokföras på henne.

Sammanfattningsvis kan om bohemeriet i Norrtullsligan sägas, att det dels är högst sedesamt, dels ingår som ett relativt ytligt element i berättelsen. Även om en av de faktorer som förenar flickorna är att de har så roligt tillsammans, är det ändå inte det som fått dem att flytta ihop. Wägner vill skildra en grupp kvinnliga kontoristers vardag och så har vissa bohemdrag kommit till på köpet; flickorna skyddar sig till livsstil och språk mot en av dem ursprungligen oönskad livssituation.

Ligans personer och relationerna mellan dem.

Som genomgången av kontors- och kärleksskildringen visade, representerar flickorna i Ligan fyra olika typer av kvinnor. Ett exempel på hur Wägner ställer de tre första av dem mot varandra ges i en tidig presentation. Elisabeth går omkring i den tomma lägenheten:

> Men rätt vad det var kom Baby och Emmy. Baby kvittrade som en fågel och Emmy smågnisslade, som hennes vana är. Men snart kom ett häftigt väder, och i det var Eva, pigg, rödkindad och strålande. (s. 15)

Av de tre har Baby-typen ofta förekommit i Wägners tidigare produktion som Eva m fl i Från det jordiska muséet, Vera i Klubben, osv. De två andra har inte samma tydliga förhistoria. Eva har övertagit en del av de unga flickornas hurtighet och optimism, men hon har till detta en erfarenhetens styrka som de saknade. Emmy-typen har skymtat en gång tidigare som Elisabeths äldre och förmanande väninna i Sommarflirt. De viktigaste dragen i hennes personlighet har dock tillkommit först i Norrtullsligan.

Bland dessa tre hamnar så Elisabeth. Hon har fått rycka in i stället för en tidigare medlem, som gift sig och nu "är lycklig i landsorten" (s. 7). I Elisabeth tecknar Wägner åter sin vanligaste kvinnofigur; tidigare exempel är bl a fröken Linde, Alice och Stefanie i Från det jordiska muséet eller Julie i Klubben. Samtidigt blir Elisabeth Wägners hittills mest genomarbetade gestaltning av denna typ. Den ställs nu i relation både till en vidgad verklighet (yrket) och till fler kvinnotyper än tidigare.

Till en början tycks Eva vara den som står Elisabeth närmast. Eva är den enda hon känner sen tidigare och är också den hon delar rum med (s. 7). De är jämnåriga, har båda anlagt en tillkämpat ironisk syn på livet och är lika snabba i repliken.

Vad som sedan framför allt förenar dem är att de är erfarna kvinnor. Det är Eva som för Elisabeth lägger ut texten om kontorsflirten (s. 36 ff.) och det är hon som bäst förstår hur Elisabeth känner det när historien med chefen drivs mot ett avgörande (s. 151 f.).

Ändå blir det efterhand klart, att de båda på en avgörande punkt skiljer sig åt. De har visserligen i sin ungdom gjort likartade kärlekserfarenheter, men de har inte dragit riktigt samma slutsatser av dem. Därför förstår Eva att Elisabeth är olycklig, men inte hur hon kunnat förälska sig på ett så huvudlöst sätt (s. 140). Elisabeth å sin sida betraktar Evas kärlekslycka som prosaisk och något fadd (s. 158). Deras olika uppfattning uttrycks: "— Att du kan tycka om en sådan man, sade Eva, omedvetet repeterande den fråga jag i mitt hjärta ställt till henne." (s. 159).

Den djupaste relationen i Ligan är därför den mellan Elisabeth och Baby. Konstellationen den erfarna — den oskuldsfulla är ju, som exemplen ur Wägners tidigare produktion visat, hennes vanligaste vid denna tid. Det är betecknande att den första allvarligare kontakten Elisabeth-Baby föranleds av att den senare just inlett sitt livs första kärleksäventyr. De två är ensamma hemma och Baby berättar ivrigt vad som hänt. Elisabeth, som känner männen bättre, blir omedelbart orolig för Babys skull. En kväll några veckor senare är Elisabeth och Baby ute och promenerar. Baby talar oavbrutet om sin notarie. Hon hoppas redan på giftermål och Elisabeth näns inte säga henne att hon tvivlar:

> Ju äldre jag blir, dess lättare är det att veta saker och tiga med dem, och mina erfarenheter trugar jag på ingen. Men jag måste småle litet tyst och trött i dimman åt att i Baby iaktta Mig själv, som också en gång icke aktade för rov att gå omkring och tala vitt och skrytsamt och förälskat om *min första* Någon. Han var just icke notarie, och den här har smakfullare halsdukar, men någon annan skillnad ser jag inte.
>
> Jag finner hos Baby, *som hos mig själv en gång,* en *orörd och oskymfad* skatt av ömhet, av stolt och ödmjuk, luftig och genomskinlig kärlek, blandad med en något mystisk andakt som hos ett litet helgon, *som ännu icke vet, vad som bor i hennes själ och kropp.* När jag så tänker på, hur det går med allt detta, vämjes mitt hjärta. Och jag, som aldrig är sentimental, då det gäller mig själv numera, blir det inför Baby. Ty hon är litet för god *ännu* för en portgångsroman och skeppsholmsflirt bland hundrade andra. (s. 47 f. F saknar bl a av mig här kursiverade avsnitt)

Att Elisabeth ser Baby som en yngre kopia av sig själv, gör att förhållandet mellan dem snart blir mycket innerligt. Följande lilla interiör från ett Ligasammanträde säger också något om relationerna i övrigt inom gruppen:

> Vi samlades tidigt och mangrant. Ordföranden, Eva, låg på sin ottoman. Emy satt rätt upp och ner och jag i ett soffhörn med Babys lilla huvud i mitt knä. (s. 66 f.)

Den beskyddarinstinkt Elisabeth hyser gentemot Baby mognar så småningom ut i ett slags moderskärlek. Redan hennes smeknamn anger ju detta, men Baby omnämns nu dessutom som "mitt hjärtebarn" (s. 47. F saknas), "barnet" (s. 78. F saknas) osv. När Ligan slutligen upplöses är Elisabeths oro över hur det skall gå för Baby därför lika mycket en ängslig moders som en äldre väninnas (s. 172).

Här fastställs också på ett närmast symboliskt vis förhållandet mellan den oskuldsfulla och den erfarna kvinnan. Baby har strax innan berättat att hon har gott hopp om en ny plats – den Elisabeth just har lämnat! Norrtullsligans saga är visserligen slut, men de erotiska turerna kan, med nya motparter starta på nytt. Och om Elisabeth en gång varit som Baby, är Baby nu på väg att bli som Elisabeth.

Till Emmy är Elisabeths relation betydligt mindre engagerad. Hon håller av henne "som man håller av en gammal schal" (s. 105), eller "en oförarglig och tillmötesgående sköldpadda" (s. 109). Men när Emmys sjukdom brutit ut, tänker hon:

> Mig ger det en sådan skräck att tänka på hennes öde; sedan mitt samtal med doktorn tycker jag, att hennes speglar mitt i framtiden. (s. 145)

De tre övriga flickorna i Ligan har således var och en sin speciella funktion visavi Elisabeth. Baby har hon en gång varit, Emmy vill hon inte bli. Eva tycks ange ett alternativ: hon blir lyckligt gift. Men Elisabeth skulle inte kunna gifta sig av så uttalat praktiska skäl. Ett reservationslöst kärleksförhållande å andra sidan skulle här innebära hennes såväl sociala som moraliska undergång. Återstår bara en lösning – flykt.

Vad gäller relationerna mellan de andra, är de av underordnad betydelse. Eva intar en moderlig attityd gentemot Baby men inte så som Elisabeth; Emmy tycker hon efter strejken direkt illa om. Inte heller leder det faktum att Baby och Emmy är rumskamrater till någon speciell samhörighet mellan just dem. Det är Elisabeth Baby är mest fäst vid, medan Emmys preferenser är mer osäkra och därför svåra att slå fast.

Elisabeth är således gruppens centralgestalt. Till en del får detta tillskrivas att det är hon som för ordet i berättelsen; det är genom henne alla händelser och relationer ses. Att det ändå är hela gruppen berättelsen främst handlar om framgår dock både av dess idéinnehåll – som jag strax skall återkomma till – och av dess berättarteknik.

Den sceniska tekniken.

Den jargong, som på ytan binder samman flickorna i Ligan, motsvaras på ett underliggande plan av berättelsens sceniska uppbyggnad. Vill man samtidigt gestalta en hel grupp bör man i möjligaste mån hålla den samlad. Den mest naturliga samlingsplatsen för flickorna i Norrtullsligan är deras bostad. I "Ligans håla" utspelas också det mesta av det som sker: s. 5–10, 11–14, 15–21, 22–31, 35–45, 49–56, 63–74, 76, 85–87, 92–114, 119–120, 123–145, 151–161, 167–170. Därefter kan nämnas de tillfällen då Elisabeth befinner sig i en annan miljö men tillsammans med någon av de andra flickorna: Elisabeth-Baby s. 46–48 och 78–81, Elisabeth-Eva s. 121–123 samt Elisabeth-Emmy s. 116–117 och 161–165. Elisabeth tillsammans med Putte skildras s. 21, 35 och 89–93, besöken

i morbroderns familj s. 15, 57, 115–117 och 165–166, kontorsarbetet och/eller historien med chefen s. 20, 31–34, 58–63, 77, 81–85, 87–89, 146–151 och 169–171, samt hennes funderingar i ensamhet s. 1–5, 75, 118, 145, 171–173 och det avrundande brevet s. 173–181.

En summering visar att bostaden används som skådeplats för det som händer på cirka 115 av bokens 181 sidor. Till dem kan så läggas de cirka 15 sidor då Elisabeth är tillsammans med någon av de andra flickorna, medan Elisabeth inbegripen i mer privata angelägenheter skildras på de återstående 51 sidorna, något som av berättarvolymen motsvarar 25–30 %. Här finns således ett kvantitativt mått på det nyss nämnda förhållandet mellan grupp- och individcentrerad skildring.

Gruppskildringen förstärks ytterligare av att nästan samliga scener är scener med huvudvikten lagd på *dialog*. Berättelsen är ju en fingerad dagbok skriven av Elisabeth. Berättartekniskt genomförs detta så, att hennes funderingar och sammanfattningar å ena sidan, större eller mindre dialogscener å den andra, avlöser varandra med jämna mellanrum. För att ge ännu ett kvantitativt mått utgör den rena dialogen cirka 50 % av bokens volym medan dialogens *kvalitativa* betydelse visar sig på många sätt. Så förs idédebatten i berättelsen oftast med hjälp av replikväxlingar; de tydligaste exemplen är de redan flera gånger nämnda diskussionerna om strejken och om naturenliga arbetsområden för kvinnan. Händelseförloppet förs också ofta framåt genom dialog. I kärlekshistorien Elisabeth-chefen finns många i dubbel bemärkelse dramatiska scener mellan dem: s. 58–64, 81–85, 87–89 och 146–151. Än viktigare är att kartläggningen av kontorslivet främst sker genom att de andra flickorna för Elisabeth *berättar* vad hon har att vänta sig (s. 18, 24 m fl). På liknande sätt *samtalar* flickorna om sina matvanor, sin dåliga ekonomi etc (s. 16 f., 24 f. m fl). Strejken och utgången av den delges läsaren genom att Baby och Emmy besvarar de andras frågor om vad som hänt (s. 100 f. och 113 f.), genom frågor och svar Elisabeth-Eva rullas den senares kärlekshistoria upp (s. 152 ff.), osv. Den replik, som inleder den sist nämnda scenen – "Nu ska du få höra, sade Eva" (s. 152) – kan ses som ett slags motto för den berättarteknik Wägner i Norrtullsligan använder sig av.

Till dialogens betydelse hör också, att replikernas innehåll och utformning får respektive gruppmedlem att på samma gång avteckna sig som en del av gemenskapen och som individ. Mönstret är detsamma som för jargongen: Eva och Elisabeth pratar mest, Baby kommer inte långt efter. Emmy däremot blir talför endast en gång; då hon efter den misslyckade strejken anklagas för svek. I övrigt förhåller hon sig avvaktande och tyst.

Med hjälp av en scenisk teknik har gruppskildringen i Norrtullsligan således förankrats direkt i berättarstrukturen. Den självklarhet och konsekvens med vilken Wägner genomför denna teknik bottnar i att hon nu väl kände den; hon hade inte utan framgång prövat den förut. Av tidigare alster är Klubben viktigast. Där har de flesta avsnitten byggts upp som tablåer: klubbmedlemmarna samlas runt restaurangbordet, i tågkupén osv och samtalar. Ett annat exempel ger novellen Hattnålarna, uppbyggd som en liten komedi.[76] Det kan tilläggas, att Norrtullsli-

gans sceniska uppbyggnad även framgår av att berättelsen — av andra — senare omarbetades till såväl film som teaterpjäs.[77]

Vad gäller eventuella förebilder utöver de som redan nämnts ovan, kan påpekas att ett slags prosaberättelser i dialogform förekom vid denna tid. En av dess företrädare var von Melsted med Noveller i dialog (1901) och Nöd. Novell i dialog (1904). Den senare novellen, ofta omnämnd i samband med Norrtullsligan, omarbetades f ö till skådespelet Ensam (1917).[78] Dessutom låg inriktningen på dialog i tiden. Björck nämner i Romanens formvärld för ett tidigare skede främst Almquist (s. 109), för 80-talet Strindberg (s. 111), men sammanfattar: "Med tiotalisterna når den lediga, snabbfotade dialogen på nytt en rangplats" (ib.). Här bakom finns också den litterära tradition, som sammanfattande brukar benämnas impressionism. En av dess mest inflytelserika företrädare vid denna tid var Bang. Torbjörn Nilsson sammanfattar dennes impressionism enligt följande:

> Han ville låta författaren försvinna bakom verket i en långt högre grad än vad som tidigare hade skett. Analyser och beskrivningar skulle därför inskränkas till ett absolut minimum. Så långt det var görligt, skulle författaren i stället låta de diktade personerna avslöja sig genom sina repliker, gester och handlingar. De ur denna synpunkt mest givande situationerna skulle utväljas och återges; härigenom blev framställningssättet sceniskt och närmade sig, även genom den rika förekomsten av repliker, mycket starkt till dramat.[79]

Här finns, som synes, många beröringspunkter med berättartekniken i Norrtullsligan. Wägner har ju också omvittnat hur hon under lärotiden på HP beordrades att söka efterlikna Bang (se ovan s. 75). Jag vill ändå påstå att den handfasthet, med vilken Wägner i Norrtullsligan lägger scen till scen och replik till replik, tydligt skiljer hennes berättarstil från Bangs medvetet fladdrande skrivsätt.[80] En förklaring är, att hennes avsikter med denna berättelse alls inte var att ge tillfälliga intryck utan att i verklig mening vara dokumentär. Däremot kunde hon naturligtvis rent allmänt, efter flera års inlärning av ett ledigt och ekonomiskt sätt att skriva, dra nytta av de i samtida dagspress och litteratur ymnigt förekommande stildrag, som sammanfattande brukar benämnas impressionism.[81]

Gruppskildringens tre plan.

Bohemdraget i Norrtullsligan framträder tydligast i flickornas jargong, något som även ger ett exempel på sambandet i berättelsen mellan idé och berättarteknik. Följande avsnitt skall ägnas idéerna bakom Wägners beskrivning av Ligans typer och relationer, de idéer som sedan gestaltades med hjälp av hennes sceniska teknik.

Som bör ha framgått är Norrtullsligan, trots framhävandet av Elisabethgestalten, i huvudsak en gruppskildring. Att Elisabeth oftast står i berättelsens centrum innebär inte heller att hon leder gruppen. Som Ligans "ordförande" betecknas ibland Eva, men egentligen befinner sig alla flickorna på jämlik nivå. Till berättelsens olika ämnesområden kan därför *hela gruppen* med de splittrings- och enhetstendenser som finns inom den relateras. Dessa tendenser visar, enligt

min mening, hur Wägner själv såg på den grupp hon skildrar. Hon präglas här mindre av någon "programmatisk" kvinnosolidaritet – den höll hon fortfarande på att skriva sig in i – mer av sin allmänna kvinno- och kärlekssyn. Denna diskussion för Wägner i berättelsen på tre plan.

Plan I – yrket: Utåt bildar flickorna i Ligan en grupp mot alla icke yrkesutövande kvinnor, liksom mot familjeflickorna och deras illojala konkurrens. *Inåt* utgör den dåliga och därför gemensamma ekonomin en starkt sammanhållande faktor. Kontorsarbetet som sådant förenar däremot inte flickorna; det betraktas av dem som något utifrån påtvingat och främmande.

Sammanhållningen fungerar dock bara i ett mindre sammanhang, dvs så länge flickorna isolerar gruppen från samhället utanför. När samma dåliga ekonomi som förenat gruppen ställer den inför kravet på större engagemang – solidaritet med andra kontorsflickor – *splittras* den. Emmy ställer sig redan från början avvisande till en strejk. När den ändå bryter ut, tillhör hon de kontorister som fortsätter att arbeta.

Trots att de andra i gruppen är medvetna om hur svårt det är för den yrkeskategori de tillhör att genomföra en strejk, blir deras kritik av Emmy hård. När Eva får veta utgången av strejken blir hon genast "eld och lågor" och kallar Baby "martyr och hjältinna [- - -]. Men Emmy visade hon ett så uppenbart förakt, att det till och med tog på den beskedliga stackaren." (s. 104). Emmy å sin sida blir "högljudd och oresonlig" (ib.). Därmed är sprickan i gruppen ett faktum. Ett tag håller t o m de andra flickorna på att råka i gräl, men besinnar sig (s. 106).[82]

Några dagar senare enas Eva och Elisabeth om att "stämningen från fordom" tagit slut. Sedan uppträdet är flickorna "aldrig tillsamman så gemytligt som förr. Och ingen skyndar sig just hem om kvällarna." (s. 107). Ett försök att återvinna den gamla kamratatmosfären – när skatten betalats firar flickorna med kaffe och wienerbröd framför kakelugnen – avbryts av ett nytt gräl. Eva kommer in på sitt favoritämne, solidariteten eller snarare kvinnornas brist på solidaritet. Emmy blir "vit i ansiktet och sårad", meddelar helt kort: "Jag tänker flytta för mig själv den 1 april" (s. 126) och går. Och visst flyttar hon strax därefter – till Sabbatsberg.

Genom Emmys sjukdom tonas den tidigare osämjan ner och Wägner kan ge upplösningen av den efter strejken omöjliga gruppsamhörigheten en försonlig prägel. Sedan Emmy förts till sjukhuset blir det "åter full men något vemodsslöjad harmoni inom Ligan. Vi hälsar på henne, så ofta vi kan" (s. 144 f. F saknar första meningen).

Till bilden av Emmy hör, att hon aldrig riktigt förstår varför de andra efter strejken vänder sig mot henne. Om hon någon gång i sin ungdom hoppats på ett annat liv med man och barn, gör hon det i varje fall inte nu längre. Ligan är hela hennes värld, hennes "familj". Att Ligasammanhållningen också beror av människor utanför gruppen, av kontakt och samarbete med dem, vägrar hon inse. Därför blir hon oerhört bitter över de andras reaktion, men är dessutom överhuvudtaget omöjlig att i dessa frågor resonera med. Därför försöker hon, sedan hon svikit under strejken och sedan Baby avskedats medan hon stannat kvar, ändå upprätt-

hålla Ligans inre solidaritet! Detta klargörs genom följande episod. Elisabeth, som till en början tror att båda gått med i strejken, funderar över hur Ligan nu skall klara sin ekonomi, varpå Emmy avslöjar sig genom följande, i sammanhanget något sorglustiga replik:

> – Jag har tänkt på, att jag nog kan hjälpa Baby litet, tills hon får något, för kassören sa att han trodde vi andra, *som var lojala,* skulle få påökt.
> (s. 103. Jfr. F: – Snälla du, sade Emmy, *jag* är inte med bland dem som gått, och vi andra – här kom det plötsligt något triumferande i rösten – *som äro lojala* få säkert påökt. Kursiveringarna är Wägners.)

Plan II – kärleken och erotiken: Till att börja med håller flickorna ihop *utåt* mot alla de män som vill förföra dem, till en del även mot familjeflickorna. Det är att märka, att Elisabeth mot slutet av berättelsen räddas som tack för en tidigare solidaritetshandling utövad kvinnor emellan mot en man. *Inåt* hålls de samman av sin kärleksuppfattning, av den betydelse kärleken har för dem eftersom de är kvinnor; i detta fall finns ingen skillnad mellan dem och familjeflickorna. Denna samkänsla yttrar sig bl a i de erfarnas, Elisabeths och till en del även Evas, omsorger om den oerfarna Baby. Dessutom innebär grupptillhörigheten som sådan ett bräckligt men dock skydd mot mannen-förföraren, något som förklarar Elisabeths oro angående Babys framtid när gruppen sedermera upplöses.

Om ekonomin spelade en först enande och sedan splittrande roll blir kärleken den kraft som *slutgiltigt splittrar* gruppen. Ett tecken är, att Emmy även här befinner sig utanför. Vid ett enda tillfälle yttrar hon sig i frågan; då hon som tröst till den svikna Baby utbrister: "Seså, var du inte ledsen, tänk på mig, mig har ingen *bedragit* en gång!" (s. 86. W:s kurs.).

Det är dock inte Emmy, som på detta plan orsakar gruppsplittringen. Den utgår från en mer övergripande nivå. Om samhörigheten genom yrket bara var av tillfällig natur, bär kärleksuppfattningen, tillspetsat uttryckt, inom sig fröet till hela gruppens upplösning. Ligan är för flickorna bara en ersättning för den *familje*gemenskap de alla längtar till. I väntan på ett eget hem söker de skapa något som i varje fall liknar ett sådant. En av de första kvällarna i Ligan står Elisabeth ensam och längtande i mörkret och ser hur det i våningen mittemot brinner en rödskärmad lampa: "Där var det hemliv, med en gammal herre och en gammal fru och något, som liknade barnbarn." (s. 22). Och när hon slutligen står i begrepp att bryta upp sammanfattar hon om Ligan att den varit "ett fattigt och defekt men ändå ett litet stöd mot världen, där den ena sökt skydd mot ensamheten hos en ännu ensammare." (s. 171).

Innerst inne är flickorna således medvetna om Ligans tillfälliga natur. Så fort någon av dem lyckas nå sina drömmars mål, kommer hon omedelbart och utan större saknad att lämna gruppen.[83] Som redan visats, är det Eva som blir den lyckliga. Hon och Elisabeth samtalar om sina respektive män:

> Ingen hade märkt Baby, förrän hon var mitt ibland oss.
> – Skall Pegg resa, sade hon förfärad. Då blir det slut med Ligan.

– Du skall komma och hälsa på mig ofta, när jag blir gift, Baby, sade Eva *effektfullt. Och efter de orden blev jag glömd.*

Men den kvällen beseglades Ligans öde. (s. 160. F saknar av mig kursiverade avsnitt.)

Plan III – Moderligheten: Som framgått förenas kvinnorna *utåt* mot männen redan av det faktum att de är kvinnor. Kvinnan har sin egenart, som i grunden skiljer henne från mannen. *Inåt* är, som visats, varken de erotiska konflikterna med männen eller ens kvinnans kärleksuppfattning som sådan en tillräckligt stark sammanhållande kraft. Här finns i stället moderligheten. I diskussionen om kvinnliga arbetsområden menade Elisabeth att det mest naturliga ändå var om kvinnan blev "hustru eller mor" (s. 99. F saknas). Elisabeth är också den av flickorna, som tydligast uttrycker sin moderlighet. Baby kommer storgråtande hem efter den misslyckade strejken. Elisabeth berättar:

Jag pysslade om henne som ett litet barn, det är som om hon vore det, alldeles som Putte. Jag undrar om jag inte i själva verket är oerhört moderlig. Om jag skulle söka plats på ett barnhem eller sätta upp hönseri. Det skulle bestämt passa mig bättre. (s. 104. F slut efter "barnhem".)

Att Elisabeth här kommer att tänka på Putte anger den viktiga funktion han har i Norrtullsligan. I kontakten med honom kan flickorna i Ligan visa sin moderlighet. De flesta exemplen ger naturligtvis Elisabeth själv. Hon och Putte är föräldralösa och det är hon som har ansvaret för sin tolv år yngre lillebror. Inledningsvis menar hon, att det är för hans skull hon tagit plats på kontor (s. 4). Putte, som går i läroverk, "är inackorderad på Östermalm hos en änkefru tillsammans med tre, fyra andra skolpojkar" (s. 21. F saknas). Under helgerna är det dock Elisabeth som har hand om honom (s. 21 m fl). När Elisabeth så småningom riktar om sitt liv ingår i hennes framtidsplaner också att hon nu bättre kan ta hand om Putte.[84]

Vad gäller de andra flickorna kommer de under det gemensamma julfirandet i närmare kontakt med Putte. Just då känner de alla som starkast saknaden efter ett eget hem och i känslorna för honom får de utlopp för sin undertryckta moderlighet: "Flickorna var rörande mot Putte, rörande, han var dagens hjälte och fick julklappar av oss allesammans." (s. 93).

Moderlighetens betydelse framgår tydligast av att den så självklart präglar den kvinna, som på de två tidigare enhetsplanen stod utanför, dvs Emmy.[85] När hon hamnat på Sabbatsberg ber hon Elisabeth att vid nästa besök ta med sig Putte:

Jag hade några snödroppar från Hötorget, dem skulle Putte ge Emmy, men han ville inte. Det var nästan gripande att se, hur hennes ansikte glänste förklarat vid hans åsyn, det var som ett uppblossande av den latenta moderskärlek, som övergår allt förstånd. [- - -] Han roade Emmy. Hon gick helt upp i stunden, hennes blick hängde vid hans lilla pojkmun, och hela hennes ansikte var en enda gränslös längtan att få kyssa den, få fara med händerna över hans blonda, maskinklippta hår och känna hans små smutsiga beniga fingrar mot sin kind. (s. 162).

Jfr F XVIII: Vi hade köpt några blommor, som Putte fick ge henne, och vid åsynen av dem och honom förklarades hela hennes ansikte. [- - -] Och det roade Emmy. Hon såg så

lycklig ut där hon låg, fast hon var matt och klen och hon sade att ingenting felades henne och att hon var så belåten och nöjd.

Till sist måste Elisabeth ändå skicka iväg Putte: "Och med detsamma han var gången, försvann glansen från Emmys ansikte, som när man släcker ett ljus, och jag såg, att hon var sjuk och skulle dö." (s. 163). I Emmy klargör Wägner, att även om en kvinna aldrig får följa eller utveckla sin bestämmelse, moderskapet, behåller hon livet igenom sin moderliga natur. Detta gäller samtliga kvinnor. Trots deras oförmåga att i yrkeslivet uppnå kvinnlig solidaritet, trots att de så fort en lämplig kandidat dyker upp offrar det kvinnliga kamratskapet för äktenskapet, är kvinnorna genom sin moderlighet ändå alla av samma slag; förenade.

Något bör inskjutas om förhållandet F-B. På det första planet har i B Emmys slutreplik större psykologisk trovärdighet, på det andra har – vilket främst framgått vid tidigare citeringar – kärleksskildringen fått större utrymme, något som i sin tur gjort splittringen genom kärleken bättre underbyggd. På plan tre finns i F-versionen av diskussionen om kvinnans naturenliga arbetsområden ännu inte omnämnandet av moderligheten med. Detta gör att när tesen om alla kvinnors moderlighet sedan gestaltas i relationen Elisabeth-Baby (se här även tidigare citat) och i flickornas, främst Emmys, förhållande till Putte uttrycks detta i F fragmentiskt, i B utförligt och bestämt. Vad som i F mer ger intryck av råmaterial till en berättelse är således i B inordnat i ett sammanhängande system.

Plan I-III: De tre planen kan sägas förhålla sig hierarkiskt till varandra. Gruppskildringens utgångspunkt, dess *rötter*, är Wägners dokumentära syfte att skildra de kvinnliga kontoristernas vardag. Den enhet yrket ger upphävs dock av nästa plan. Sammanhållningen genom yrket är av både påtvingad och, som flickorna hoppas, tillfällig natur. Deras livsmål är att genom kärleken nå äktenskapet, vilket i det här sammanhanget är detsamma som att bryta sig ur gruppen. Samtidigt är sammanhållningen på båda de två första planen huvudsakligen av *negativ* art; den utgår inte från livsförhållanden flickorna själva valt att leva under och den är oftast vänd utåt, mot andra kvinnor och än mer mot männen.

Först i och med plan tre, som i sig inbegriper de två tidigare, beskrivs en kvinnlig sammanhållning av odelat positiv natur. Moderligheten finns *inom alla* kvinnor. Den leder inte heller till någon kamp mellan dem. Å andra sidan är sammanhållningen nu mer vag. Moderskapet får inte kvinnorna att gå samman i grupper, snarare blir de som individer delaktiga i en större men också mer allmän gemenskap. Samtidigt tycks Wägners gemenskapstankar här dels enbart ägnas kvinnorna, dels tycks de kräva en *värld utan män.*[86] Äktenskapet splittrar kvinnorna sinsemellan. Som maka följer kvinnan mannen. Moderskapet är däremot helt kvinnans angelägenhet. Endast där finns den obrytbara och slutgiltigt förenade länken mellan dem. Berättelsens upplösning med Elisabeths flykt och nyfunna lycka anger detta.

Sammanfattning.

Inledningsvis gavs i detta kapitel några exempel på tidigare gruppskildringar. Där påpekas även att syftet med genomgången främst var att illustrera Wägners gruppskildring i Norrtullsligan. Andra författares berättarmetoder kunde, enligt min mening, belysa hennes. Jag vill därför avslutningsvis jämföra dem (och går då även tillbaka till de föregångare som nämndes i samband med Klubben).

Alcotts och Fitinghoffs grupper är, till skillnad från Wägners, syskongrupper men ändå av stort intresse, främst för berättarteknikens del. De anger att om gruppen verkligen skall uppfattas som bestående av enskilda individer måste dess medlemmar särskiljas genom olikheter i utseende, karaktär osv, dvs de måste typiseras. Gruppens relations- och handlingsmönster gestaltas sedan smidigast med hjälp av en dialogrik scenisk teknik. Fitinghoffs bemödanden att krympa sina grupper visar dessutom på att man i en gruppskildring inte bör arbeta med för många personer. Det ideala antalet gruppmedlemmar tycks vara fyra, ett direkt exempel på detta ger Murgers bohemgrupp. Av den framgår även att i grupper utan biologiska band måste gruppens sammanhållning i stället utgå från likheter i åsikter, livsstil eller liknande. Denna intressegemenskap är ännu tydligare i Dickens' gruppskildring. När gruppmedlemmarna får andra intressen upplöses gruppen. Vidare fyller även hos Dickens typiseringen en berättarteknisk funktion men lika viktigt är där — liksom i många svenska gruppskildringar i pressen från Dalin och framåt — att författaren med dess hjälp kan ge sin skildring större bredd. Typerna kan representera olika sidor hos en yrkeskår, ett samhällsskikt osv, eller typiseringen blir överhuvudtaget ett utmärkt medel vid beskrivning av det omgivande samhället.[87]

Lagerlöfs gruppskildringar uppvisar en del av de drag som redan nämnts. Viktigare här är dock, att även om individualiseringen är stor (kavaljererna) eller gruppens inre sammanhållning stark (vildgässen) får gruppmedlemmarna därmed inte självklart egenvärde och tydlighet. Orsakerna är av såväl berättarteknisk som idémässig natur. Så medför de båda gruppernas storlek, att deras medlemmar omöjligen kan agera enskilt eller få egna repliker vid samma tillfälle. Dessutom är båda grupperna så hårt ledarstyrda att beskrivningen av ledaren blir det primära; i förhållande till Gösta Berling spelar kavaljererna oftast en andraplansroll — han både leder och representerar dem — medan vildgässen snarast kommer i tredje hand, undanskymda som de är av både Akka och Nils.

Manns släktskildring, slutligen, ger gruppskildringen relief. Släktskildringen tenderar, på grund av den långa tidsperiod den spänner över, till vad som skulle kunna betecknas som ett vertikalt skildringssätt, medan gruppskildringen tenderar till ett *horisontellt,* dvs den ger ofta ett tvärsnitt ur omgivningen och den spänner sällan över mer än ett år eller en del av ett år. Vidare står mot *släkt*gemenskapen gruppens *intresse*gemenskap. Berättartekniskt medför detta att släktskildringen betonar *likheter* mellan medlemmarna för att knyta dem samman. I gruppskildringen, där samhörigheten har ett annat ursprung, betonas *olikheter* mellan medlemmarna, både i syfte att åstadkomma bredd och för att ge gruppen och dess

interaktion större liv. Däremot kan släktens medlemmar, utan att detta drabbar släktsamhörigheten, beskrivas och behandlas var för sig, medan gruppen, i avsaknad av biologiska band, är beroende av att kontakten mellan medlemmarna upprätthålls och detta även direkt i textens framställning av den som grupp.

Ovanstående genomgång visar att Norrtullsligan kan betecknas som en väl genomförd gruppskildring. Där finns bredd utan att typiseringen blir schematisk. Däremot finns där ingen ledare, som försvagar de övrigas individualitet. Skildringen av individerna, medlemsrelationerna, intressegemenskapen, den yttre och inre sammanhållningen osv, är genomförd med noggrannhet och konsekvens. Och samtidigt som gruppen används för att kartlägga en del av samhället är den förankrad i detta samhälle. I sin bok om Lagerlöf skriver Wägner sammanfattande om Gösta Berling och nittitalet: "Den litterära realismen kom ur modet, men fullkomligt oberörd av litterära epoker fortsatte den praktiska realism, genom vilken Sverige industrialiserades och städerna sög till sig landsbygdens folk."[88] Inte minst gruppskildringen i Norrtullsligan visar, att hon själv tillhörde den nya generation, som litterärt hade börjat gestalta denna samhällets "praktiska realism".

VI. Avslutning

Syftet med denna avhandling har varit att påvisa och kartlägga det jag kallar gruppskildring hos tiotalisterna. Som exempel på denna litterära tendens studerades Nordströms och Wägners första författarskap. Avslutningsvis vill jag helt kort behandla hur och i vilken utsträckning gruppskildringen följer dem under deras fortsatta skrivarverksamhet.

Nordströms nästa bok, novellsamlingen Borgare (1909), utgör andra delen i det planerade ångermanländska eposet (se ovan s. 70). Även här skildras ett avgränsat och lätt överskådligt samhällsskikt. Samtidigt skiljer sig denna bok på en del viktiga punkter från den föregående. Det som knyter ihop berättelserna är nu inte så mycket ett sociologiskt perspektiv där borgarna ställs mot tjänstefolk, fiskare, bönder osv, eller där de förenas genom likheter i arbete och levnadsvillkor. Det viktigaste sammanhållande greppet tycks mig snarare vara berättelsernas ton, en ton som är på samma gång vemodig och förtrolig. Stämningsläget anges i inledningsnovellen Det osynliga leendet. Vad gäller personerna är de ofta ensamma människor, som i exempelvis Galoschmakaren eller Den tyste. En övergripande gemenskap finns, men den är mycket allmän. Borgaren blir representant för alla människor, eller med Qvarnströms ord: här skildras den "människa som är mänskligheten" (s. 226). Mellanledet är naturligtvis familjen men denna gång inte framställd som den gruppbildning, som skall föra skiktet framåt. Borgarfamiljen är snarast bärare av en nedärvd och statisk livshållning, medan den tidigare yrkesskildringen ersatts med mer eller mindre filosofiska diskussioner kring kärlek, äktenskap och moral. Sammanfattningsvis kan om Borgare sägas, att begrepp som individ, familj, borgare, mänsklighet här är något diffusa; detsamma kännetecknar därför även enheten mellan dem. Avsteget från den tidigare mer bestämda samhällsbeskrivningen kan väl till en del ses som en reaktion på refuseringen av Uvkollegiet. Viktigare är dock enligt min mening hur Nordström, här liksom tidigare, i beskrivningen av det skikt han sedan konkursen känner sig stå utanför styrs av sin längtan tillbaka in i det.

I Wägners roman Pennskaftet (1910) däremot är såväl åsikter som samhällsinriktning tydligare än tidigare. Hon hade nu infångats av den kvinnliga rösträttsrörelsen och beskriver den inifrån med patos och energi. Bokens bestämda avsikt är således att plädera för en bestämd organisation, vars förutsättning är kvinnosolidaritet. En yrkesskildring ingår också, denna gång av den kvinnliga journalistens vardag. Liksom tidigare förs resonemanget med hjälp av typer, här främst den unga, optimistiska Barbro Magnus (Pennskaftet) och den frusna kvinnan med ett förflutet, Cecilia Bech. Som förenande länk mellan de olika individerna och deras

gemensamma mål fungerar en fast grupp, Dragarlaget, där Wägner ställt samman rösträttsrörelsens vanligaste kvinnotyper. Som titeln anger har romanen en centralgestalt, medan en mer regelrätt gruppskildring finns i framställningen av Dragarlagets arbetsmöten och sammanträden. Dessutom finns överallt gruppscener, exempelvis när Wägner med hjälp av beprövade berättargrepp ger tidens åsikter om kvinnlig rösträtt genom att inledningsvis låta den bli diskuterad bland gästerna på ett pensionat, senare på en middag hos rösträttsgeneralen själv.

Tidigare i avhandlingen har framför allt likheterna mellan Nordström och Wägner betonats. Som referaten här ovan visar framträder efterhand en hel del olikheter, även de har dock sina rötter i de bådas tidigare liv och författarskap. Jag vill därför i en hastig tillbakablick beröra detta.

Som framgått bröt Nordström och Wägner upp ur sina ursprungsmiljöer för att försöka slå sig fram som samhällsinriktade journalister. Däremot var själva uppbrotten av delvis olika art. Så startade Wägner sitt nya liv utifrån mer privata utgångspunkter men samtidigt med mindre pretentioner än Nordström. För henne var det mycket nog att visa familjen att hon kunde lära sig ett yrke och klara sig själv. Att män tog sig fram på egen hand var en självklarhet. Nordströms ambitioner var därför långt större än Wägners. Det som för henne var ett mål var för honom ett medel att komma vidare, helst så långt att det återupprättade inte bara hans utan hela familjens sedan konkursen skamfilade ära. Ett tydligt tecken här är att medan Wägner smidigt och villigt anpassade sig till tidningsmiljön, klagade Nordström ofta över att han tvingades vistas i den.[1]

Men om Wägners uppbrott var mer privat än Nordströms var hon också mer utsatt för omgivningens tryck än han. Hennes kvinnoengagemang och senare hennes samhällsinsikter utgick tydligare från hennes egna upplevelser. Nordströms samhällssyn var till en början mer medveten än Wägners men den gällde inte lika direkt honom själv. Wägner hade, trots att hon inte tillhörde dem, en naturlig samhörighet med kontorsflickorna eftersom de var yrkeskvinnor. Inför andra påpekade Nordström gärna att också han var fiskare, men var samtidigt mån om sin distans till dem. Förenklat uttryckt fyllde hans solidaritetstankar en mer teoretisk, hennes en mer praktisk funktion. Det som för honom utvecklades till ett led i ett tankebygge blev för henne en livsnödvändighet.

I Borgare gick Nordström över till att skildra sin barndoms miljöer, med allt vad det innebar av allmän gemenskapslängtan och minnesromantik. Han gav nu också sina filosofiska böjelser, som tidigare hållits tillbaka av kravet på journalistisk saklighet, fullt utlopp. Wägner däremot hade, även när hon var tveksam till den kvinnliga rösträttsrörelsen, ändå alltid tvingats att fundera över den. Borde hon i den eller i någon annan organisation mer konkret engagera sig för kvinnornas sak? I och med Pennskaftet hade hon bestämt sig.

I Herrar (1910) och Landsorts-Bohème (1911) gestaltade Nordström åter sitt utvecklingsperspektiv och sin brett upplagda samhällssyn. Samtidigt började nu de personligt färgade men allmänt hållna helhetsidéer, som senare fick namnet totalism, att slå igenom; de skulle från och med Ankarsparre (1912) prägla det

fortsatta författarskapet. Den tidigare inriktningen på gruppen och dess med stor realism studerade liv vidgades således under de följande åren till en totalistisk mystik med ibland något diffusa framtidsvisioner. Utrymmet för realism blev allt mindre. Visserligen uppvisade Nordströms samhällsbeskrivning redan i de första fiskarartiklarna en blandning av konkreta iakttagelser och egen spekulation och visserligen fanns, som Qvarnström påpekar, redan i Borgare "ett anslag i pianissimo" till Nordströms "världsstadsdröm" (s. 238), men ändå gick utvecklingen förvånande snabbt. Till bilden hör då, menar jag, att Nordström vid det här laget sedan flera år levde som s k fri författare. Han förberedde fortfarande oftast sitt skrivande med studier i arkiv och bibliotek, men han hade inte längre journalistens dagliga och direkta verklighetskontakt.

Wägner blev i stället en med åren allt säkrare och mer engagerad journalist. Hennes nästa bok, Helga Wisbeck (1913), har som huvudperson en kvinnlig läkare. Där diskuteras yrkeskvinnans situation, förhållandet prostitution-dubbelmoral-klasstillhörighet, kvinnogemenskap och moderlighet m m, allt förankrat i tidens vardagsliv och idédebatt. Isaksson-Linder menar, att romanen ger en ännu "större ansats, en bredare analys" än de föregående (s. 177). Från tiotalets mitt tillkom, utöver den idéinriktning kampen för kvinnlig rösträtt gav, hos Wägner en allt starkare religiositet och pacifism. Detta både förstärkte hennes gemenskapstro och gav konkret arbete i kväkar- och fredsrörelserna; politiskt verkade hon under samma tid i Föreningen frisinnade kvinnor och senare i Svenska kvinnors vänsterförbund. Även om journalistik och litterärt arbete efterhand kom att hållas mer isär än under ungdomstiden, präglades Wägners författarskap därför alltid av hennes direkta samhällsengagemang.

Sammanfattningsvis kan om Nordström och Wägners sägas, att de båda hela livet höll sin ungdoms gemenskapstankar vid liv, men de gjorde det på högst olika sätt. Nordströms totalism fick, i takt med att den vann färre och färre anhängare och därmed skulle kompensera än mer, allt väldigare dimensioner. Han skrev — tillspetsat uttryckt — snart om världen sådan den borde vara, tog endast fram de fakta han behövde och placerade in dem där de passade bäst. Wägner ville också förändra världen, men hon var på samma gång mindre pretentiös för egen del och mer realistisk. Hon utgick från världen sådan den var.

Nordströms sena författarskap är fortfarande oläst, numera i det närmaste bortglömt. Wägners Fred med jorden (1940) eller Väckarklocka (1941) tycks aldrig ha varit så aktuella som idag.[2]

Avslutningsvis vill jag nämna något om utvecklingen hos en del andra tiotalister. Många av dem fullföljde, om än i skiftande former, de första årens sammanhållande berättargrepp. Så beskriver Koch i Fromma människor (1918) i socialreportagets form de folkliga kristna rörelsernas framväxt i Sverige, medan en kristen gemenskapsmystik av bestämd typ så småningom blev det Lidman huvudsakligen skulle ägna sig åt.

Hellström gör i släktromanen Snörmakare Lekholm får en idé (1927) med hjälp av skickligt inprickade tidstyper "en historisk och sociologisk kartläggning

av det svenska samhället under nära ett sekel, en analys av det moderna Sveriges framväxt."[3] Försök till bred samhällsbeskrivning, eller gestaltning av grupper inom samhället, finns ofta hos Siwertz; exempel ger Selambs (1920), Det stora varuhuset (1926) eller Jonas och Draken (1928).

Allt detta tycks dock, för att återknyta till avhandlingens inledning, ha varit okänt — eller betydelselöst — för den Ivar Lo-Johansson som i sin programskrift av 1938 efterfrågar "den stora samhällsromanen". En förklaring är att den litterära trend det här är fråga om inte på samma sätt var dominerande som under 1900-talets två första årtionden. Dessutom hade den tagit vägar, som för Lo-Johansson ibland måste ha tett sig främmande. Han hade inte mycket gemensamt med Kochs och Lidmans religiösa mystik, Hellströms beskrivning av den lägre medelklass som vill upp, eller Siwertz' filosofiskt inspirerade analys av massan och gruppen. Detsamma måste gälla Nordströms totalistiska framtidsperspektiv, tydligen också Wägners gestaltning av den framväxande kvinnorörelsen.

Ändå var de hans föregångare. Inblicken i det omgivande samhället, tankarna om sammanhållning och solidaritet, försöken att ge dessa tankar en samspelande litterär form, återkom — om än med tydligare förtecken — i trettitalets kollektivroman.

Noter

I. Inledning

1. Artikeln, ursprungligen ett föredrag hållet på Sörmland-Närkes nation i Uppsala 22/10 1938, publicerades med underrubriken Reflexioner kring en ny realism i Blm X, 1938, s. 746–754. Citatet är från s. 752. I omarbetat skick finns artikeln omtryckt bl a i Stridsskrifter, 1946, och i Statarskolan och litteraturen. Idéer och program, 1972.

2. Strindberg, a.a., s. 16. Syftet med Strindbergs bok var bl a att dokumentera denna socialt inriktade litteratur och främja en fortsatt utveckling i samma riktning.

3. Ett tecken är att även åttitalets folklivsskildring, som ju ändå förutsatte att författarna övergav sin egen miljö, ofta är individcentrerad (se exempelvis Stenström om Geijerstam, a.a., s. 254 ff.). I övrigt återfinns det här refererade resonemanget hos Stenström främst i hans Inledning, a.a., s. 13–48, men även s. 146–151, 229 ff. m fl.

4. Lilljanskotteriet och Wägners Norrtullsligan, se nedan s. 122.

5. Så har exempelvis kompositionsprincipen i Karolinerna och Gösta Berlings saga haft betydelse bl a för Didrings Malm I (se Eklöf, Ernst Didrings Malm, s. 51 ff.) och för Lo-Johanssons Statarna (se Furuland, Statarnas ombudsman i dikten, s. 102 ff.). Heidenstams värde som förebild påpekas även av Lo-Johansson själv i den ovan nämnda Statarskolan i litteraturen (se Blm, s. 752).

Två exempel på Lagerlöfsk gruppskildring av intresse, kavaljererna i Gösta Berlings saga och vildgåsflocken i Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige, kommer att behandlas närmare nedan s. 118 ff.

6. Exempel på Dickens' betydelse som läromästare ger Siwertz' roman Ämbetsmän på äventyr, se nedan s. 14, och Wägners kåseriserie Klubben, se nedan s. 88.

7. Släktskildringen fick stor betydelse bl a för författare som Lidman och Hj. Bergman, senare även för Hellström, se nedan s. 136 f. En kort genomgång av Buddenbrooks, för att ge gruppskildringen relief, görs nedan s. 120 f.

8. Några viktiga exempel (hos Alcott o. Fitinghoff) redovisas i anslutning till Wägner, nedan s. 115 ff.

9. Den, såvitt jag funnit, ende tidigare forskare som sammanfört några av de unga 1900-talsförfattarna under just denna aspekt är Alf Henriques. I Svensk litteratur efter 1900 behandlar han i kapitlet Den kollektiva livssynen (s. 62–80) Nordströms, Kochs och Wägners författarskap.

10. Se de självbiografiska Lågan och lindansaren, s. 62, o. Mandoms möda, s. 284 o. 289 ff.

11. Koch utgör ett gränsfall; han räknas ibland till arbetardiktarna. I sina romaner uppvisar han dock ett så tydligt författarperspektiv ovanifrån att jag placerat honom bland tiotalisterna. Jfr "Koch är socialt sett svår att placera" (Brandell, Svensk litteratur I, s. 364) och "Om Martin Kochs proletära ursprung kan man tveka" (Sundström, Radikalism och religiositet. En studie av tidsattityd och idébakgrund i MK:s diktning, s. 20).

12. Termen tiotalister är i övrigt vag och betecknar i litteraturhistorien mer en tidsperiods författare än deras gemensamma litterära mönster (ett sådant är dock den av mig påpekade gruppskildringen). Jfr Brandell: "De hade inte något gemensamt program [- - -]. Själva termen 'tiotalism' var, som Ulf Wittrock utrett, närmast en improvisation och togs inte så högtidligt av de inblandade." (a.a., s. 343) Se äv. Wittrock, Tiotalet (Sv. litt. lex. s. 584 f.) och Det litterära klimatskiftet kring 1910 (SLT 1951, s. 65–79).

13. Pseudonym för Johan August Törnblom.

14. Uhlin, Dan Andersson före Svarta Ballader, s. 252 ff. Det bör nämnas att för min inventering har Uhlins kap. VII: En ny samhällsklass – en ny litteratur , varit till stor hjälp.

15. Av liknande skäl ägnas den efterföljande fördjupningen i ämnet Nordströms och Wägners *första* författarskap.

För att få fram en så uttömmande bild som möjligt av gruppskildringen tänkte jag ursprungligen även studera Hellström t o m Kuskar, Siwertz t o m Mälarpirater, Kock t o m Arbetare, osv. Det visade sig snart att detta skulle ha krävt flera avhandlingar, varför jag stannade för de två författarskap, som bäst exemplifierar det jag vill ha sagt.

16. Ett exempel på en fortfarande rätt allmän uppfattning om tiotalisterna ger Arne Melbergs uppsats Ludvig Nordström och borgerliga realismen (i Melberg, red., Den litterära institutionen, s. 209–239). För Melberg kännetecknas den borgerliga realism, som fick sitt genombrott 1910, av att den blev alltmer privat inriktad (s. 213); den ger därför "samhällsskildringar ur individperspektiv" (s. 222). Han exemplifierar sedan detta med en genomgång av Nordströms författarskap (s. 224–239), men startar sin genomgång med dennes *tredje* bok, Borgare. Nordströms anknytning till pressen berörs endast med anmärkningen att hans författarskap på 20-talet utvecklades så att han alltmer skrev reportage. Den inledande viktiga fasen i Nordströms skrivarverksamhet har Melberg således ignorerat. Att han inte ser någon tendens till gruppskildringar hos Nordström – eller hos någon annan av tiotalisterna – är därför inte så märkligt.

17. Se exempelvis genomgången av genren i Sv. litt. lex., s. 288 under rubriken Kollektivroman.

18. Se Carlsson, Svensk historia II, s. 348–386. Min samhällsbeskrivning utgår i huvudsak från detta standardverk, som dock ibland kompletteras med uppsatser ur Den svenska historien, 8–10, samt med specialarbeten.

19. Procenttalen ur Carlsson, a.a., s. 362, övriga fakta ur uppsatserna Carlsson, Befolkningsutvecklingen 1860–1965, Den stora folkvandringen västerut o. Rationaliseringar inom jordbruket (i Den Sv. hist. 9, s. 30–42 o. 136–141).

20. Se Söderberg, Två sekel svensk medelklass, spec. kap. III: Medelklassens uppsving under liberalismen o. IV: Medelklassens maktskede. Oscarisk tid.

21. Beskrivningen av de olika ideologierna är här mycket allmän. Som Björck skriver, menas med socialism vid denna tid ofta "ingenting annat än ett varmt intresse för arbetarfrågan och en känsla av förestående omvälvningar." (Heidenstam och sekelskiftets Sverige, s. 204). Jfr Back, som menar att frånsett pläderandet för folkstyre, hade "den svenska liberalismen under lång tid inte så särskilt många enhetliga idéer att visa upp." (i uppsatsen Idéutvecklingen inom svensk partipolitik under 1900-talet, Den Sv. hist. 10, s. 113).

22. Björck kallar rösträttspetitionen "Den ojämförligt största opinionsyttringen under 90-talet och någonsin dittills i Sverige" (a.a., s. 9). Man samlade in 364 000 namn. För fakta i övrigt om rösträttsfrågan, se Bäckström, Arbetarrörelsen i Sverige I, s. 321 ff. o. 331 ff., Carlsson, a.a., s. 454 ff.

23. Carlsson, a.a., s. 457; Björck, a.a., s. 226.

24. Björck, a.a., kap. De fosterländska symbolerna, s. 141–155.

25. Carlsson, a.a., s. 440 ff; Björck, a.a., s. 245 ff.

26. Linder talar i sammanhanget om "en väldig allmän kulturförändring" (i Fem decennier av nittonhundratalet, s. 4).

27. Se Brandell, a.a., s. 12 ff; Ahlström, Det moderna genombrottet i Nordens litteratur, s. 202 ff. m fl. För Spencer o. Nietzsche, se ex. vis. Jacobsson, På väg mot tiotalet, not II: 462 o 913.

28. Ämnet har bl a behandlats i Jacobsons Viljeproblemet i svensk litteratur (a.a., s. 121–316). Se äv. Uhlin, a.a., s. 246 ff., Ahlenius, Från sekelskifte till 40-tal, s. 15 f. o Linder, Hjalmar Bergmans ungdom, s. 292 f.

29. Referat efter Lilliestam, Gustaf Steffen samhällsteoretiker och idépolitiker, s. 18–124 o. 195–204.

30. Referat efter Lundkvist, Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920, s. 11 ff. o. 17 ff. Det kan tilläggas, att för tidens idéutveckling betonar Lundkvist fr a sekulariseringen och medelklassens ledande roll, se s. 45 f., 136 o. 144 ff.

31. Se Lundkvist, a.a., s. 60–87.

32. Lundkvist, a.a., s. 55 f., 91, 126 ff., 191 o. 215–224.

33. Carlsson, a.a., s. 397 o. Gjöres, Kooperationen (i Svenska folkrörelser I, s. 87–110).

34. Carlsson, a.a., s. 462; uppsatserna Qvist, Kvinnan i hemmet och yrkeslivet o. Kvinnan i yrkesliv och kamp för likställdhet (i Den Sv. hist. 8, 284–288 o. 9, s. 192–195) samt Wahlström, Den svenska kvinnorörelsen, kap. 1–4.

35. Björck, a.a., s. 256 ff., 264 o. 271 ff. Patriotiskt sinnad var också den frivilliga skarpskytterörelsen, grundad redan 1860, men fortfarande av stor betydelse under 1900-talets början. Skarpskyttarna rekryterades ur manlig ungdom och medelålder över hela det sociala fältet, hyllade det demokratiska kamratskapet och stöddes genomgående av den liberala pressen (Söderberg, a.a., s. 197 ff. o. Carlsson, a.a., s. 328 f. o. 404).

36. Björck, a.a., s. 255.

37. Björck, a.a., s. 255; Bäckström, a.a., II, s. 82 ff.

38. Söderberg, a.a., s. 283; Bäckström, a.a., I, s. 160; Melberg, a.a., s. 210 f. Se här även memoarlitteraturen, exempelvis Palmstierna, Ett brytningsskede, s. 34 ff.

39. Carlsson, a.a., s. 404 f.; Brandell, a.a., s. 299. Jfr Linder, som talar om det vid sekelskiftet "blomstrande klubb- och föreningslivet" (Fem dec . . . s. 267)

40. SoD 20/5 1905, uppl. B.

41. I Helsingborg (27/7 1903, sign. E.-er). Skytterörelsen behandlar Wägner sedan i På skyttebazar (16/4 1903, sign. Pytia), Den stora skyttebazaren (16/5 1903, sign. E.-er) m fl, nykterhetsrörelsen i Något om de svenska kvinnorna och alkoholen (24/12 1902, sign. E.W.), En god idé (10/12 1903, sign. E.-er), osv.

42. Levertin, se Brandell, a.a., s. 294. Han skriver också mer allmänt om "suggestionen i begreppet sekelskifte" (ib.). Andra exempel ger Karlfeldt – "Vårt gamla Sverge står även som samhälle betraktat i dessa dagar inför en förnyelsekris. [- - -] Vi befinna oss i själva tjällossningens tid, den stora vårfloden skall ej dröja." eller Heidenstams invokation till

den "nya ungdomsålder, som börjar att ljusna fram som gryningen efter en kort sommarnatt!" (Karlfeldt i tal till Stockholms studenter, våren 1906, Heidenstam i tal på Mössebergs ungdomsmöte, midsommaren 1907, båda citerade efter Björck, a.a., s. 251 o. 267.)

43. Hellström, Det var en tjusande idyll . . . s. 31, 247 ff. m fl. Det bör dock tilläggas, att Hellströms memoarserie är skriven sent och med visst utrymme för fiktion.

44. Lidman, Mandoms möda, s. 121.

45. Lidman, Lågan och lindansaren, s. 123.

46. Lidman, Vällust och vedergällning, s. 237 f.

47. Jfr även Koch, som gör en liknande omsvängning från bohemeri och dekadenslyrik till medlemskap i nykterhetsorganisation och samhällsdiktning (se Sundström, a.a., s. 59 ff.) Sundström jfr här med Nordström och sammanfattar: För dem båda är "det fråga om en tidsattityd, och i samma mån som tiden bytte skinn, skiftar också dikten motiv och innehåll." (s. 68).

48. I essayn Från Hjalmar Söderberg till Pär Lagerkvist (ingår i På jakt efter en världsåskådning)s. 203 ff. Holmberg nämner här Hj. Bergman, Siwertz, Lidman, Ekelund m fl.

49. Heroer och människor (Tiden 1941, s. 363–372) Citatet från s. 363. Jfr äv. Uhlin, a.a., s. 242.

50. Wizelius, a.a., s. 365. Wizelius' exempel är författare som Koch, Nordström, Wägner m fl. Det bör kanske tilläggas, att även jag ser tiotalisternas s k dekadenslyrik som läsefrukter och anpassning till de litterära mönster, som i deras första ungdomstid var på modet. Snart nog fann de en annan berättarform, den som skulle bli deras egen.

51. Brandell, a.a., s. 43 ff.

52. Brandell, a.a., s. 112 ff.; Ahlström, a.a., s. 158–201 o. 301–333; Lundevall, Från åttital till nittital, s. 58 ff.

53. Lundevall, a.a., s. 31.

54. Lundevall, a.a., s. 87. Exempel på 80-talsskildring från olika landsdelar ges s. 90 o. i Brandell, a.a. s. 119, 121, 141 f., 150 f. o. 154 f.

55. Brandell, a.a., s. 111.

56. Brandell, a.a., s. 226.

57. Linder, Hj. B:s ungdom, s. 293. Gruppen betecknas ibland som tiotalets förtrupp (Linder, ib.), ibland som efteråttitalister. Det senare begreppet härrör från ett missmodigt Heidenstambrev (okt 1905) om tidssmakens förskjutningar (se Björck, a.a., s. 279 ff. o. Uhlin, a.a., s. 245, 261 o. 265). Dessa författare, Berger, Didring, von Melsted m fl, behandlas av Brandell i ett kap. med den betecknande titeln Vägen till verkligheten (a.a., s. 292 ff.). Deras betydelse som vänner och läromästare för de unga tiotalisterna framgår även av Lidmans och Hellströms memoarer. Till gruppen hör i viss mån Söderberg, beundrad och efterapad av de yngre; se Lidman anförda arbeten o. Tor Bonnier, Längesen.

58. Uhlin, a.a., s. 251 f.

59. Denna "syntes" har påpekats av en del tidigare forskare. Se Castréns inledning till kap. Nittonhundratalet (i Schück-Warburg, Ill. sv.litt.hist. VII, s. 434 f.), Brandell, a.a., s. 292 f., Linder, Hj. B:s ungdom, s. 298 o. Fem dec . . . s. 36 f., Isaksson-Linder, Elin Wägner, s. 111, Wittrocks artikel Tiotalet m fl. Den blev efterhand även, mer eller mindre,

medveten för tiotalisterna själva. Exempel ger bl a två tidningsenkäter, i AB 1910 och DN 1912; se Wittrock, Det litterära . . . , s. 65 ff. Enkäterna torde till viss del ha inspirerats av den samtida s k Strindbergsfejden, som tvingade också den yngre generationen att ta ställning; Se Linder, Fem dec . . . . s. 30 ff. o. Strindbergsfejden. 465 debattinlägg och kommentarer, utg. av H. Järv.

60. Ahlström, a.a., s. 436. Refererat i övrigt efter Ahlström, a.a., s. 74, 88 f., 95 ff., 123 ff., 247 ff m fl.

61. Det kan nämnas, att en parallell till gruppskildringen – av orsaker liknande de jag anför – vid samma tid fanns inom konsten. Ellenius visar, i Den offentliga konsten och ideologierna, kap. 5: Sturemonumentet, att i Uppsala fördes 1902 en livlig debatt om ett planerat minnesmärke över Sten Sture. Vid den pristävling, som utlysts, hade Carl Milles inlämnat ett förslag som radikalt skilde sig från de övriga. Det placerades av prisnämnden på fjärde plats, men blev senare, efter starka opinionsyttringar, det projekt som slutligen genomfördes. Ellenius ger följande beskrivning av det: "Redan en snabb blick på konceptionen avslöjar det nya i förhållande till äldre nationell monumenttradition i såväl Sverige som på kontinenten. Den dominerande centralgestalten har kombinerats med kollektivet, bondehären, som grupperar sig kring ryttarbilden. Ur den tätt sammanhållna skaran växer huvudfiguren upp men bevarar sammanhanget med de omgivande figurerna." (s. 132 o. bild s. 135). Ellenius påpekar vidare, hur debatten om Milles' förslag av debattörerna själva anknöts till tanken på Sverige som ett land i behov av en ny nationell samling, symboliserad av Sten Sture-gestalten (138 ff.). Monumentdebatten har också beröringspunkter med den samtidigt pågående rösträttsstriden. Ellenius menar att "Milles' Sturemonument kan sägas lansera en demokratisk idé. Samtiden uppfattade bondehären som ett myller av figurer, ett helt folk i vapen." (142) medan kampen för den allmänna rösträtten just var "en stor demokratisk stridsfråga" (143). Nordström och Sturemonumentet, se vidare nedan.

62. I ett inlägg i Strindbergsfejden under rubriken bokslutet (A T 3/8 1910) använder Nordström flera gånger beteckningen tiotalister (se Järv, a.a., s. 446). Som Linder påpekat, (i Fem dec . . . s. 33) är detta förmodligen första gången den förekommer i tryck. Kanske är Nordström också denna beteckning upphovsman. Han lanserade den på en middag 28/1 1910 hos KO Bonnier, "vädjande till övriga gäster, mer eller mindre hans jämnåriga, att hålla samman och hjälpas åt att göra om den svenska vitterheten (se Stiernstedt, Nordströms Fata morgana, s. 22). Vissa ansatser till gängbildning fanns också men Nordström blev snart besviken. Av olika skäl kom den sammanhållning han drömde om aldrig till stånd (se Wittrock, Det litterära . . . s. 78 f.).

63. Spångberg, När tiden byter skinn, s. 196. Övriga fakta har huvudsakligen hämtats från Rydén, En kritikers väg, s. 11 ff.

64. Min genomgång följer Oscarsson, "En afdelning för sig med strängt afmätta gränslinier." Om feuilletonen ("följetongen") i några europeiska länders press, främst under 1800-talet (i Press & Litteratur, 2, s. 239–318). Citatet från s. 299.

65. Oscarsson, a.a., s. 300.

66. Uhlén, Arbetardiktningens pionjärperiod (1885–1909), s. 88. Den första lagen kom 1919 (not 96, s. 326). Ett vanligt förfaringssätt var att man klippte ur varandras tidningar. Detta medförde samtidigt en ständig cirkulation av materialet. För utländska tidningar behövde man inte bekymra sig om några förpliktelser överhuvudtaget. Bland såväl följetongsromaner som skisser och noveller dominerade därför översättningarna (s. 89 f.). Jfr Oscarsson, a.a., s. 304, där det talas om "den rådande laglösheten på översättningsmarknaden."

67. Det innebär dock inte att de är det enda exemplet. Av stor betydelse var också tidningarnas s k söndags- och B-sidor. Föregångare var SvD som reorganiserats 1897 till stor del med syftet att mer än andra tidningar ägna sig åt konst och litteratur. Medarbetare blev främst nittitalisterna, men genom sin kulturella rangställning blev tidningen, inte minst sedan man 1899 inköpt en engelsk rotationspress som bl a möjliggjorde utökning av söndagsnumret, snart ett eftersökt forum även för yngre generationer. I "Kulturduvan", som konkurrenterna maliciöst kallade den, skrev tidigt Österling, Ullman, Lidman, Siwertz m fl, från dec 1907 även Nordström.

Av andra tidningar sökte DN svara med underhållningstext i sina B-nummer på söndagarna, men det var först sedan man 1905 anställt skåningen Oscar Hemberg som redaktionssekreterare, man på allvar kunde ta upp konkurrensen. Hemberg införde, bl a efter mönster från den danska Politiken och dess redaktör Henrik Cavling, en mängd nya journalistiska och redaktionella grepp. Reformperioden kulminerade med att även DN 1909 inköpte en rotationspress. Se I. Andersson, SvD:s historia I–II (i den senare delen spec. Fehrman: SvD som litterärt forum, s. 77–96); I. Ljungquist, Kampen om läsarna, Ur DN:s historia II, spec. s. 98–186. För Hemberg och Wägner, se vidare nedan.

68. Brandell, a.a., s. 111 f.

69. Oscarsson sammanfattar tiden strax efter sekelskiftet: Det litterära och kulturella innehållet har nu ytterligare svällt. Där finns följetongsromaner, ej att förväxla med följetongen, fixerade till urklippshörn av bestämd storlek. Litterär och konstnärlig dagskritik hålls högre upp på sidorna, medan understreckarna huvudsakligen fungerar som "reservat för de växande kvantiteterna noveller, skisser, humoresker, kåserier, korrespondenser, resebrev, osv." (s. 307)

70. Resonemanget gör inga anspråk på att gälla generellt men är påfallande ofta tillämpligt på den författargeneration jag behandlar. För att ge några exempel inledde Hellström sin bana med dikter under sign. Olagus i Malmö-Tidningens veckobilaga Solglimten (se Tomson, GH och hans väg till Snörmakare Lekholm får en idé, not 17, s. 254 o. Bibliografi, s. 293). Siwertz debuterade sjutton år gammal i skoltidningen Sagas julnummer. Två år senare, 1901, hade han tre bidrag inne i det berömda boulevardbladet Figaro (Att vara ung, s. 126 ff., se äv. Jacobsson, a.a., s. 125 f.). Lidman försökte publicera sig i såväl Morgonbladet som DN redan 1897 (Lågan och lindansaren, s. 93 f.), men det första antagandet kom inte förrän 10/10 1902, det gällde då en skiss för Varia, publicerad i dess majhäfte 1903 (Mandoms möda, s. 252 o. 328). Nordström och Wägner, se vidare nedan.

71. Se Brandell, a.a., s. 298. För Nordström, Wägner och påverkan från marknaden, se nedan s. 49, o. 84.

72. Brandell, a.a., s. 11 f. o. 40. För Karl-Otto och Tor Bonniers nära förhållande till tiotalisterna, se den senare a.a., och Åke Bonnier, Bonniers. En släktkrönika, s. 204 ff. Tiotalisternas debut, se bl a Hellström, Det var . . . , s. 160 ff., Lidman, Mandoms möda, s. 338 ff.o. Siwertz, Att vara ung, s. 186 ff.

73. Linder, Fem dec . . . s. 3.

74. Refererat efter Wittrocks artikel Tiotalet. Vad gäller de danska nyrealisterna är att märka, att deras landvinningar inte bara gällde det sociala planet: "Men med de samme digtere genopdages nye dele af Danmarks land. Disse forfattere er fra landet eller små provinsbyer. Den ny bevaegelse giver dem mod til digterisk at *gå hjem*, fortaelle om hjemegnen, landsbyen og købstaden og deres mennesker." (Stangerup o. Billeskov-Jensen, Danmarks litteraturhistorie, 4, s. 472. Deras kursiv). För de norska nyrealisterna se äv. A.H. Winsnes, Norges litteratur. Fra 1880-årene til første verdenskrig, s. 467 ff.

75. Wells nämns i Wittrocks artikel Tiotalet. Se för honom äv Qvarnström, Från Öbacka till Urbs, s. 294 f., m fl. Hauptmanns tidiga naturalism där, främst i teaterpjäsen Die Weber (1892), individerna står tillbaka för gruppen, se exempelvis H.o.M. Garland, The Oxford companion to German literature, 1976, s. 345 eller A. Bettex, Die moderne Literatur 1946, s. 376–379).

Verhaeren presenteras av Ellen Key i artikeln La multiple Splendeur och Emile Verharen (OoB 1907, s. 657–664). Hon skriver där: "Han blir t.ex. lyrisk inför storstaden, fabriken, hamnen, järnvägshallen. Och icke endast emedan han i nutidens kaos anar begynnelsen till människosläktets slutliga samverkan i en stor harmoni. Nej, han besjunger allt detta såsom yttringar av den materiens och andens eviga och oändliga rörelse, som hans aning följer genom hela universum." (s. 660)

76. Se Lanson, Historie de la Littérature française (1951), s. 1238–1242, o. Cuisenier, Jules Romains et l'unanimisme 1, 1935, s. 16, 182 m fl.

77. Det bör redan här påpekas, att jag därför också blir mer utförlig för Wägners del vad gäller tidigare litteratur. Jfr i övrigt mitt resonemang om de båda berättartyperna, ovan s. 15.

78. Vad beträffar källäget har jag, till skillnad från Qvarnström, kunnat ta del av de dagböcker Nordström regelbundet förde från 1900 och framåt. Jag har läst dessa dagböcker för åren 1900–08. I Wägners fall är förhållandet det motsatta. Där har Isaksson-Linder, men inte jag, haft hjälp av dagböcker, brev och annat primärmaterial. Detta har dock inte nämnvärt påverkat min studie eftersom den, som nämnts, framför allt är inriktad på Wägners texter. Dessutom har jag i en del viktiga fall genom Isaksson-Linder kunnat få de uppgifter jag behövt.

II. Nordströms författarskap före Fiskare.

1. Som jag redan påpekat är standardverket Qvarnströms avhandling (i fortsättningen förkortad Qv.) – konkursen se s. 42, 50–58, 66–72 m fl. Stora delar av min undersökning tar sin början i hans. Mitt förhållande till den i övrigt torde framgå av den löpande diskussionen nedan. Det bör dock redan här påpekas, att Nordströms "andliga konkurs" (se Qv., s. 67 ff. m fl) av mig lämnas utan avseende. Nordströms psykologiska status, i de termer Qvarnström diskuterar den, finns det för mig ingen anledning att här gå in på.

Två viktiga verk, som också Qvarnström använt, är Lindeberg, Ludvig Nordströms utvecklingshistoria och Stiernstedt, Kring ett äktenskap. Dessutom har Wittrock i sin bok Marika Stiernstedt även han redogjort för Nordströms tidiga biografi. Han har läst Nordströms dagböcker 1900–26 och ger, trots att hans inriktning främst gäller Nordströms erotisk-psykologiska status före sammanträffandet med Stiernstedt, värdefulla kompletteringar till Qvarnströms bok. Konkursen behandlas av Lindeberg, s. 14 ff., Stiernstedt, s. 158 ff. och Wittrock (som är den som tydligast framhåller revanschbegäret), s. 96 f.

2. Se Qv., s. 62 ff. Ett exempel ger de litterära sammankomster Nordström brukade anordna hemma (enligt dagboken 30/11 1900 m fl). Han var också den av föreningens medlemmar som fick de flesta av sina skrivförsök tryckta; i de norrländska gymnasieförbundens tidning Norrskenet 1901.

3. När Qvanström, som analyserat dessa förstlingsverk (s. 87–93), sammanfattningsvis konstaterar att Nordström som författare redan här är "överraskande klart konturerad" (s. 93) gör han sig därför, enligt min mening, skyldig till en övertolkning.

4. Den gav upphov till en motdikt, Till Tidu Mörk (HeP 3/12 1900, sign. Saga) och ett svar från Nordström: Till Saga (HeP 10/12 1900). Se i övrigt Lindebergs utförliga behandling av Nordströms första bidrag i HeP (a.a., s. 27–42).

5. Novellen finns analyserad både i Qv., s. 105–109 och i Lindeberg, a.a., s. 42–50.

6. Nordström svarade med att länge avsky HeP; det framgår exempelvis av dagboken 28/7 1903. Viktigare är dock, att denna första sammanstötning hos honom grundlade en misstro mot hela den tidningsmiljö han ändå snart hamnade i.

7. Uppsalastudierna och militärtiden, se Qv., s. 95 f. o. 143 f.

8. Beteckningen Gymnasial-boken förekommer i dagboken första gången 3/3 1901, Unga människor första gången 23/3 1903. Romanen föreligger i ett manuskript från 1903. Ett betecknande dagboksuttalande om den lyder: "Jag bygger på den dagligen, bygger, bygger, så att den en gång skall stå fast och säker och duga till torpedo. Och här skall sprängas. Vänta bara jag blir klar!" (8/7 1902)

9. Qv., s. 143. Unga människors samhälleliga och litterära bakgrund behandlas i Qv., s. 11–41 o. 123–143.

10. Typerna är, som Nordström själv anger i dagboken (27/9 1901 m fl), tecknade efter hans närmaste kamrater. Det kan tilläggas att ett kapitel, som behandlar en diskussion mellan honom och dem, i en tidigare version burit den sammanfattande titeln Filosoferna (dagboken 27/9 o. 27/10 1901).

11. Qv., s. 140. Hans kursiv.

12. För att utöver det Unga människor avslöjar om den unge Nordström, ge något exempel ur hans dagbok, visar främst hans uppvaktning av Härnösands unga borgardöttrar hur han fortfarande ser sig som fullt jämbördig med dem.

13. Dagboken 2/4. Staden se äv. Qv., s. 132–137 o. Lindeberg, a.a., s. 54 f.

14. Dagboken 15/9, 23/9 o. 28/9. Hur medveten Nordström själv efterhand blev om den första tidningsperiodens grundläggande betydelse visas av att han långt senare, i fem artiklar under samlingsrubriken Bakgrunden till Landsorts-Bohème lät publicera delar av dagboksanteckningarna 23/9 1903–7/4 1905 (Bonniers veckotidning 1929). Dagboken är i artiklarna något redigerad och jag citerar därför även för denna period direkt ur den. Till varje artikel har Nordström dessutom skrivit en sammanfattande ingress. Dessa ingresser är visserligen skrivna utifrån hans totalism av årgång -29, men lästa kritiskt har de ändå viss betydelse. Principen är att jag citerar ur dem när de överensstämmer med min egen uppfattning. Detsamma gäller en sju år tidigare publicerad sammanfattning av samma period: Fonden till Landsorts-Bohème (Vintergatan 1922).

15. Dagboken 28/9, 12/10, 16/10 1903 m fl.

16. Enligt dagboken 21/11. Tiden på VA enligt dagboken 10–14/11.

17. Dagboken 3–4/12. För Härnösandsbreven, se vidare Qv., s. 14, 121, 124 f.o. Lindeberg, a.a., s. 55 f.

18. Nordström, Fonden . . . , s. 95. Datum för anställningen och avresan enligt dagboken.

19. Dagboken 19/12, 23/12, 26/12 o. 27/12 1903; 10/1, 19/1, 6/2 o. 7/2 1904. Det hårda rutinarbetet enligt dagboken 3/3, 13/3, 20/3, 24/4 1904 m fl. Datumangivelserna i dagboken gäller i det följande, om ej annat anges, år 1904.

20. 14/7 1904–31/3 1905 har jag i SuT funnit cirka 30 bidrag, de flesta signerade Tidu

Mörk. Någon gång används i stället förkortningar av namnet. Bidragen i SuT har översiktligt behandlats av Lindeberg, se a.a., s. 57–62.

21. I brev till Ernst Fahlman 18/5 1906. Liknande tankar uttrycker Nordström långt senare i den självbiografiska artikeln Läroår. Från min tid i "tidningen" (SuT:s jub.nr 30/1 1941).

22. Nordström, Fonden ..., s. 95. Nordströms kursiv.

23. Till en början försökte Nordström att, jämsides med tidningsarbetet, fortsätta sina studier, något som gav anklagelser från kollegerna att han ville göra sig märkvärdig (dagboken 10/1). Ibland blev avskyn inför arbetskamraterna så stark, att Nordström planerade att söka sig en ny bana hos släktingar utomlands (enligt dagboken 31/5), på någon annan tidning (28/6) eller på Hola folkhögskola (6/7).

24. Nordström, Fonden ..., s. 96.

25. Se ovan s. 20. Artikeln hette Ungdomsföreningen "Vårblomman" (SuT 14/1 1904, osignerad).

26. Denna artikel, liksom övriga som behandlas i detta avsnitt, nämns eller genomgås också av Qvarnström (för denna artikel, se Qv., s. 123). I en del fall har upprepningar därför inte kunnat undvikas, trots att jag ur artiklarna dragit fram endast det som haft direkt betydelse för min undersökning.

27. Tankar hos en nutida skolyngling, insänt av sign. T.H.B. (GHT 13/8 1904).

28. SoD 20/5 1905, uppl. B. (Nordströms kurs.). I sin uppfattning om ungdom och ungdomsrörelse kan Nordström även ha influerats av skolkamraten och vännen Sandler, son till rektorn på Hola folkhögskola där ungdomsmöten hållits sedan 1899 och själv aktiv som debattör. I uppsatsen Ungdomsrörelsen (Hola folkhögskoleförbunds årsskrift 1904) sammanfattar Sandler att huvudfelet med den nuvarande rörelsen är att man ovanifrån konstruerat en organisation med centralstyrelse och ledare där ungdomarna själva blivit objekt och nummerkarlar. För att inte hela rörelsen skall förfuskas, måste ungdomarna själva få ta hand om den: "Således, kamrater, ett intensivt arbete för utbredandet av den verkliga ungdomsrörelsen, *den som leds av ungdomen själv,* och strävan efter att fylla *dess* behov utan hänsyn till vad utomstående anse eller önska." (s. 10, S:s kurs.). Att Nordström läst skriften framgår av en dagboksanteckning från 28/12 1904.

29. Kontakterna med Berg enligt dagboken 27/7 1904 o. 7/1 1905, se äv. Qv., s. 152. Den litterära Norrlandspatriotismen, se vidare nedan.

30. Se Qv., s. 34–38 o. 151 f.

31. Dagboken 8/1, 8/2, 19/10 1904; 12/1, 24/1 1905 m fl.

32. Se Qv., s. 148–150. För Sörviks-konflikten se även Bäckström, a.a. II, s. 38 f. o. 56 ff., samt Casparsson, LO. Bakgrund, utveckling, verksamhet, s. 74.

33. Se rättegångsreferat i SuT 4–9/1 1905.

34. Dagboken 17–24/1 1905.

35. Dagboken 29/1, 7/3 o. 11/3 1905. Jfr vad Nordström senare skriver om Fehr: "Han gav dessutom mina politiska och sociala funderingar kontakt med vad som tänktes i Stockholms radikala centrum och jag fick därmed en första verklig utblick över Sverige" (Bakgrunden ..., ingress till artikel V). I dagboken 5/2 1905 gör Nordström långa referat "efter Fehr".

36. Jfr Stiernstedt, som efter Lindeberg (a.a., s. 71 f.), citerar dagboksuttalandet om jagism och vi-ism 31/1 1905 och menar att det lika väl kunde gälla Nordström själv (Kring ett . . . , s. 175).

37. Jag vill här nämna något om varför Nordström valde just Ulvön som tillflyktsort. Qvarnström påpekar att ön vid denna tid började ta emot sommargäster och att Nordström redan sommaren 1903 under en segeltur fascinerats av dess vackra natur (s. 156 f.). Det kan tillfogas att Nordströms starka kärlek till havet bl a gav tidiga utslag i havs- och fiskeskildringar i Unga människor och i den både lyriska och grundliga beskrivning han ägnar Ulvön i en artikel med den betecknande titeln Hemtrakten (VA julnr 1904; se även Lindeberg, a.a., s. 62 ff.). Nordströms sista bidrag i SuT, Snö (11/3 1905, sign. Tidu Mörk) är också tillägnat Ulvön.

38. Spencer studerade Nordström ivrigt i gymnasiet, enligt dagboken 12/6 1900, 23/4 1901 m fl, samt i någon mån under Uppsala-tiden. Jfr Qv., s. 65 f., 70, 98 m fl. Den 5/4 1905 nämns åter Spencer, den 16/5 tar Nordström på allvar itu med honom och den 17/5 o. 21/5 gör han i dagboken långa Spencer-citat.

39. Den 12/9 skriver Nordström i dagboken att hans tjänstetid snart är över. Den 18/9 var han tillbaka i Härnösand.

40. Ett exempel på Nordströms utveckling mot större konkretion vid beskrivningen av Ulvö-miljön ger en jämförelse mellan de primitivistiska Från ett ångermanländskt fiskeläge (VA 22/4) och Isfischare (GHT 20/6, B, enligt dagboken skriven i maj) och Ett kapitel om strömming (DN 14/8 1905, B). Den senare artikeln är inte bara lugnare i tonen, den är dessutom hela tiden baserad på noggrant redovisade fakta och den avslutas med ett resonemang om hur fisket skall kunna göras mer inkomstbringande och mindre slumpartat. Utifrån sin konkreta erfarenhet av fiskarlivet vågade Nordström komma med förslag på förändringar av det.

41. Det finns här inte utrymme för något längre resonemang över detta ämne. Det är likaledes svårt att anföra någon övergripande litteratur då uppfattningen om arbetets adlande egenskaper snarast var en truism och därför inte behövde diskuteras. Ett lämpligt skönlitterärt exempel kan vara Lagerlöfs Nils Holgersson (1906–07) med dess fostran av svenska skolbarn till arbetsglädje, förnöjsamhet och samarbete (se äv nedan s. 120). Nils Holgersson-boken är dessutom en återspegling av de stämningar till återsamling, förhöjd arbetsmoral och arbetslivsinventering som uppstod efter unionsbrottet (se Inledning ovan, s. 20).

42. Se äv. Wittrock, M.S., s. 105 f.

43. För de första sammanhängande litterära resultaten av Ulvövistelsen och de avbrott i journalistarbetet Nordström gör för att fullfölja dem, se vidare nästa kap.

44. Se vidare Wittrock, M.S., s. 106.

45. VA 26/9, 28-30/9 o. 4/10 1905, respektive 7, 11, 21 o. 26/4, 2, 5, 9, 14, 16, 18, 19 o. 29/5, 20/6 1906. Artikelserierna förkortas i fortsättningen ÅF I och ÅF II.

46. Nordström berättar senare, i Det ångermanländska kustfisket (VA 7/11 1906), att tanken på kooperation uppkom genom en ren bagatell. Hans matmor köpte hem och förmedlade tvål till två hamnar på Ulvön och fick den på det sättet mycket billigare. En annan utgångspunkt är Nordströms önskan att själv bli fiskare. Ett bolag skulle ge honom möjlighet att leva på Ulvön och samtidigt konkret arbeta på samhällets utveckling: ”vid denna tidpunkt var jag så fast besluten att bli fiskare, att jag grubblade på förlagsmän till ett stort lån att bilda fiskeaktiebolag i Ulvöhamn, och jag såg framför mig stugan jag skul-

le bygga och läste i fantasien framtidens lovord över den man som grundlagt en storartad näringsgrens förkovran och modernisering." (i brev till Mina Zetterlund 24/7 1906).

47. Se not II:38 ovan.

48. Se exempelvis de osignerade ledarna En viktig fråga för fiskerinäringen (VA 27/11 1905) o. Båtbyggnadskurs för fiskare (VA 17/7 1906), artiklarna Snörpevadsfiske. Med Solumsfiskare (VA 14/7), Med snörpevad på "Vänta lite" (28/7) o. Det ångermanländska kustfisket. Snörpevadsförsök och kooperation (2/11 o. 7/11 1906, den första sign. Tidu Mörk, de tre övriga under eget namn).

49. Utöver artiklar går jag i detta avsnitt även igenom en del dikter och noveller.

50. Mackmyrakonflikten var en av arbetarrörelsens sista och mest kända s k föreningsrättsstrider. Som svar på bildandet av en fackförening vid Mackmyra sulfitfabrik lät bolaget i april 1906 vräka 40 familjer. Mackmyrakonflikten blev samtidigt så diskuterad att den påskyndade det avtal LO-SAF samma år ingick om erkännande av föreningsrätten. Se Casparsson, a.a., s. 74–78 o. 87–97. Konflikten behandlas även i Nerman, Svensk arbetarrörelse under 100 år, s. 292 o. Gunnarsson, Arbetarrörelsens genombrottsår i dokument, s. 174–178. I dessa två nämns Nordströms dikt.

51. VA 2, 9, 16 o. 23/6, 7 o. 21/7, 25/8, 1, 8, o. 22/9, 1 o. 10/10, 10 o. 24/11 1906. En kompletterande beskrivning av det moderna Härnösand är Gator och hus (VA 30/6, 2 o. 12/7 1906).

52. Ett exempel ger de redan nämnda bolagsplanerna. Förlovningen med Mina Zetterlund 17/4–17/12 1906 (enligt dagboken) aktualiserade dessutom hos Nordströms tankar på ett eget hem, ordnad ekonomi, fastare framtid osv. Exempel ger dagboksanteckningar från 2/7 o. 27/9 1906. Se äv. Wittrock, M.S., s. 106 ff.

53. Den moderna fredsrörelsen uppstod i USA och spreds därifrån vidare till Europa. Den första världsfredskongressen hölls 1889 i Paris. Till Sverige kom fredsrörelsen 1883. Detta år bildades i Stockholm Svenska freds- och skiljedomsföreningen. Vid slutet av 1907 omfattade den 13 lokalföreningar med omkring 2500 medlemmar. Andra organisationer är Sveriges kvinnliga fredsförening, bildad 1898, och Sveriges fredsförbund, 1905 (refererat efter Emilia Broomés artikel Fredsrörelsen, i Nordisk familjebok 8, 2:a uppl 1908, spalt 1330–1337).

Nordström är ju här entusiastisk inför fredsrörelsen, men hans inställning i dessa frågor får nog ändå bestämmas som tillfälliga och växlande. Vid ungefär samma tidpunkt gör han en reportageresa ombord på ett örlogsfartyg (se not II:68 nedan). I de efterföljande artiklarna framstår han som lika entusiastisk försvarsvän!

54. Jag gav tidigare exempel på Nordströms intresse för politiska händelser under Sundsvallstiden. I dagboken 1905–06 fortsätter han att kommentera händelserna i Ryssland (13/11 o. 8/12 1905), noterar som positivt att "Sverige har fått en vänsterregering med Carl Staaff till stats- och Fridtjuv Berg till ecklesiastikminister" (13/11 1905) och följer med speciellt intresse rösträttsfrågan (14/5, 16/5 o. 1/6 1906). Ett dagbokscitat får antyda Nordströms politiska hållning: "Det medvetna missnöjet representerar knappast ens socialdemokraterna som inför oppositionen utifrån. Medvetandet ligger hos en och annan radikal nationalist. I verkligheten exempelvis Strindberg och Heidenstam." (27/8 1906)

55. Jfr del I, s. 20 ovan. Nordström och unionskonflikten, se äv. Qv., s. 180. Vad gäller tidsperspektivet kan tilläggas att jag tidigare i del I visat på nittitalisternas betydelse för den yngre generationens känsla av att 1900-talets första år var en ny tid. I dagboken 3/10 1907 skriver Nordström: "Jag kan inte undgå att ta inflytande av tiden. [- - -] Alltsen jag läste för åtskilliga år sen en dikt av Heidenstam, vari han säger, att Sveriges framtid inte är

en gubbe utan ett barn, som ler, har jag burit på tanken att i min mån bidraga till storhetsdrömmens realiserande." Dikten ifråga är Pingstnatten (ingår i Dikter 1895). Jfr äv. Qv., s. 168.

56. Nordströms moralism, se äv Qv., s. 195 m fl.

57. Viktigast här är antagligen den kulturella ungdomsrörelsen. Att märka är att dess viktigaste syfte var att skapa enighet över parti- och klassgränser.

58. Svensk bokhandelstidning nr 49, 8/12 1906. I notapparat och vid sidhänvisningar förkortas diktsamlingen KL.

59. Den 5/5 o. 18/5 har Nordström i dagboken skrivit in kärleksdikter till en lotsdotter, vid det senare tillfället även dikter till Ersmäss o. våren.

60. Dagboken 18/6 1905. Jfr dagboksuttalandets inledning, ovan.

61. "Havsvers" (dagboken 11/7) o. Söndagsmorgon (13/7) är mer av skrivövningar och finns ej med i KL. Av de dikter Nordström nämner 15/8 blev Skullnatt och Dansen (= Dans i vårnatten) några av de första han skrev för KL, medan Skötrodden (inskriven i dagboken 16/8) är en förstudie till bl a På grundet.

62. Hur detta manus såg ut är oklart, men det bör i vilket fall ha innehållit de 17 dikter Nordström under hösten förde in i dagboken och som sedan kom att ingå i KL: 27/10 Fiskarflickan o. Dans i vårnatten, 30/10 Vårkväll, 1/11 Skullnatt, 2/11 På berget, 7/11 Havet, Det förgångna, Munther o. På grundet, 13/11 Majdag o. Utsikter (= KL: Hemsöhatten), 14/11 Höstdagen (KL: Sorgedagen), 15/11 Fiskafänget, Julmorgon, Kains land, Vinternatt o. Oktober. Dikter skrivna före 28/11 men ej införda i KL är Ångermanland (26/10), Höstafton o. Gåtan (30/10), Till Elias Sehlstedt (13/11), Månskensnätter (15/11), samt en förstudie till Hemstaden (14/11). Berg, jfr ovan s. 33.

63. Dikterna har förts in i dagboken 23/1 Landet (Vid vre), Kyrkklockorna o. Midsommarnatten, samt 30/1 Jag rymmer i snöstorm. Vid det senare tillfället tillägger Nordström: "Hela den här hösten har varit en underlig tid för mig. Den har åtgått för att skriva "Kains land"."

64. Att utgivningen av KL skulle dröja fick Nordström, enligt dagboken, veta 18/3, Missnöje med manuskriptet uttrycker han 22/3.

65. Dagboken 11—12/6 o. 17—20/6 Hemstaden, 20/6 På familjegraven.

66. Idén till prosaingress enligt dagboken 6—8/8, använd 22/8. Tre av dikterna i KL nämns ej i dagboken: Talatta!, Oktobergryning o. Höstseglats. Av dem finns den första under titeln Räddad! publicerad i VA 17/2 1906.

67. Jonsson, Om novellisten Ludvig Nordström (SLT 1942) s. 33 f. Flera av novellerna i Fiskare var också redan skrivna när KL kom ut (se nedan s. 54).

68. För VA:s räkning följde Nordström i augusti 1906 med några örlogsfartyg längs Norrlandskusten, vilket gav artiklarna Med kusteskadern i Bottenhavet (VA 6/8, 11/8, 14/8 o. 16/8) samt Med örlogsmän Luleå-Stockholm (DN 15/8 1906). Första gången prosaingressen nämns är i dagboken 6/8, samma dag Nordström gått ombord. Beskrivningen av kustlinjen i dagboken 7/8 är i detalj en förlaga till ingressen (KL s. 5 f.). Några dagar efter att reportageresan avlsutats var ingressen klar och sändes till Hellberg. Jfr Lindeberg som, efter att ha gjort långa citat ur prosaingressen (a.a., s. 90—93), talar om sambandet mellan stilen i KL och "de långa journalistårens förövningar." (s. 93)

69. Qvarnström menar (s. 123) att Nordström ratade det dekadenta partiet på Bergs in-

rådan (brev från denne 2/1 1906), för att senare ersätta det med prosaingressen. Dagboken visar dock att Nordström grubblade över problemet hela våren 1906 och att det var först sedan ingressen tagit form, dvs sedan han hade något att ersätta dekadensdikterna med, de sista av dem försvann. Det bör tilläggas, att jag ändå i huvudsak finner Qvarnströms analys (s. 211–214) av KL riktig. Min genomgång syftar endast till att i diktsamlingen peka på det som har betydelse för denna avhandling.

70. Det blev efterhand vanligt för Nordström att i olika sammanhang betona att han var av fiskarsläkt. Ett tidigt exempel ur dagboken är då han 25/12 1902 ivrigt upptecknar data om farfadern J.A. Nordström, sjöman, äventyrare mm. Ett tidigt litterärt exempel är hur Sten Björck, Nordströms alter ego, i Unga människor talar om sina "förfäders fiskar- och sjömansblod" (ms s. 110). Se äv Qv., s. 42 f.

71. Den 30/1 1906 noterar Nordström i dagboken att han på länge inte skrivit till Axelina. Det brev hon skrivit har däremot fått honom att inse att förhållandet måste få ett slut. Han fortsätter: "Under den stämning, varit hennes brev försatte mig, gjorde jag nyss noterade lilla final-poem, avsett att bli cul-de-lampe i "Från havet"." Som framgått var det efter denna redigering Nordström på allvar började söka förläggare till KL (Cul-de-lampe: slutvinjett).

72. Att denna spegling sedan kan tyckas svag och otydlig beror naturligtvis på att diskussionen här är litterärt gestaltad; den befinner sig hela tiden inuti texten.

73. Med den dikten hade Nordström till att börja med mycket besvär. Som dagboken visar, är det uppenbart att för dess slutliga utformning spelade såväl förlovningen med Mina Zetterlund som forskningarna i Härnösands äldre historia en avgörande roll. Ur denna dikt uppstod så ytterligare en, På familjegraven. Båda dessa dikter är dessutom skrivna *efter* det att diktsamlingen antagits, något som visar på den vikt Nordström fäste vid de tankar som uttrycks i dem. Jfr ovan s. 43 o. not II:65).

74. Versrader som dessa ger associationer till Karlfeldt, folklivsskildringen i några av dikterna kan härledas till Runeberg osv. De viktigaste litterära förebilderna för KL – Heine och Strindberg – nämns dock redan i Qv., s. 213 m fl.

75. Härnösand är visserligen en hamnstad, men det är nog inte bara av den orsaken, utan troligen just för att Nordström vill markera sin speciella känsla för havet – och sin tillhörighet till det i den första avdelningen beskrivna fiskarskiktet – så många av borgardikterna beskriver havet. Detta gäller förutom Havet även Majdag, Hemsöhatten och Höstseglats. Vad havet kan åstadkomma av olycka och död beskrivs i Sorgedagen och Oktober.

76. Detsamma gäller även i hög grad hans noveller. Redan i anslutning till Söndag (1902) skriver Qvarnström, som fått uppgiften av Marika Stiernstedt, att den "företecknar den lödiga del av Nordströms diktning, vilken han uppges med åren ha alltmer betraktat som en födkrok allenast" (s. 105). Jfr Stiernstedt, Kring ett . . . , s. 271 o. 390. Att detta till stor del även gällde fiskarnovellerna visas av det dagboksuttalande (7/2 1907) där Nordström efter att ha fått dem förlagda klagar över att han mycket hellre än att putsa på dem vill ta itu med Uvkollegiet (i notapparaten förkortat UK).

77. Se Qv., s. 198 f. Av ett brev till Mina Zetterlund, (4/1 1906) som även Qvarnström citerar framgår också vilka stora förväntningar Nordström redan då hyste angående UK.

78. UK:s framväxt, Nordströms förhoppningar och manuskriptets refusering, se äv Qv. s. 215–218. Där ges en del av den biografiska bakgrunden 1906–08, samtidigt som beskrivningen av arbetsgången – Qvarnström har endast haft brev från Nordström att utgå ifrån – ibland är oklar. Nordström arbetade senare vidare på UK och delar av den blev så småningom Landsorts-Bohème (1911) – se Qv. s. 165 o. Nordström, Jag rymmer från ett

fyrtorn (Min tidning nr 20/1934). Men inte heller den boken var den breda samhällsroman Nordström drömde om. Den drömmen slog aldrig in. Qvarnström citerar ett brevuttalande där Nordström 1942, kort före sin död, skriver: "Uvkollegiet har aldrig kommit fast det ofta spökat i min hjärna under årens lopp . . . Ingenting blev som jag den gången föreställde mig — men det är ju livet." (Qv. s. 503) Nordströms arbete genom åren med UK, se även Stiernstedt, Kring ett . . . , s. 173, 179, 280, 327 o. 409.

79. Fragmentet av arbetsmanuskriptet kan knappast, som Qvarnström gissningsvis antar (s. 515) vara från 1906. Troligare årtal är 1907. En jämförelse mellan den samtida dagboken och de blyertsanteckningar Nordström tillfogat i marginalen till en preliminär uppställning över UK:s avdelningar och kapitel anger att det av arbetsmanuskriptet som bevarats -avdelning I, kap. 6—15 (paginerat 197—396) — skrivits i juli-sept 1907. Själva uppställningen kan dock vara gjord tidigare, men den meddelar inget utöver de dagboksanteckningar jag använt. I övrigt kan om personförteckningen nämnas att där förekommer en fiskare, E. Åbygge, samt att UK:s självbiografiska karaktär anges av att Nordström i en uppställning av personernas förebilder i verkligheten vid det första namnet "Lukas Åbygge = Hjalmar Fahlman" i marginalen med blyerts lagt till "+ Ludvig Nordström". Qvarnström behandlar kort UK, s. 59, 207 o. 215 ff. Se äv. Wittrock, M.S., s. 107 o. 112, o. Uhlin, a.a., s. 259 f.

Jag vill här även nämna något om prosamanuskriptet Avsidesfolk. Det är enligt Qv, s. 162 av Nordström själv daterat till 1905, kanske är det lämningar av det i dagboken nämnda dramat Folk.

Även om Avsidesfolk, som Qvarnström påpekar, bara är en skiss kring en serie kronologiskt uppställda dagboksanteckningar (s. 162 f.) är det ändå av visst intresse. Qvarnström har i sin grundliga genomgång av det (s. 162—167), som jag härmed hänvisar till, framför allt tagit fasta på utfallen mot press och kyrka, på dess attacker mot dekadenta poeter parat med framtidstro, samt på dess bondeaversion och kustlandskapspatriotism.

80. Jfr försöken till typisering i Unga människor! (se ovan s. 29 o. not II:10).

81. Nordströms kursiv. Typer som individer — och representanter för helhetsidéer, jfr ovan Nordströms uttalanden om Folk o. Spalding (s. 36).

82. Vad gäller de litterära och filosofiska impulserna bakom denna litteratursyn hänvisar jag till Qvarnströms noggranna kartläggning av Nordströms ungdomsläsning (s. 89 f., 96, 98, 108, 125 osv). Den kompletteras dessutom i Wittrock, M.S., s. 103 ff.

83. Dagboksuttalanden om åttital, fransk naturalism och nittital finns 17/1 o. 26/8 1901, 4/10 1902 osv.

84. Dagboken 15/8 o. 12/9 1904. För Sprengel, se äv. Wittrock, M.S., s. 105 o. Qv., s. 138 f.

85. Uttalandet, som finns publicerat i Nordström, Bakgrunden . . . artikel V, används av såväl Uhlin (a.a., s. 259 f.) som Linder (Hj. B:s ungdom, s. 297) vid deras genomgång av tiotalisternas litterära syntes (jfr Inledning ovan s. 22!). Se äv Qv, s. 153.

86. Jag vill även nämna något om Nordströms konstsyn, som tycks sammafalla med hans litteratur- och samhällssyn. Han var själv flitig tecknare och målare och umgicks en del med unga målare (se dagboken 28/6 1900, 12/1 o. 15/7 1901 osv o. Qv, s. 157, not 5 s. 167 o. s. 171). För tankar om nya tendenser inom konsten tycks dock främst mötet med Milles' Sturemonument (jfr not I:61) ha varit av betydelse. Nordström befann sig i Uppsala när diskussionen kring privtävlingen var som livligast, har i dagboken 8/4 1902 ritat av Milles' förslag, skrev 12/4 på den namnlista som uppsatts av studenterna till förmån för det och yttrar sig 15/4 starkt lovordande om det.

Milles' monumentförslag var senare med på en konstutställning som bl a besökte Sundsvall. I sin recension (Konstutställningen, SuT 29/10 1904, sign. Tidu Mörk) relaterar Nordström förhistorien, propagerar för en insamling till förmån för monumentet och motiverar sina egna lovord med att detta är "ett nationellt monument av sådan kraft och originalitet, som vi förut icke äga." I sin sammanfattning poängterar han Milles' modernitet, att han "sökt sig ut i livet" och därmed "vidgat området för svensk bildhuggarekonst". I dagboken är Nordström än mer hänförd: ingen har förut vågat arbeta med så väldiga dimensioner och ogenerad behandling av materian, resultatet har blivit "något helt, obrutet, ej sönderfrätt" (9/10). Sturemonumentet dyker även upp i Nordströms artikel Ett dött land där det kallas "landets första verkligt nationella monument".

87. Exempel i dagboken är Nordströms tveksamhet angående Österling (15/9 1904) eller hans låga förväntningar inför Hellströms Ungkarlar (5/10 1904).

88. Nordströms inställning till novellerna, jfr not II:76 ovan; de unga författarna och marknaden, jfr ovan del I, s. 25; Wägner, se nedan s. 84.

89. Ett liknande exempel ger novellen I själtiden (Idun 6 o. 13/8 1906). När Nordström sedan gick igenom novellen inför publiceringen i Fiskare ändrade han tillbaka uttryck som "ge sig håken på" och "gå åt helsike" till "ge sig fan på" (Fiskare, i notapparaten förkortad F, s. 26) och "gå åt helvete" (F s. 28).

90. Se även Qv., s. 188 f. Högbergs betydelse för Nordström, se i övrigt Nordin-Hennels avh. om Den stora vreden. Speciellt värt att nämna, är hur Högbergs litterära program, bl a uttryckt i brev till Nordström, är att skriva ett slags kollektivromaner (Hennel, s. 19).

III. Fiskare

1. Jonsson, a.a., s. 37 f. Jonsson åberopas sedan av bl a Linder, Fem dec . . . s. 96 o. Jacobsson, a.a., s. 229.

2. Studiekamraten 9/1927, s. 7. En annan viktig tankegång — Nordströms ambition att i Fiskare ge en bild av fiskarna har fått honom att själv träda tillbaka — uttrycks bl a av Hedén (i Bokstugan 1918, s. 11) och Castrén (i a.a., s. 473). För Uhlin framstår detta t o m som en av Nordströms viktigaste insatser: "En objektiv skildring av en grupp arbetande människor infogad i sin speciella miljö på ett konstnärligt övertygande sätt fick vi emellertid först med Nordströms fiskarnoveller" (a.a., s. 258).

3. Denna betydelsefulla skillnad fastslogs redan av Castrén (a.a., s. 473) och anges likaså av Uhlin (a.a., s. 260 f.).

4. Bland föregångare nämner Qvarnström även Geijerstam, Engström m fl (s. 142 o. 157). Stilistiska likheter mellan Hemsöborna och Pär-Eriks jakt nämns i Qv, s. 171. Det kan tilläggas att i sin inledning till Skärkarlsliv gör Strindberg en klassindelning av skärgårdsbefolkningen, en genomgång av fiskemetoder m m. Att Nordström läst Skärkarlsliv framgår bl a av dagboken 23/10 1902.

5. Ett annat uppslag kan han ha fått från Johan Bojers novell Fiskere (OoB 1903, s. 263 ff.). Rieck-Müller och Hülphers nämns i Qv., s. 138 o. 142, den senare även i Uhlin, a.a., s. 252 ff.

6. Nordström nämner Två mil till havs i dagboken 22/11 1900; om han verkligen läst boken är oklart. Hülphers kan således ha gett Nordström ingivelsen att senare själv använda sig av dialekt. Däremot har naturligtvis dialekten som sådan hämtats direkt från

Ulvön. Jfr. Jonsson som vid en jämförelse mellan dialekten i Fiskare och Engströms talspråk, samt Högbergs stiliserade och arkaiserande dialog visar, att Nordström ändå inte tagit sitt språk från någon av dem utan direkt från fiskarna själva. Som Jonsson skriver: det låter "som rena rama verkligheten." (a.a., s. 36)

7. Exempel är hur Nordström vid redigeringen av novellerna utgått från fiskarnas gemensamma arbete och miljö, den sammanfattande titelnovellen, typiseringen m m; för detta redogör jag närmare nedan. Nordströms vilja till sammanhållande berättargrepp framgår dessutom av de samtida dagboksanteckningarna om Uvkollegiet, se ovan s. 47. Här kan tilläggas ett senare uttalande av Nordström, totalistiskt inspirerat men ändå av viss betydelse. I sitt företal till Valda noveller, 1923, skriver Nordström: "Det har nämligen slagit mig, sedan jag själv läst igenom de halvt glömda historierna, hur allt individuellt av mig rent instinktivt redan vid denna tid inriktats mot gruppens gemensamma liv, och den princip, jag följt vid ordnandet av historierna, har just varit att söka få fram rörelsen, utvecklingen."

8. Metoden tillämpas inledningsvis i avsnitt 4 nedan, fullt ut i avsnitt 5 där de egentliga fiskarnovellerna genomgås. En liknande metod används vid genomgången av Wägners Norrtullsligan; se nedan s. 96. För att också, helt flyktigt, jämföra den med gängse sociologi skriver Allardt-Littunen i sin lärobok i ämnet under rubriken Gruppen som en del av samfundet: "De små grupperna ingår i ett större sammanhang i ett samhälle eller i en stor organisation. Det påverkar naturligtvis vad som sker i gruppen. Situationen kan kanske bäst beskrivas med hjälp av Homans' begreppspar: *det yttre* och *det inre systemet* i en grupp. Det yttre systemet består av de handlingar, interaktioner och känslor, som är nödvändiga för att gruppen skall fortleva i sin miljö eller som är påtvingade av omgivningen. [- - -] Det inre systemet är de handlingar, interaktioner och känslor, som inte är påtvingade av omgivningen, såsom vänskapsband, givmildhet etc." (Sociologi, s. 46, A-L:s kursiv. Det i texten nämnda speicalarbetet är George Homans, The Human Group, 1950).

9. För Nordströms biografi 1906–07, se äv Qv., s. 215 ff, Lindeberg, a.a., s. 98 f. o. Wittrock, M.S., s. 107 ff.

10. Svensk bokhandelstidning nr 21, 25/5 1907.

11. Jag nämner dem här i den ordning de publicerats. Vid slutredigeringen av Fiskare använde sig Nordström –se nedan – av helt andra principer. Ordningsföljden i boken framgår av not III:21. Det bör påpekas att några av novellerna sedan publicerats en andra gång i VA, som klippt dem ur DN eller GHT.

12. Den 6/2 1907 noterar Nordström i dagboken att han sänt in Gamla stammen för eventuell publicering i Strix jubileumsnummer. I detta (11/3 1907) porträtteras Nordström bland medarbetarna, men hans bidrag finns inte med. I ett brev till Johan Nordling 12/1 1907 skriver Nordström att han arbetar på Ett skärfiskarmål för GHT. Jag har gått igenom tidningen för första halvåret 1907, men ej funnit novellen publicerad där.

13. Qvarnström har därför fel när han påstår att i Pär-Eriks jakt en del "genuina dialektformer har bytts ut mot mer begripliga glosor: "marest" mot "mårest" (i morse), "pajk" mot "pojk" etc" (s. 169). Han har tydligen blandat ihop de båda texterna, eftersom det förhåller sig precis tvärtom.

14. Jfr "Jag använder hans bestämda pluralform, som är den gängse efter ostkusten, åtminstone norr om Gävle." (Lundberg, Lubbe på Ulvön, VI 37/1967).

15. Det gäller exempelvis Från Bottenhavet (DN 16/4), Döden (VA 22/5) och Isfischare (GHT 20/6, B), samtliga 1905.

16. Självbiografiska noveller i stadsmiljö är Lille Lukas (VA 26/5 1906, se Qv., s. 203–205) o. den ovan s. 49 nämnda Erika. Självbiografisk och en förstudie till borgarnovellerna är En beskedlig historia (Varia 1907, s. 631 ff.), medan förhållandet med Mina Zetterlund lämnat spår i Planeten Markattan (DN 24/2 1907). En tidig novell, men egentligen bara ett vagt filosoferande kring två förfallna småstadstyper, är Ett litet knivhugg (DN 23/9 1906). Om original av Uvkollegiets typ handlar, slutligen, de tre noveller Nordström enligt dagboken i juni 1907 sände in till Strix: Skräddarns död, Ett par gamla hedersmän och Isaskar Hapstadii födelse. Av dem återfinns endast den första i Strix (19/6 1907), den och den följande i den senare novellsamlingen Lumpsamlaren 1910.

17. Månsken (Varia 1907, s. 334 ff.) och Gubben Åbygge (Bonn. månadshäfte 8/1907). Novellerna, som är hyllningar till gubben och gumman Åbygge, återfinns i novellsamlingen Öbacka-bor 1921. Där har dock efternamnet blivit Ångerman. Namnbytet är signifikativt för förhållandet mellan den unge Nordströms skiktuppfattning och den senares totalism. Åbygge är en del av ett kollektiv. Ångerman har på samma gång ställt sig framför det och infogats i en mer allmän gemenskap – namnet gör honom/henne till symbol för ett helt landskaps människor.

18. Naturligtvis kan ändå drag från en berättelsekategori ingå i de övriga. Så finns arbetsskildringar, gamla historier eller folkseder, samt en viss novellistisk utformning med i samtliga kategorier.

19. Undantag är titelnovellen, som utspelas en försommardag, ytterligare ett tecken på dess karaktär av sammanfattande inledning (se vidare nedan).

20. Däremot har Nordström vad gäller förhållandet inom novellerna bemödat sig om en mer enhetlig kronologi, detta för att få samlingen att framstå som en enhet. Så har han i Jan Ågrens giftermål bytt ut tidningsversionens Daniel Hardin och Johan Locknéus, dvs två män som i övriga noveller tillhör samma generation som Jans dotter Greta, mot deras fäder Erik och Simon.

21. Tidsföljden stämmer inte alltid i detalj. Gumman Munther grät utspelas exempelvis i augusti (s. 96), medan det i den efterföljande Storgrundsfiskare talas om "julisolen" (s. 105). Däremot har Nordström tydligt delat in berättelsen i vad jag vill kalla årstidsgrupper. Efter titelnovellen följer fyra berättelser – Pär-Eriks jakt, I skältiden, I vårstormarnas tid och Lotsarna ta första båten för året – som skildrar våren med jaktäventyr, stormar m m. Därefter följer sex berättelser – Strömmingen står på grundet!, Ett skärfiskarmål, Gumman Munther grät, Storgrundsfiskare, Notdräkten och Fiskarglädje – som skildrar sommaren och förhösten, dvs fiskets tid. De utgör bokens tyngdpunkt, det är i dem reportagedraget och Nordströms egen medverkan framträder starkast och de ger *just genom sin placering* olika aspekter på fisket. Den första berättelsen framställer ett tillfälle när man inte får fisk, den andra vad detta kan föra med sig för en fattig fiskare, den tredje fiskarnas omsorg om båtar och redskap, medan den fjärde ger exempel på när man får lite, den femte mer och den sjätte, slutligen, mycket fisk. Boken avslutas så med fyra berättelser – Jan Ågrens giftermål, Gamla stammen, Surströmmingskalaset hos kapten Åbygge och Ack, Herre, straffa icke mig! – där höstens och vinterns arbete finns med i bakgrunden men där Nordström också får tillfälle att förtydliga andra viktiga drag i fiskarnas liv.

22. Tekniken att ge fristående berättelser enhet genom att ordna dem i årstidsföljd finns bl a i Lagerlöfs Gösta Berlings saga (1891), som utspelas under det s k kavaljersåret från julnatt till julnatt. Att Nordström redan i gymnasiet läst den boken framgår av en dagboksanteckning 11/4 1900.

23. F s. 45 och 53. Att letta näten innebär, enligt ordförklaring F s. 53, att koka dem i lut.

24. Vid ett besök på Ulvön skriver Nordström i dagboken: *"Idéer.* Moster B:s berättelser om den kättjefulle drängen på Kvärngrunna." (13/10 1905)

25. Att så verkligen är fallet visas bl a av att i *båda* familjerna heter pigorna Olga och Hanna, det namn de hade i verkligheten (se dagboken och Denna flugiga värld, s. 63). Man kan här jämföra Strömmingen står på grundet! (F s. 65) med Storgrundsfiskare (F s. 104 o. 115). Dessutom använder sig Nordström i senare upplagor av samma släktnamn.

26. Så har Nordström i Notdräkten vid redigeringen tidning-bok strukit 15, i Fiskarglädje 40 rader om pigors och drängars boskullserotik.

27. Två tecken på att titelnovellen är tänkt som inledning (liksom att den skrivits sist) är hur Nordström vid presentationen av Jan Ågren tillägger: "om vilken jag längre fram berättat en historia" (F s. 2), samt beskrivningen av Hanna. I tidningsversionen ges hennes utseende i Fiskarglädje. Motsvarande parti har i bokversionen (F s. 136) strukits eftersom det finns redan i titelnovellen (F s. 3).

28. Som Björck skriver är en av epikens vanligaste introduktionsformer "den kollektiva presentationen för vilken en måltid, en teaterföreställning, en sällskapsresa ägnar sig utmärkt." (Romanens formvärld, s. 132) Ett exempel hos Mann anges nedan s. 121. För att ge ett exempel bland författare Nordström vid denna tid läst kan nämnas att Kielland ofta använder sig av detta grepp; se t ex middags- och sällskapsscener i Garman & Worse, kap. 5, 8 m fl. Kiellands betydelse överhuvudtaget för Nordström påpekas i Qv., s. 125 m fl.

29. Som synes ger Nordström här samtidigt *generationstyper* och förhållandet mellan generationerna är också ett av Fiskares vanligaste motiv (se nedan). Jonsson har påpekat (a.a., s. 32) att Engströms omslag till boken framställer tre fiskartyper, men jag vill tillägga att det nog också anspelar på bokens generationstvister. På omslaget sitter längst fram en gammal fiskargubbe och lagar nät. Till höger, längre in i bilden, men vänd mot gubben, med något ilsket i blicken och med ett bestämt bett om pipskaftet, sitter en yngre fiskare. Mellan dem båda står en leende och medlande(?) fiskargumma.

30. Typiseringen i Norrtullsligan, se nedan s. 97. Jfr även Nordströms försökt till typisering i UM, ovan s. 29.

31. Så förekommer exempelvis gubben Åbygge i berättelserna I skältiden, I vårstormarnas tid, Storgrundsfiskare, Notdräkten, Fiskarglädje, Surströmmingskalaset hos kapten Åbygge och Ack, Herre, straffa icke mig! (han finns dessutom som gubben Munther med i ytterligare tre berättelser). Pär-Erik Sundberg förekommer i Pär-Eriks jakt, I skältiden och Lotsarna ta första båten för året, osv. Märk att typiseringen i Fiskare är så genomgående trots att den s a s slutförts i efterhand; titelnovellen har ju skrivits sist.

Redan vid skrivandet av de enskilda novellerna tycks den enhetliga miljön ha påverkat Nordström att ur den välja de personer, som representerar den bäst.

32. Exempel på ordväxling med sexuell undermening finns i F s. 15, 105, 125 f., 158 m fl. En berättelse, Gamla stammen, är egentligen bara en anekdot över ämnet; där berättar gumman Munther för de roade ungdomarna, om hur hon en gång för över 30 år sedan med religionens hjälp fick en efterhängsen dräng på bättre tankar.

33. Detta beskrivs mest utförligt i inledningen till Notdräkten (F s. 116). Jämför hur Nordström i artikeln Ett kapitel om strömming (DN 14/8 1905, B) skriver att han just upplevt "det sämsta fiskeår i mannaminne", något som där sporrat honom till att resonera om hur förändringar skulle kunna införas för att göra fisket mer inkomstbringande och mindre slumpartat. Det dåliga fisket 1905 antyds också i ÅF I.

34. Så var Skräddar-Anders "stämningsman och hade kungl. papper på polismans ämbete i hamn" (F s. 117).

35. Den berättelsen utspelas omkring 1885 eftersom Greta Ågren, tjugo år i titelnovellen, där är två år. Att det ligger en generation mellan Jan Ågrens giftermål och Ack, Herre, straffa icke mig! antyds även av att den August Ågren som omtalas i den senare (F s. 171 ff.) förmodligen är Jans far.

Om utvecklingen på Ulvön berättar Nordström bl a i ÅF II (VA 20/6 1906): Det alltför flitiga brännvinsdrickandet kom man delvis tillrätta med genom lagar och förbud. Dessutom har numera "nykterhetsrörelsen nått ända ut till skären, och logen "Hafvets söner" i Ulvöhamn har åt sig uppfört ett föreningshus". Nordström sammanfattar: "mot allt gammalt, som hänger i fjärran likt en mörk fond, framträda de nuvarande stadgade och lugna förhållandena så mycket ljusare." Någon nykterhetsförening omnämns aldrig i samtidsberättelserna i Fiskare, där tar man sig gärna ett glas efter dagens arbete (F s. 102, 139, 160 m fl) — men där finns heller inget brännvinsmissbruk.

36. Som redan flera gånger påpekats är detta också utgångspunkten för Nordströms reformsträvanden i ÅF I—II m fl. Säkrare fiskemetoder, kooperativa bolag osv skulle höja välståndet, få bort avundsjukan och främja samarbetet. Av ovan s. 52 angivna skäl finns dessa planer inte med i Fiskare, däremot den verklighet från vilken de utgår.

37. I ÅF II (VA 14/5 1906) ser Nordström det som "anmärkningsvärt" att "än i dag" denna metod används.

38. Märk att denne fiskare är anonym. Genom att inte utpeka honom som någon speciell av skiktets medlemmar kan Nordström lättare låta honom representera dem alla.

39. I det självbiografiska föredraget Ostkustens uppvaknande (Ostkusten 8/1939) berättar Nordström hur han redan från början av sin drängtid märkt fiskarnas beroende av bönderna;: "Vem ägde fiskarenas jord? frågade jag. Bönderna. Fiskarena ägde ingenting, varken grunden, där deras kokhus och sjöbodar stodo, eller fiskevattnet, inte ens bodarna. De hyrde allt av bönderna. De betalade s.k. bodlega, 35 kronor om år, och fingo fiska på böndernas nåd." (s. 19) Se även ÅF II (VA 16 o. 18/5 1906) där samma förhållanden beskrivs. Jfr Nordströms bondeaversion, ovan s. 34.

40. Ett individuellt exempel på inställningen till bönder ges i Jan Ågrens giftermål. Jans tvekan att gifta sig med Lina bottnar bl a i att hon inte är från hamnen utan från byn. Som han säger till henne: "— Men du är int tå våra." (F s. 146)

41. Att Ett skärfiskarmål utspelas i Trysunda fiskeläge spelar i sammanhanget ingen roll. Hamnrättens ordförande är däremot från Ulvöhamn och det är där Nordström funnit de rättegångsprotokoll, som ligger till grund för berättelsen (jfr ovan s. 54). En jämförelse med dem (VA 19 o. 29/5 1906) visar att Nordström i novellen flyttat Asplund till Trysunda och därigenom gjort honom till en bland de andra fiskarna där. I artiklarnas resonemang kring rättegången såg Nordström däremot båda parterna som utomstående. Asplund har dessutom i protokollen en mindre positiv roll; där döms han mot sitt nekande. Viktigast är dock de tillägg Nordström gjort i novellen. Endast där finns motsättningen bönder-fiskare, resonemanget om yrkesstoltheten, Asplunds fattigdom och hans tal om sin rätt att få ut något av sitt hårda arbete (se äv. vidare nedan).

42. Exempel ges, förutom det som redan nämnts i titelnovellen ovan, av F s. 67 f. o. 105 f. Jämför här även Nordströms egen reaktion under Ulvötiden, ovan s. 37.

43. I skältiden finns även i ett första manuskript. Av det framgår, att Nordström redan inför tidningspubliceringen ändrat mycket. Han har gjort personskildringen mindre stereotyp, replikerna mer levande och naturskildringen mindre våldsam (för det senare se även

Qvarnströms anmärkning till Pär-Eriks jakt, här omnämnd ovan s. 51). Allt detta innebär dock mer en allmän putsning av texten. Den viktigaste ändringen finns i novellens slut. Det första utkastets utförliga beskrivning av Pär-Eriks dödskamp har ersatts av det med det övriga innehållet mer konsekventa resonemanget kring Naturens allmakt.

44. En liten, men karaktäristisk, dissonans finns dock. Samtidigt med den döde har man räddat två andra skeppsbrutna. En av dem, som är snickare, har gjort en så fin kista åt den döde att flera av de äldre blir avogt inställda till denne (F s. 52).

45. Undantaget, skötkapprodden, ses ju – som påpekats – också av Nordström som ett sådant.

46. Andra exempel på arbetsskildringar finns i F s. 55 f., 69 f., 107 ff. 127 ff., 131 ff., osv. Det bör påpekas att beskrivningen av arbetet ofta är inlagd i korta miljöbeskrivningar, replikväxlingar m m, något som gör det omöjligt att i ett kort citat göra den rättvisa. I stället är några av berättelserna i sin helhet ett slags arbetsskildringar (huvudgrupp B ovan s. 55).

47. Att orden sedan läggs i munnen på en fiskare från äldre tid är ett för Nordström inte alls ovanligt grepp. Det är också vanligt att han ur gamla dokument drar fram paralleller till sin egen tid. Ett exempel i ÅF II påpekas i Qv., s. 196 f.

48. Stinas inställning och situation, se citatet ur F, ovan s. 60. Att Lina är bonddotter, se citatet ur F, ovan not III:40.

49. Linas strävan att familjen skall bli en av "de förnämsten" får, enligt min mening, inte sammanblandas med Pär-Eriks försök att ta sig för fort fram i I skältiden. I Jan Ågrens giftermål rör det sig dels om strävsamt arbete, dels åter (jfr ovan s. 62) om ett fall av positiv konkurrens. Familjens roll i denna, se vidare nedan.

50. "GHT har nu haft inne "Jan Ågrens giftermål". Verkar ej så tokigt – med allt jag måste känna missnöje över. Men den är ju skriven direkt ner utan koncept och avsänd så." (Dagboken 26/8 1906). Förespeglingen i titelnovellen sker dessutom två gånger (F s. 2 o. 3).

51. I dagboken 27/10 1905 skriver Nordström under rubriken Idéer bl a: "Jonas Alfreds och Margretas gifte. Processen och händelsen vid Värstavärsudden då Jonas Alfred ämnade hoppa i sjön." Med processen åsyftas det faderskapsmål där Jan erkänner att han är far till Linas barn. Detta finns i den färdiga novellen endast som kort referat av en tidigare händelse (se tidningsnovellen o. F s. 142).

52. Tidigare har visats på greppet med återkommande personer. På samma sätt förekommer de i not III:31 nämnda släktnamnen, samt Ågren och Zeterberg, i minst tre och ofta fler av fiskarberättelserna.

53. För att ge ett exempel ur de ungefär samtida tidningsartiklarna, utreder Nordström i inledningen till ÅF II hur fiskarnas släktkänsla hänger samman med deras konservatism. Han skriver hur han för det första lagt märke till att "namnet på en person gav uppslag till en lång släkthistoria" och att "på så sätt en uråldrig känsla av nästan familjeaktig samhörighet rådde bland dessa människor." Det andra var *"pieteten för de gamlas ord och uttryckssätt"* och det tredje, "ett naturligt coroll. av dessa båda egenskaper", var *"fasthållandet vid det nedärvda*, konservatismen, tron på den absoluta fördelaktigheten av de gamlas genom lång och i sin tur nedbevarad erfarenhet vunna åsikter." (VA 7/4 1906, Nordströms kursiv)

54. Resonemanget om familjen är här renodlat för tydlighetens skull och är dessutom närmast trivialt. Det anmärkningsvärda är väl att i denna socialt ambitiösa skildring av ett

specifikt och sammanhållet samhällsskikt, är ändå familjen fortfarande den fastaste och den för den framtida utvecklingen mest bestämda undergruppen. Nordström skiljer sig således här inte från en sedan länge fastlagd syn på familjen; trots perioder av bohemliv och utanförkänslor tycks det ändå vara hans sociala ursprung som till sist tar överhanden. Nytt är däremot att han placerar in familjegrupperna i ett större socialt sammanhang.

Jfr Wägners Norrtullsligan. Även där spelar familjen – främst genom flickornas längtan efter den – en viktig roll; se nedan s. 108 o. 129.

55. I skältiden slutar: "De voro ett tystlåtet folk, som levde i ärbarhet och arbete, och Pär-Eriks och Johans barn växte upp i sämja och blevo stora." (F s. 38). På samma gång som Nordström vänder sig mot all nedbrytande egoism menar han således att de socialt dugligaste inom skiktet snarast har som sin plikt att leda utvecklingen av det. Jfr diskussionen i Qv., s. 183 f. av förhållandet enskilda initiativ-bolagsform i ÅF I.

56. Se exempelvis DN 2/6 1907 (osign.) o. E(rik) K(arlhol)m i VA 10/8 1907.

57. Publicerad under Allmänhetens spalt i HeP 13/8 1907.

58. I dagboken 21/8 noterar Nordström att diskussionen Salvén-Karlholm ägt rum, men tillägger endast: "Låt dem roa sig! Det skall nånting stå i tidningarna." Karlholms svar infördes under rubriken Prästerlig litteraturkritik i VA 14/8 1907.

59. Se ovan s. 37 o. 51. Nordströms avtagande primitivism visas också av en ändring mellan tidnings- och bokversionen av Fiskare. I Ack, Herre, straffa icke mig! beskrivs Simon Locknéus hustru: "Hon tänkte ingenting. Hon var en djurhona med sin unge och hon lödnär hon blev befalld; endast om man rörde ungen, skulle hon vakna." I boken (F s. 171) finns endast första meningen kvar. Likartade strykningar finns i Notdräkten och Jan Ågrens giftermål.

60. Jfr dagboken om stadsfolk, samt Nordströms tal om att han själv var av fiskarstam (ovan s. 37 o. 44).

61. Pudeln nämns även F s. 67, 71 o. 134, i det första fallet således strax innan Nordström talar om sig själv som en del av fiskarfolket! Den finns även med i KL, s. 45 f. Nordström berättar även om pudeln i Denna flugiga värld, s. 191.

62. Jfr även den senare skrivna men självbiografiska berättelsen Studentmössan (ingår i Bottenhavsfiskare, 1914), där Nordström direkt beskriver och analyserar sin ställning på Ulvön. Trots att han levde som fiskardräng gick han således på Ulvön omkring i studentmössa. Som Wittrock skriver: "studentmössan markerade hans klasstillhörighet" (M.S., s. 105; se äv. fotografi vid s. 113).

63. Samma uppställning gör Nordström när han i brev 28/12 1908 för sin nya vän Marika Stiernstedt berättar om sina kommande författarplaner (se Stiernstedt, Kring ett äktenskap, s. 34). Arbetsnamnet på Borgare var tidigare Grotesker (enligt dagboken 4/12 1908).

IV. Wägners författarskap före Norrtullsligan.

1. Wägner, En skolrått a (Innan vi började, s. 165–168) och Stina Qvint. Några ord på en märkeskvinnas 50-årsdag (Idun 15/1909, sign. E.-er). Se även Isaksson-Linder (i notapparaten förkortat IsL), s. 48 f. Av Wägners tidiga skriverier bör även nämnas den skoltidning hon 1898 gav ut och fyllde med dialoger, pristävlingar och sentimentala kortnoveller

(IsL, s. 55). I novellen Hennes mor (Linnéa 23/1899, sign. Cafour) berättar hon i delvis självbiografiska ordalag om den moderlösa Mary von Hamm. Av betydelse är, som IsL påpekar (s. 56 f.) hur Marys försök att nå självständighet – hon tar lektioner i målning – ställs i kontrast mot några väninnors ytlighet och meningslösa pyssel med lyxhandarbeten. Sagan om den underbara klockan (FBT 36/1900) beskriver hur en likaledes sysslolös grevinna lär sig bli nyttig och arbetsam.

2. En skolrått a, s. 166. Moderns död, den korrekta styvmodern, faderns stränghet och hemmets dysterhet, se IsL, s. 24 f. och 40–46.

3. Alving, Tjugo år (SLT 1958, s. 51). Avhoppet från skolan och kontorsanställningen, se IsL, s. 56 f. och 64 ff.

4. Wägner i tal till Uppsalastudentskor 1911, citerat efter IsL, s. 64.

5. Författardrömmarna – se bl a uttalanden i brev till en jämnårig väninna; enligt IsL, s. 63 f. och Alving, a.a., s. 55. Anställningen på HP, se nästa avsnitt!

6. Paulsson-Landquist, Elin Wägners barndom. Ett replikskifte (SLT 1959, s. 154). Se äv. IsL, s. 65 ff.

7. IsL, s. 67.

8. Datumangivelserna följer här och i fortsättningen HP:s *stads*upplaga. HP kom även ut i en landsortsupplaga. Wägners bidrag finns där oftast en dag senare.

9. Refererat och citerat efter IsL, s. 67.

10. Yttrande fällt av Ericson enligt IsL, s. 67. Jfr här resonemanget i Inledning om feuilletonens betydelse och de unga författarnas anpassningsförmåga (ovan s. 24 f.).

11. IsL, s. 68 ff.

12. "I Helsingborg". Wägner berättar om sin tid på Helsingborgs-Posten (HP 26/3 1938, jub.nr.). Om utställningen, se Industri-slöjd-och konstutställningen i Helsingborg 1903 (officiell berättelse under medverkan av sakkunniga personer utg. av Carl L. Bendix) tryckt 1904. Utställningen pågick 11/6–10/9 1903. Initiativet till den togs bl a pressen (se kap. II:Utställningens förhistoria, s. 27–32). De många industriutställningarna var ett av tecknen på den nya framåtblickande tid man kände sig leva i (jfr Inledning, ovan s.20) Här fick Wägner således direktkontakt med dessa idéer.

13. Wägners signaturer i HP är -er, E.-er, E.W., Pytia och Cafour, medan hela namnet används vid skönlitterära bidrag. För sign., se äv. M. Brolin, Elin Wägners tidigare produktion och inställning till kvinnofrågan, 1943. Brolin har antagit att de fyra signaturerna är Wägners och skriver sedan i not, s. 6: "Mina antaganden i fråga om signaturerna ha på begäran bekräftats av Elin Wägner."

14. Min genomgång här utgår inte från den något kåserande översikten i IsL, s. 71 ff., utan direkt från Wägners bidrag i HP. Ett ämnesområde, Wägners recensionsverksamhet, behandlar jag inte. Hon skriver om mycket, men fortfarande på ett högst osjälvständigt sätt; se här f ö IsL, s. 67 ff. och 72.

15. Denna yrkesgrupp berörs också i novellerna Ett botemedel (14/1 1903) och Det vita förklädet (27/11 1903) – för den senare, se vidare nedan.

16. En handfull hö (24/1 1903, sign. Pytia), I Helsingborg (28/9 1903, sign E.-er.), Julbazar (30/11 1903, sign. E.-er), I Helsingborg (4/1 1904, sign. Cafour) m fl.

17. I Iduns pren.anm. för 1904 meddelas att man ämnar anordna "en större litterär pris-

tävlan för kortare noveller och uppsatser" (nr 1, 7/1 1904). I nr 5 (4/2) utlyses tävlingen; tävlingstiden utgick 15/4. I nr 35 (1/9) meddelas resultatet. Wägner får, för Fröknarna Uhrn, tredje pris i novelltävlingen. Novellen publicerades i nr 39 (29/9) och flöt sedermera in i HP (19/10).

18. Wägner, I Helsingborg, 1938.

19. Wägners förmåga att snabbt tillägna sig en personlig, journalistisk stil och hennes litterära påverkan från HP:s kortnoveller påpekas även i IsL, s. 68 och 72. Några exempel på samtida kortnoveller ges nedan s. 84 f.

20. Föreningslivet, se ovan s. 20. För att ge några exempel på allmänreportage behandlas emigrationen i Utvandrarefrågan (2/5 1903, sign. E.W.), hamnverksamhet och fartygsförlisningar i I Helsingborg (11 o. 14/9), Sjömannen berättar (15/9) och Borta - - - (16/9 1903). Ett besök på stadens arbetskontor görs med I Helsingborg (13/10 1903), på lasarettet med I Helsingborg (30/1 1904), samtliga sign. E.-er.

21. I sin pren. anm. dessa år talar HP bl a om att den står på skyddsvänlig och fosterländsk grund och att den vill "motarbeta alla skadliga eller förhastade reformer". Ericson delade från april 1903 redaktionsposten med Herman Seldener. Den förre karaktäriseras i IsL som "mörkblå", den senare som "djupt konservativ" (s. 68).

22. Som Wägner själv senare berättar var hon "den enda kvinnliga journalisten i den landsändan" och som sådan "ganska påpassad och fick sällan begå sina dumheter i fred. Ens hyggliga arbetsgivare tog dem visserligen med ro, men icke på samma sätt allmänhet och kolleger." (Indiskretioner. Vintergatan 1922, s. 102). Det kan tilläggas, att de kvinnliga journalisterna överhuvudtaget ännu var mycket få och att de flesta fanns i Stockholm. Se Berger, Pennskaft. Kvinnliga journalister i svensk dagspress 1690—1975, kap. Översättarinnorna och Pennskaften.

23. Wägner, När jag blev författare. Radioföredrag, sänt f g 17/10 1938. Två exempel får belysa de generella dragen såväl i Wägners utbrytning som i hennes känsla av att den skedde på alla kvinnors vägnar:

L. Cruppi, Femmes Écrivains d'Aujourd'hui I, Suède, är en essäistisk, subjektiv och idealiserande beskrivning av kvinnliga författarskap från Bremer och framåt. Samtidigt är den, som ett av de få försöken överhuvudtaget att se dessa författarskap som en enhet, av stort värde. Att Wägners revolt måste utföras av varje kvinnlig författare vid denna tid visas av: "Les femmes de lettres qui ont atteint le public sont en général des figures intéressantes. Avant de parvenir au succés, elles ont eu à soutenir bien de luttes. Luttes contre elles-mêmes, contre les suggestions de l'education qui les engageait à rester dans la modestie et le silence; luttes contre leurs familles; parfois luttes contre l'amour, qui s'accomode mal de voir transformer l'image de grâce et de faiblesse féminines à laquelle il était accoutumé; [- - -] les femmes qui ont vaincu tant d'obstacles même si elles n'avaient pas de génie, étaient de fortes personnalités." (s. 7 f.)

Det andra exemplet ger Maurice Gravier, som om Camilla Collett sammanfattande noterar: "en se libérant, elle savait qu'elle travaillait à l'émancipation de ses soeurs, les femmes des Norvège" (d'Ibsen à Sigrid Undset. Le féminisme et l'amour dans la littérature norvégienne 1850—1950, s. 59).

24. Wägner, I Helsingborg, 1938.

25. E. Brandell, Wägner som journalist i DN (DN 11/1 1949). Se även IsL, s. 77 f.

26. För historien med Hj. Jönsson och Wägners depressioner 1905—06, se i övrigt IsL:s utförliga genomgång, s. 75—89.

27. E.W. Lundgren, Gustaf Ericson (Sv. Biogr. lex., 14, s. 77).

28. På VL anställdes sedermera även Seldener; se IsL, s. 68.

29. De är En modern askunge (13/12 1904), En hattfråga (4/1 1905) och "Den härliga Stockholmsvintern" (12/1 1905). Kåserierna är signerade Cafour, recensionerna E.W.

30. Enligt Brolin, a.a.,s . 7. Svensson-Granér anger att Wägner under sin tid på VL var anställd på "utrikesavdelningen" (Om signaturer i Vårt Land. Norrköpings tidningar 2/3 1955). Jfr Berger, som påpekar att de flesta kvinnliga journalisterna vid denna tid sattes att ur utlandspressens klippa och översätta artiklar för att sedan omarbeta dem till notiser. Berger sammanfattar: "Den sortens journalistik blev efterhand hjärtligt avskydd av flickorna." (a.a., s. 45). Märk äv. att det var detta arbete Wägner på HP erbjöds men tackade nej till, ovan s. 77.

31. Många av de böcker Wägner recenserar i VL är s k missromaner, såväl i svenskt original som i översättning. Redan i HP vände hon sig ibland mot den breda publikens, särskilt kvinnornas, dåliga läsvanor (Litterär skandinavism, 12/10, sign. E.W. o. I Helsingborg , 21/12, sign. Cafour, båda 1903).

Samtidigt var Wägner under sitt tidiga författarskap i viss mån påverkad av denna och liknande litteratur, se exempelvis för Från det jordiska muséet och Sommarflirt nedan s. 84 f. o. 92. Norrtullsligan som "missroman", se nedan s. 115.

32. Den enda kommentar IsL ägnar Wägners recensionsverksamhet på VL är att hon där "visat förmåga att säga ifrån mot det förljugna och sentiementala." (s. 111)

33. Trohet mot verkligheten, men inte för platt beskrivning – Wägners litteratursyn i VL liknar till vissa delar den "syntes" 80–90-tal som ovan s. 22 skisserades för tiotalisterna. Värt att notera är också Wägners pläderande för en mer optimistisk och med den nya tiden mer samstämmig livshållning. Jfr äv. Nordström, ovan s. 41 f.

34. Svensk bokhandelstidning nr 35, 31/8 1907.

35. Ej publicerade i Idun är novellerna Ananias, En värld att tiga i, Glädjeliket och Hattnålarna. Av dessa skrevs dock Glädjeliket direkt för Idun. Med den deltog Wägner i "en liten pristävling för lämpliga bidrag till vårt julnummer" (Idun nr 11/1906). Glädjeliket fick ett av de mindre prisen, däremot inte plats i julnumret. Novellen återfinns i SuP:s julnr 1906.

En värld att tiga i är tidigare publ. i Puck nr 25, 20/6 1907.

36. Jämför: "Vid genomläsandet av dessa korta rader, som innehålla i koncentrerad form en livsåskådning, vilken säkert är gemensam för många mödrar, undrar man ovillkorligt, om ändå inte de kvinnor, som äro mödrar och endast mödrar äro de, som av alla människor lättast finna sin plats i tillvaron och med de enklaste medlen praktiskt och omedvetet lösa livsproblemet." (Wägner i rec. av H. Lassen: Höstlöv, VL 20/12 1904).

37. Det bör påpekas att jag här har en annan uppfattning än Isaksson-Linder, som skriver om "bokens många hatiska utfall mot blinda hönor." (s. 95). Det är riktigt att det finns obehagliga kvinnor i boken men det viktiga är, som jag strax skall visa, att när de blir obehagliga är det oftast i strid om männen. Till *sin natur* är kvinnor hos Wägner endast i undantagsfall osympatiska. Ett riktigt elakt kvinnoporträtt finns dock. Miss Heath, titelfigur i Gåsen, har konverterat. För sin tros skull avstår hon från sitt årsunderhåll och söker i stället försörja sig som pensionatsvärdinna. Själv ser hon sig som martyr, men genom sin "flacka själ" (s. 16) och sitt förakt för alla världsliga ting åstadkommer hon omkring sig bara ilska och förvirring. Hon framställs som högmodig, oärlig och ansvarslös men satirens egentliga mål är – avarter inom katolsk religiositet.

38. Även här är min uppfattning en annan än Isaksson-Linders. De låter novellen sluta *före* den sista meningen och menar därför att Wägner här låter kärleken vara en negativ makt, som både lurar kvinnan in i äktenskapet och berövar henne lusten till självständighet (s. 94). Jag menar dock, att Wägners ironi mot misslyckade äktenskap måste skiljas från hennes syn på äktenskapet som sådant. Då blir inte heller hyllningen till moderskapet i Cecilias brev ett "här något oväntat inslag" (IsL, ib.).

39. Detta exempel har tidigare påpekats i Ahlenius, Elin Wägner, s. 8 f.; där nämns även Förmyndaren (s. 7 f.), i Böök, Resa kring svenska parnassen, s. 240 f., samt IsL, s. 95.

40. Marika Cederström (som snart skall återta flicknamnet Stiernstedt) i Spalten om böckerna, Idun nr 44/1907.

41. Red. Ericssons "recept" på kortnoveller, ovan s. 72 o. stilen i HP-novellerna, ovan s. 75 f.

42. Citerat efter IsL, s. 110, min kursiv. Jfr mitt resonemang om nybörjarens anpassning till marknaden i Inledning, s. 24 f. Nordström och marknaden, se ovan s. 49.

43. Londonprofilers reportagemässiga karaktär framgår också av att de i Idun illustreras med fotografier från London.

44. Predikaren anknyter således, även om det sker mer skämtsamt, till kvinnodiskussionen i andra av bokens noveller. Det kan också nämnas att vid avlyssnandet av mannens tal gör Wägner en del reflexioner (s. 36 f.) med direkt anknytning till ett tre år tidigare avfattat kåseri: I Helsingborg (HP 22/2 1904, sign. Cafour). I Predikaren finns dessutom en litterär anspelning, inte utan betydelse. Den unge mannen sitter i berättelsens början försjunken i läsning av Portias domstolstal i Shakespeares Köpmannen i Venedig. Två gånger, andra gången i förtrytelse över den förvirrade mannens smädelser, tänker han på "den visa och ljuva Portia" (s. 31 och 36). Med sin klokhet, skönhet och självständighet, allt samtidigt bestämt inriktat på äktenskapet med Antonio, är Portia en högst lämplig representant för det kvinnoideal som uttrycks i Från det jordiska muséet.

45. Exempel ut HP ger kåserier som Vår (30/4 1903, sign. Pytia), I Helsingborg (20/10 1903, sign. E.-er) m fl. Smålandsskissernas miljö återkommer i romaner som Åsa-Hanna (1918), Den namnlösa (1922) osv.

46. Böök, a.a.,s . 238 f.

47. Titeln visar ju på Wägners ambition att ge ironisk verklighetsskildring. Detta, liksom typiseringen, framgår också av omslaget: En kvinna klädd enligt senaste modet befinner sig i en museisal. I montrarna framför henne står olika typer uppställda – en präst och två eleganta par. Ett anknytande exempel ur texten ger presentationen av personerna i En värld att tiga i: "Han var den slätrakade, korrekte, något nervöse gentlemannen med tolv tusen kronor i inkomst, hon var den mindre korrekta men mera nervösa överklasskvinnan, den något för mycket tummade men icke ointressanta produkten av åtta säsonger och ett obekant antal *flirtations*." (s. 154, W:s kurs).

48. Intrigen i Hattnålarna, uppdelad i scener:
s. 161–163 *Bengt:* Tänker på de två kvinnorna ("exposition").
s. 163–181 *Bengt-Stefanie:* Samtal om Bengt-Stefanie-Eva, mannen-kvinnan, Henrik-Stefanie.
s. 181–182 *Bengt-Stefanie-Eva:* Eva berättar att hon förföljts av en man.
s. 182–187 *Stefanie-Henrik:* Samtal om deras kärlek.
s. 187–191 *Stefanie-Henrik-Bengt-Eva:* Missförstånd och upplösning; Henrik har följt efter Eva därför att han känt igen ett par hattnålar (tidigare Stefanies), således för att få tag på den senare.

s. 191—193 *Bengt-Eva:* Försoning och kyssar; i tamburen upptäcker Eva sedan Henrik-Stefanie i liknande öm situation.

49. Refererat efter IsL, s. 98. Då Wägners första tid på Idun utförligt behandlas där, ger jag den endast i koncentrat.

50. I IsL ses detta medarbetarskap i en typiskt manlig skämttidning som ett tecken på att Wägner efter bara ett halvår i Idun "fått namn som kvickhuvud." (s. 101). Övriga bidrag i Puck är några noveller under sign. Manon. Av dem skall En värld att tiga i (Puck 20/6 1907) komma att ingå i debutboken. Också de övriga uppvisar tydliga paralleller med det Wägner vid denna tid publicerar där och annorstädes. Förlåt mig! (25/4 1907) är en besk vidräkning med en svekfull man (se äv. IsL, s. 101), Fällan (21/12 1907) och Mannens målsmanskap (25/6 1908) beskriver kvinnor som låtsas vara yrkesarbetande respektive kvinnosakskvinna för att nå det egentliga målet, äktenskapet. Två narrar (1/5 1907), Glasrutan (8/8 1908), Fotsteg på vattnet (22/8 1908) och Lösepenningen (25/12 1908) är mera att betrakta som anekdoter i Pucks anda.

51. Den vänsterorienterade Vallentin skrev själv framför allt politisk satir (se Wikberg, Samhällets skrattspegel. Studier i Grönköpings Veckoblad, s. 68). Idén med samtidsanspelningar i Klubben — se vidare nedan — kan därför mycket väl vara hans.

52. Gruppskildringens anor, se även ovan s. 12 f.

53. Citerat och refererat efter Breitholtz, Den äldre upplysningen (i Ny ill.sv.litt.hist., II, s. 95 f.). Andra svenska ramberättelser är Almqvists Jaktslottet eller de inledande kapitlen i Lagerlöfs Gösta Berlings saga (för den senare boken, se vidare nedan s. 118 f.). Försedd med ramberättelse är också Murgers Scenes de la vie Boheme, se nedan s. 117 f. Dessutom kan nämnas, att ramberättelsen från 1700-talet och framåt blev mycket vanlig inom moraliskt och pedagogiskt syftande barnlitteratur (se Stybe, Från Snövit till Snobben, s. 47 ff. och Klingberg, Barn- och ungdomslitteraturen, s. 42 ff. och 51 ff.).

54. Här läst i en utgåva av The Penguin Library, 1972, redigerad och med Introduction (s. 11—30), notapparat etc av Robert L. Patten. Här ingår även omtryck av Dickens egna företal till de viktigaste utgåvorna, biografiska notiser (av sign. A.C., s. 7—10) m m.

55. "Pickwick, amateur scientist and club-man; Winkle, the sports-man; Snodgrass, a poet; and Tupman, a lover." (Patten i a.a., s. 20 f.).

56. I Preface to the cheap edition (1847), här citerad efter a.a., s. 43. Dickens hade ju inte heller anledning att till varje pris söka genomföra en idé, som från början inte var hans egen. Den ursprungliga planen bakom boken var att den då okände Dickens skulle skriva beledsagande texter till den berömde tecknaren Robert Seymours karikatyrer från "a Nimrod Club of Cockney sportsmen" (Introduction, a.a, s. 11). Vad beträffar klubben skriver Dickens: "I connected Mr Pickwick with a club, because of the original suggestions, and I put in Mr Winkle expressly for the use of Mr Seymour." (Pref. to the cheap ed., a.a., s. 44 f.).

57. Angående Wägners läsning av The Pickwick Papers skriver hon i en sen enkät att hon allmänt, redan som barn lärt känna Dickens böcker (Viktiga prosaverk. En rundfråga till svenska författare. SLT 1945, s. 5). Att hon redan då även stiftat bekantskap med Dickens' kanske mest kända figurer förefaller troligt. Det framgår även indirekt, genom ett exempel, som samtidigt visar på Dickens' betydelse för den senare gruppskildringen. I Unga kvinnor, kap. 10: P.K. och P.S., redovisar Alcott var hon kunnat hämta inspiration till sin gruppskildring. Systrarna har "då de hemliga sällskapen voro på modet den tiden" (s. 135) bildat ett sådant "och emedan alla systrarna beundrade Dickens, kallade de det Pickwickklubben." (ib.). Man har klubblokal, klubbceremonier, ger ut veckotidningen

Pickwick-magasinet osv. Medlemmarna fördelar sig enligt följande: "Margret var, såsom den äldsta, Samuel Pickwick; Hanna, såsom den där var mest bevandrad i litterära idrotter, Augustus Snodgrass; Betty Tracy Tupman, emedan hon var fyllig till växten och rödlätt, och Amy, vilken jämt försökte allt vad som gick över hennes förmåga, Nathaniel Winkle." (ib.). Wägner och Alcotts Unga kvinnor, se vidare nedan.

58. Kring runda bordet i HP 27/6 m fl 1907, Generalkonsulns middagar i diverse tidningar och tidskrifter från 1900; för den senare se IsL, s. 101. Båda dessa exempel visar samtidigt, att det florerande klubblivet (jfr ovan s. 19) börjat bli ett vanligt journalistiskt och litterärt motiv.

59. En engelsk kvinnoklubb beskriver Wägner i ett av resebreven från London, The empress club (HP 28/5 1904). En av hennes första Idun-artiklar är Kvinnornas diskussionsklubb (nr 5/1907), en annan är Kvinnoklubben jubilerar (nr 49/1907, båda sign. E.-er).

60. I nr 6 har Vera besök av sin mamma och sin kusin från Mariefred. Gruppen får nu spela snäll och beskedlig och bildar samtidigt en enhet gentemot de något bortkomna landsortsborna. I nr 7 för Julie-journalisten ett samtal runt erotik, kärlek, äktenskap. Vera och medicinaren behöver inte säga något: "Medicinaren teg, och som vanligt stirrade han lugnt, oavvänt och tankfullt på Vera, som icke lät sig störas, blott då och då gav honom en förstående nick och ett överseende småleende."

61. I nr 8 (Rubrik: Den hotas av upplösning) letar journalisten och medicinaren efter de båda kvinnorna. Det kommer fram att medicinaren kysst Vera och hon meddelar per brev att hon nu inte tänker visa sig så snart igen. De båda männen förundrar sig över kvinnan. I nr 9 för Julie och Vera ett samtal och kärleken, i nr 10 de båda männen ett om erotik.

62. Genomgången av denna kåseriserie kan synas överarbetad. Wägners kärleks- och kvinnosyn, främst uttryckt genom att olika kvinnotyper får ge varandra relief, genomsyrar dock nästan allt hon skriver. Den utvecklas genom hennes tidigaste produktion och den får, som kommer att framgå nedan, fundamental betydelse för utformningen av Norrtullsligan. Typiseringen, relationerna mellan gruppmedlemmarna, gruppens enhet och splittring – således hela gruppskildringen – utgår på betydelsefulla punkter från den.

63. I IsL betecknas Vera-Julie som "inkarnationer av Elin Wägners 25-åriga jag" (s. 101). Detta utreds dock inte närmare och som min genomgång vill visa: Om Wägner identifierade sig med någon av de två var det i så fall Julie.

64. Mer skämtsamt har Wägner i kåseri nr 3 berört intrigen i Gertrud. Att skådespelet ivrigt diskuterades visar exempelvis artiklar i Idun nr 8/1907.

65. Hemberg, se även ovan not I:67. DN:s nya redaktionella politik och Wägners första kontakt med Hemberg beskrivs i IsL, s. 103 f.

66. Även här är det således en gammal genre – brevromanen från Richardson och framåt – som apteras för journalistiskt bruk. Jfr Björck, som påpekar att brevromanen ger författaren möjlighet till introspektion, psykologisk analys och synvinkelskifte (Romanens formvärld, s. 43). Två brev förekommer också i Klubben, båda publicerade efter avslutandet av Sommarflirt. Klubben och Sommarflirt skrevs förmodligen till en del samtidigt och uppvisar därför åtskilliga gemensamma drag. Så förs flirtandet i Klubben direkt över till Sommarflirt (kanske var det vid läsningen av Puck Hemberg fick idén att kontakta Wägner?), när Sommarflirt startar förs Klubben över till ett sommarpensionat, osv.

67. Se IsL, s. 104.

68. Wägner hade vid det här laget hunnit bli bekant med en del kvinnliga journalister. En av dem var Else Grut (sedermera Kleen), redan känd modekåsös i DN under signaturen

Gwen. De två var, enligt Einar Rosenborgs beskrivning "oskiljaktiga" (Klärobskyr, i Ljungquist, Bakom spalterna. Ur DN:s historia I, s. 140) Jfr Kleen: "Den medarbetare jag personligen var mest tillsammans med under DN-åren var tveklöst Elin Wägner." (DN-episoden 1906–10, i Ljungquist, a.a., s. 183).

Förmodligen under påverkan från Gwen har Wägner i Sommarflirtkåserierna inflikat långa och ingående modebeskrivningar. Personerna blir därmed tydligt tidsförankrade och kåseriernas reportagekaraktär förstärks. Kanske finns här också ett didaktiskt syfte. I kåseriets form varvar Wägner för sina unga läsarinnor modetips med avskräckande exempel. Sitt intresse för ett enkelt och stilrent mode hade hon för övrigt visat redan i HP (se I Helsingborg 10/7, 20/7, 23/9, samtliga 1903 under sign. E.-er., m fl).

69. Jfr debutbokens Hattnålarna där en liknande utveckling äger rum (se ovan s. 81).

V. Norrtullsligan.

1. Hänvisningar till IsL görs fortsättningsvis endast i de fall där vi ur texten tagit upp likartade ämnen, men har olika uppfattning om dem.

2. Fredholm, Elin Wägner (Studiekamraten 1949, s. 47); Boye, Elin Wägner. En översikt (OoB 1936, s. 416).

3. Brandell, a.a., s. 357. Gustafson, Den svenska litteraturens historia, 1900-talet, s. 34.

4. Ungdomen blir åter romantisk som anno 1907? E. Wägner om hur "Norrtullsligan" kom till (Intervju med Wägner av sign. E.R., DN 10/9 1930). Förkortningen S.B.K. står för Självförsörjande Bildade Kvinnor. Märk även att följetongen skrevs för söndagsnumren, jfr ovan not I:67.

5. Svensk bokhandelstidning nr 17, 25/4 1908.

6. Citerat efter Ahlenius, Inledning till Wägners Valda skrifter I, s. 10. Jfr IsL, s. 109.

7. E. Brandell, a.a. I Indiskretioner (s. 102) antyder Wägner att det var någon från Bonniers, som själv sökte upp henne och bad att få ge ut Norrtullsligan i bokform. Ytterligare ett exempel är att det var denna följetong som uppväckte rösträttskvinnorna Anna Whitlocks och Signe Bergmans (då ordf. respektive sekr. i LKPR) intresse för Wägner; se E. Brandell, När Pennskaftet kom. Signe Bergman berättar om Elin Wägner (Idun 13/1949).

8. I fortsättningen förkortas de båda versionerna F och B. Det bör påpekas att IsL:s genomgång endast gäller B.

9. Det finns också en mer allmän skillnad F-B. Avsnitten i F är tydligt präglade av att Wägner skrivit dem från gång till gång, på journalistisk inspiration. Inför B har hon däremot givit sig bättre tid. Hon har nu litterära ambitioner och är därför mer omsorgsfull i sina formuleringar. De skillnader i ordval, syntax osv, som löper genom hela F-B, noteras dock i det följande endast i fall då de har mer övergripande betydelse.

10. Jfr ovan s. 52 f. I anslutning till analysen av Fiskare hänvisades till Allardt-Littunens lärobok i sociologi (ovan not III:8). Det kan nämnas, att där definieras primärgruppen: Den "utmärks av att alla medlemmar är i så nära interaktion med varandra, att kontakten är direkt och personlig (ansikte mot ansikte). Vidare är samhörighetskänslan mycket stark (vi-känsla), trots att inga skrivna eller formaliserade normer upprätthåller den." (s. 33). I Norrtullsligan skildras, som kommer att framgå nedan, en primärgrupp.

11. Jfr Nordströms tillvägagångssätt i Fiskare; se ovan s. 58.

12. Ahlenius, Elin Wägner, s. 10. Brantings pionjärsinsats visavi Norrtullsligan har bl a påpekats av Strömberg i Modern svensk litteratur, s. 170 och i Brandell, a.a., s. 357. En annan författare, som ibland jämförs med Wägner är Sigrid Undset. Hon utgick från knappa omständigheter och försörjde sig från 1898 och tio år framåt som kontorist innan hon slog igenom som författare. Debuten kom med Fru Martha Oulie (1907), en utvecklings- och äktenskapshistoria i dagboksform, där allt ses inifrån den kvinnliga huvudpersonen och där Undset väl utnyttjar dennas öppenhjärtighet och självanalys. Om Wägner redan vid denna tid läst eller känt till Undsets bok finns dock ej belagt. Parallellen Undset-Wägner dras bl a av Ahlenius, s. 9 f. och Strömberg, ib. Undsets bakgrund och första författarskap, se exempelvis A.H. Winsnes, Sigrid Undset, de första kapitlen.

Två exempel från M. Stiernstedts tidiga produktion, slutligen, får visa hur vanligt det var att vid denna tid i kvinnoskildringar med hjälp av dagboksutdrag ge tillfälle till introspektion m m. I romanen Janinas hjärta (1905) ges s. 40—64 delar av Janinas dagbok, medan novellen Fruntimmer i Den halte Eros (1906) låter en föräldralös, kontorsarbetande ung flicka för dagboken utgjuta sig över kvinnors brist på vänskap. Den förra boken recenserade Wägner i VL 30/11 1905, om hon läst den senare är mig obekant.

13. Tekniken i Sommarflirt, se ovan s. 92. Dagboksteknikens betydelse för illusionsmekanismen och valet av synvinkel, se Björck, Romanens formvärld, s. 42 f. Där påpekas även att dagboksromanen kan ses som en vidareutveckling av brevromanen. Det kan tilläggas, att liksom i Sommarflirt (Puttes brev, kåseri nr 13) avrundas även Norrtullsligan med hjälp av ett sammanfattande brev (Elisabeth-Baby) ett beprövat sätt att avsluta en historia med många personer och/eller intriger (se Björck, s. 46).

14. Viktiga datum Elisabeth noterar är jultiden då flickornas ensamhet förstärks och skattemånaden då deras ekonomi blir mer än vanligt ansträngd.

15. För detta, se vidare nedan. Jfr här även Björck, som om brev- och dagboksromanen slår fast att den "främjat hela den episka diktens utveckling i riktning mot psykologisk analys och introspektion." (Rom:s formvärld, s. 43).

16. Svenska prosaböcker (DN 6/5 1908), rec av Norrtullsligan av sign. B B-n (Bo Bergman).

17. Jfr Inledning, ovan s. 15. Recensionerna finns i VL 23/12 1904, 20/5 och 18/11 1905.

18. Den senare boken väckte på sin tid visst uppseende och sågs av två recensenter av Norrtullsligan, Bo Bergman i DN och Ellen Kleman i Dagny, som en föregångare till den.

19. Se även Wägners entusiastiska recension av boken i VL, ovan s. 78. Jfr U. Michalska: "Der Roman ist mit Beispielen sozialer Not, sozialer Demütigungen, Zurücksetzungen, harter Existenskämpfe und hoffnungsloser Verzweiflung geladen. Im engeren Sinne geht es hier um das typische Schicksal armer Kleinbauern – oder Landarbeitertöchter, die, als überzählig, unberaten und schutzlos allen Gefahren der Grosstadt ausgeliefert und von gewissenlosen Stellenvermittlerinnen der Ausbeutung in jeder Beizehung überantwortet werden. (Clara Viebig. Versuch einer Monographie, s. 110).

20. Cruppi, a.a., s. 20.

21. Kvinnorörelsen, se Wahlström, a.a., s. 34 ff; Key, se vidare nedan s. 113 f.

22. E. Brandell, Norrtullsligan i bok (DN 16/4 1908, sign. Regan).

23. En annan av kontorslivets fasor är huvudvärken (s. 110). Det kan tilläggas, att beskrivningen av sjukbesöket samtidigt är en hyllning till läkaren (s. 141 f.), ett avsnitt som dock till största delen är nyskrivet för B. Att märka är också, att när i F nr XVI stillasittandet anges som orsak till Emmy ryggvärk sägs inget om att kvinnor skulle vara särskilt känsliga för det.

24. Till de dokumentära dragen i Norrtullsligan hör även Stockholmsskildringen. En sådan övade Wägner sig på i Klubben, den finns med mer fragmentariskt i F och den slår igenom i B. Exempel på längre Stockholmsbilder, nyskrivna för B, finns s. 48, 108 f., m fl. Skillnaden F-B här torde till en del bero på att Wägner genom tidningsarbetet allt bättre lärt känna sin nya miljö. För att också nämna något om den litterära bakgrunden är av föregångare som Stockholmsskildrare – dit alltså Wägner med Norrtullsligan hör – naturligtvis Söderberg det stora namnet, medan kvinnoromaner med Stockholmsatmosfär och -erotik är Anna Brantings Staden. En sedeskildring ur Stockholmslivet (1901) och Stiernstedts Det röda inslaget (1907); för den senare se Wittrock, M.S., s. 64 f.

25. Wägner är ju vid denna tid inte rösträttskvinna. Medan Elisabeth och Eva väntar i skattekön fälls följande replik: "– Har du aldrig tänkt på, sade jag, att vägra att betala skatt som de engelska rösträttskvinnorna, så länge du saknar medborgerliga rättigheter." (s. 121). Senare samma kväll uttrycker Eva liknande tankegångar: "bara det att man skall tvingas att betala skatt utan att få öva något inflytande på, hur pengarna skall bortsvindlas, kan väl tvinga en att tänka över tingens ordning." (s. 125). Här framförs således ett av de vanligaste argumenten för kvinnlig rösträtt. Wägner för dock aldrig resonemanget vidare. I ett annat sammanhang sägs en av Babys väninnor vara för rösträtt, men detta avspeglas endast i att hon ironiskt beskrivs som "en lång, benig en, äldre än de flesta" (s. 42). Det var således endast i samband med sin dokumentation av flickornas ekonomiska villkor Wägner kom att snudda vid rösträttsfrågan. Samtidigt är detta ett indicum på att det främst var ur det egna skrivarbetet hennes medvetenhet växte fram.

Det kan tilläggas att från 1904 var rösträttsföreningarnas medlemsantal "i stadigt stigande" (Wahlström, a.a., s. 71). Unionsbrytningen 1905 gav nationell samling och därmed ökad styrka åt kvinnornas rösträttskrav (s. 96). De första framgångarna i riksdagen kom i maj 1906 (s. 100). I februari 1907 överlämnades till riksdagen LKPR:s första masspetition på 142.128 namn. Denna föranledde i båda kamrarna under 1907 sex olika motioner för kvinnorösträtten (s. 102 ff.). Wägner kan under sina första år på Idun inte ha undgått att påverkas av detta. Det var sedan Norrtullsligan (se ovan not V:7) som gjorde rösträttskvinnorna intresserade av henne. Några år senare var hon med i deras led.

26. Kontorsflickornas bostadsproblem illustreras dessutom av en flicka utanför Ligan. Gerda, omkring 30, har tröttnat på att bo ensam och är, som hon berättar för de andra, "ute och luktar på inackordering" (s. 50). Förhållandet mellan den hyra man kräver och hennes månadslön får henne dock att bittert sammanfatta: "Inackorderingsprisen i Stockholm är bestämt beräknade för flickor med biinkomster." (s. 51).

27. Dessa nya förhållanden får ytterligare belysning genom följande episod: När Elisabeth får reda på Babys konditoriplaner söker hon upp sin morbror för att hos denne vädja om arbete för väninnan. Hon får då veta att han är såväl delägare i Förenade Bolagen som suppleant i styrelsen. I stället för hjälp får hon lyssna till ett långt förmaningstal "om förnöjsamhet såsom kvinnans prydnad" (s. 115). Att stödja en av de strejkande skulle vara helt mot hans principer. Däremot har han och de andra i styrelsen, som en uppmuntran till de flickor "som handlat korrekt" beslutat att ge dessa "matdagar" i sina hem (ib.). När Elisabeth sedan går in i salongen för att hälsa på moster och kusin finner hon där, "rädd och rak i en av de djupa länstolarna" (s. 116) – Emmy! Hon blir rasande, främst dock på sina nyrika, hycklande släktingar. När hon och Emmy strax därefter går hemåt får Elisabeth tillfälle att i ett slags sammanfattande replik lufta sina blandade känslor av medlidande och ironi: "– Jag önskar de ville bjuda mig ibland också. Men det här bryr vi oss inte om att berätta för de andra." (s. 117. F saknar andra meningen)

28. Däremot gör Wägner i De kvinnliga kontoristernas fest (DN 13/1 1908, sign. Elisabeth) – således publicerad medan Norrtullsligan fortfarande går som följetong och under

samma signatur — en presentation av Kv.kont.-o.exp.föreningen. Hon berättar i kåseriform om en julfest, men flikar samtidigt in fakta om vad föreningen uträttat, dess betydelse, svårigheter med familjeflickorna osv. Liknande tankegångar framförs senare i De kvinnliga kontoristerna. Fem års föreningsarbete firas. Förhoppningar på framtiden (DN 10/6 1908, hela namnet).

29. Här kan nämnas Wägners dittills största satsning på kvinnofrågor, artikelserien Kvinnan som arbetar: I. Tjänarinnan (nr 5, 30/1), II. De kvinnliga poststationsföreståndarna (nr 10, 3/3), III. Fabriksarbeterskan. Några allmänna synpunkter (nr 17, 23/4), IV. Fabriksarbeterskan (nr 30, 23/7), V. Kvinnliga hönsodlare (nr 39, 24/9), VI. Kvinnorna och restaurantrörelsen (nr 48, 26/11) och VII. Hvita Bandets restaurantrörelse (nr 49, 3/12 1908, samtliga under eget namn). De första artiklarna skrevs och publicerades som synes innan Norrtullsligan kommit ut i bokform.

30. Intervjun, se not V:22 ovan. Det kan tilläggas, att redan en kortfattad genomgång av verklighetsbakgrunden visar att Wägner har fog för sitt påstående. Som bl a Tom Söderberg påpekar, kännetecknades kvinnornas samhällssituation allmänt av ett kvinnoöverskott, som uppstått redan på 1840-talet. I städerna uppgick det bland de vuxna till nära 25 %. Inflyttning av ungdom och en sjunkande äktenskapsfrekvens bidrog sedan till att det särskilt var gruppen ogifta kvinnor som ökade; den uppgick snart "till hälften av de vuxna kvinnorna i provinsstäderna och än mer i Stockholm". De få kvinnoyrken som fanns kunde inte ta emot detta kvinnoöverskott och framför allt medelklasskvinnorna började nu allt starkare eftersträva en vidgad yrkeskrets (a.a., s. 156). Det var dock först fram emot 1890 de stora förändringarna inträffade: "Huvudhändelsen är kvinnans intåg i lägre medelklassyrken på en snabbt breddad front." (s. 242). Påståendet förtydligas i tabell 12: Valda kvinnliga yrkesgrupper på mellannivå 1880—1910 (s. 244). Den snabbast växande, så småningom också den största gruppen var just den för denna avhandling intressanta, dvs Kontorister och expediter i handel. Siffrorna är för 1880: 1 100, 1890: 3 200, 1900:8 100 och 1910: 24 700. De flesta av dessa kvinnor var ogifta; inom handeln (åldersgruppen 25—50 år) 96 %. Den expanderande yrkesgruppen beskrivs inledningsvis i Norrtullsligan med Elisabeths ord: "Jag tycker mig just se för mina ögon en stor armé av viyellablusar och mig själv som den sistkomna tvångsrekryten." (s. 2). Wägners kartläggning i detalj av kontorsflickornas svårigheter kan sedan jämföras med hur exempelvis Lindblom skriver om de låga lönerna och om hur det ibland kunde vara "kö ända ned på gatan" av sökande inför en ledig tjänst (Kvinnor på kontor och bakom disken, i Sv. yrkeskvinna, s. 359). Såväl hon som Wahlström (a.a., s. 269) framhåller familjeflickornas illojala konkurrens som ett av de kvinnliga kontoristernas största problem. Om inställningen till yrket skriver Mia Leche Löfgren att när en bildad flicka blev kontorist sågs detta som en deklassering och ett avsteg från hennes kvinnlighet: "Kontorsarbetet var inte populärt, det betraktades mest som ett övergångsyrke, det där man inte ville fastna i." (Den gamla goda tiden?, i Sv. yrkeskvinna, s. 18).

31. Se citatet ur Norrtullsligan, ovan s. 101.

32. Min uppfattning skiljer sig här från den i IsL. Där görs Wägner i Norrtullsligan, som jag ser det, mindre insiktsfull men mer åsiktsfylld än i min analys. Isaksson-Linder skriver om "bokens politiskt — sociala radikalism" och sammanfattar att Wägner nu "fått en stark sympati för socialismen" (s. 113). I en radiointervju med de båda går Linder ännu längre och menar att Wägner "kan karaktäriseras som socialdemokrat under åren fram till rösträttsrörelsen" (Kulturfönstret, P 1 7/4 1978).

33. Om bohèmdraget i Norrtullsligan, se nedan s. 122 f.

34. Jfr ovan not V:7 och 25. Se vidare IsL, s. 121 ff. Citatet efter Alving, Från Pennskaft till väckarklocka (i Westman-Berg, Könsroller i litteraturen) s. 125.

35. Detta skall således jämföras med upplösningen av Elisabeths kärlekshistoria; se vidare nedan.

36. Alcott och Wägner, se vidare nedan s. 116 f. och not V:56. Före Alcott finns bl a Charlotte Brontë med Jane Eyre. An authobiography (1847, sv.övers. 1850). Som Ørvig skriver är boken föregångare när det gäller beskrivningen av yrkeskvinnor. Att bli guvernant var en av de få yrkesvägar som stod kvinnan till buds på 1800-talet (Den internationella barnboken i svensk tappning, s. 148). En kvinnotyp liknande den hos Brontë företräder sedan både Christie och Elisabeth. Jane Eyre nämns såväl i En ädel kvinna (s. 74), som i F (se ovan s. 106). Att märka är att även Jane Eyre är skriven i jag-form.

37. Norrtullsligans tre kärlekshistorier uppfyller också ett berättartekniskt syfte. Medan kontorsskildringen står för det mer renodlat dokumentära, är det främst de erotiska konflikterna som ger berättelsen spänning. Wägner arbetar här mycket medvetet, något som framgår av den placering de tre intrigerna fått. Redan i kap. 1 införs notarien och i kap. II inleder han den flirt med Baby som får sitt slut i kap. VII. I samma kap. har Elisabeth blivit bjuden på restaurang av chefen och den historien utvecklas sedan genom de följande kapitlen, men när den drivits till sin spets och Elisabeth börjat inse hur ohållbar hennes situation är, införs i kap. XVI Evas ungdomskamrat. Då de tre kärlekshistorierna på detta sätt hålls isär tar de inte intresset från varandra. Wägner kan dessutom med denna "avlösningsteknik" hålla den följetongsspänning, de erotiska intrigerna ger, vid liv. Här ges således ett exempel – ett annat är jargongen – på hur smidigt Wägner numera anpassar sig till den marknad hon skriver för.

38. Emmy hålls här – av skäl som strax skall redovisas – konsekvent utanför.

39. Anspelningen på Emmy har även att göra med kvinnoåldrandets problem. Elisabeth vill ta vara på de snabbt bortrinnande år av ungdom hon ännu har kvar (jfr Gerdas uttalande; se nedan s. 112).

40. Ett exempel på att Wägners text även här ligger nära den bakomliggande verkligheten ger Lidman i memoarboken Mandoms möda. Han berättar, att till moderns inackorderingar åren 1902–03 hörde några ogifta kontorister och tillägger att den låga lönen tvingade många ur deras yrkesgrupp att prostituera sig (s. 280 ff.). Männens inställning överhuvudtaget vid denna tid har han dessförinnan sammanfattat: "Kvinnliga kontorister betraktades i det dåvarande oscariska manssamhället som lagligt villebråd året runt." (s. 262). Jfr Gerdas replik, not V:26 ovan.

Det kan tilläggas att strax efter det att Norrtullsligan kommit ut som bok gjorde Wägner några direkta attacker mot hyckleri och dubbelmoral. I novellen Fröken Gustavson med sin son (Majgreven 1908, s. 12) beskriver hon med stark ironi några småstadsfruars skvallrande om en ogift mor. Wägner tar inte bara den senare i försvar, hon menar t o m att det de andra ser som en olycka egentligen är det som förvandlat denna kvinna till en riktig människa: "så kom det underbara lidandet och modellerade om hennes själ, och själen växte av moderskärleken."

Kåseriserien Nini. Fyra Stockholmsakvareller (I:Porten, II:Svensson, III:Väskan och IV:Gåtan, DN 10, 11, 13 och 17/5 1908, eget namn) är mer lättsam men därför inte utan udd. Där skildras hur den lilla hårfrisörskan Nini, i hemlighet älskad av kortvarubiträdet Svensson, blir bestulen på sin avlöning, något som en känd författare – han har länge haft ögonen på henne – i sin tur utnyttjar för att förföra henne. Nini nämns i förbigående i IsL, s. 137, medan Wägners sena Iduninlägg i frågan (februari 1909) refereras s. 126 ff.

41. Jfr här Från det jordiska muséet och Klubben, ovan s. 82 f. och 90 f.

42. Se ovan not IV:48 och s. 109. Det bör tilläggas, att en liknande absolut kärlekssyn är i stort sett genomgående i den närmast föregående och samtida kvinnolitteraturen, liksom i

de lättare genrer Wägner över sina tidningsnoveller stiftat bekantskap med. Det är därför utan större mening att här nämna några enskilda namn, men för att ändå citera en allmän genomgång i frågan, påpekar Pil Dahlerup att de nordiska åttitalsförfattarinnorna i så hög grad skildrade den stora kärleken att detta samtidigt för dem blev ett område de "inddrager under det kvindelige selvansvar, og som de heller ikke kan løse." (Sol siger De — hvor skulle jeg få den fra? Det moderne genrembruds kvinder, s. 45).

43. Det kan tilläggas, att i båda texterna är Elisabeth medveten om att mannen tänker: "nu behöver jag bara hålla ut litet så" (s. 151). I F tänker även Elisabeth så!

44. Det första och viktigaste är *"den bildade barnavårdarinnans"* (s. 65, Keys kursiv). Kvinnor kan även utbilda sig till arkitekter, för att på så sätt utöva inflytande på bostädernas utformning osv (s. 75 ff.), de kan ägna sig åt trädgårdsskötsel (s. 78), åt att ge husmoderskurser (s. 82 f.), eller åt frivilligt socialt arbete (s. 83 f.).

45. Om Wägner verkligen läst Missbrukad kvinnokraft är oklart. I vilket fall läste hon redan 1905, som IsL, s. 85 visat, Keys Livslinjer där liknande åsikter framförs.

I en sen intervju menar hon själv att Norrtullsligans idéer inte behöver härledas till någon specifik skrift av Key. "Snarare, menar hon, hade Keys tankegångar genomsyrat tiden och lågo nära till hands att ta upp för en fördomsfri skribent" (citerat efter Brolin, a.a., s. 22) För Key i övrigt, se Wittrock, Ellen Keys väg från kristendom till livstro och Ambjörnsson, Samhällsmodern.

46. Märk anspelningen på Söderbergs Gertrud och att Wägner, till skillnad från denne men helt i linje med sin syn i övrigt i könsfrågorna, valt att betrakta det hela från ett rent inom-kvinnligt perspektiv.

47. I samband med en tidigare kritik av det (s. 18) har även Eva uttryckt åsikter liknande de Elisabeth i den senare diskussionen för fram. Det bör tilläggas, att Wägners åsikter här inte står i motsatsställning till hennes försvar före kvinnans *rätt* till arbete, exempelvis på kontor. Som hon genom hela berättelsen visar, gäller den rätten dock kvinnor som inte har något annat val.

48. Linder har dock på denna punkt en annan uppfattning. Den uttrycks i förbigående i Fem decennier . . . , s. 17, medan han i artikeln Elin Wägners Väckarklocka (GP 22/3 1973) går närmare in på ämnet. Han menar där om Wägner att "till Ellen Keys moderlighetslära, den som definierade kvinnornas egenart som modersomsorg, hade hon från början haft föga till övers. Som ung skämtade hon med den." Linder syftar här direkt på replikväxlingen i Norrtullsligan, s. 98 f. I IsL finns ämnet inte med vid behandlingen av Norrtullsligan. Ett senare påpekande, i anslutning till referat av det första mötet Wägner-Key, om att i Norrtullsligan fanns "småspydiga anmärkningar om hennes hönserier — eller deras princip —" (s. 120) antyder dock att även här finns i botten en uppfattning olik min. Djupläsningen av Norrtullsligan har dock för mig klarlagt, att Wägners åsikter där i stort överensstämmer med Keys tes om naturenliga arbetsområden för kvinnan (för moderligheten, se nedan s. 130 f.). Till samma slutsats kommer Ahlenius (Elin Wägner, s. 12 f. och Från sekelskifte till 40-tal, s. 30), däremot inte Lindberger i Hjärtat och nycklarna. Några synpunkter på Elin Wägners författarskap (Blm 1949, s. 271 ff.).

Det kan tilläggas, att ett stöd för min tes ger de åsikter Wägner uttrycker i den samtidiga journalistiken. I Kvinnan som arbetar (se not V: ovan) menar hon i artikel I att även "bildade unga flickor" borde försöka sig på att ta tjänarinneplatser och att yrket överhuvudtaget är "lämpligare, hälsosammare och behagligare än de, vilka bjudas på fabriker och i affärer". I artikel VI skriver hon lite syrligt om de många som "gå den jämna och upptrampade vägen till telefonen, kontoret och banken". I stället borde kvinnorna "så långt möjligt är söka sin verksamhet inom de fack, som ligga mest för dem, och som äro erkända som deras speciella."

En senare genomgång av Keys insats ger Wägner i De tre kraven. Ett kapitel om Ellen Key och kvinnosaken (i En bok om Ellen key, 1919).

49. Mitt resonemang om Norrtullsligan som reportageroman, se ovan s. 106.

50. Jfr exempelvis synen på kvinnans verk i Wägners första noveller i HP (se ovan s. 74). Se för Wägner och marknaden även ovan s. 84 f.

51. Under rubiken Böcker om svenska flickor skriver Eva von Zweigbergk om Norrtullsligan: "Det är ingen flickroman, men en roman om unga kvinnor, äntligen ett befriande gapskratt, en satir över manssamhällets idé om vad kvinnlig ungdom begärde och behövde för sin tillvaro! Här var en ung person som kunde skriva och som skrev om andra unga personer, om deras arbete, deras vilja, förmåga och vardagsliv, om kontorsplatsen som det skulle vara en nåd att få, fastän kontoristerna behövdes, om den unga kvinnliga medelklassens upprorskänslor och livslust. Var lugn för att den lästes och begrundades av dem som då var i tonåren!" (Barnboken i Sverige 1750—1950, s. 442 f.).

Ulla Isaksson skriver om bokens "flickboksyta" (Med Elin Wägner på barrikaderna, AB 11/12 1977)

Märk även att det verk Norrtullsligan uppvisar de flesta likheterna med är flickboken Unga kvinnor, se nedan! De tydligaste "flickboksdragen" i Norrtullsligan är väl den lättsamma beskrivningen av Ligans medlemmar och ungflicksjargongen mellan dem.

52. Wägners kännedom om missromanen, se not IV:31 ovan. Närmast missromanen kommer Norrtullsligan naturligtvis i de erotiska intrigerna med deras följetongsspänning och avlösningsteknik, se not V:37 ovan. Vid ett tillfälle gör Wägner dessutom ett direkt citat ur en missroman. Flickornas gräl efter den misslyckade strejken där t o m Elisabeth och Eva ett tag håller på att komma ihop sig, avslutas med orden: "Vi tog varann i famn och kommo överens om, att Hall Caine hade rätt, när han sade: *What a misery to be a woman!*" (s. 106. Wägners kursiv).

Hall Caine (1853—1931) var sekelskiftets kanske populäraste författare i England, dessutom snabbt översatt till de flesta europeiska språk. Bland hans verk kan nämnas The shadow of a crime (1885, Skuggan av ett brott, 1898), The deemster (1887, Ett livs historia, 1894), och The prodigal son (1904, Den förlorade sonen, s å). Om Caine skriver Ruben G:son Berg: "Caine älskar att framställa stort anlagda karaktärer, ställda i yttre och inre strider av genomgripande och ödesdiger betydelse. Hans framställning är spännande, om också väl bred, tekniken i berättelsen är ganska enkel, men verkningsfull." (i artikel i Nordisk familjebok 4, uppl. 2, 1905, spalt 962—963).

En annan av tidens bestseller-författare hade Wägner själv berättat om i ett av sina resebrev från London (Marie Corelli, HP 18/11 1904). För såväl Caine som Corelli, se Batho-Dobrée, The Victorians and after, 1830—1914 (Introduction to English literature 4, 2 uppl, 1950, s. 267 o. 318—320) och Baker, A guide to the best fiction in English, 1913, s. 197 f., o. 211—212.

53. Jfr min behandling av Klubben, ovan s. 87 f.

54. Gruppskildring tycks överhuvudtaget vara vanligt i flickböcker från denna tid. Efter en genomgång av Alcott, sammanfattar Stybe: "Det är familjelivet som utgör ramen i många av de första flickböckerna." (a.a., s. 112). Mot slutet av 1800-talet dyker en ny och våldsamt populär typ upp, böcker om flickor i "pension, skolberättelser för unga flickor" (ib.). Där spelar bl a kamratskapet mellan flickorna en viktig roll.

55. Som framgår redan av denna kapiteluppräkning är Unga kvinnor delvis skriven efter mönster från John Bunyan: The pilgrim's progress from this world to that which is to come 1—2 (Första upplaga 1678—84, därefter mängder av engelska och svenska upplagor. Sv.övers. exempelvis 1899, 1900 o. 1904). Boken är också i övrigt till stora delar

uppbyggd som en moralitet. Flickornas strävan att bli "goda pilgrimer" är dess viktigaste handlingstråd och mot slutet av del II har de alla, var och en på sitt sätt, nått fram till "Zions berg". I sammanhanget av betydelse är att The pilgrim's progress till största delen är sceniskt uppbyggd. Kristen möter i olika scener allegoriska figurer som Evangelist, Halstarrig, Lättböjd osv och för sedan dialoger med dem. Det är tydligt att Alcott kan ha hämtat inte bara idéinnehållet utan också berättartekniken ur denna bok. Det kan tilläggas, att även hennes En ädel kvinna delvis är uppbyggd efter mönster från Bunyan.

56. Wägner läste redan som barn Unga kvinnor (enligt brev till mig från Linder 19/10 1974). Se här även IsL, s. 48. Unga kvinnor nämns i samband med Norrtullsligan i IsL, s. 109. Där påstås dock likheten mer gälla stilen, medan jag snarare ser den gälla berättartekniken i dess helhet.

57. En liten värld bland fjällen recenserade Wägner under sin första tid på HP (13/12 1901, sign. E.W.). Fitinghoffs författarskap hade hon dessutom speciellt intresse för (se ovan s. 76). Att Wägner som barn såg Fitinghoff som sporre och förebild påpekar hon även i intervjun Hos Laura Fitinghoff apropos 60-årsdagen (Idun nr 11/1908, eget namn). Där nämns även den sena Barnen ifrån Frostmofjället i starkt positiva ordalag.

58. Barnen ifrån Frostmofjället har ägnats en monografi – M. Nilsson, En barnbok som tidsspegel. Som titeln anger, har Nilssons undersökning en annan inriktning än min. Ett kap. – Litterär utformning (s. 122–154) – bör dock kommenteras. Under rubriken personteckning nämner Nilsson vid ett tillfälle att barnen "har varann" (s. 126). Hon påpekar även att de sju är "individer med olika karaktärer" (s. 127) och vid den följande genomgången att de två yngsta därvidlag fått det minsta utrymmet, men att de ju snart är "ute ur berättelsen" (ib.). Under rubriken Komposition menar Nilsson, att införandet av prästgårdsbarnen i slutet av berättelsen "faller helt utom ramen" (s. 138) i en i övrigt "utomordentligt säker komposition med en fin och balanserad rytm" (s. 139). Under rubriken Stil gör hon slutligen en genomgång av berättelsens dialog. Orsaken till att denna fått en så stor plats finner hon främst vara hänsynen till mottagarna; "barn och unga föredrar böcker med mycket dialoger" (s. 146), samt dialogens funktion: "Den reglerar händelseförloppets rytm, den belyser händelserna från olika sidor, den kännetecknar de talande" (ib.). Iakttagelsen är viktig, men sammanfattningsvis måste om detta kap. ändå sägas att det är anmärkningsvärt hur lite Nilsson uppfattat av berättartekniken i Barnen ifrån Frostmofjället, dvs hur Fitinghoff brottats med problemen att skildra den stora grupp hon valt och vilka lösningar hon sedan funnit.

59. Här refererad och citerad efter David Sprengels svenska översättning Från bohêmens värld, 1904.

60. Dessa episoder publicerades från 1846 i tidskrifter Corsaire innan de 1851 samlades, överarbetades och utökades till en bok; se Sprengels förord, s. XII f. Såväl episodernas fristående karaktär som att första kapitlet utgör deras ramberättelse anges direkt i texten, s. 38.

Bohemskildringens historia beskrivs i Kreuzer, Die Boheme. Beiträge zu ihrer Beschreibung, 1968. Kreuzer skriver bl a om Murgers scener ur bohemlivet: "Sie stehen in der Übergangzone von Fiktion und Nichtfiktion, Erzählung und Reportage." (s. 82). Han skriver vidare om bokens uppbyggnad: "Die Kleinform (u.U. Baustein einer Grossform) ist die anekdotisch-fiktionale oder feuilletonistisch-reportagehafte Skizze oder Novellette, die impressionistisch, karikaturistisch-grotesk oder in realistisch-romantischer Stilmischung Bohemeszenen einfängt oder Bohemiens porträtiert." (ib.).

I avsnittet Der Bohemekreis (s. 170–180) gör Kreuzer en genomgång av bohemgruppernas formella eller informella karaktär, jargongens betydelse m m.

61. I kapitlen XI och XII lyckas en beundrare, Barbemuche, med hjälp av en stor fest bli invald i bohemkretsen. Den skulle alltså nu utgöra en "kvintett" (s. 142). Detta följs dock inte upp. Barbemuche nämns endast ytterligare en gång. I det avrundande sista kapitlet påpekas att han "redan för länge sedan dragit sig tillbaka från bohèmelivet. (s. 359).

62. Några av episoderna dramatiserades också till femaktaren Bohemeliv; se Sprengels förord, s. XIII.

63. Här bör också nämnas ett verk där Murger i sin tur kunnat hämta inspiration till sin grupp. Vid ett tillfälle berättar han hur bohemerna på sitt stamställe döpts till "de fyra musketörerna" (s. 129). Dumas d.ä.:s Les Trois Mousquetaires (1844, sv. övers. bl a 1895 o. 1900) uppvisar dessutom vissa likheter med Wägners gruppskildring. Som bekant var musketörerna inte tre utan de utökades direkt med en fjärde som av de övriga sattes in i musketörlivets hemligheter (jfr Elisabeth-gestaltens funktion i Norrtullsligans inledning!, se ovan s. 97). De fyra, d'Artagnan, Atos, Portos och Aramis, representerar olika *typer* av musketörer och de bildar en väl sammansvetsad grupp.

64. Sambandet Murger-Strindberg påpekas bl a i Martin Lamm, August Strindberg, 2:a rev uppl. s. 57 f.; jfr dock Carl Reinhold Smedmark, Mäster Olof och Röda rummet, s. 138 f., 170 o. 230, där även olikheter betonas.

65. Många av de enskilda kavaljererna ägnas hela kapitel, som II:1, Kusin Kristoffer, 5, Liljecronas hem, 8, Fru Musica (Löwenborg), 10, Patron Julius, osv. Kap. I:3, Julnatten, där kavaljererna presenteras får då funktionen av ramberättelse till dessa enskilda kavaljerskapitel.

66. Lagerlöfs metod är förmodligen inte ovanlig. En skildring med likartad teknik från samma tid ges i Zolas Germinal (1885, här läst i sv.övers. från 1903). Zola berättar om ett gruvarbetarsamhälle. Ur mängden lösgör sig redan i inledningen arbetarfamiljerna Maheu, Levaque, Mouque och Pierron, samt några individer och främst bland dem den unge främligen Etienne. På arbetsgivarsidan motsvaras de av familjerna Hennebeau, Gregoire och Deneulin. Dessa får sedan representera (jfr Lagerlöf) de övriga i alla de situationer som uppstår i boken. Ur arbetargruppen, exempelvis, tas de som ingår i Maheus huggarlag, fyra av dem ingår sedan i arbetarnas strejkkommitté. När tretusen arbetare samlas till ett möte gör Zola ett inledande svep över dem, för att sedan konkretisera skildringen med att beskriva reaktioner etc hos ett tiotal av dessa redan kända personer. Samma personer blir sedan ledare i de efterföljande uppploppen och samma personer blir skjutna av soldaterna vid den sista avgörande striden.

Dessutom ingår de i den lättstyrda arbetsmassan. Bokens huvudperson är Etienne; på dess första sida närmar han sig gruvarbetarbyn, på dess sista lämnar han den sedan strejken slagits ned. Etienne är också arbetarnas ledare. Tydligast framgår detta vid det möte där han med några ord får arbetarmassorna att svänga över till att fortsätta strejken. Som Zola skriver: "Men Etienne fortfor redan i en annan ton. Det var icke längre föreningens sekreterare, som talade, det var bandets anförare, aposteln, som kom med sanningen." (II, s. 25). Som framgått kan även kavaljererna i förhållande till Gösta Berling liknas vid en obestämd och lättpåverkad massa.

67. Av presentationen framgår, att medan Akka har ett personligt namn har de sex första gässen sina efter sin *plats i formationen* (de finska räkneorden 1—6), medan de sex sista gässen inte har något namn alls. Akka, som också är finska, betyder moder, ett namn med symbolisk betydelse: flocken beskyddas av henne, dess medlemmar är, eller betraktas som, hennes barn.

68. Antagligen vore det fruktbart att göra en både idé- och berättartekniskt inriktad detaljundersökning av hur Lagerlöf i denna bok ställer individer och olika slags grupper mot

varandra och hur allt detta hålls samman av en tro på större gemenskap. Här finns endast utrymme för omnämnandet att hon exempelvis ställer vildgåsflocken i relief till andra flockar (I, kap. Den stora trandansen på Kullaberg, Resan till Öland m fl), mot tamdjur (I, kap. Pojken m fl), och framför allt mot Vind-Iles rövarband (I, kap. Kråkorna). Den anonyma massan representeras av gråråttorna (I, kap. Glimmingehus) och nunnefjärilarna (II, kap. Karrs och Gråfälls saga). Bland individer har redan den fredlöse Smirre nämnts, men, där finns också idealiserade ensamma gestalter som örnen Gorgo, korpen Bataki m fl. Ahlström skriver: "Inom den stora djurgemenskapen bildar dessa vildgäss en sluten socialgrupp, ett fattigt men fint vildmarksfolk med en bestämd och eftertänksam etikett." (Den underbara resan, s. 141). Som Ahlström m fl påpekat har Lagerlöf hämtat mycket av detta från Kipling – men sedan ändrat om det efter svenska förhållanden.

69. Ahlström, Den underbara resan, s. 113.

70. Jfr Inledning, s. 20. Wägner måste redan vid denna tid ha läst Gösta Berlings saga. De allmänna beläggen på hennes tidiga och stora beundran för Lagerlöf är många. Så nämner hon exempelvis i den ovan nämnda enkäten att Lagerlöf just hör till dem hon "svärmat för, låtit stå och tagit upp igen" (SLT 1945, s. 5). Liknande tankegångar uttrycks i hennes enkätsvar i Iduns hyllningsnummer till Lagerlöfs 50-årsdag (Idun nr 46/1908). Till Nils Holgerssons underbara resa finns en direkt anspelning i kåseriet På hantverkarnes Hindriksmässa (Idun nr 4/1907, sign. Cafour).

71. Här läst och kommenterad i den svenska översättning – Huset Buddenbrook. En familjs förfall (1904) – Wägner själv entusiastiskt recenserat i VL 13/12 1904.

72. Jfr samma metod i Fiskares inledningsnovell, ovan not III:28.

73. För illustrativ komparation, se Linnér, Komparativ litteraturforskning (i Forskningsfält och metoder) s. 107 ff. Som främst genomgången av Brantings bok visade, gjordes även för kontors- och kärleksskildringen i Norrtullsligan liknande jämförelser med tidigare litteratur (se ovan s. 98 f. och 108).

74. Björck, Rom. formv., s. 28. Andra som betonat bohèmdraget är Cruppi, a.a., s. 334, Strömberg, a.a., s. 171 f. och Harrie, Dagens porträtt VII: Elin Wägner (Hertha 1940, s. 132).

Av dem nämner Cruppi Murgers Scénes de la vie de Bohème.

I en tidigare tidningsartikel förtydligar Björck jämförelsen med Röda rummet: "Norrtullskollektivet/har/en hel del gemensamt med Lilljanskollektivet, sådant Strindberg skildrar det: ett stall löshästar, oppositionella mot samhället och överklassen, fattigt och svultet men med ständig tillgång till den raljanta satirens revansch." (Pennskaftet och skriften, DN 19/6 1950).

Att bohemskildring var vanlig vid denna tid visas bl a av Nordströms samtidiga försök med Uvkollegiet och Avsidesfolk. Att Nordström härvidlag kan vara påverkad av Murger påpekas i Qv., s. 198 f.

75. Ett tidigare övningsstycke är kåseriet Ett intermezzo (Idun nr 10/1907, sign. Cafour), som relaterar två slagfärdiga flickors samtal fyllt av jargong och "chockerande" anspelningar. Det senare slog igenom mer än Wägner avsett; kåseriet bemöttes i Idun nr 14 av tre indignerade insändare, av vilka den första bestämt hävdar att den råa tonen anger att det måste vara skrivet av en man.

Wägner anger också direkt i Norrtullsligan en förebild. Lillebror Putte är med sin buspojksstil och sin slang "Anderssonskans Kalle upp i dagen, men så har han också haft boken i bibelpärmarna varenda morgonbön under hela termin." (s. 89 f.). Anderssonskans Kalle. Pojkstreck och käringskvaller uppsnappade av Emil Norlander, kom i sin första upplaga 1901.

76. Se citat ovan s. 82. Novellens uppbyggnad, se ovan not IV:48.

77. Filmens manus är skrivet av Hjalmar Bergman, den är regisserad av Per Lindberg och den hade premiär på Röda kvarn i Stockholm 26/12 1923 (se S.G. Winquist, Svenska stumfilmer 1896–1931 och deras regissörer, s. 75 och 139, samt samme förf., Författare till svenska långfilmer samt svensk TV-teater, s. 31, 159 och 222. Filmen Norrtullsligan har även visats i svensk TV (27/4 1974).

Teaterpjäsen, en dramatisering av Einar Fröberg, hade premiär på Teatern vid Sveavägen 12/9 1930 (se B. Bergman, "Norrtullsligan" på scenen, DN 13/9 1930, samt teckning, Teatern vid Sveavägen, DN 12/9.

78. Melsted: jfr ovan not V:18. Hans betydelse visas även av att Lidman 1902 skrev noveller i dialogform efter mönster från honom (Linder, Hj. B:s ungdom, s. 294). Melsted har själv berättat att dialogformen vann god anklang hos den samtida kritiken (Wittrock, Det litterära . . . , s. 71 f.). Ett annat exempel ger generationskamraten Algot Ruhes dialoger Bakom fasaden (1901).

79. Nilsson, Impressionisten Herman Bang, s. 103. Jfr P. Hallbergs artikel Impressionism, i Sv.litt.lex., s. 257 ff.

80. För att i någon mån konkretisera detta påstående; ett utdrag ur Bangs novell The Angelo-Troupe (1886) lyder:

Miss Emmy sad ved Mays seng. Stille skiftede hun de kolde Omslag om hendes Pande.

May jamrede sagte i sin Halvsøvn. Og pludselig fo'r hun op, og hun tog sig om det stakkels Hoved og kjendte Søsteren . . .

"May – min egen May." Miss Emmys Stemme lød s a a blødt – "May, min egen May."

"Aa Emmy – aa Emmy" – May faldt ind til Søsteren – "du véd jo ikke, hvor jeg har elsket ham . . . du forstaar det jo ikke . . ."

Det var, som Emmy vilde smile – men Smilet *kom* ikke.

"Jo May . . . jeg forstaar det", sagde hun. Og som et Vaeld brød Taarerne frem af hendes hede Øjne . . .

Ovanstående, citerat efter Nilsson, a.a., s. 104 där det ses som ett typexempel på Bangs impressionism, kan jämföras med de citat ur Norrtullsligan som löpande getts i texten ovan. Som Nilsson skriver återges skeendet hos Bang "oretuscherat, närmast muntligt" (s. 105). Jfr även Hallberg, som allmänt om impressionistisk dialog skriver: "replikerna kunde komma huller om buller, flimrande, kaotiskt" (s. 258).

81. För att ändå nämna ett namn utöver Bangs är Söderberg föregångare, men därmed inte nödvändigtvis förebild, både som grupp- kvinno- eller Stockholmsskildrare, samt som impressionistisk stilist.

82. Det kan tilläggas, att Emmy redan dessförinnan, vad gäller livsstil, intressen osv, visat sig vara den av flickorna som är lösast knuten till gruppen. Dessutom hade hon *tidigare* kunnat känna sig mer hemma där.Ligans förra medlem, den som Elisabeth ersatt, hade "varit hennes synnerliga hjärtevän" (s. 14. F saknas). Den flickan var dessutom "ovanligt skicklig i att föra oväsen" och hålla stämningen vid liv (s. 107. F saknas).

83. Jfr Alf Henriques, som elegant sammanfattar om flickorna i Ligan: "De hyllar kamratskapet, men drömmer alla om ett eget hem." (a.a., s. 78).

84. Hon planerar att efter vistelsen på landet hos väninnan ta Putte från det farliga Stockholm "till ett läroverk i en liten stad och ha skolhushåll för en 6 à 7 pysar till." (s. 176). Märk även att Elisabeth genom själva upplösningen (väninnans tvillingar) får ett direkt utlopp för sin moderlighet.

85. Emmys moderlighet nämns i förbigående i IsL, s. 112 f., men ett genomslag för tankar om moderlighet förläggs där först till Pennskaftet (IsL, s. 149). Där framhålls även Keys betydelse. Wägners och Keys tankar om moderlighet är väl också närmast identiska. Märk dock att om moderskapets lycka hade Wägner tidigare skrivit både i VL och i Från det jordiska muséet (se ovan s. 80 och not IV:36).

86. Det kan tilläggas att redan i Glädjeliket var kvinnornas vapen mot mannen att komma överens om att *avstå* från honom (se ovan s. 83 f.).

87. Jfr ovan s. 89. Typiseringen, se även exemplet från Dumas d.ä., ovan not V:63. Representativitet, se även exemplet från Zola, ovan not V:66.

88. Wägner, Selma Lagerlöf I, 1942, s. 138 f.

VI. Avslutning

1. Jag har tidigare givit exempel på hur såväl Nordström som Wägner anpassade sin stil till den marknad de skrev i, men även här var Nordström mer motsträvig. Under sin tid på SuT påstår han i dagboken 17/3 1904 att tidningsarbetet förstört hans språk och fått honom att glömma dess skiftningar, något han upprepar 5/6. Två månader senare (3/8) sammanfattar han å andra sidan: "Jag har sökt ansa och sköta min "stil" och varit nära att tappa bort mig själv. Och nu börjar jag inse, att detta inte längre håller. Det första villkoret är att skriva rent, klart, enkelt. Inte gjuta själen i majolika, ty då blir majolikan huvudsaken, och det är begynnelsen till all lögn."

Detta kan jämföras med Nordströms klagan i brev till Marika Stiernstedt (2/2 1909) över att förläggaren Koppel efter Fiskare bara "vill ha historier som berättar naturalistiskt". På Stiernstedts inrådan fullföljde Nordström dock Borgare enligt sina egna intentioner och fick i stället ut den på Bonniers (refererat efter Stiernstedt, Kring ett äktenskap, s. 78 f. o. 93–96; citatet från s. 79. Se även T. Bonnier, red, Ur Nordströms dagböcker, s. 24).

2. Fred med jorden skrevs tillsammans med Elisabeth Tamm. Väckarklocka kom i nyutgåva (med förord av Linder) 1978. Den gav bl a en häftig debatt i DN sommaren 1979. Senare artiklar om Wägner finns i Blm 5/79 och OoB 6/79.

3. Brandell, a.a., s. 350.

Summary

The aim of this thesis is to discuss how in modern Swedish literature an earlier narrative tradition centered around the individual, was succeeded by an attempted group description. My introduction will emphasize that the authors between 1900 and 1910 were the most important promoters of this new literary movement.

During the years around 1910, group description dominated the writings by the authors Ludvig Nordström, Elin Wägner, Martin Koch, Gustav Hellström, Sigfrid Siwertz, Sven Lidman, Hjalmar Bergman and Gustav Ullman. A similar description was evident in the style of contemporary working class orientated literature and was also adopted by some members of other established literary movements assiociated with earlier generations. It should be made clear, however, that group description is an embracing statement and can involve different narrative forms.

The most frequently used is where a group of individuals are regarded as a unity and relate to the environment as such, rather than as individual members. This description of the different professional groups—friendship groups and similar—will subsequently lead to an account of the different members and their relationship with each other. The individual is thus important, although the unity of the group can inspire greater aims—it is this which the title of the thesis underlines.

Why is it then that the beginning of the twentieth century saw the development of group description in literature? One reason is the industrial revolution and subsequent changes of the population structure; the development of new ideas, especially in politics and science. Of particular interest is the emergence towards the end of the nineteenth century of small associations bound together voluntarily, in order to promote a common interest. By the turn of the century, one can refer to a contemporary Sweden, which has fundamentally changed through the infiltration of numerous associations. Furthermore, there is "the spirit of the time" with its emphasis on individual action and a strong belief in the future of the nation.

A special group of authors, associated with the period between 1900 and 1910, eagerly identified with the new society they saw developing before them—hence their tendency to describe it conscientiously. Although to some extent influenced by earlier literary movements, the most important factor to this group was the literary market as a whole and the changes which occurred within it. The daily press in particular, had expanded since the end of the nineteenth century, as well as offering more opportunities for literary publications. Consequently, almost all the members of the group made their debut in one of the daily papers, a contact

which later brought many of them into journalism. Their journalistic experience became the foundation of later literary descriptions of reality.

As an example of group descriptions by prominent authors around 1910, I have—in my thesis—studied the early writings by Nordström and Wägner. The main part of the thesis consists of an analysis of their writings and an attempt is made to relate them biographically, literarily, socially and ideologically.

When Ludvig Nordström (1882–1942) was thirteen years old, his father was declared bankrupt. The early years of Ludvig Nordström's life were, therefore, dominated by a feeling of being socially inferior and the wish to re-establish himself. After some literary attempts in the local press, unsuccessful years as a student in Uppsala and an equally unsuccessful novel "Unga människor" (Young People) which was refused in 1903, Nordström applied to 'Sundsvalls Tidningen' and worked there as a journalist between 1903–1905. There he became involved in the society and learned how to describe it but he still maintained his dreams of becoming an author.

To realise his ambitions, Nordström retired to Ulvön in the Spring of 1905 where he worked as a fisherman during the summer. The experience gained from working as a fisherman and the continual practice of writing, as he worked as a journalist, for 'Västernorrlands Allehanda' 1905–1906, were contributing factors in his later collection of poems "Kains land" (Cain's Land) 1906 and the collection of short stories "Fiskare" 1907 (Fishermen). Both these works, as well as the unsuccessful novel "Uvkollegiet" (The Collegium of Owls), refused 1908, displays the Spencer-influenced view of society, typical of the time and developed by Nordström.

Society is, according to this view, moving towards a wider sphere of identification and unity, as every particular category or group in society—that is fishermen, farmers, bourgoise, workers and the like—will gradually become more united and subsequently will seek to relate to each other, in order to promote a unified progression of society. It is in particular the younger members of the group, who are aware that a new era is in progression. The writings by Nordström underline the feeling that this generation is moving towards a time of transitional change.

In a section of "Kains land", Nordström describes the fishermen on Ulvön; in another, he describes the middle class from his home town Härnösand. In "Fiskare", Nordström keeps his description to one particular group. These short stories about the fishermen, were originally written for the newspaper media. Nordström has revised the text and chronologically arranged the stories, prior to publication of the book, in order to depict a year's work on Ulvön.

In the title story, Nordström describes the environment and certain individuals whose characteristics are representative of the group. The subsequent stories initially give the impression of a rather diverse group. Arguments between the old and the young, are particularly common. Several unifying factors are, however, gradually emerging. Their professionalism is one which defines the fishermen from the farmers, the sea pilots, holidaymakers and so on. The strongest unifying

force which keeps the fishermen together and sets them apart, is their work.

The book relates many working incidents, illustrating the fishermen's need to co-operate when performing their duties. The joy for work, is underlined and their hatred of laziness. In some of the stories, it is pointed out that apparently deep controversies can be overcome through labour. Furthermore, their labour is in keeping with future aspirations. In particular, it is the young ambitious family, the most important section of the group, which advocates the development of the fishermen and brings them forward, towards a new era.

Nordström became a journalist after having unsuccessfully pursued other occupations. To Elin Wägner, journalism was perhaps the only opportunity to emancipate herself from a Victorian environment, strongly dominated by her father. During the years 1902—1904, still living with her parents, she wrote for the 'Helsingborgs-Posten', where she soon became an appreciated and conformed stylist. Elin Wägner is already, in those early writings, debating the different types of women and some attempts follow at a more definite view, regarding the women's position in society.

During the Spring of 1904, Wägner tried to establish herself as a correspondent in London. Lack of money and an unhappy love affair, soon brought her home again. During 1904—1905, Wägner wrote mainly book reviews for the newspaper 'Vårt Land'. Her reviews remark a view on literature which, in keeping with the times, is pleading for entertaining as well as realistic literature. The short stories in her book entitled "Från det jordiska muséet" 1907 (From the Worldly Museum) shows Wägners wish to submit to the demands made by the popular literary market of refined short stores, displaying an erotic theme and an element of surprise. They do, however, indicate that her view of the women's position in society has strengthened.

Most important is her discussion about women's ability or inability to unite in their struggle against or over men. Most of these short stories were first published in 'Idun' and thus established Wägner as a writer for that magazine. Idun was mainly read by women and consequently brought Wägner into contact with contemporary issues regarding women and gave her added knowledge about society at large. Wägner was also temporarily employed by the popular magazine 'Puck' during May—October 1907 where she wrote a witty series called "Klubben" (The Club) which became her first group description.

Four people meet in 'the club' to enjoy a light conversation about current affairs. The analysis of society becomes broadened because the author has chosen a group of different individuals; this technique had previously been used by Dickens in "The Pickwick Club" and by Olof von Dahlin in "Den nya Argus". During this time, Wägner also wrote the amusing series "Sommarflirt" (A Summer Flirtation) together with a male colleague, for the newspaper 'Dagens Nyheter'.

Wägner was now living in Stockholm, where she shared a flat with some office girls. She wrote about her friends' profession in a series, which was printed in Dagens Nyheter, between November 1907 and February 1908. The series was

published in book form in April, under the title "Norrtullsligan" (The North Toll Gate Gang).

Wägner has chosen four individual office girls, whose characteristics are representative of the profession (a similar narrative technique to that of Nordström in "Fiskare").

My analysis of "Norrtullsligan", which also compares the book with the newspaper series, is divided into three parts. Primarily, the book gives a description of work at an office. Wägner shows different aspects of the profession, interpreted by the four characters, Elisabeth, Eva, Baby and Emmy. The most apparent element is their bad economy, which has led them to rent shared accommodation and consequently, form a close group.

Secondly, Wägner relates the different aspects around the theme of office-love, as three of the girls are involved in complicated love affairs. Wägner also writes satirically against the prevalent Victorian double morale, by comparing the poor unprotected office girls with the wealthy 'family girls'.

An earlier description of a female clerk can be found in the novel "Lena" 1893, written by Anna Branting but Wägner's reporting technique, when describing a female professional group is something new to Swedish literature. Her views on love are, however, in accordance with contemporary views, whereas her discussion around the relationship between marriage-employment with women is, to a large extent, taken from the writings by Ellen Key, regarding the nature of women.

Thirdly "Norrtullsligan" is a deliberate group description and Wägner could here have been influenced by some other predecessors such as Dickens, Alcott, Murger, Strindberg, Lagerlöf and others.

The most apparent unifying element in "Norrtullsligan" is the description of the girls' Bohemian life style. The girls are poor, sometimes half starved but manage to keep their spirits up. They have also adopted a particular jargon, when communicating with each other. Of greater importance, is Wägner's characterisation of the girls and her thorough account of the relationships between them, the most important being the relationship between the young innocent girl 'Baby' and the experienced women Elisabeth and Eva. Baby longs to become experienced like the others but as her nickname indicates, the two women have protective and maternal feelings towards "the baby". The fourth girl, Emmy, has been working longer than the others. She is old and withered, having lost her youth prematurely and the others dread the thought of becoming like her.

With regard to the narrative style, the book is composed as a play, although a factitious diary kept by Elisabeth. Most of the scenes are performed in the girls' flat, with emphasis put on the dialogue between them. I have also, as with my analysis on "Fiskare" examined the diversions in the group and the inward and outward unity among the girls. The girls are outwardly united through their profession, against all unprofessional women. Their poor finances and consequent shared economy, is a strong unifying factor for the group. However, the group is divided, when confronted by demands of solidarity with other female office

employees. During a strike, Baby is dismissed whereas Emmy becomes a strike breaker; a fact which causes many disputes among the four girls. Their views on love and marriage, unites the girls against all men and, to some extent, also against other non-working girls, living with parents.

At the same time, the girls are looking forward to marriage; the group is simply a substitute for the family relationship they all long for. Eva is the one who succeeds in fulfilling her ambition, which consequently diverts the group. Their maternal instinct is, however, something which unites the girls. Wägner is here suggesting that this factor does not simply apply to specific groups but to women in general. Emmy is an apparent example; defeated by her profession, withered through lack of love but, in her contact with Elisabeth's young brother, even Emmy can display her maternal instincts—her true womanhood.

In my conclusion, I briefly look at the further development of Nordström and Wägner. Both kept their youthful ideals regarding unity but developed them in different ways. In his subsequent books, Nordström continued to portray his perspective of evolution and his broad view of society. He became more theoretical in his approach and finally, almost lost touch with reality.

Wägner was absorbed by the growing feminist movement and committed herself particularly to the question of women's suffrage. She became a more competent and radical journalist, strongly involved with society as well as continuing to write fiction.

(Translated by Maria Cox)

Källor och litteratur

Otryckt material

1. *Brev*
Nordströmska samlingen, Härnösands stadsbibliotek:
Nordström till Mina Zetterlund 4/1 o. 24/7 1906.
Nordström till Ernst Fahlman 18/5 1906.

Kungliga biblioteket, Stockholm:
Nordström till Johan Nordling 30/12 1906, 12 o. 18/1 1907.

I avhandlingsförfattarens ägo:
Linder till avhandlingsförfattaren 19/10 1974.

2. *Dagböcker.*
Albert Bonniers arkiv, Stockholm:
Ludvig Nordströms dagböcker 16/1 1900—30/12 1908.

3. *Manuskript.*
Nordströmska samlingarna, Härnösands stadsbibliotek:
Unga människor (romanmanuskript 1903).
I själtiden (arbetsmanuskript 1906).
Uvkollegiet (fragment av arbetsmanuskript 1907?).

4. *Radio.*
När jag blev författare (radioföredrag av Elin Wägner, sänt första gången 17/10 1938).
Kulturfönstret P 1 7/4 1978 (intervju med Isaksson-Linder i anslutning till första delen av deras Wägner-biografi).

5. *Övrigt otryckt material.*
Litteraturvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet:
Brolin, Margareta, Elin Wägners tidigaste produktion och inställning till kvinnofrågan (prosem. uppsats vt 1943).

Tryckt material

Ahlenius, Holger, Elin Wägner (Verdandis småskrifter nr 388, 1936).
— Inledning till Norrtullsligan och Pennskaftet (i Wägner, Valda skrifter, 1, 1950).
— Från sekelskifte till fyrtiotal. Svensk dikt och debatt 1893—1943, ny uppl. 1964.
Ahlström, Gunnar, Det moderna genombrottet i Nordens litteratur, 1947.
— Den underbara resan. En bok om Selma Lagerlöfs Nils Holgersson, 1958.
Alcott, Louisa M., Unga kvinnor eller Margret, Hanna, Betty och Amy. En tavla ur livet i hemmet (Läsning för ungdom av utmärkta engelska författare VI, 1871).
— En ädel kvinna (Läsning för ungdom . . . X, 1875).
Allardt, Erik o. Littunen, Yrjö, Sociologi (7:e omarb. uppl.) 1975.

Almquist, Carl J.L., Jaktslottet, Romantisk berättelse (1832) SS 5, 1920.
Alving, Barbro, Tjugo år (SLT 1958).
— Från Pennskaft till Väckarklocka (i Könsroller i litteraturen, red. K. Westman-Berg, 1968).
Ambjörnsson, Ronny, Samhällsmodern. Ellen Keys kvinnouppfattning t o m 1896 (dupl. avh.) Göteborg 1974.
Andersson, Dan, Kolarhistorier, 1914.
Andersson, Ivar, (red.) Svenska Dagbladets historia I-II, 1960—65.
Baker, Ernest A., A guide to the best fiction in English, London 1913.
Batho o. Dobrée, The Victorians and after, 1830—1914 (i Bonamy Dobrée, ed., Introduction to English literature 4, 2 uppl, London 1950).
Bendix, Carl L., (red.) Industri- slöjd- och konstutställningen i Helsingborg 1903 (officiell berättelse under medverkan av sakkunniga personer, tr. 1904).
Benedictsson, Viktoria, Pengar. Novell, 1885.
Berg, Ruben G:son, Hall Caine (i Nordisk familjebok, 2:a uppl., 4, 1905).
Bergman, Bo, Hjalmar Söderberg. Ett diktarporträtt (Idun 8/1907).
— Svenska prosaböcker (DN 6/5 1908).
— "Norrtullsligan" på scenen (DN 13/9 1930).
Berger, Margareta, Pennskaft. Kvinnliga journalister i svensk dagspress 1690—1975, 1977.
Bergman, Hjalmar, Savonarola. En munkhistoria berättad av Messer Guidantonio Vespucci, 1909.
— Hans nåds testamente, 1910.
— Vi Bookar, Krokar och Rothar. Ur en stadskrönika, 1912.
Bergom-Larsson, Maria, Kvinnor värnar livet männen förstör det (om nyutgåva av Wägners Väckarklocka, DN 16/6 1979). Efterföljande debattartiklar av Backberger, Barbro m fl i DN 28/6, 6/7, 10/7, 14/7, 21/7, 24/7, 28/7, 31/7, 19/8, 26/8 o. 23/12 1979.
Bergom-Larsson, Maria, Ekman, Kerstin m fl, Fred med jorden idag (Blm 5/1979).
Bettex, Albert, Die moderne Literatur (i Boesch, utg. Deutsche Literaturgeschichte in Grundzügen, Bern 1946).
Björck, Staffan, Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap, 1946.
— Pennskaftet och skriften (DN 19/6 1950).
— Romanens formvärld. Studier i prosaberättarens teknik (6:e uppl) 1970.
Björkander-Mannheimer, Eva, Låt oss ge rum åt en ny könsidentitet! Om Elin Wägner, Simone de Beauvoir och den ännu inte byggda staden (OoB 6/1979).
Bläckplumpen (HP 22/4 1903, anon.).
Boccaccio, Decameron (sv. övers. 1906).
Bojer, Johan, Fiskere (OoB 1903).
Bonnier, Tor, Ur Ludvig Nordströms dagböcker. "Individuella registret", 1955.
— Längesen. Sammanklippta minnesbilder, 1973.
Bonnier, Åke, Bonniers. En släktkrönika 1778—1941, 1974.
Boye, Karin, Elin Wägner. En översikt (OoB 1936).
Brandell, Elin, Norrtullsligan i bok (DN 16/4 1908).
— Elin Wägner som journalist i DN (DN 11/1 1949).
— När Pennskaftet kom. Signe Bergman berättar om Elin Wägner (Idun 13/1949).
Brandell, Gunnar, Svensk litteratur I. Från 1870 till första världskriget, 1974.
Branting, Anna, (pseud. René) Lena. En bok om fruntimmer, 1893.
— Sju martyrer. Berättelser från den husliga härden, 1894.
— Staden. En sedeskildring ur Stockholmslivet, 1901.
Breitholz, Lennart, Den äldre upplysningen (i Ny illustrerad svensk litteraturhistoria II, 1956).

Bremer, Fredrika, Hertha, eller en själs historia. Teckning ur det verkliga livet 1–2, 1856.
Bromée, Emilia, Fredsrörelsen (i Nordisk familjebok, 2:a uppl, 8, 1908).
Brontë, Charlotte, Jane Eyre. En självbiografi (sv. övers. 1850).
Bunyan, John, Kristens resa från denna världen till den kommande (sv. övers. 1895).
Bäckström, Knut, Arbetarrörelsen i Sverige I-II, 1958–63.
Böök, Fredrik, Resa kring svenska parnassen, 1926.
Caine, Hall, Ett livs historia (sv. övers. 1894).
– Skuggan av ett brott (sv. övers. 1898).
– Den förlorade sonen (sv. övers. 1904).
Carlsson, Sten, Svensk historia II. Tiden efter 1718 (3:e uppl.) 1970.
Casparsson, Ragnar, LO. Bakgrund, utveckling, verksamhet, 1966.
Castrén, Gunnar, Den nya tiden 1870–1914 (Schück-Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria VII) 1932.
Cruppi, Louise, Femmes Écrivains d'Aujourd'hui I, Suède, Paris 1912.
Cuisenier, André, Jules Romains et l'unanimisme 1, Paris 1935.
Dahlerup, Pil, Sol siger de – hvor skulle jeg få den fra? Det moderne gennembruds kvinder (i Kønsroller i Litteraturen, red. H. Hertel, Köpenhamn 1975).
Den svenska historien (Huvudförfattare och granskare Sten Carlsson och Jerker Rosén) 8–10, 1968.
Dickens, Charles, The Posthumous Papers of the Pickwick Club (The Penguin English Library, 1972).
Didring, Ernst, Trälar. Berättelser, 1904.
– Kronans kaka. Berättelser, 1906.
– Malm. Skildringar nordanfrån 1–3, 1914–19.
Dumas d ä, Alexandre, De tre musketörerna (sv. övers. 1895).
Edgren-Leffler, Anne Charlotte, En sommarsaga (Ur livet IV) 1886.
Ek, Emy, Ludvig Nordström (Studiekamraten 9/1927).
Eklöf, Mats, Ernst Didrings Malm, 1975.
Ellenius, Allan, Den offentliga konsten och ideologierna. Studier över verk från 1800- och 1900-talen (Kungl. vetenskapssamhällets i Uppsala Handlingar 15) 1971.
"Femtio stämmor om Selma Lagerlöf" (enkät i Idun 46/1908 med svar av bl a Elin Wägner).
Fitinghoff, Laura, En liten värld bland fjällen. Berättelser för barn, 1885.
– Barnen ifrån Frostmofjället. En barnberättelse för små och stora, 1907.
Fredholm, Signe, Elin Wägner (Studiekamraten 1949).
Furuland, Lars, Statarnas ombudsman i dikten. En bok om Ivar Lo-Johansson, 1976.
Geijerstam, Gustaf af, Farliga makter. Roman, 1905.
Gjöres, Axel, Kooperationen (i Svenska folkrörelser I, 1936).
Gravier, Maurice, d'Ibsen à Sigrid Undset. Le féminisme et l'amour dans la littérature norvégienne 1850–1950, Paris 1968.
Gunnarson, Gunnar, Arbetarrörelsens genombrottsår i dokument, 1965.
Gustafsson, Alrik, Den svenska litteraturens historia, 1900-talet, 1963.
Gustafsson, Lars (red) Forskningsfält och metoder inom litteraturvetenskapen (2:a omarb. och utvidgade uppl.) 1974.
Hallström, Per, En skälmroman, 1906.
Harrie, Ivar, Dagens porträtt VII: Elin Wägner (Hertha 1940).
Hedén, Erik, Ludvig Nordström I-V (Bokstugan 1918).
Hedenvind-Eriksson, Gustav, Ur en fallen skog. Roman, 1910.
– Vid Elivågor, 1914.
Heidenstam, Verner v, Karolinerna. Berättelser 1–2, 1897–98.
Hellström, Gustaf, Ungkarlar. Noveller, 1904.

— Kaos. En trilogi, 1907.
— Kuskar. Berättelse, 1910.
— Snörmakare Lekholm får en idé. Roman, 1927.
— Dagdrömmar (En man utan humor 1) 1921.
— En mycket ung man (En man ... 2) 1923.
— Sex veckor i Arkadien (En man ... 3) 1925.
— Det var en tjusande idyll ... (En man ... 4) 1938.
— Kärlek och politik (En man ... 5) 1942.
— Den gången (En man ... 6) 1944.
Henriques, Alf, Svensk litteratur efter 1900 (1900—1940) 1945.
Hertzman-Ericsson, Gurli, Den lilla staden. Blyertskiss (Idun 38/1906).
Holmberg, Olle, På jakt efter en världsåskådning, 1932.
Homeros, Iliaden (sv. övers. Erland Lagerlöf, 1912).
Hülphers, Ernst Valter, Ångermanländingar. Humoresker och skisser, 1900.
— Två mil till havs, 1900.
— Timmer, 1906.
Högberg, Olof, Den stora vreden. Nordsvenska öden ur hävd och sägen 1—3, 1906.
Isaksson, Ulla, Med Elin Wägner på barrikaderna (AB 11/12 1977).
Isaksson, Ulla o. Linder, Erik Hjalmar, Elin Wägner 1882—1922. Amazon med två bröst, 1977.
— Kapitlet om Moder jord (Blm 5/1979).
Jacobsson, Christer, På väg mot tiotalet. Två studier. Några principfrågor i svensk litteraturkritik 1900—1910. Viljeproblemet i svensk litteratur 1900—1910, 1961.
Johnson, Harald, Göingar. Berättelser från nordskånska obygder, 1909.
Jonsson, Thorsten, Om novellisten Ludvig Nordström (SLT 1942).
Järv, Harry, (utg) Strindbergsfejden. 465 debattinlägg och kommentarer I-II, 1968.
Karlholm, Erik, Fiskare. Ludvig Nordströms nya bok (VA 10/8 1907).
— Prästerlig litteraturkritik (VA 14/8 1907).
Kerfstedt, Amanda, Reflexer (Iduns romanbibl., 25) 1901.
Key, Ellen, "Missbrukad kvinnokraft" och "naturenliga arbetsområden för kvinnan". Tvenne föredrag (Populärvetenskapliga avhandlingar 8) 1896.
— Livslinjer I-III, 1903—06.
— La multiple Splendeur och Émile Verhaeren (OoB 1907).
Kielland, Alexander, Garman & Worse, 1880.
Kleman, Ellen, Elin Wägner: Norrtullsligan (Dagny 1908).
Klingberg, Göte, Barn- och ungdomslitteraturen, 1970.
Koch, Martin, Ellen. En liten historia, 1911.
— Arbetare. En historia om hat, 1912.
— Timmerdalen. En historia om kultur, 1913.
— Guds vackra värld. En historia om rätt och orätt 1—2, 1916.
— Fromma människor. Skisser och studier från den kristna föreställningsvärlden i Sverige, 1918.
Korta anmälningar. Fiskare av Ludvig Nordström (DN 2/6 1907, osignerad).
Kreuzer, Helmut, Die Boheme. Beiträge zu ihrer Beschreibung, Stuttgart 1968.
Kring runda bordet (HP 27/6 1907 m fl, sign. Raoul).
Kämpe, Alfred, Trälar. Några betraktelser från en herrgård, 1907.
— Torpare. Några skisser från herregårdsfolkets liv, 1909.
Lagerlöf, Selma, Gösta Berlings saga 1—2, 1891.
— Jerusalem 1—2, 1901—02.
— Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige 1—2, 1906—07.
Lamm, Martin, August Strindberg (2:a rev. uppl.) 1948.

Lanson, Gustave, Histoire de la Littérature française, ed. complétée par P. Tuffrau, Paris 1952.
Lidman, Sven, Köpmän och krigare. Roman, 1911.
– Huset med de gamla fröknarna. En berättelse om helgon och hjältar, 1918.
– Gossen i grottan, 1952.
– Lågan och lindansaren, 1952.
– Mandoms möda, 1954.
– Vällust och vedergällning, 1957.
Lilla fjäriln. (VL 30/4 1905, sign Chr.).
Lilliestam, Åke, Gustaf Steffen, samhällsteoretiker och idépolitiker, 1960.
Lindberger, Örjan, Hjärtat och nycklarna. Några synpunkter på Elin Wägners författarskap (Blm IV/1949).
Lindblom, Edith, Kvinnor på kontor och bakom disken (i Svensk yrkeskvinna I, red. E. Liliedahl, 1950).
Lindeberg, Giovanni,nLudvig Nordströms utvecklingshistoria. Vägen till totalismen, 1933.
Linder, Erik Hjalmar, Hjalmar Bergmans ungdom. Liv och diktning till och med 1910, 1942.
– Fem decennier av nittonhundratalet (Ny illustrerad svensk litteraturhistoria 5) I-II, 1965–66.
– Elin Wägners Väckarklocka (GP 22/3 1973).
Lindholm, Valdemar, Finnbyggare, 1908.
Ljungquist, Ivar, (red.) Bakom spalterna. Ur DN:s historia I (perioden 1889–1921) 1952.
– Kampen om läsarna. Ur DN:s historia II (perioden 1889–1921) 1953.
Lo-Johansson, Ivar, Statarna I-II, 1936–37.
– Statarskolan i litteraturen. Reflexioner kring en ny realism (Blm X/1938).
Lundberg, Birger, Lubbe på Ulvön (VI 37/1967).
Lundevall, Karl-Erik, Från åttital till nittital. Om åttitalets litteratur och Heidenstams debut och program, 1953.
Lundgren, E.W., Gustaf Ericson (i Svenskt biografiskt lexikon 14, 1953).
Lundkvist, Sven, Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920, 1977.
Löfgren, Mia Leche, Den gamla goda tiden? (i Svensk yrkeskvinna I, red. E. Liliedahl, 1950).
Mann, Thomas, Huset Buddenbrook. En familjs förfall (sv. övers. 1904).
Melberg, Arne, (red) Den litterära institutionen. Studier i den borgerliga litteraturens sociala historia, 1975.
Melsted, Henning v., Noveller i dialog, 1901.
– Nöd. Novell i dialog, 1904.
– Juristerna. Roman, 1910.
– Ensam. Skådespel, 1917.
Michalska, Urszula, Clara Viebig. Versuch einer Monographie (Uniwersytet im. Adama Mickievieza w Poznanin. Seria: Filologia germańska nr 6, Poznań 1968).
Murger, Henri, Från bohêmens värld (Mästerverk ur världslitteraturen 5, 1904, övers. o. med inl. av David Sprengel).
Nerman, Ture, (utg.) Svensk arbetarrörelse under 100 år, 1938.
Nilsson, Margot, En barnbok som tidsspegel. Laura Fitinghoffs Barnen ifrån Frostmofjället, 1968.
Nilsson, Torbjörn, Impressionisten Herman Bang. Studier i Herman Bangs författarskap till och med Tine, 1965.
Nordin-Hennel, Ingeborg, Den stora vreden. Studier i Olof Högbergs prosaepos, 1976.
Nordling, Johan, Gertud på Dramatiska teatern (rec. i Idun 8/1907).

Nordström, Ludvig.

I. *Bidrag i tidningar, tidskrifter, bokverk.*

(Här upptas endast artiklar, kåserier, noveller etc som i avhandlingen omnämnts eller citerats. Allmän har för Nordströms granskats HeP 1900–1902, SuT 1903–1905, VA 1905–1907 m fl).

Skvallersystrar (HeP 24/9 1900).
Till Saga (HeP 10/12 1900).
Middagsrast (HeP 13/8 1901).
Vid havet (HeP 31/8 1901).
Salomos ordspråk 16:24 (HeP 13/9 1901).
Söndag. Novell (HeP 20–23/1 1902).
Staden (VA 15/4 1903).
Härnösandsbrev (SuT 28 o. 30/11 1903).
Ungdomsföreningen "Vårblomman" (SuT 14/1 1904).
Ungdomsmötet på Alnön (SuT 25–26/7 1904).
Konstutställningdn (SuT 29/10 1904).
Hemtrakten (VA julnr. 1904).
Pelle Molin. Ådalens diktare (DN 16/1 1905).
Nerifrån djupen. Till klasskampens psykologi (SoD 17/1 1905).
Fattiga barn (SuT 24/2 1905).
Snö (SuT 11/3 1905)
Från Bottenhavet (DN 16/4 1905).
Från ett ångermanländskt fiskeläge (VA 22/4 1905).
"Ett dött land" (SoD 20/5 1905, B).
Döden (VA 22/5 1905).
Isfischare (GHT 20/6 1905, B).
Pär-Eriks jakt (VA 12/8 1905).
Ett kapitel om strömming (DN 14/8 1905, B).
Ångermanländska fiskare (VA 26/9, 28–30/9 o. 4/10 1905).
Bolagsstämman. Ur ett manuskript (VA 20/11 1905).
En viktig fråga för fiskerinäringen (VA 27/11 1905).
Notdräkten (GHT 3/1 1906).
Den stora vreden. Norrlands epos (VA 1–3/2 1906).
Räddad! (VA 17/2 1906).
Ångermanländska fiskare. Gammalt och nytt från havsbandet. Gamla dokument (VA 7/4, 11/4, 21/4, 26/4, 2/5, 5/5, 9/5, 14/5, 16/5, 18/5, 19/5, 29/5 o. 20/6 1906).
Strömmingen står på grundet! Skiss från Bottenhavet (DN 8/4 1906, B).
För frihet. Med anledning av Mackmyra-vräkningarna (VA 28/4 1906).
Lille Lukas (VA 26/5 1906).
Det döda Härnösand (VA 2/6, 9/6, 16/6, 23/6, 7/7, 21/7, 25/8, 1/9, 8/9, 22/9, 1/10, 10/10, 10/11 o. 24/11 1906).
Lotsarna ta första båten för året. Vårskiss från Bottenhavet (DN 27/6 1906).
Gator och hus (VA 30/6, 2/7 o. 12/7 1906).
Snörpevadsfiskare. Med Solumsfiskare (VA 14/7 1906).
Båtbyggnadskurs för fiskare (VA 17/7 1906).
Med snörpevad på "Vänta lite" (VA 28/7 1906).
I själtiden. Skiss från Bottenhavet (Idun 36–37/1906).
En fredsbok från Härnösand (VA 4/8 1906).
Med kusteskadern i Bottenhavet (VA 6/8, 11/8, 14/8 o. 16/8 1906).
Med örlogsmän Luleå-Stockholm (DN 15/8 1906).
Storgrundsfiskare. Skiss från Bottenhavet (GHT 15–16/8 1906).

Jan Ågrens giftermål. Skiss från Bottenhavet (GHT 22 o. 24/8 1906).
Fiskarglädje. Skiss från Bottenhavet (GHT 12/9 1906).
Ett litet knivhugg. Skiss (DN 28/9 1906).
Det ångermanländska kustfisket. Snörpevadsfiske och kooperation (VA 2 o. 7/11 1906).
Det ångermanländska kustfisket (VA 7/11 1906).
Ack, Herre, straffa icke mig! Från vår kust på 60-talet (SuP julnr. 1906).
Gumman Munther grät. Från Bottenhavet (Strix 5/1907).
Surströmmingskalaset hos kapten Åbygge. Från en gången tid (DN 10/2 1907, B).
Erika. En anteckning i kanten till "Uvkollegiets" historia (Idun 8/1907).
Planeten Markattan (DN 24/2 1907).
Skräddarns död (Strix 25/1907).
Gubben Åbygge (Bonniers månadshäfte 8/1907).
Månsken (Varia 1907).
En beskedlig historia (Varia 1907).
Bokslutet (AT 3/8 1910)
Fonden till Landsorts-Bohème (Vintergatan. Sveriges författares jultidning. 1922).
Bakgrunden till Landsorts-Bohème I-V (Bonniers veckotidning 30—34/1929).
Jag rymmer från ett fyrtorn (Min tidning 20/1934).
Ostkustens uppvaknande (Ostkusten 8/1939).
Läroår. Från min tid i "tidningen" (SuT jub. nr. 30/1 1941).

II. *Bokverk.*
Kains land. Ting på fria vers, 1906.
Fiskare, 1907.
Borgare, 1909.
De tolv söndagarna (Skildringar ur svenska nationens liv) 1910.
Herrar, 1910.
Lumpsamlaren, 1910.
Landsorts-Bohème (Skildringar ur svenska nationens liv) 1911.
Ankarsparre. En fin och oskyldig roman (Skildringar ur svenska nationens liv) 1912.
Bottenhavsfiskare, 1914.
Öbacka-bor, 1921.
Valda noveller 1—2 (Bottenhavsfiskare) 1923.
Denna flugiga värld. En loggbok, 1941.

Norlander, Emil, Anderssonskans Kalle. Pojkstreck och käringskvaller, 1901.
Norrskenet. Gemensam tidning för de norrländska gymnasieförbunden, 1901.
Oscarsson, Ingemar, "En afdelning för sig med strängt afmätta gränslinier". Om feuilletonen ("följetongen") i några europeiska länders press, främst under 1800-talet (i Åtta presshistoriska studier. Press & Litteratur 2, 1974).
Palmstierna, Erik, Ett brytningsskede, 1951.
Paulsson, Ester o. Landquist, John, Elin Wägners barndom. Ett replikskifte (SLT 1959).
Qvarnström, Gunnar, Från Öbacka till Urbs. Ludvig Nordströms småstad och världsstatsdröm, 1954.
Rieck-Müller, Maria, Mellan hav och fjäll, 1901.
Ruhe, Algot, Bakom fasaden. Femton små komedier, 1901.
Rydén, Per, En kritikers väg. Studier i Oscar Levertins litteraturkritik 1883—1896 (Press & Litteratur 4) 1974.
Salvén, Arvid, Allmänhetens spalt. "Fiskare" av Ludvig Nordström (HeP 13/8 1907).
Sandel, Maria, Vid svältgränsen och andra berättelser. Skildringar ur Stockholmslivet, 1908.

— Familjen Vinge. En bok om verkstadsgossar och fabriksflickor, 1913.
— Virveln, 1913.
Sandler, Richard, Ungdomsrörelsen. Hola folkhögskoleförbunds årsskrift, 1904.
Shakespeare, William, Köpmannen i Venedig (sv. övers. av C.A. Hagberg, ny uppl. 1893).
Siwertz, Sigfrid, Margot. Med flera berättelser, 1906.
— Cirkeln. Berättelser, 1907.
— De gamla. Noveller, 1909.
— Mälarpirater, 1911.
— Ämbetsmän på äventyr, 1912.
— Selambs 1—2, 1920.
— Det stora varuhuset, 1926.
— Jonas och Draken. Roman, 1928.
— Att vara ung. Minnen, 1949.
Smedmark, Carl Reinhold, Mäster Olof och Röda rummet, 1952.
Sprengel, David, De nya poeterna (80-talet). Dokument och kåserier, 1902.
Spångberg, Valfrid, När tiden byter skinn, 1932.
Stangerup, Hakon o. Billeskov-Jensen, F.J., Fra Georg Brandes til Johannes V. Jensen (i P.H. Traustedt, red. Dansk litteraturhistorie 4, 1977).
Stenström, Thure, Den ensamme. En motivstudie i det moderna genombrottets litteratur, 1961.
Stiernstedt, Marika, Janinas hjärta. Roman (av M. Cederström) 1905.
— Den halte Eros. Med mera (av M. Cederström) 1906.
— Det röda inslaget. Roman (av M. Cederström) 1907.
— Spalten om böckerna (Idun 44/1907).
— Ludvig Nordströms Fata Morgana (Blm 1951).
— Kring ett äktenskap, 1953.
Strindberg, August, Röda rummet. Skildringar ur artist- och författarliv (1879) SS 5, 1912.
— Hemsöborna. Skärgårdsberättelse (1887) SS 21, 1914.
— Skärgårdsliv. Berättelser (1888) SS 21, 1914.
— Götiska rummen. Släktöden från sekelslutet (1904) SS 40, 1916.
— Svarta fanor. Sedeskildringar från sekelskiftet (1907) SS 41, 1918.
Strindberg, Axel, Människor mellan krig, 1941.
Strömberg, Kjell, Modern svensk litteratur, 1932.
Stybe, Vibeke, Från Snövit till Snobben. Barnbokens ursprung och utveckling (ny omarb. uppl.) 1971.
Sundström, Erik, Radikalism och religiositet. En studie av tidsattityd och idébakgrund i Martin Kochs diktning, 1961.
Svensk bokhandelstidning, 49/1906, 21 o. 35/1907, 17/1908.
Svenskt litteraturlexikon (2:a utv. uppl.) 1970.
Svensson-Granér, Carl, Om signaturer i Vårt Land (Norrk. Tidn. 2/3 1955).
Söderberg, Hjalmar, Generalkonsulns middagar I: Satan, majoren och hovpredikanten (Portnyckeln julnr 1901), II: Efter middagen (SvD 23/2 1903), III: Vid gröna lampan (SvD 21/3 1903), IV: Det sjätte sinnet (SvD 2/6 1900), V: Generalkonsuln på slottsbal (Svea 1905).
— Martin Bircks ungdom. Berättelse, 1901.
— Gertrud. Skådespel i tre akter, 1906.
Söderberg, Tom, Två sekel svensk medelklass. Från Gustaviansk tid till nutid, 1972.
Tankar hos en nutida skolyngling (GHT 13/8 1904, sign. T.H.B.).
Till Tidu Mörk (HeP 3/12 1900, sign. Saga).
Tomson, Bengt, Gustaf Hellström och hans väg till Snörmakare Lekholm får en idé, 1961.

Törnblom, Johan August (pseud. Elf Norrbo), Rallare och litet till, 1909.
— Skövlare. Bild från ödelandet, 1909.
Uhlén, Axel, Arbetardiktningens pionjärperiod (1885—1909), 1964.
Uhlin, Eric, Dan Andersson före Svarta Ballader. Liv och diktning fram till 1916, 1950.
Ullman, Gustaf, Ungt folk. Noveller, 1904.
— Fast mark. Novell, 1905.
— Präster. Berättelser, 1907.
Undset, Sigrid, Fru Martha Oulie, 1907.
Ungdomen blir åter romantisk som anno 1907? (Elin Wägner om hur "Norrtullsligan" kom till (DN 10/9 1930, sign. E.R.).
Wahlström, Lydia, Den svenska kvinnorörelsen. Historisk översikt, 1933.
Vallner, Richard, Spegeln, 1905.
— Det nya systemet 1—2, 1909.
Viebig, Clara, Vårt dagliga bröd (sv. övers. 1905).
Wikberg, Kerstin, Samhällets skrattspegel. Studier i Grönköpings Veckoblad, 1978.
Winquist, Sven G, Svenska stumfilmer 1896—1931 och deras regissörer (Sv. filminst. Skrifter från dokumentationsavd. 2, 1967).
— Författare till svenska långfilmer samt svensk TV-teater (Skrifter från . . . 3, 1969).
Winsnes, Andreas Hofgaard, Sigrid Undset. En studie i kristen realisme, 1949.
— Norges litteratur. Fra 1880-årene til første verdenskrig (i Bull-Paasche-Winsnes-Houm, Norsk litteraturhistorie V) 1961.
Wittrock, Ulf, Det litterära klimatskiftet kring 1910 (SLT 1951).
— Ellen Keys väg från kristendom till livstro, 1953.
— Marika Stiernstedt, 1959.
Wizelius, Ingemar, Heroer och människor (Tiden 1941).

Wägner, Elin
I. *Bidrag i tidningar, tidskrifter, bokverk.*
(Här upptas endast artiklar, kåserier, noveller etc som i avhandlingen omnämnts eller citerats. Allmänt har för Wägner granskats HP 1901—1904, VL 1904—1905, Idun 1906—1908, Puck 1907, DN 1907—1908 m fl).
Min dröm (FBT 5/1896).
Hennes mor (Linnea 23/1899).
Sagan om den underbara klockan (FBT 36/1900).
En modig liten kvinna. Några dagboksblad för Hels.-P. Av Ingen (HP 21/8 1901).
Rec. av Kerfstedt, Reflexer (HP 3/12 1901).
Rec. av Fitinghoff, En liten värld bland fjällen (HP 13/12 1901).
Bara aderton år (HP 24/10 1902).
Något om de svenska kvinnorna och alkoholen (HP 24/12 1902).
Ett botemedel (HP 14/1 1903).
En handfull hö (HP 24/1 1903).
Kvinnornas rösträttsmöte (HP 27/1 1903).
I barmhärtighetens tjänst (HP 14/2 1903).
I Helsingborg (HP 17/2, 25/2, 27/3, 2/4, 20/6, 10/7, 13/7, 20/7, 27/7, 5/9, 11/9, 14/9, 23/9, 28/9, 13/10, 20/10 o. 21/12 1903. 4/1, 30/1, 8/2, 22/2 o. 4/3 1904.
Var finns hjälpen? (HP 20/2 1903).
Skribenter (HP 25/2 1903).
Kärlekens tyngdlag (HP 26/2 1903).
Förnöjsamhet (HP 17/3 1903).
På skyttebazar (HP 16/4 1903).
Vardagsslitet (HP 18/4 1903).

Vår (HP 30/4 1903).
Utvandrarefrågan (HP 2/5 1903).
Hönsfärsen (HP 15/5 1903).
Den stora skyttebazaren (HP 16/5 1903).
Sjömannen berättar (HP 15/9 1903).
Borta ... (HP 16/9 1903).
Litterär skandinavism (HP 12/10 1903).
Den kvinnliga rösträttsfrågan (13/11 1903).
Det vita förklädet (HP 27/11 1903).
Julbazar (HP 30/11 1903).
En god idé (HP 10/12 1903).
The empress club (HP 28/5 1904).
Fröknarna Uhrn. Skiss (Idun 39/1904 o. HP 19/10 1904).
Marie Corelli (HP 18/11 1904).
Rec. av Findlater, En moders historia (VL 2/12 1904).
En modern askunge (VL 13/12 1904).
Rec. av Mann, Huset Buddenbrook (VL 13/12 1904).
Rec. av Lassen, Höstlöv (VL 20/12 1904).
Rec. av France, Crainquebille (VL 20/12 1904).
En hattfråga (VL 4/1 1905).
"Den härliga Stockholmsvintern" (VL 12/1 1905).
Rec. av Jouvin, Värdshuset (VL 27/5 1905).
Rec. av Setälä, Sorgens barn (VL 8/7 1905).
Rec. av Homo sum, Den förstfödde (VL 9/11 1905).
Rec. av Keller, Mitt livs historia (VL 11/11 1905).
Rec. av Hellström, När mannen vaknar (VL 30/11 1905).
Blinda hönor (Idun 48/1905).
Rec. av Viebig, Vårt dagliga bröd (VL 18/12 1905).
Näbbar och klor. Ett halvt dussin snapshots (Idun 17–22/1906).
Näbbar och klor. Ännu ett halvt dussin snapshots (Idun 27, 29–33/1906).
Glädjeliket (SuP julnr 1906).
På hantverkarnes Hindriksmässa (Idun 4/1907).
Kvinnornas diskussionsklubb (Idun 5/1907).
Londonprofiler I-III (Idun 5, 9 o. 14/1907).
Ett intermezzo (Idun 10/1907).
Förlåt mig (Puck 17/1907).
Två narrar (Puck 18/1907).
Klubben (Puck 19–24, 26–31, 34–35 o. 40/1907).
Den gamle och den unge prästen I-II (Idun 24 o. 26/1907).
En värld att tiga i (Puck 25/1907).
Norrtullsligans krönika. Lösryckta blad ur en dagbok. Av Elisabeth (DN 3/11 B, 10/11 B, 14/11, 17/11 B, 23/11 B, 24/11 B, 1/12 B, 8/12 B, 13/12 B, 15/12 B, 22/12, 28/12 B, 29/12 1907. 5/1, 12/1, 19/1, 26/1 B, 2/2 1908).
Kvinnliga Kontorist- och Expeditföreningen i Stockholm (Idun 46/1907).
Kvinnoklubben jubilerar (Idun 49/1907).
Fällan (Puck julnr 1907).
De kvinnliga kontoristernas fest (DN 13/1 1908).
Kvinnan som arbetar I-VII (Idun 5, 10, 17, 30, 39, 48 o. 49/1908).
Hos Laura Fitinghoff apropos 60-årsdagen (Idun 11/1908).
Nini. Fyra Stockholmsakvareller (DN 10, 11, 13 o. 17/5 1908).
Fröken Gustafson med sin son (Majgreven 1908).

De kvinnliga kontoristerna. Fem års föreningsarbete firas. Förhoppningar på framtiden (DN 10/6 1908).
Mannens målsmanskap (Puck midsommarnr 1908).
Glasrutan (Puck 32/1908).
Fotsteg på vattnet (Puck 34/1908).
Lösenpenningen (Puck julnr 1908).
Stina Qvint. Några ord på en märkeskvinnas 50-årsdag (Idun 15/1909).
De tre kraven. Ett kapitel om Ellen Key och kvinnosaken (i En bok om Ellen Key, 1919).
En skolråtta (i Innan vi började, 1921).
Indiskretioner (i Vintergatan. Sveriges författares jultidning, 1922).
"I Helsingborg". Elin Wägner berättar om sin tid på Helsingborgs-Posten (HP jub. nr 26/3 1938).
Viktiga prosaverk. En rundfråga till svenska författare (SLT 1945).

II. *Bokverk.*
Från det jordiska muséet. Skisser, 1907.
Norrtullsligan. Elisabeths krönika, 1908.
Pennskaftet, 1910.
Helga Wisbeck, 1913.
Väckarklocka, 1941.
Selma Lagerlöf I-II, 1942–43.

Wägner, Elin o. Kellin, Sam, Sommarflirt (DN 30/6 B, 1/7, 4/7 B, 6/7, 7/7 B, 12/7, 19/7 B, 21/7 B, 23/7 B, 26/7 B, 28/7 B, 31/7 B o. 8/8 1907).
Wägner, Elin o. Tamm, Elisabeth, Fred med jorden 1940.
Zola, Émile, Den stora gruvstrejken (sv. övers. I–II, 1903).
Zweigbergk, Eva v., Barnboken i Sverige 1750–1950, 1965.
Öberg, Hugo, Det stora kontoret. En krönika, 1909.
Ørvig, Mary, Den internationella barnboken i svensk tappning (i Fataburen. Nordiska muséets och Skansens årsbok, 1971).
Östman, Karl, Pilgrimer, 1909.
– Hunger. En bok om sågverksfolk och annat, 1916.

Förkortningar

AB Afton-Bladet
AT Afton-Tidningen
Blm Bonniers litterära magasin
DN Dagens Nyheter
FBT Folkskolans barntidning
GHT Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning
HP Helsingborgs-Posten
HeP Hernösands-Posten
OoB Ord och Bild
SLT Svensk litteraturtidskrift
SoD Social-Demokraten
SuP Sundsvalls-Posten
SuT Sundsvalls Tidning
SvD Svenska Dagbladet
VA Vesternorrlands Allehanda
VL Vårt Land

Personregister

Addison, J., 88
Ahlenius, H., 97,140,162,166,170
Ahlström, G., 22,23,120,140–142,174
Alcott, L.M., 108, 115–117, 132, 138, 163, 164, 169, 171, 172, 180
Allardt, E., 153, 165
Almquist, C.J.L., 127, 163
Alving, B., 159, 169
Ambjörnsson, R., 170
Andersen-Nexø, M., 25
Andersson, D., 15, 139
Andersson, I., 143

Back, P-E., 139
Backberger, B., 183
Baker, E., 171
Bang, H., 75, 127, 175
Bendix, C.L., 159
Benedictsson, V., 76, 84, 113
Berg, F., 148
Berg, R.G:son, 33, 43, 46, 146, 149, 171
Berger, H., 141
Berger, M., 160, 161
Bergman, B., 98, 166, 175
Bergman, Hj., 14, 138, 141, 175, 177
Bergman, S., 108, 165
Bergner, E., 56, 57
Bergner, S., 37, 56, 57, 147, 155
Bergom-Larsson, M., 183
Bettex, A., 144
Billeskov-Jensen, F.J., 143
Björck, S., 17, 19, 122, 127, 139–141, 155, 164, 166, 174
Boccaccio, G., 87
Bojer, J., 25, 152
Bonnier, K.O., 142, 143
Bonnier, T., 141, 143, 176
Bonnier, Å., 143
Boye, K., 95, 165
Brandell, E., 96, 160, 165, 166
Brandell, G., 9, 95, 138–141, 143, 165, 166, 176
Brandes, G., 12
Branting, A., 97–99, 108, 113, 166, 167, 174, 180
Breitholtz, L., 163
Bremer, F., 13, 77, 99, 113
Brolin, M., 159, 161, 170
Brontë, C., 106, 169
Broomé, E., 148
Bunyan, J., 172
Bäckström, K., 139, 140, 146
Böök, F., 85, 162

Caine, H., 171
Carlsson, S., 19, 139, 140
Casparsson, R., 146, 148
Castrén, G., 141, 152
Cavling, H., 143
Chaucer, G., 87
Collett, C., 160
Corelli, M., 171
Cruppi, L., 99, 160, 166, 174
Cuisenier, A., 144

Dahlbäck, S., 34
Dahlerup, P., 170
Dalin, O.v., 87–89, 132, 179
Dickens, C., 13, 88, 89, 117, 118, 132, 138, 163, 164, 179, 180
Didring, E., 15, 98, 138, 141
Dobrée, B., 171
Dumas d.ä., A., 173, 176
Durkheim, É, 25
Duun, O., 25

Ek, E., 51
Ekelund, V., 141
Ekman, K., 11, 183
Ellenius, A., 142
Engström, A., 51, 53, 152, 153, 155
Ericson, G., 72, 76, 77, 159–162

Fahlman, E., 146
Fehr, R., 35, 146
Fehrman, C., 143
Findläter, J.H., 79
Fitinghoff, L., 76, 116, 117, 132, 138, 172
Flygare-Carlén, E., 76
France, A., 79

Fredholm, S., 95, 165
Fröberg, E., 49
Fulton, N., 84
Furuland, L., 138

Garland, H., 144
Geijerstam, G. af, 15, 138, 152
Gjöres, A., 140
Graviér, M., 160
Gunnarsson, G., 148
Gustafson, A., 95, 165

Hallberg, P., 175
Hallström, P., 15
Harrie, I., 174
Hauptmann, G., 25, 144
Hedén, E., 152
Hedenvind-Eriksson, G., 15
Heidenstam, V.v., 12, 13, 48, 138–141, 148, 149
Heine, H., 150
Hellberg, F., 43, 86, 149
Hellström, G., 14, 16, 20, 21, 78, 136–139, 141, 143, 152, 177
Hemberg, O., 92, 95, 143, 164
Henriques, A., 138, 175
Hertzman-Ericson, G., 85
Holmberg, O., 21, 141
Holmer, P., 11
Homans, G., 153
Homeros, 13
Hülphers, E.W., 14, 15, 52, 152
Högberg, O., 43, 44, 49, 50, 152, 153
Ibsen, H., 12, 160
Isaksson, U., 26, 80, 84–87, 95, 136, 141, 144, 158–165, 168–172, 176

Jacobsson, C., 140, 143, 152
Jensen, J.V., 25
Johnson, H., 15
Jonsson, T., 43, 51, 149, 152, 153, 155
Jouvin, M., 78
Järv, H., 142
Jönsson, Hj., 77, 80, 86, 160

Karlfeldt, E.A., 140, 141, 150
Karlholm, E., 69, 158
Kerfstedt, A., 73
Keller, H., 78
Kellin, S., 92
Key, E., 99, 113–115, 144, 166, 170, 171, 176, 180
Kielland, A., 155
Kierkegaard, S., 12
Kipling, R., 174
Kjellman, J., 30
Kleen, E., 164, 165
Kleman, E., 166
Klingberg, G., 163
Koch, M., 14, 16, 136–139, 141, 177
Koppel, H., 47, 53, 54, 70, 176
Kreuzer, H., 172, 173
Källberg, S., 11
Kämpe, A., 14

Lagerlöf, S., 12, 13, 15, 118–120, 132, 133, 138, 147, 154, 163, 173, 174, 176, 180
Lamm, M., 173
Landquist, J., 71, 159
Lanson, G., 144
Lasalle, F., 107
Lassen, H., 161
Leche-Löfgren, M., 168
Levertin, O., 20, 140
Lidman, S., 14, 21, 48, 136–138, 141, 143, 169, 175, 177
Lilliestam, Å., 17, 140
Lindberg, P., 175
Lindberger, Ö., 170
Lindblom, E., 168
Lindeberg, G., 144–147, 149, 153
Linder, E.Hj., 22, 25, 26, 80, 84–87, 95, 96, 136, 140–144, 151, 152, 158–165, 168–170, 172, 175, 176
Lindholm, V., 15
Linnér, S., 174
Littunen, Y., 153, 165
Ljungquist, I., 143, 165
Lo-Johansson, I., 11, 12, 16, 137, 138
Lundberg, B., 153
Lundevall, K-E., 22, 141
Lundkvist, S., 18, 140

Mann, T., 13, 120, 121, 132, 133, 138, 155, 174
Marx, K., 107
Melberg, A., 139, 140
Melsted, H. v., 15, 22, 98, 127, 141, 175
Michalska, U., 166
Milles, C., 142, 151, 152
Molin, P., 33, 35, 44
Murger, H., 117, 118, 132, 163, 172–174, 180

Nerman, T., 148
Nietzsche, F., 17, 140
Nilsson, M., 172
Nilsson, T., 127, 175
Nordin-Hennel, I., 152
Nordling, J., 49, 86
Nordström, A., 27, 30, 32, 178
Nordström, J.A., 150
Nordström, Ludvig, 12, 13, 15, 16, 20, 23, 24, 26–72, 76, 96, 97, 134–158, 161, 162, 165, 174, 176–181
Norlander, E., 174, 175

Oscarsson, I., 142, 143

Palmstierna, E., 140
Patten, R.L., 163
Paulsson, E., 159
Petterson, G., 30

Qvarnström, G., 26, 28, 29, 31, 37, 39, 40, 44, 51, 54, 134, 136, 144–155, 157, 158, 174
Qvint, S., 158
Qvist, G., 140

Ragnerstam, B., 11
Richardson, S., 164
Rieck-Müller, M., 52, 152
Romains, J., 25, 144
Rosenborg, E., 165
Ruhe, A., 175
Runeberg, J.L., 150
Rydberg, V., 21
Rydén, P., 142

Salvén, A., 69, 158
Sandel, M., 15
Sandler, R., 146
Seldener, H., 76, 160, 161
Setälä, H., 78
Seymour, R., 163
Shakespeare, W., 162
Siwertz, S., 14, 137–139, 141, 143, 177
Smedmark, C.R., 173
Snoilsky, C., 21
Spencer, H., 17, 36, 39, 41, 69, 140, 147
Sprengel, D., 48, 151, 172, 173
Spångberg, V., 24, 142
Staaff, C., 148
Stangerup, H., 143
Steele, R., 88
Steffen, G., 17, 18, 140
Stenström, T., 12, 138
Stiernstedt, M., 84, 142, 144, 147, 150, 151, 158, 162, 166, 167, 176
Strindberg, August, 12, 15, 23, 48, 51, 52, 118, 122, 127, 138, 142, 148, 150, 152, 173, 174, 180
Strindberg, Axel, 11, 138
Strömberg, K., 166, 174
Stybe, V., 163, 171
Sundström, E., 138, 141
Svendsen, P., 20
Svensson-Granér, C., 161
Söderberg, A., 37–39, 44, 45, 57, 150
Söderberg, Hj., 88, 91, 98, 141, 164, 167, 170, 175
Söderberg, T., 139, 140, 168

Tamm, E., 176
Tomson, B., 143
Topelius, Z., 87
Törnblom, J.A., 14, 15, 139

Uhlén, A., 24, 142
Uhlin, E., 15, 22, 139–141, 151, 152
Ullman, G., 14, 98, 143, 177
Undset, S., 25, 160, 166

Wahlström, L., 140, 166–168
Vallentin, H., 87, 162
Vallner, R., 15, 98
Wells, H.G., 25, 144
Verhaeren, E., 25, 144
Whitlock, A., 165
Viebig, C., 78, 79, 98, 166
Wikberg, K., 163
Winquist, S.G., 175
Winsnes, A.H., 143, 166
Wittrock, U., 9, 139, 141–144, 147, 148, 151, 153, 158, 167, 170, 175
Wizelius, I., 21, 141
Wägner, Anna, 159
Wägner, Augusta 159
Wägner, Elin, 12, 13, 15, 16, 20, 24, 26, 71–141, 143, 144, 153, 158–181
Wägner, S., 71, 72, 77, 82, 159, 179

Zetterlund, M., 29, 46, 148, 150, 154
Zola, É., 13, 173, 176
Zweigbergk, E.v., 171

Öberg, H., 15
Ørvig, M., 169
Österdahl, G.P., 31, 38
Österling, A., 143, 152
Östman, K., 15

Svenskt sekelskifte var en tid av industriell frammarsch och livaktigt organisationsbildande. Arbetarrörelsen var på väg men skedets starkaste ideologiska kraft var liberalismen. Allmänt fanns en tro på handlingsmänniskan och nationens lugna framåtskridande. I detta politiska och andliga klimat växte tiotalisterna upp och började skriva. De påverkades dessutom starkt av den vid samma tid expanderande dagspressen. Många av dem lärde sig till författare genom arbete som yrkesjournalister.

Två representanter för denna författargeneration, samhällsinriktad och i takt med tiden, är Ludvig Nordström och Elin Wägner. Om framväxten av deras författarskap handlar denna bok.

Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet:

1. Birgit Antonsson, *Efterklang och särprägel.* En studie i Per Freudenthals – pseudonymen Ode Baltens – tidiga prosa till och med romanen I lustgården, 1972.
2. Mats Eklöf, *Ernst Didrings Malm*, 1975.
3. Pär Hellström, *Livskänsla och självutplåning.* Studier i framväxten av Gunnar Ekelöfs Strountes-diktning, 1976.
4. Carola Hermelin, *Vinteroffer och Sisyfos.* En studie i Erik Lindegrens senare diktning, 1976.
5. Andrzej Nils Uggla, *Strindberg och den polska teatern 1890–1970.* En studie i reception, 1977.
6. Anita Boström Kruckenberg, *Roman Jakobsons poetik.* Studier i dess teori och praktik, 1979.
7. Örjan Torell, *Litteraturen som karaktärsdanare.* En presentation av sovjetisk litteraturpedagogik, 1979.
8. Gunnar Syréhn, *Osäkerhetens teater.* Studier i Lars Forssell dramatik, 1979.
9. *Arne Widell,* Ola Hansson i Tyskland. En studie i hans liv och diktning åren 1890–1893. 1979.
10. Ingrid Björkman, *Nini Roll Ankers Stampetrilogi.* Tillkomst, bakgrund, budskap, 1979.
11. *Karl Lindqvist,* Individ grupp gemenskap – studier i de unga tiotalisternas litteratur, 1980.